

Vi er altid faldet mellem flere stole

socialøkonomi og social virksomhed betwixt and between

Jørgensen, Rikke Egaa

Publication date:
2017

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Jørgensen, R. E. (2017). *Vi er altid faldet mellem flere stole: socialøkonomi og social virksomhed betwixt and between*. Roskilde Universitet.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Rikke Egaa Jørgensen

”Vi er altid faldet mellem flere stole”

Socialøkonomi og social virksomhed

’betwixt and between’

Vejleder: Lars Hulgård
Bivejleder: Ulla Ambrosius Madsen

Ph.d.-afhandling
Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi,
Institut for Mennesker og Teknologi
Roskilde Universitet
Måned 20xx

Rikke Egaa Jørgensen

"Vi er altid faldet mellem flere stole"- Socialøkonomi og social virksomhed 'betwixt and between'

En udgivelse i serien *Afhandlinger fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi*,
Roskilde Universitet

1. udgave 2017

© Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi og forfatteren

Omslag: Rikke Egaa Jørgensen og Ritta Juel Bitsch

Sats: Rikke Egaa Jørgensen

Tryk: Princo Paritas Digital Service

Forhandles hos Academic Books på RUC, Bygning 26, Universitetsvej 1, 4000 Roskilde, Telefon: +45 44 22 38 30, ruc@academicbooks.dk

ISBN: 978-87-7349-974-0

Udgivet af:

Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

Institut for Mennesker og Teknologi

Roskilde Universitet

Bygning 02, Postboks 260

4000 Roskilde

E-mail: forskerskolen@ruc.dk

<https://typo3.ruc.dk/forskning/phd-uddannelse/phd-skoler-og-forskeruddannelses-programmer/phd-skolen-for-mennesker-og-teknologi/>

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

Forskerskolens forord

Denne ph.d.-afhandling er et bidrag til de tværvideenskabelige forskningsområder som er indeholdt i betegnelsen: Forskerskolen i Livslang Læring. Under denne titel favnes en lang række forskningsområder: læring i hele livsløbet, i uddannelse, i arbejdslivet, i civilsamfundet og i andre livssammenhænge. Disse påkalder sig en tværfaglig tematisering af læring som subjektiv aktiviteter i en samfundsmæssig kontekst. En ph.d.-afhandling et 'svendestykke' som viser at forfatteren har "gennemført et selvstændigt forskningsarbejde under vejledning" som det siges i Bekendtgørelsen om forskeruddannelse. Det er dette svendestykke der hermed publiceres. Men ph.d.-afhandlingerne er også at betragte som et videnskabeligt udviklingsarbejde, som yder sit bidrag til at aftegne og udvikle et forskningsområde. Forskerskolen i Livslang Læring skal bidrage til udvikling af dette forskningsområde ved at uddanne dygtige forskere, som har denne tværvideenskabelige og problemorienterede horisont.

Forskerskolen i Livslang Læring blev etableret i 1999 med støtte fra Forskerakademiet og har opbygget en international funderet forskeruddannelse, som løbende har fremtrædende internationale gæsteprofessorer og udenlandske gæstestuderende som deltagere. Forskerskolen trækker på teoretiske og metodiske inspirationer fra humanistiske og samfundsvidenskabelige forsknings-traditioner. Fokuseringen på læring som en subjektiv proces, der indgår i nær sammenhæng med objektive samfundsmæssige og kulturelle sammenhænge, kan udmøntes i en række forskningsmæssige problemstillinger, som vedrører både læringsarenaer, de lærende og selve forståelsen af hvad læring, viden og kompetence er. Forskning i Livslang læring omfatter derfor en emnemæssig mangfoldighed og har en lige så mangfoldig praktisk perspektivering af forskningen. Forskeruddannelsen rummer således forskning inden for uddannelse og læring, professioner og velfærdsforskning, arbejdsliv, sundhedsfremme, socialt entreprenørskab, daginstitutionsforskning samt børn og unge.

Fra 2016 er forskeruddannelsen reorganiseret således at et nyt Institut for Mennesker og Teknologi i en fælles Phd -skole nu huser 5 ph.d. programmer: Læring, Arbejdsliv og Social innovation, Samfund, Rum og Teknologi, Sundhed og Samfund, Hverdagslivets Socialpsykologi og Information Technology.

Rikke Egaa Jørgensens ph.d.-afhandling "Vi er altid faldet mellem flere stole – socialøkonomi og social virksomhed 'betwixt and between'" beskæftiger

sig med hvordan deltagere i to forskellige virksomheder praktiserer socialøkonomi og skaber mening i deres daglige arbejde. Det socialøkonomiske område har i en længere årrække været genstand for opmærksomhed fra praktikere, politikere og forskere. Afhandlingen viser hvordan meget af den strategiske og politiske udvikling af området bidrager til at spænde feltet ud mellem nogle vidt forskellige målsætninger og rationaler, som gør at deltagerne ofte befinder sig i udspændte positioner, deres praksis falder mellem flere stole. Dette gøres til udgangspunkt for en antropologisk undersøgelse af diskrepanser mellem gængse forestillinger om hvad der karakteriserer socialøkonomisk virksomhed og den måde deltagerne udvikler organisationerne i det daglige arbejde. Afhandlingen problematiserer den uklarhed og de modsætningsfyldte tendenser der karakteriserer feltet og argumenterer på den baggrund, at der opstår sociale organiseringer der bevæger sig i et grænseland mellem virksomhedsrationaler og sociale rationaler om fællesskab og deltagelse. Det er afhandlingens særlige bidrag at levere et dybtgående blik ind i den hverdag der karakteriserer nye socialøkonomiske fællesskaber og virksomheder. Afhandlingen er således et antropologisk inspireret bidrag til at skabe viden om de dilemmaer der eksisterer i sådanne grænseorganisationer. Organisationer, fællesskaber og virksomheder som hverken er helt marked eller helt civilsamfund, men et eller andet sted midt imellem i en udspændt position.

Afhandlingens analyser er primært baseret på et etnografisk feltarbejde, hvor de to organisationer er blevet fulgt i en længere periode, hvor Rikke Egaa Jørgensen blandt andet har deltaget i hverdagslivet i begge organisationer og hermed høstet stor indsigt i kontraster og meningsdannelse på gulvet. Gennem interviews, deltagerobservationer og uformelle samtaler har Rikke Egaa Jørgensen opnået stor indsigt i et nyere socialøkonomisk fænomen, som stadig er i en fase af emergens, det er et felt under dannelse. Med den etnografiske metode på plads inviterer afhandlingen på en undersøgelse af hvordan socialøkonomi ikke blot er et omdiskuteret fænomen blandt forskere og på tværs af forskellige forskningstraditioner, men også hvordan hverdagspraksis i organisationerne er mangfoldige og jævnlige udfordres af modsatrettede logikker og forventninger. Ved hjælp af begreberne *betwixt and between* og *liminalitet*, der er inspireret af Victor Turner undersøger Rikke Egaa Jørgensen således hvordan den socialøkonomiske praksis i de to organisationer udfolder sig mellem kendte kategorier og grænseflader. Med Foucault afdækkes det endvidere, hvordan de socialøkonomiske aktører skaber heterotopier, der er konkrete ste-

der, som en og samme tid spejler, forvrænger og transformerer eksisterende betydninger og praksisser.

Afhandlingen giver mulighed for at opnå en nuanceret forståelse af det samspil, der konkret udspiller sig i forhandlingen af de muligheder og barrierer der karakteriserer hverdagen i socialøkonomiske virksomheder. Rikke Egaa Jørgensens afhandling skal derfor læses som et væsentligt bidrag til forståelsen af det konkrete liv der karakteriserer et felt som aktuelt vies megen opmærksomhed. En interesse der ofte forbliver på et distanceret niveau i forhold til de grænseflader og meningsdannelser, der er til konstant forhandling i et rum præget af modsatrettede forventninger og rationaler.

Indholdsfortegnelse

DEL I	4
Kapitel 1: Indledning	5
Problemfelt og forskningsspørgsmål	6
Afhandlingens opbygning.....	8
Projektets baggrund.....	10
Kapitel 2: Socialt entreprenørskab, socialøkonomi og sociale virksomheder - positioner og traditioner i en velfærdspolitisk kontekst	11
At lede efter Hafferlaffen?.....	11
Fremtrædende definitioner og forskningspositioner.....	12
Amerikansk inspiration: Innovative entreprenører	13
Europæiske arenaer: Den 'nye' socialøkonomi og New Labours 'tredje vej'	15
Opsamlende overgang.....	21
Alternative positioner.....	23
Kritisk perspektiv (I): Social virksomhed som neoliberal styringsteknik	24
Kritisk perspektiv (II): Hverdagspraksis i sociale virksomheder.....	27
Kritisk perspektiv (III): Social virksomhed som pluraløkonomi og 'post-kapitalisme'	31
Afhandlingens placering og vidensbidrag.....	33
Kapitel 3: Metodologiske overvejelser	37
Afhandlingens afsæt og vidensproduktion	37
At skabe et felt: casekonstruktioner, kontekstualiseringer og (forsker)positioner	40
Valg af cases.....	41
Kontekstualisering (I): feltet som analytisk konstruktion.....	44
Materialitet som aspekt af social praksis:.....	46
Kontekstualisering (II): forskerpositioner, situerethed og refleksivitet..	47

Situeret viden og refleksivitet	48
Kontekstualisering (III): feltet som dynamisk proces	53
Antropologerne kommer	55
Kapitel 4: Metodisk bricolage	61
'Adgang' og deltagerpositioner	63
KBHFF: Mange 'gatekeepers' og mange medlemmer	63
Bakkely: "Du må godt være hos os, hvis du vil"	66
Flertydige og flydende positioneringer	68
Den formelle, forhandlede og fortløbende etik	71
Metoder i feltarbejdet	73
Skriftlige dokumenter og materialer	73
Interviews	74
Åbne interviews og uformelle samtaler	75
Deltagerobservation: 'hængen ud' og 'hårdt arbejde'	80
Feltnoter	82
Feltarbejdet som polymorfe engagementer	83
Opsamling og analysestrategi	84
Kap 5: Socialøkonomi og social virksomhed 'betwixt and between'	88
'Betwixt and between': hverken eller, både og	90
Grænseland: om liminale og liminoide fænomener	91
Hybriditet og social virksomhed	94
Liminalitet som midlertidige heterotopier	97
DEL II	100
Kapitel 6: Bakkely - mellem forretning og socialt projekt	102
Historien om Bakkely	103
Et Byhonning Kooperativ: to-i-en på papiret	104
De første år: "back of the envelope"	107
Bricolage	108
At gøre sociale virksomhed: "det er det praktiske, der er svært..."	111
'Hvem kommer i dag?' – organisering og deltagerpositioner	113
Organisation og ordinært ansatte	114
Assistenterne: mellem ansatte og frivillige	115
Virksomhedspraktikanter: mellem assistenter og ansatte	117
De frivillige: en broget flok	118
Situationsdefinitioner	120
Fysiske og symbolske grænsedragninger	120

Grønningen – en ø i Byen	124
Bakkely – en virksomhed på øen.....	125
'Andethed' som modstand og emancipation?	128
"Det er altså noget rod med de der ord": Bakkely 'betwixt and between'	132
Bakkely som WISE?	134
Artikel 1: introduktion	139
Mellem arbejde og off-day: tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder.....	140
Bakkely som midlertidige heterotopier?	162
Kapitel 7: KBHFF – mellem forretning og fællesskab	165
Historien om KBHFF: "nu gør vi det her"	168
Medlemmerne: en "broget flok" eller udvalgt skare?	170
KBHFF 'between and betwixt': "vi er altid faldet mellem flere stole"	172
"Øh undskyld, men hvad er vi så?" – definitionsforhandlinger i KBHFF	173
Kundeficering og tabuisering i KBHFF.....	180
At gøre KBHFF: 'vi er alle sammen kaptajner'	183
Egalitær individualisme	186
Møderne som rituel praksis: 'Vi er alle medejere, medarbejdere og medlemmer'	189
Mellemrum som mulighedsrum?	193
Artikel 2: introduktion	195
"Vækst, vækst, vækst": social virksomhed som postkapitalistisk praksis?	196
Opsamling: KBHFF som midlertidige heterotopier?	217
Kapitel 8: Afrundende konklusioner	220
Resumé på dansk.....	225
English abstract.....	227
Litteratur.....	229
Bilag	244
1: Oversigt over interviews og deltagerobservationer i relation til projektet	244
2: Medforfattererklæring	246

DEL I

Afhandlingens første del indeholder en indledning og en introduktion til det socialøkonomiske forskningsfelt. Jeg skitserer og situerer nogle af de centrale traditioner og positioner, som jeg gennem afhandlingen er i dialog med, og placerer mit projekt i relation hertil. Derefter præsenterer jeg den videnstilgang, som mine analyser er inspireret af, og beskriver det metodiske fundament, som de bygger på. Endelig konstruerer jeg en teoretisk optik, der indrammer min måde at tænke socialøkonomi på og med.

Kapitel 1: Indledning

Socialøkonomiske virksomheder kombinerer det bedste af to verdener: De skaber arbejdspladser og økonomisk aktivitet, men drives ud fra et socialt formål og ser muligheder i mennesker fremfor mangler. Samtidig skaber de nye løsninger på nogle af de svære problemer, vi kæmper med som samfund (Social og Indenrigsminister Manu Sareen i DenOffentlige.dk 2014).

Ovenstående citat stammer fra en pressemeddelelse udsendt i forbindelse med lanceringen af regeringsudspillet ”Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark” (2014), et udspil, der var formuleret på baggrund af et politisk bestilt udvalgsarbejde og den Anbefalingsrapport (2013), som dette mundedede ud i.¹ På daværende tidspunkt var jeg allerede i fuld gang med et længerevarende feltarbejde i netop én af den slags organisationer, som et flertal af de politiske partier med udspillet ønskede at skabe flere af, og udtalelser som Manu Sareens var jeg stødt på adskillige gange. Således havde flere ministre og fremtrædende politikere herhjemme også tidligere udtrykt deres udelte begejstring for både socialøkonomi og social virksomhed;² en begejstring, de syntes at dele med deres kollegaer i en lang række andre lande både i og uden for Europa, hvor et stadig stigende antal rapporter og politikpapirer understøttede de politiske visioner og forventninger. Samtidig med den entusiastiske interesse, som også har præget store dele af forskningsfeltet, blomstrede et flor af begreber, definitioner og forventninger, som på forskellig vis skulle favne socialøkonomiens og ikke mindst de sociale virksomheders løfte om at ’kombinere det bedste af to verdener’, som Manu Sareen altså formulerede det, og derigennem skabe den ’win-win’ løsning, som socialøkonomien også er blevet hyldet som (Berglund & Schwartz 2013).

Citatet var derfor helt i tråd med tidens fokus på socialøkonomi og social virksomhed (såvel som de beslægtede begreber socialt entreprenørskab, socialt iværksætteri og social innovation) som en løsningsmodel ’på nogle af de svære

---

¹ Udvalget for socialøkonomiske virksomheder blev nedsat i 2013 af den daværende SRF-regering og bestod af 15 udpegede medlemmer fra interesseorganisationer, ministerier, socialøkonomiske organisationer og forskningsverdenen (Udvalget for socialøkonomiske virksomheder 2013).

² I en dansk kontekst anvendes termen ’socialøkonomisk virksomhed’ ofte synonymt med dét, der i forskningslitteraturen betegnes som ’social enterprise’ (og i Sverige fx oversættes til ’sociala företag’), hvorfor jeg i denne afhandling følger Hulgård & Andersen (2012), der anbefaler og anvender begrebet ’social virksomhed’.

problemer, vi kæmper med som samfund'; problemer, der kan være af både social, økonomisk og miljømæssig karakter. Men hvor der således var samklang mellem den danske regering og de internationale forestillinger om, og forventninger til, socialøkonomi og social virksomhed, syntes der at være mindre samklang mellem citatet og de verdener, mit feltarbejde på den tid var en del af. Fortællingerne hér handlede nok om socialøkonomi og social virksomhed, men ikke nødvendigvis i en form, der stemte overens med de politiske ambitioner. De handlede også om alt muligt andet, og de handlede ikke mindst om, hvor svært det var at få hverdagen til at hænge sammen. "Ideen, den fungerer, det er det praktiske, der er svært", som direktøren for den ene af de to organisationer, jeg fulgte, formulerede det. Og netop hverdagen i socialøkonomiske organisationer, med dens mange forskellige indretninger, navigationer, forhandlinger og situationsdefinitioner, er noget af det, jeg fokuserer på i denne afhandling, der således både er optaget af socialøkonomi og social virksomhed som begreber og som praksis.

Problemfelt og forskningsspørgsmål

Denne afhandling bygger på et feltbaseret casestudie omhandlende to socialøkonomiske organisationer og ikke mindst de mennesker, som på forskellig vis deltog heri. Socialøkonomi og social virksomhed er, som forskningsfelt, relativt nyt, og derfor foregår der også et løbende definitionsarbejde med henblik på at indkredse, afgrænse og legitimere bestemte forståelser heraf. Dette arbejde foregår ikke kun blandt forskere og det foregår slet ikke på nogen entydig måde; også politikere, interesseorganisationer og praktikere er engageret i denne proces, som har betydning for, hvad vi opfatter som relevant – og dermed også irrelevant – i en socialøkonomisk sammenhæng. Hvor jeg indledningsvis introducerer dette definitionsarbejde og nogle af de centrale positioner inden for feltet, som jeg gennem afhandlingen trækker på og er i dialog med, er det ikke mit ærinde at finde frem til en rigtig model for eller definition på socialøkonomi og social virksomhed. Målet er m. a. o. ikke at besvare spørgsmålet om, hvad socialøkonomi og social virksomhed er, eller hvilken model, der virker bedst. Dette er der, som jeg viser i Kapitel 2, mange andre, der er optaget af. I stedet undersøger jeg i denne afhandling, hvordan nogle af de mennesker, som til daglig er involverede i at skabe socialøkonomiske praksisser, forstår og fortolker deres arbejde og engagement.

Dette gør jeg ved løbende at inddrage og diskutere med teoretiske perspektiver og forskere inden for 'SE-feltet', men også med begreber, som jeg låner fra andre forskningsfelter og traditioner. Således konstruerer jeg en overordnet indramning af sociale virksomheder som 'klassifikatorisk drilske', dvs. som liminale grænseorganisationer 'betwixt and between' (Turner 1967). Med liminalitet som teoretisk prisme retter jeg dermed et særligt fokus på de tvetydigheder, ambivalenser og umiddelbart modsatrettede praksisser, som opstår i grænsefladerne mellem forskellige forestillinger om og fortolkninger af socialøkonomi og social virksomhed. Det liminale refererer nemlig først og fremmest til dét, der ikke rigtig 'passer ind' eller som befinder sig imellem eksisterende kategoriseringer og klassifikationssystemer; til dét, der med Turners ord fremstår 'betwixt and between'. I et processuelt perspektiv rummer liminalitet også et potentielt transformativt aspekt som en tærskel eller et 'grænseland', i hvilket nye konfigurationer måske kan blive til. Herved flyttes fokus væk fra at betragte socialøkonomi og social virksomhed som en specifik løsningsmodel, til en søgen efter alternative eller andre mulige forståelser og praktiseringer; forståelser og praktiseringer, jeg argumenterer for skabes i interaktion mellem konkrete aktører og kontekster. Med liminalitet som teoretisk indramning lyder mine forskningsspørgsmål derfor:

1) *Hvordan konstruerer og meningsudfylder konkrete aktører gennem hverdagspraksis socialøkonomi og social virksomhed?*

2) *Og hvordan kan liminalitet som teoretisk perspektiv bidrage til studier af socialøkonomi og social virksomhed?*

Således konstruerer jeg på sin vis endnu en grænseposition, som også kan hævdes at 'falde mellem flere stole'. Med mine to forskningsspørgsmål placerer jeg mig umiddelbart mellem det, man kan kalde en traditionel, antropologisk tilgang som, med afsæt i empirien, fokuserer på lokale aktørers meningskonstruktioner, og så en mere refleksiv position der, med inspiration i bl.a. poststrukturalismen, problematiserer den klassiske opsplitning mellem empirien – verden derude – og vores – forskernes – teorier herom. Udfordringerne ved en sådan mellemposition diskuterer jeg mere indgående i Kapitel 2 og 4, mens liminalitetsperspektivet introduceres nærmere i Kapitel 5.

Hvor jeg i afhandlingen således både indrammer og analyserer mit empiriske materiale gennem etableringen af liminalitet som et særligt teoretisk blik, holder jeg mig ikke stringent inden for rammerne heraf. Undervejs i Kapitel 6 og 7 foretager jeg således nogle analytiske sidespring med henblik på at diskutere kontekstspecifikke problematiseringer og praksisser, der på forskellig vis optog deltagerne i de enkelte organisationer. Derved kan min tilgang også beskrives som multiperspektivistisk, hvilket ikke skal forstås som en ambition om at få 'afdækket' eller belyst alle perspektiver, men snarere som en ambition om at bidrage til en mere multifacetteret fortælling om socialøkonomi og social virksomhed end den 'win-win' historie, vi ofte præsenteres for. Gennem empiriske beskrivelser af specifikke indretninger, situationsdefinitioner, begivenheder og relationer ønsker jeg ikke kun at udfordre denne forestilling; men også at diskutere om, og i givet fald på hvilke måder, socialøkonomi og social virksomhed kan forstås som andet og mere end en manifestation af et neoliberalt, politisk projekt, der fremskriver markedet som både løftestang og målestok for social forandring.

Afhandlingens opbygning

Afhandlingen³ er struktureret i to dele, hvoraf den første 'Del I' fungerer som en kappe, der både indrammer og skaber afsættet for 'Del II', som omfatter empiriske beskrivelser og fortolkninger af specifikke hverdagspraksisser i de to cases, samt en afrundende konklusion. Derfor ser læsevejledningen således ud:

I Kapitel 2 umiddelbart efter denne indledning introducerer jeg, gennem et indledende 'state of the art', nogle centrale definitionsforsøg, snitflader og positioner inden for den eksisterende forskning i socialøkonomi, social virksomhed og det beslægtede socialt entreprenørskab. Herigennem identificerer jeg også min egen position og 'placering' i feltet og ikke mindst det vidensbidrag, som jeg ønsker at tilvejebringe gennem denne afhandling.

Kapitel 3 og 4 udgør afhandlingens metodologiske grundlag. I Kapitel 3 redegør jeg for min videnskabsteoretiske inspiration og således også for den tilgang, jeg forstår og skaber mit projekt ud fra. Jeg redegør samtidig for, hvordan jeg har udvalgt mine cases og for, hvordan jeg forstår og konstruerer mit felt. I

---

³ Afhandlingens format er en hybrid, som består af en hovedtekst og to videnskabelige artikler.

Kapitel 4 beskriver jeg mine skiftende positioner gennem feltarbejdet og diskuterer de konkrete metoder, jeg har anvendt i forbindelse med datagenereringen. Kapitlet rundes af med en analysestrategisk opsamling.

Kapitel 5 er ikke blot det sidste i 'Del 1', men også afhandlingens teoretiske indramning og optakt til 'Del 2'. Her introducerer jeg således 'betwixt and between' som et begreb, jeg argumenterer for kan være velegnet til at forstå og tænke socialøkonomi og social virksomhed på og med. Jeg diskuterer Turners liminalitet i relation til SE-feltets fokus på hybriditet og inddrager, som en supplerende vinkel, Foucaults idé om heterotopier.

I Kapitel 6 beskriver og analyserer jeg, på hvilke måder deltagerne i Bakkely, den ene af afhandlingens to cases, i og gennem hverdagspraksisser konstruerer, forhandler og meningsudfylder organisationen som social virksomhed. Situeret som grænseorganisation 'between and betwixt' produceres en række modsætningsfyldte mellemrum og mellemheder, ikke mindst i relation til udbredte forestillinger om 'arbejde' og arbejdets betydning, et tema, der behandles og analyseres særskilt i Artikel 1: "Mellem arbejde og 'off-day': tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder" (Jørgensen & Sievers 2015). Både kapitel og artikel skal således ses som forsøg på, gennem min liminalitetsprisme, at skubbe til udbredte forestillinger om social virksomhed som ren 'win-win' og, i denne kontekst, som springbræt til det ordinære arbejdsmarked.

I Kapitel 7 fortælles en noget anden historie om socialøkonomi og social virksomhed. Her beskriver og analyserer jeg afhandlingens anden case, Københavns Fødevarefællesskab, stadig med fokus på hverdagens situationsdefinitioner og praksisser. Mens der også her produceres en række midlertidige mellemrum og mellemheder 'betwixt and between', konstrueres disse primært i relation til udbredte forestillinger om 'markedet' og 'fællesskabet', hvilket særligt analyseres i Artikel 2: "'Vækst, vækst, vækst': social virksomhed som post-kapitalistisk praksis?". Med kapitlet og artiklen forsøger jeg således, stadig med liminalitet som teoretisk blik, at udfordre sammenkædningen af social virksomhed og økonomisk vækst, samtidig med at jeg også 'skubber' til forestillingen om, at social virksomhed enten kan forstås som en markedsgørelse af det sociale eller som en solidaritetsøkonomisk modstandspraksis.

Kapitel 8 afrunder afhandlingen med nogle opsamlende konklusioner og en diskussion af, på hvilke måder mit projekt kan siges at bidrage til den eksisterende forskning i socialøkonomi og social virksomhed.

Projektets baggrund

Hvor min interesse for begreberne socialøkonomi og social virksomhed, både som de konstrueres og praktiseres i al deres mangfoldighed, har været drivkraften i denne afhandling, er den kun kommet i stand gennem en samfinansiering fra arbejdsgiver- og interesseorganisationen Kooperationen, som ønskede at bidrage til et forskningsprojekt med fokus på 'den nye socialøkonomi'. Kooperationen er en aktiv medspiller blandt de institutionelle aktører, der har været med til at forme det socialøkonomiske felt i Danmark, ikke mindst som initiativtager til det daværende Center for Socialøkonomi, det første rådgivende organ for sociale virksomheder herhjemme. Organisationen er derfor også indgået i projektets følgegruppe,⁴ der undervejs har fulgt processen, stillet spørgsmål og kommet med input til både empiri og analyser. De endelige valg, analyser, konklusioner og ikke mindst ansvaret herfor, er dog alene mit.

---

⁴ Følgegruppen bestod, foruden jeg selv og vejleder, af repræsentanter for Kooperationen, Frie Børnehaver og Bakkely, alle tre aktører med indgående kendskab til det socialøkonomiske felt.

Kapitel 2: Socialt entreprenørskab, social-økonomi og sociale virksomheder - positioner og traditioner i en velfærdspolitisk kontekst

Dette kapitel handler om definitioner og forskningspositioner inden for et felt, der dårligt lader sig afgrænse hverken empirisk eller teoretisk. Mange er, som det fremgår af kapitlets 'state of the art', kommet med bud herpå, og det er disse bud, jeg vil give et indledende indblik i. Litteraturgennemgangen er ikke udtømmende, hverken hvad angår citerede værker eller forskningsperspektiver, men den præsenterer nogle fremtrædende teoretiske forståelser, tilgange og snitflader, og udgør dermed en baggrundsramme for de analyser, jeg foretager i Del II. Kapitlet er således først og fremmest tænkt som en introduktion til SE-feltet og ikke mindst til nogle af de centrale debatter, som denne afhandling tager afsæt i. Dermed danner kapitlets afsnit ligeledes et afsæt for at identificere og positionere min egen 'placering' i feltet og forskningsmæssige tilgang, og dermed også det vidensbidrag, som er min ambition med denne afhandling.

At lede efter Hafferlaffen?

Jeg har set et elefantdyr i dag, Grisling. 'Hvad gjorde den?' spurgte Grislingen. 'Den kom sådan humpende', sagde Jakob. 'Jeg tror ikke at den så mig'. 'Jeg har også engang set en', sagde Grislingen, 'det tror jeg da nok', tilføjede han, 'men det kan da godt være, at det alligevel ikke var en.' 'Det har jeg også', sagde Plys og spekulerede på, hvordan et elefantdyr så ud (Milne 1975, p.57).

Omend usikre på, hvad et elefantdyr (på engelsk og i de senere danske Disney-versioner af historien 'en Hafferlaf') egentlig er for en størrelse, beslutter Peter Plys og hans venner, i A. A. Milnes berømte børnebog fra 1926, sig for at drage ud for at finde og fange en sådan. I den oprindelige historie uden held, i Disneys udgave indfanges et sødt, elefantlignende, lyslilla fabeldyr.

De amerikanske organisationsteoretikere Campbell Jones og André Spicer (Jones & Spicer 2005) har, i relation til den myriade af definitionsforsøg, der møder én, når man dykker ned i forskningslitteraturen om (socialt) entreprenørskab og (sociale) entreprenører, inddraget historien om Hafferlaffen som

en farverig parallel til forskningens søgen efter præcise og entydige definitioner.⁵ Inspireret heraf vil jeg, gennem et indledende 'state of the art', holde fast i denne forestilling, idet vores typologier og teorier om socialøkonomi og social virksomhed ikke alene har svært ved at rumme den empiriske mangfoldighed, men også tenderer til at naturalisere bestemte definitionskonstruktioner på bekostning af andre mulige (Dey & Steyaert 2010; Dey 2010). Fra introduktionen af fremtrædende forskningspositioner inden for SE-feltet (en betegnelse, der her refererer til de overlappende begreber 'socialt entreprenørskab', 'socialøkonomi' og 'sociale virksomheder'), vender jeg derefter blikket mod 'andre mulige' definitionskonstruktioner og identificerer nogle alternative tilgange til forståelserne og studierne af socialøkonomi og social virksomhed. Disse repræsenterer, på forskellig vis, mere kritiske perspektiver på SE-feltet, om end det ikke altid er helt klart, på hvilke måder de ønsker at være kritiske. Når jeg afrundingsvist 'placerer' herværende afhandling i netop den del af feltet, rejser det derfor også spørgsmålet om, på hvilken måde og med hvilket formål jeg selv kan hævde et 'kritisk perspektiv', hvilket jeg diskuterer i slutningen af kapitlet.

Fremtrædende definitioner og forskningspositioner

Som Alex Nicholls formulerer det i sit forsøg på at gøre status over det sociale entreprenørskabsfelt, så er det nærmest blevet aksiomatisk for forskere inden for feltet at indlede publikationer med en konstatering af, at der ikke hersker nogen konsensus, hvad angår definitioner af socialt entreprenørskab (Nicholls 2012, p.222). Det samme gør sig gældende for de relaterede og overlappende begreber socialøkonomi og social virksomhed, der ofte bruges om samme forskningsområde. Den manglende konsensus skyldes dog ikke, med en tør konstatering fra Rafael Ziegler, manglende forslag til en sådan definition (Ziegler 2009, p.8). Talrige forsøg på at opstille meningsfulde definitioner, typologier og grænsedragninger gennem udviklingen af modeller, fx i form af cirkler eller trekanter, spektre (fx fra 'ren' profitorientering til 'ren' filantropi) og idealtyper går igen og igen, både i forskningslitteraturen (se fx Defourny & Nyssens 2006; Nicholls 2008; Zahra et al. 2009; Diochon & Anderson 2010; Mendell 2009; Kerlin 2010; Hulgård 2011; Ridley-Duff & Bull 2011) og i mere anvendelsesorienterede rapporter og politik-papirer (se fx The European

---

⁵ Jones & Spicer beskæftiger sig ikke direkte med socialt entreprenørskab, men deres pointer forekommer relevante også inden for dette felt.

Commision 2014; Rådet for Socialøkonomiske Virksomheder 2015; Udvalget for socialøkonomiske virksomheder 2013). De forskellige modeller og spektre repræsenterer forskellige forskningsmæssige snit og traditioner, hvilket af bl.a. Jaques Defourny og Marthe Nyssens bliver portrætteret som forskellige 'skoler' inden for feltet (Defourny & Nyssens 2014; Defourny & Nyssens 2012), et felt, der særligt i en amerikansk kontekst er rundet af handelshøjskolernes virksomheds- og ledelsesstudier (Defourny & Nyssens 2012; Hulgård 2007).

Fælles for hele SE-feltet er ikke desto mindre en antagelse af, at det, i forskningsmæssig forstand, er relativt nyt (Teasdale 2012), samt at det er opstået på baggrund af de seneste årtiers velfærdspolitiske udviklingstendenser, som over en meget bred kam kan spores i store dele af verden. Her refereres først og fremmest særligt til mindre statslig involvering i tildeling og finansiering af velfærdsydelser kombineret med et stigende fokus på selvhjælp, individuel ansvarlighed og entreprenørskab (Bull 2008). Denne (karikerede) udviklingsproces, som Neil Gilbert også kalder 'kapitalismens ultimative triumf' (Gilbert 2002), har Mitchell Dean bl.a. også opsummeret som en bevægelse fra traditionel velfærd til 'post-velfærd' (Dean 2008), mens andre lidt mere positivt taler om 'velfærdspluralisme' (Nicholls 2008; Hulgård 2007) eller en ny form for 'velfærds-mix' (Evers 2004).

Amerikansk inspiration: Innovative entreprenører

I Defourny og Nyssens udlægning tager den amerikanske forskning i socialt entreprenørskab, sociale entreprenører og sociale virksomheder (ofte brugt synonymt) udspring i den frivillige sektor, som op gennem 1980'erne i stadig stigende omfang blev koblet sammen med termer som "non-profit venture", "non-profit entrepreneurship", "social innovation", "social-purpose business" og "social enterprise".⁶ Med reference til Dees og Anderson (2006) identificerer de begreberne inden for to fremtrædende 'skoler', som får betegnelserne "the earned income school of thought" og "the social innovation school of thought" (Defourny & Nyssens 2012, pp.6–8; se også Petrella & Richez-

---

⁶ Begrebet socialøkonomi er ikke så udbredt i denne sammenhæng, hvilket til gengæld er fokus, hvis man vender blikket nordpå mod Canada, hvor det ofte knyttes til social innovation, social virksomhed og lokalsamfundsudvikling (Mendell 2009), eller sydpå til fx Brasilien og Argentina, hvor socialøkonomien først og fremmest kædes sammen med solidaritetsøkonomien og udviklingen af nye arbejderkooperativer (Coraggio & Arroyo 2009; Lechat 2009).

Battesti 2014). Social virksomhed bliver inden for den første 'skole' primært betragtet som en indtjeningsmulighed for frivillige organisationer, der gennem etableringen af forretningsorienterede modeller og aktiviteter ikke alene formodes at kunne sikre deres økonomiske overlevelse, men også opnå øget effektivitet (og dermed øget effekt) i relation til organisationernes målgrupper og mission. I den anden 'skole' står den individuelle sociale entreprenør som forandringsagent (change-maker) i centrum, med vægten lagt på innovation og det samfundsmæssige udbytte heraf. Det er særligt inden for denne tradition, man finder en dyrkelse af den heroiske entreprenør, som ud af ingenting skaber nye løsninger på vor tids store udfordringer, en dyrkelse, der bliver støttet og promoveret af organisationer som Ashoka (Ashoka 2015) og The Skoll Foundation (Skoll 2015), og som ikke mindst formidles gennem konsulenters og journalisters farverige fortællinger. Et eksempel herpå er fx journalisten David Bornsteins bestseller "How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas" (Bornstein 2007). I Ashokas udlægning er der således heller ingen tvivl om den sociale entreprenørs samfundsmæssige betydning:

The job of a social entrepreneur is to recognize when a part of society is stuck [...]. He or she finds what is not working and solves the problem by changing the system, spreading the solution and persuading entire societies to take new leaps (www.ashoka.org i Grenier 2006, p.120).

Mange forskere har pointeret kontrasterne mellem den nordamerikanske og europæiske tilgang til socialt entreprenørskab og social virksomhed, og i store træk karakteriseret førstnævnte som individ- og innovationsorienteret med udgangspunkt i markedsøkonomien (Mair & Martí 2006; Kerlin 2010; Nicholls 2008; Galera & Borzaga 2009; Gawell 2008; Hulgård 2007). Tilknytningen til markedet fremhæves nemlig inden for begge 'skoler' som et helt centralt aspekt, idet en grundforestilling bygger på ideen om, at sociale entreprenører og sociale virksomheder kan løse sociale og samfundsmæssige udfordringer gennem implementeringen af forretningsbaserede modeller hentet fra det private erhvervsliv (Grenier 2006). En bred og et bredt accepteret forsøg på en definition af socialt entreprenørskab med udgangspunkt i en amerikansk kontekst, stammer fra Johanna Mair og Ignasi Martí:

[social entrepreneurship is] a process involving the innovative use and combination of resources to pursue opportunities to catalyze social change and/ or address social needs (Mair & Martí 2006, p.37).

Ifølge disse forfattere kan social virksomhed i lyset heraf defineres som en konkret manifestation ("the tangible outcome") af socialt entreprenørskab (ibid.), og i en lige så udbredt artikel fra 2010 definerer Janelle Kerlin således social virksomhed som: "nongovernmental, market-based approaches to address social issues" (Kerlin 2010, p.164).

Markedet, i markedskapitalistisk forstand, ses således både som løftestang for social forandring og som redskab til at løse samfundsmæssige problemer (Humphries & Grant 2005; Gibson-Graham 2006).

Det er dog, i forlængelse heraf, vigtigt ikke at anskue de forskellige traditioner som hermetisk adskilte. I praksis er der ikke alene mange overlap mellem de forskellige 'skoler', hvor divergerende og til tider modsatrettede opfattelser af både socialt entreprenørskab og social virksomhed trives, ikke blot kontinenterne imellem, men i rig udstrækning også inden for både 'skoler', velfærdsregimer og forskningstraditioner (Defourny & Nyssens 2012; Kerlin 2010). Alene i Europa finder man således ikke kun regionale forskelle i tilgangen til socialøkonomi og social virksomhed, men også kontinuerlige forhandlinger om definitioner og kategoriseringer, både blandt forskere, politikere og praktikere.

Europæiske arenaer: Den 'nye' socialøkonomi og New Labours 'tredje vej'

Mens social virksomhed i en amerikansk kontekst primært knyttes til begrebet socialt entreprenørskab, kobles fænomenet i en europæisk sammenhæng oftere (eller i særlig grad) til det socialøkonomiske felt. Den klassiske socialøkonomi refererer organisatorisk til kooperativer, frivillige foreninger, selvejende institutioner, andelsselskaber og almene fonde, og anvendes ofte synonymt med betegnelsen 'den tredje sektor' (Alexander 2010:214).⁷ Mens socialøkonomi i en forskningssammenhæng som sagt er et nyere felt (Defourny 2010; Teasdale

---

⁷ 'Den tredje sektor' er i sig selv en problematisk – og problematiseret – kategori, hvis indhold og grænser heller ikke er entydige. Pestoff, der baserer sit arbejde på en traditionel tredeling af velfærdsamfundet, placerer 'den tredje sektor' mellem staten, markedet og 'fællesskabet' (her i forståelsen husholdet/familien) (Pestoff 2009), en sektortænkning, der kritiseres af bl.a. Brandsen et al (2005). Sidstnævnte fremhæver organisationernes hybride (et aspekt Pestoff nu også inddrager) og ikke mindst omskiftelige karakter, der udfordrer modeller, som reserverer bestemte logikker og rationaliteter til bestemte sektorer (Brandsen et al. 2005, p.753).

2012), har begrebet dybe rødder tilbage i bl.a. den europæiske kooperative bevægelse såvel som i de klassiske filantropiske foreninger (Moulaert and Ailenei 2005; Defourny 2010; Hulgård 2011). I en skandinavisk sammenhæng er også andelsbevægelsen blev fremhævet som eksempel på socialøkonomiens historiske manifestationer (Gawell 2008; Hulgård & Andersen 2009a; Hulgård 2007). Hulgård og Andersen (2009b) taler fx, i et historisk perspektiv, om 'socialøkonomiske bølger', hvoraf den første, i en dansk kontekst, ifølge de to forskere, fandt sit udtryk i andelsbevægelsen, som den tog form i slutningen af det 19. århundrede, ikke mindst med dens tilknytning til højskolebevægelsen, friskolerne og frimenighederne. Også den kooperative arbejderbevægelse, som den udfoldede sig i første halvdel af det 20. århundrede, ser de som en del af denne 'første bølge' (Hulgård & Andersen 2009b, p.96). Den 'anden bølge' ser de i udmøntningen af de store, statsstøttede forsøgsprojekter, som udspandt sig op gennem 1980'erne, hvor fokus i særlig grad var møntet på lokale udviklingsprojekter inden for de kulturelle, sociale og sundhedspolitiske områder (Hulgård & Andersen 2009b), og ifølge Hulgård og Andersen ser vi nu en 'tredje bølge', der altså refererer til den opmærksomhed, SE-feltet globalt set er blevet tildelt siden midten af 1990'erne. Selvom de skandinaviske lande udmærker sig ved en stærk offentlig sektor, idealtypisk baseret på dét, velfærdsforskeren Gøsta Esping-Andersen karakteriserede som den universalistiske velfærdsmodel (Esping-Andersen 1990), er den nuværende opmærksomhed på socialøkonomi og social virksomhed primært inspireret af internationale tendenser og forskningspositioner.⁸ Når jeg i det følgende skitserer hovedtendenser i relation til denne 'bølge' med fokus på kontinentaleuropæiske og britiske tilgange, er de således også relevante i en dansk kontekst, hvor både politikere, praktikere og forskere trækker på lignende forestillinger og forklaringsmodeller (se fx Hulgård & Andersen 2012).

For at ihukomme både det historiske perspektiv og de seneste årtiers velfærdspolitiske forandringsprocesser, taler flere europæiske forskere i dag om 'den nye socialøkonomi' (Hulgård og Andersens 'tredje bølge'), et begreb, der omfatter en myriade af ganske forskellige organisationsformer, heriblandt sociale

---

⁸ Relationen mellem forskellige velfærdsmodeller, herunder den skandinaviske, og karakteren af socialøkonomiske initiativer, behandles fx af Hulgård (2007), mens antologien "Social Entrepreneurship and Social Enterprises. Nordic Perspectives" (Andersen et al. 2016) specifikt beskæftiger sig med udviklingen af socialt entreprenørskab og social virksomhed i de nordiske lande.

kooperativer, frivillige organisationer, selvejende institutioner og hybride, sociale virksomheder (Pestoff 2009; Hulgård 2011). Særligt sidstnævnte er, som organisatorisk form, kendetegnet ved en høj grad af kompleksitet, idet flere formål og bundlinjer skal balanceres samtidigt. Sammenholdt med, at de oftest baserer deres virke på et ressourcemix af markedsbaserede indkomster, offentlige tilskud og frivilligt engagement (Gardin 2006, p.131), beskrives sociale virksomheder derfor også som hybride organisationer (Evers 2004; Doherty et al. 2014), en kategorisering jeg vender tilbage til i Kapitel 5.

Særligt ét forskningsnetværk har præget europæiske tilgange til socialt entreprenørskab, socialøkonomi og social virksomhed. EMES, der har taget navn efter netværkets første EU-finansierede projekt ”EMergence des Entreprises Sociales en Europe” (1996-2000), er i dag et internationalt forskningsnetværk hvis idealtypiske definition på social virksomhed afspejles særligt i de kontinental-europæiske forskningsmiljøer og politikker (Defourny & Nyssens 2012, p.10; se også EMES 2016). Skal man således identificere en europæisk ’skole’ inden for feltet, er den formet af EMES tilgang til social virksomhed, der som idealtipe indeholder tre dimensioner (Defourny & Nyssens 2012, pp.12–15):

- 1) På det økonomiske område producerer eller sælger sociale virksomheder varer eller serviceydelser, ikke kun baseret på frivillig arbejdskraft (der skal altså være et minimum af lønnede ansatte). Evt. økonomisk overskud geninvesteres i virksomheden for at støtte det sociale formål
- 2) På det sociale område arbejder sociale virksomheder til gavn for lokalsamfundet eller for en bestemt gruppe af borgere. Det sociale forstås bredt, således at formålet kan være af social såvel som miljømæssig eller kulturel karakter
- 3) Styringsmæssigt (governance-dimensionen) er sociale virksomheder uafhængige af offentlig myndighed og arbejder for skabelsen af en deltagedorienteret og inddragende styringsform. Beslutningsprocessen er demokratisk og ikke baseret på økonomiske ejerforhold

Herved udelukkes socialt entreprenørskab i form af frivillige organisationer, der alene bedriver fortalervirksomhed eller udelukkende finansieres gennem

puljetilskud og private donationer, samt offentlige institutioner og kommercielle virksomheder engageret i sociale projekter.

Et idealtypisk billede er ofte et statisk billede, og med opstillingen af de 3 dimensioner (til hvilke der igen hører 3 underpunkter) kan EMES tilgang hurtigt komme til at optræde som en drejebog eller skematisk tjekliste, der kan benyttes til at vurdere, hvorvidt en given organisation er en 'rigtig' eller 'forkert' type af social virksomhed, også selvom forskerne bag netop advarer mod en sådan fortolkning. Defourny og Nyssens skriver selv, at de opstillede dimensioner ikke repræsenterer et ufravigeligt sæt af betingelser, som skal opfyldes for at kvalificere til betegnelsen social virksomhed, men snarere som pejlemærker i et bredt og heterogent felt ((Defourny & Nyssens 2012). Grundlæggende for EMES idealtypiske tilgang til socialøkonomi og sociale virksomheder er dog, at den bygger på en pluralistisk økonomiopfattelse, inspireret af økonomisk antropologi og ikke mindst den ungarske økonom Karl Polanyis substantivistiske perspektiv, i hvilket markedsprincippet om prissætning, udbud og efterspørgsel kun er én logik eller komponent ved siden af redistributive og reciprocitetsskabende principper (Laville 2010b, pp.231–232; Hann & Hart 2011; Defourny & Nyssens 2012). Social virksomhed ses, i en sådan socialøkonomisk forståelse, derfor også som et alternativ til ren markedstænkning, idet aspekter som demokratisk deltagelse, fællesskab og solidaritet er centrale elementer heri (Hart et al. 2010), hvilket bringer EMES i dialog med de mere eksplicit kapitalisme-kritiske stemmer, som visse social-, human- og solidaritetsøkonomiske perspektiver abonnerer på, perspektiver, jeg vender tilbage til senere i dette kapitel.

Hvor de primære nordamerikanske og europæiske tilgange til socialt entreprenørskab, socialøkonomi og sociale virksomheder, i forskellige betoning og velfærdspolitiske kontekster, i store træk deler en opfattelse af, at sociale virksomheder, i alle deres afskygninger, arbejder med henblik på at skabe social værdi frem for økonomisk profit, er det kun i de EMES-inspirerede tilgange, at deltagerperspektivet fremhæves som en væsentlig dimension. Årsagen hertil skal findes i den tætte relation til 'den 3. sektor' og ikke mindst i forbindelsen til den kooperative bevægelse (Galera & Borzaga 2009; Defourny & Nyssens 2014), og forventningerne hertil er ikke små:

social enterprises have proved to be able to promote innovative forms of democratic participation and empowerment, thus contributing to a participatory

democracy, wherein citizens are best positioned to commit themselves to the social and economic development of their communities (Pestoff 1998 i Galera & Borzaga 2009, p.218).

De store forventninger til de sociale virksomheder er således til dels båret frem af en entusiastisk forskning, som efterfølgende har dannet baggrund for officielle definitioner og politikpapirer. Retorikken, der omgærder feltet, har, både i en europæisk og nordamerikansk kontekst, ofte været præget af stor begejstring og en vis glorificering (Seanor & Meaton 2008; Amin 2009a; Dey & Steyaert 2010). Dette hænger ikke mindst sammen med de sociale virksomheders dobbelte målsætning om både at være økonomisk bæredygtige såvel som sociale, uden grundlæggende modsætninger – tværtimod fremskrives kombinationen af forretning og sociale mål ofte som en 'win-win' situation (Berglund & Schwartz 2013; Diochon & Anderson 2010; Dey & Steyaert 2012). Denne forestilling har Curtis Child også, i en skeptisk kommentar hertil, beskrevet som "the Holy Grail of social enterprises" (Child 2012, p.186).

Et af de lande, som har været længst fremme med hensyn til opbygningen af en politisk og institutionel støttestruktur til sociale virksomheder, er England, hvor den udbredte entusiasme i store træk dateres til valget af New Labour i 1997 (Teasdale 2012, p.100). Sociale virksomheder blev, som en del af 'den tredje vej', promoveret som en ny løsningsmodel et sted mellem traditionel socialdemokratisme og nyere neoliberalistiske strømninger (se også Sepulveda 2015). Mens den indledende interesse i 1990'erne også i England hang tæt sammen med den kooperative bevægelse og primært blev betragtet som en opdateret model for kollektiv organisering og delt ejerskab, eller som en slags kooperation version 2.0 (Ridley-Duff & Bull 2011; Teasdale 2012), beskriver bl.a. Grenier, hvordan begrebet under New Labour konstant bevægede sig mellem to konkurrerende positioner og tendenser, den ene med fokus på kollektive sociale virksomheder og den anden med fokus på det individuelle, sociale entreprenørskab (Grenier 2009). Inspirationen fra den nordamerikanske side af Atlanten har således været mere tydelig i England, hvor man med lovgivningsarbejdet omkring den juridiske model for sociale virksomheder (the Community Interest Company) i 2005 forlod hidtidige formuleringer om demokratisk

medlemsindflydelse og ejerskab (Teasdale 2012, p.112). Herfra er sociale virksomheder i stadig stigende grad primært blevet fremhævet for deres markedspotentiale og forretningsmæssige aspekt (Bull 2008).⁹

Uanset om sociale virksomheder er blevet betragtet som en respons på et fejlsagent marked eller en fejlslagen offentlig sektor (eller sågar begge dele), har det ikke skortet på hverken forventninger eller interesse, og således heller ikke på omfanget af goder, der formodes at følge med. Ifølge den britiske statsinstans The Office of the Third Sector (OTS), demonstrerer sociale virksomheder fx:

that social and environmental responsibility can be combined with financial success. They are innovative; entrepreneurial; concerned with aligning the needs of the individual with those of society; and social justice is their guiding principle (OTS 2009 i Teasdale 2012, p.115).

Med så mange positive egenskaber (OTS' liste fortsætter!) samlet i betegnelsen social virksomhed, er der nærmest skabt et 'mytisk væsen' (ibid.), indhyllet i dét, antropologen Karen Lisa Salamon kalder 'erhvervsmagi', det vil sige virksomhedsformer, der umiddelbart fremstår som for 'godt til at være sandt og for billigt til prisen' (Salamon 2010, p.113). Lidt i samme ånd beskriver Arthur, Keenoy, Cato og Smith, hvordan begrebet social virksomhed har udviklet sig fra nærmest ingenting til stort set alting:

Ten or so years ago it would have seemed like an oxymoron to amalgamate the terms social and enterprise. Since that time the concept has rapidly passed from obscurity to the status of orthodoxy [...] (Arthur et al. 2006, p.1).

Social virksomhed bliver i dette perspektiv først og fremmest en amorf idé, der som et fantasidyr (en Hafferlaf?) eller en kamæleon kontinuerligt tager form og farve i relation til omskiftelige ideologiske kontekster (Teasdale et al. 2013, p.4). Herved nærmer vi os måske også en forklaring på, hvorfor sociale virksomheder, på trods af de mange normative (eksplicitte såvel som implicitte) forestil-

---

⁹ Også i en dansk kontekst finder man både inspirationen fra de europæiske og nordamerikanske traditioner (for en introduktion hertil, se Hulgård & Andersen 2012), om end socialøkonomi og social virksomhed, som jeg også viser det i afhandlingens Del II, i den bredere danske offentlighed først og fremmest betragtes som et redskab til arbejdsmarkedsintegration.

linger om social forandring, social værdiskabelse og (løsningen på) sociale problemer, tilsyneladende hyldes af hele det politiske spektrum. Der er, som fx Grenier (2009) pointerer i relation til den engelske kontekst, og som Hulgård og Andersen (2009a) påpeger det i en dansk sammenhæng, ikke noget entydigt politisk-ideologisk ejerskab til begrebet, som, afhængigt af hvilken betydning det tillægges, både kan bruges til at kritisere velfærdsstaten (som i den sammenhæng har spillet fallit) og markedet (der så også har spillet fallit). Social virksomhed er således et såkaldt ”contested concept” (Hulgård & Andersen 2012; Ziegler 2009) i den forstand, at begrebet ikke alene er nyt, men også umiddelbart relevant for en række forskellige aktører. Om sådanne ’omstridte begreber’ skriver Ziegler:

[...] they function as the ’common currency’ of quite different actors from government, civil society, social movements and business. Their use is possible because contested concepts have two levels of meaning. One level is unitary and vague; it contains core ideas that are substantive and non-redundant. On a second level, definitions are precise and contested (Ziegler 2009, pp.8–9).

Og hermed er det også blevet tid til at vende tilbage til mit indledende citat fra historien om Peter Plys og fabeldyret Hafferlaffen. For hvor mange af os holder af historien, véd vi ikke rigtig, hvordan Hafferlaffen egentlig ser ud, eller om den overhovedet eksisterer, hvilket også afhænger lidt af, hvilken version af historien, vi bliver præsenteret for. Som Peter Plys og hans venners jagt på Hafferlaffen, i den oprindelige version synes ørkesløs, således ser Jones og Spicer, som jeg har lånt analogien fra, også vores jagt på en ’sand’ eller entydig definition på entreprenørskab (hér sociale virksomheder) som ørkesløs, idet teorierne herom alligevel aldrig rigtig rækker til at dække den empiriske mangfoldighed (Jones & Spicer 2005). Med afsæt i denne analogi har jeg således allerede, omend implicit, placeret mit eget udgangspunkt i et anti-essentialistisk vidensperspektiv, som jeg vil udfolde i Kapitel 3, men som for nu alene nævnes som et springbræt til at vende blikket mod nogle alternative positioner inden for feltet.

Opsamlende overgang

Som en opsamling på dette indledende ’state of the art’ kan det konstateres, at SE-feltet (socialøkonomi, social virksomhed og socialt entreprenørskab) som forskningsfelt er både multidisciplinært og multiparadigmatisk (Dey & Steyaert

2010, p.244). Hvor særligt de nordamerikanske forskningsmiljøer har deres udspring i virksomheds- og ledelsesstudier, trækkes der i en europæisk sammenhæng lige så ofte på økonomiske, politologiske og sociologiske traditioner. Ikke desto mindre har store dele af forskningen på begge sider af Atlanten¹⁰ været optaget af, på makro- og mesoniveau, at udvikle virksomhedsmodeller, samfundsmodeller og definitions-kriterier, som kan give et 'korrekt' billede af sociale virksomheder og deres samfundsmæssige '3. sektor' placering mellem velfærdsstaten, markedet og civilsamfundet. At dette har vist sig at være en uhyre vanskelig opgave, der tilsyneladende ikke rigtig 'lykkedes' trods ihærdige og solide forsøg, kan der være flere forklaringer på. Man kan, som jeg argumenterer med Jones og Spicer, betragte 'jagten' på endegyldige definitioner som en positivistisk bestræbelse, der bygger på en forestilling om, at verden kan beskrives, måles og forstås 'sådan som den er', og at vores modeller, hvis de er nuancerede og præcise nok, kan afspejle virkeligheden én til én. I forlængelse heraf kan man også betragte social virksomhed som særligt drilsk i klassifikatorisk forstand, idet selve termen, som flere forskere pointerer, i udgangspunktet har karakter af et oxymoron (Arthur et al. 2006; Hulgård 2007; Bull 2008). Socialøkonomi og social virksomhed konstrueres således først og fremmest i et grænseland mellem sociale projekter og forretning, mellem civilsamfund, stat og marked. De fremstår derfor også, med en for antropologien velkendt formulering, som "betwixt and between" (Turner 1967), hvilket er en begrebsmæssig indramning, jeg udfolder i Kapitel 5.

Hermed har jeg allerede taget hul på en tilgang til social virksomhed, der ikke abonnerer på reduktionistiske modeller og definitioner. I det multiparadigmatiske felt findes da også, som jeg allerede har antydnet, mere kritiske røster, og det er dem, jeg i det følgende vil forsøge at skitsere. Det er også deriblandt, jeg finder afsættet til mit eget projekt, hvis indledende præmis er, at der ikke findes en 'one size fits all' eller, som Dey og Steyaert kalder det, en "cure all balm"

---

¹⁰ Mens jeg i ovenstående kun har beskæftiget mig med udviklingen i Europa og Nordamerika, er det selvfølgelig vigtigt at huske på, at socialøkonomi og social virksomhed også spiller en rolle i store dele af Asien, Afrika og Latinamerika (se fx Kerlin 2010). Terminologien er dog primært opstået i en vestlig sammenhæng og følgende 'eksporteret' gennem internationale institutioner som fx Verdensbanken (Grenier 2006), om end der i Canada og dele af Sydamerika har været et større fokus på solidaritetsøkonomien (se fx Amin 2009c).

(Dey & Steyaert 2006, p.7). Social virksomhed må således ses i relation til konkrete aktørers hverdagspraksisser såvel som til lokale og regionale sociokulturelle og velfærdspolitiske kontekster (Amin 2009b; Kerlin 2010). Som det dog også vil fremgå af de kommende afsnit, tager de kritiske perspektiver og positioner ganske forskellige former, og det er ikke altid særlig klart, på hvilke måder 'kritikken' skal eller kan forstås.

Alternative positioner

Foruden de mange forskellige forsøg på at definere og modellere sociale virksomheder, som jeg beskrev i ovenstående afsnit, har særligt virksomheds- og ledelsesstudierne fokuseret på udviklingen af manualer, evalueringsredskaber og 'best-practice' med henblik på at optimere og måle organisationernes 'output'. SE-feltet har således også været præget af en implicit tro på de sociale virksomheders potentiale til at 'gøre godt' qua deres sociale sigte, mens færre har stillet spørgsmålstejn ved, hvordan det 'sociale' i sociale virksomheder skulle eller kunne forstås (Arthur et al. 2006; Daya 2014). Hvor særligt de politiske indspil har opereret med en stiltiende forventning om, at det 'sociale' automatisk fulgte med kommerciel succes (Arthur et al. 2006, p.1), har den akademiske litteraturs fokus på management- og forretningsaspektet på tilsvarende vis begrænset en begrebsmæssig og teoretisk diskussion af det sociale (Teasdale 2009; Daya 2014; Arthur et al. 2006; Barinaga 2013; Barinaga 2012). En sådan var bemærkelsesværdigt fraværende i SE-forskningens tidligste år, en periode, der også kan betegnes som en form for institutionaliseringsfase (fra midten af 1990'erne og frem). I denne var fokus blandt både praktikere, politikere og forskere primært på udviklingen af 'nye' legitime organisationsmodeller, definitioner og politikker.

Op gennem 00'erne begyndte man, om end sporadisk, at se forskellige former for kritik, både af de sociale virksomheder og af forskningen bag (se fx Eikenberry & Kluver 2004; Cook et al. 2003; Dey & Steyaert 2006; Froggett & Chamberlayne 2004; Humphries & Grant 2005; Arthur et al. 2006). De kritiske stemmer gik primært på feltets udbredte 'managerialism', dvs. en funktionalistisk forestilling om, at sociale virksomheder, hvis de blot skrues 'rigtigt' sammen, repræsenterer den mest effektive løsning på tidens samfundsmæssige udfordringer (Hjorth 2013), men også den tætte opkobling til neoliberalismen

blev voldsomt problematiseret.¹¹ I den sidste halvdel af 00'erne/ starten af 2010'erne, tog de kritiske røster til, stadig med blikket rettet mod feltets dominerende diskurser og neoliberale styringsteknikker, men de seneste år også med stigende fokus på ambivalenser, paradokser og på forskellige former for modstandspraksisser (Eikenberry 2009; Dey & Steyaert 2012; Teasdale 2012; Dey & Steyaert 2014; Dey & Teasdale 2015; Mason 2012; Bull 2008; Seanor & Meaton 2008; Diochon & Anderson 2010; Berglund & Schwartz 2013; Garrow & Hasenfeld 2014). Forskningsfeltet er dog samlet set, som Michael Roy også pointerer det:

certainly not at a point where the majority of social enterprise research can be characterized as 'critical' by any means. [...] to this point, business-oriented academics and practitioners have had a dominant presence in social entrepreneurship and social enterprise research (Roy 2015, p.55).

Uden at man således på nogen måde kan tale om 'skoler' blandt de mere kritiske SE-forskere, mener jeg godt, at man kan udlede nogle generelle kritiske perspektiver, herunder et styringskritisk, et aktør (eller hverdags)-orienteret og et plural (eller human)-økonomisk. Selvom de adskiller sig væsentligt i deres forståelse af kritik (som kun sjældent ekspliciteres), har teksterne ikke desto mindre det til fælles, at de alle:

questions the representation of entrepreneurship as always stimulating and worthwhile to pursue, as something that does not require any reflection on and change of established ways of research and method (Steyaert, 2011) (Dey & Steyaert 2012, p.92).

I det følgende vil jeg indkredse og reflektere over de her nævnte kritiske perspektiver, med det formål at få indkredset og præciseret min egen position i relation hertil.

Kritisk perspektiv (I): Social virksomhed som neoliberal styringsteknik

En række kritiske SE-forskere, både med rod i organisationsstudier og i civilsamfundsforskningen, har fra et rent sprogligt udgangspunkt (det vil sige med

---

¹¹ 'Managerialism' i en neoliberal optik handler ikke kun om effektiv ledelse og teknisk rationalitet, men sætter også markedet og den private virksomhed over andre organiseringsformer, som fx bureaukrati (Du Gay 2000).

afsæt i diskurser og narrativer) problematiseret, hvorledes socialt entreprenørskab og social virksomhed, som en del af et neoliberalt styringsrationale, er med til at transformere sociale aktører til (økonomiske) entreprenører (Dey 2010; Dey 2013; Dey & Steyaert 2012; Grenier 2009; Mason 2012; Garrow & Hasenfeld 2014; Eikenberry 2009; Levander 2010; Teasdale 2012). En stor del af kritikken har været inspireret af Foucaults tanker om 'governmentality' (se fx Foucault 1991), og fokus har ikke mindst været på at belyse, hvilke subjekt-positioner, dominerende diskurser om social virksomhed og socialt entreprenørskab¹² producerer eller stiller til rådighed for konkrete aktører, og dermed også på, hvilke der i givet fald ekskluderes i processen (Dey 2010; Dey & Steyaert 2010; Dey & Teasdale 2013; Jones et al. 2008). Centralt for denne kritik er en grundlæggende problematisering af, hvordan social virksomhed introducerer og legitimerer en økonomisering af det sociale, hvilket organisationsteoretikeren Daniel Hjort beskriver således:

[...] discourse on SE has a clear tendency to play into this discussion by normalizing a particular representation of the entrepreneurship-society relationship by asking: how can formerly social problems, re-defined as economic, become subject to managerial expertise and this way be solved? In such a framing the social is weakened and the economic (measurability and thus controllability) is strengthened. It therefore exemplifies a rather typical functionalism and instrumentalism of managerialism, which operates on the premise that everything can be translated and reduced into a managerial – i.e. economic-behavioral – problem and solved as such” (Hjorth 2013: 36-37)

Social virksomhed kan i dette perspektiv også ses som dét, antropologen James Ferguson, i sin analyse af internationale udviklingsprogrammer i Lesotho, beskriver som en ”anti-politics machine” (Ferguson 1990). Som 1990’ernes udviklingsprogrammer i Lesotho, gennem et entydigt fokus på leveringen af ’tekniske løsninger til tekniske problemer’, udgrænsede grundlæggende, fordelingspolitiske og strukturelle spørgsmål og dermed ’afpolitiserede’ udviklingsdebatten, således kommer også social virksomhed gennem forretningsaspektet og den udbredte ’managerialism’ til at fremstå som en ’nem’ løsning (quick fix) på grundlæggende strukturelle problemer, og dermed også som en ’afpolitisering’ af det sociale (se også Barinaga 2013). I deres kritiske analyse

---

¹² Flere af de her nævnte forskere skriver både – og i flæng – om social virksomhed og socialt entreprenørskab, og med den samme grundlæggende pointe, uagtet den specifikke term, hvilket jeg også tillader mig at gøre her.

af de såkaldte WISEs (work integration social enterprises) konkluderer Garrow og Hasenfeld på lignende vis hvordan:

the symbolic and political messages conveyed by WISEs both reify the neoliberal welfare logic and silence or screen out an alternative discourse on problems arising from social structure (Garrow & Hasenfeld 2014, p.1477).

Både som mangefacetteret fænomen og som forskningsfelt kan social virksomhed, tegnet med en bred, kritisk pensel, derved betragtes som en integreret del af det Gilbert kalder 'kapitalismens ultimative triumf' (Gilbert 2002, p.182), karakteriseret ved en markedsgørelse og privatisering af den offentlige velfærd eller, med betoningen af det individuelle ansvar for eget liv gennem selvhjælp og entreprenørskab, som en del af Deans 'post-velfærd' (Dean 2008).

Opsamlende kan man sige, at det (kritiske) perspektiv på social virksomhed, jeg har opridset ovenfor – og som Dey og Steyaert også betegner som en "critique of power-effects" (Dey & Steyaert 2012) – ikke interesserer sig for, hvorvidt diskurser om social virksomhed er 'sande' eller 'falske' men snarere, med inspiration fra Foucault (1991), fokuserer på hvilke 'virkeligheder' og subjektpositioner, der produceres gennem dominerende diskurser. Inden for SE-feltet repræsenterer positionen således også et magtperspektiv funderet i analyser, der er:

interested in understanding power in its relationship with shaping, controlling, and even dominating individuals, groups, and organisations (Dey & Steyaert 2012, p.95).

Det er også et perspektiv, som frasiger sig et eksplicit, normativt udgangspunkt, og som ikke selv formulerer alternative forestillinger eller andre 'veje' for socialøkonomisk organisering, men som altså 'nøjes med' at problematisere (og derigennem forholde sig kritisk til) eksisterende magt- og styringsmekanismer. Det er m.a.o. en form for post-strukturalistisk kritik, der ifølge Stormhøj også kan beskrives som en strategisk intervention i de måder, vi frembringer 'sandhed' på (Stormhøj 2006, p.20).

Kritisk perspektiv (II): Hverdagspraksis i sociale virksomheder

Som flere af de ovenfor citerede forskere også selv pointerer det, har dele af den diskurs- og styringsorienterede kritik haft et lidt deterministisk skær, forstået på den måde, at socialt entreprenørskab og sociale virksomheder, som del af en neoliberal agenda, i store træk er blevet fremstillet som en monolitisk diskurs med direkte magt til at transformere sociale organisationer og individer til profitorienterede entreprenører (Dey 2013; Dey & Teasdale 2013). Billedet er således blevet tegnet noget sort-hvidt op mellem dem, der optimistisk har hyldet social virksomhed som ren win-win versus dem, der kritisk beskriver det som en rendyrket markedsgørelse og et udtryk for 'kapitalismens ultimative triumf' (Gilbert 2002) eller, som Dey og Steyaert også skriver, mellem de 'lyse' og 'mørke' sider af fænomenet (Dey & Steyaert 2006). Tager man udgangspunkt i konkrete aktører og lokale praksisser, bliver det dog tydeligt, som Dey videre skriver, at socialt entreprenørskab og social virksomhed ikke opererer som en "muscular discourse", der mere eller mindre automatisk skaber bestemte subjektpositioner, fx entreprenører (Dey 2013, p.13). Der har i den forstand manglet en anerkendelse af 'agency' i dele af de diskursbaserede governmentality analyser, idet aktører ikke blot kan ses som passive modtagere af dominerende diskurser:

while individuals never fully step beyond the influence of power, they always retain a certain degree of agency in punctuating, resisting, or transgressing the authoritarian inscription of discourse (Dey and Teasdale 2013: 256).

Hermed flyttes fokus fra magtfulde diskursers 'power-effects' til individuelle aktørers handlen og handlerum. Kritikken af de kritiske diskurs- og governmentalityanalyser kan derfor også betegnes som en drejning væk fra at betragte organisationer og individer alene som "objects of neoliberal governmentality", til et fokus, der inkluderer aktører som "subjects of resistance" (Dey & Steyaert 2014, p.6). Således appliceres ligeledes en Foucault-inspireret optik, men her med blik for magtens produktive potentialer. Det er altså en anden og senere læsning af Foucault, som der her refereres til, en læsning, gennem hvilken magtrelationer ikke eksisterer uden muligheden for at 'flygte' (Foucault 1982, p.794), og det er netop disse mulige sprækker eller flugtlinjer, Dey og Steyaert nu opfordrer til, at forskningen retter fokus mod:

We call for greater reflection on whether and how practitioners are able to navigate their way around such forms of subjectivity which are based on an economic logic of individual conduct (Dey & Steyaert 2014, p.12).

Mens Foucault generelt kan siges at afvise forestillingen om et autonomt, autentisk 'selv', og derfor også er blevet kritiseret for at fremstille individet som en passiv eller 'tom skal' underlagt magtfulde diskursformationer (Benwell & Stokoe 2006), tolker andre – som altså også Dey og Steyaert citeret ovenfor - Foucaults subjektivitetsbegreb mere åbent i relation til spørgsmålet om 'agency'. Så hvor Foucaults 'selv' måske bedst, som Jackson og Mazzei foreslår det, kan forstås som "a site of disunity and conflict that is always in process and produced within power relations" (Jackson & Mazzei 2012, p.52), er det altså også gennem magtrelationernes processuelle og produktive karakter, at konkrete aktører navigerer og skaber mulige handle- eller manøvreringsrum. I "The Subject and Power" (1982) skriver Foucault således:

When one defines the exercise of power as a mode of action upon the actions of others, when one characterizes these actions by the government of men by other men -in the broadest sense of the term- one includes an important element: freedom. Power is exercised only over free subjects, and only insofar as they are free. By this we mean individual or collective subjects who are faced with a field of possibilities in which several ways of behaving, several reactions and diverse comportments, may be realized (Foucault 1982, p.790).

Det er altså potentielt muligt, også for aktører i sociale virksomheder, at navigere rundt om eller (delvist) uden om de subjektpositioner, som konstitueres gennem dominerende diskurser, og således også muligt at identificere potentielle flugtveje:

For, if it is true that at the heart of power relations and as a permanent condition of their existence there is an insubordination and a certain essential obstinacy on the part of the principles of freedom, then there is no relationship of power without the means of escape or possible flight. Every power relationship implies, at least *in potentia*, a strategy of struggle, in which the two forces are not super-imposed, do not lose their specific nature, or do not finally become confused (Foucault 1982, p.794).

For at undersøge om, og i givet fald på hvilke måder, aktører gennem praksis forhandler, udfordrer eller omgår bestemte subjektpositioner, er der som sagt behov for undersøgelser, der fokuserer på hverdagspraksis i sociale virksomheder. Der findes da også flere og flere studier inden for SE-feltet, som tager

et mere hverdagsorienteret udgangspunkt og som, omend fra ganske forskellige vinkler, undersøger, hvordan ledere (primært) og ansatte erfarer, forstår og praktiserer social virksomhed. Dette forskningsafsæt beskriver de svenske entreprenørskabsforskere Karin Berglund og Birgitta Schwartz således:

[...] we are interested in the act rather than the definition of social entrepreneurship; in what is done in mundane, everyday life by people wanting to, and actually being, part of creating social change. The focus is on a processual understanding of entrepreneurship, addressing entrepreuneuring – the doing of it (Berglund and Schwartz 2013: 239).¹³

Hermed er vi fremme ved en position, som sætter konkrete aktører og hverdagspraksisser i centrum af analysen. I denne del af forskningsfeltet samler interessen sig som oftest om de udfordringer, ambivalenser og paradokser, der opstår i relation til de sociale virksomheders ambition om at skabe såvel økonomisk som social værdi (Seanor & Meaton 2007; Seanor & Meaton 2008; Diochon & Anderson 2010; Amin 2009a; Svensson 2014b; Berglund & Schwartz 2013; Dey & Teasdale 2015; Mauksch 2012; Seanor et al. 2014). Monica Diochon og Alistair Anderson hævder fx, at definitionsproblematikken og den flertydighed, som knytter sig til SE-feltet, ikke blot repræsenterer en esoterisk, akademisk debat, og de skriver videre: ”we contend that this ambiguity and uncertainty may also be manifest in the practises of social enterprise” (Diochon and Anderson 2010: 94). I forlængelse heraf problematiserer de såvel fortællingen om social virksomhed som ren ’win-win’, og forestillingen om, at social virksomhed pr definition repræsenterer en mere demokratisk og bæredygtig ’løsning’ på samfundsmæssige udfordringer. I en spids kommentar hertil skriver de ligefrem, hvordan:

[...] describing the development of social enterprise without reference to inherent conflicts is self-delusory and unhelpful (Diochon & Anderson 2010, p.96).

De afviser således også, hvad Child kaldte ”the Holy Grail of social enterprises”, og forsøger, med udgangspunkt i konkrete aktører i sociale virksomheder, at nuancere vores forståelse heraf. Det er på den måde også en kritik af de

---

¹³ Berglund og Schwartz er her på linje med den svenske entreprenørskabsforsker Bengt Johannisson, der inden for det han betegner ’samfundsentrepreneurship’ også efterlyser mere processuelle og praksisbaserede tilgange (Johannisson 2012; se også Gawell et al. 2009)

normative antagelser, som store dele af SE-litteraturen bygger på. Ikke desto mindre begrænser de fleste af de ovenfor refererede studier sig ved alene at basere deres undersøgelser på interviews med ledere og ansatte i sociale virksomheder (typiske eksempler er fx Diochon & Anderson 2010; Seanor & Meaton 2008; Dey & Teasdale 2013; Mauksch 2012; Svensson 2014a), mens brugere, frivillige og andre deltagergruppers perspektiver og erfaringer sjældent indgår i analysen (for undtagelser se fx Rosenberg 2013; Sievers 2016).

Som kritisk perspektiv kan det være ganske vanskeligt at tegne et uniformt afsæt for denne position, der hævder sin berettigelse gennem en insisteren på betydningen af konkrete aktører og lokal praksis. Jeg læner mig derfor op ad Dey og Steyaert, som i artiklen "Social entrepreneurship: critique and the radical enactment of the social", indkredser en kritisk position de, også her med reference til Foucault, betegner som 'overskridende' (transgressive):

the critique of transgression takes people's perspectives, utterances, stories, etc directly into account. As a result, such critiques look at how people reflect on, criticize, and resist the social reality of which they are part. [...] Though individuals are never beyond power, they might punctuate, breach, and creatively reassemble that which is given and taken for granted, thus creating conditions that facilitate "becoming other". Transgression thus implies looking at how people create their own freedom within the limits of power and how they use the cultural resources provided to them as means for their own emancipation (Dey & Steyaert 2012, p.99).

Perspektivet rummer, ifølge Dey og Steyaert, en metaforisk ændring i forståelsen af modstand fra direkte opposition til modstand som bevægelse, og selvom der ikke arbejdes ud fra en ekspliciteret, normativ position, er der ikke desto mindre en forestilling om, at den viden, som skabes gennem sådanne "empirical journeys", som de også kalder det, kan bidrage til at problematisere dominerende diskurser såvel som til, potentielt, at "redefine the conditions under which something new can be produced (Dey & Steyaert 2012, p.101). Social virksomhed kan med dette udgangspunkt ikke a priori betragtes som manifestationen af hhv. neoliberale eller solidariske logikker, men skabes gennem heterogene praksisser, vi som deltagende forskere, for en tid, er medskabere af, og det er altså disse praksisser, analyserne indenfor denne position tager afsæt i (Dey & Marti 2012; Dey & Steyaert 2012).

Kritisk perspektiv (III): Social virksomhed som pluraløkonomi og 'post-kapitalisme'

Afrundingsvist vil jeg fremhæve en række, igen ganske forskelligartede, kritikker af de dominerende fremstillinger af socialt entreprenørskab, socialøkonomi og social virksomhed, som jeg indledningsvist har beskrevet. De findes både indenfor (Laville 2010b; Amin et al. 2002; Amin 2009c; Moulaert & Ailenci 2005; Laville 2003) såvel som i periferien af forskningsfeltet (Gibson-Graham 2006; Gibson-Graham 2008), og opererer alle med et eksplicit normativt afsæt, formuleret omkring varierende visioner om et mere solidarisk, demokratisk og egalitært samfund. Under betegnelser som 'the human economy' (Hart et al. 2010), 'solidaritetsøkonomi' (Laville 2010b), 'diverse economies' (Gibson-Graham 2008), 'the plural economy' (Laville 2010a) såvel som 'socialøkonomi' i forskellige udgaver (Moulaert & Nussbaumer 2005; Amin 2009c; Amin et al. 2002), findes et markant kapitalisme-kritisk afsæt og en afstandtagen fra forestillingen om, at økonomi fungerer som et upersonligt maskineri, langt fra almindelige menneskers hverdagserfaringer. Bag en programerklæring om at 'redde økonomien fra økonomerne' (Hart et al. 2010, p.5) eller om 'at tage økonomien tilbage' (Gibson-Graham et al. 2013)¹⁴ skal den 'humane' eller 'plurale' økonomiforståelse minde os alle om, at også økonomien skabes, genskabes og forandres gennem folks hverdagspraksisser. Socialøkonomi og social virksomhed kan således også, som Hulgård hævder det, ses som en del af en bevægelse eller "counter-discourse to the prevailing neoliberal approach to welfare that has swept the world for more than twenty years" (Hulgård 2011, p.212).

Hvor ideen om økonomiens pluralitet og 'genindlejring' i sociale institutioner i princippet ikke adskiller sig fra EMES' Polanyi-inspirerede tilgang til social virksomhed, repræsenterer det ovenfor refererede, pluralistiske økonomiperspektiv ikke desto mindre en mere 'elastisk' udgave af socialøkonomisk tænkning, særligt som man finder den hos de feministisk inspirerede, økonomiske

---

¹⁴ Gibson-Graham et al.'s (2013) frase 'at tage økonomien tilbage' ('take back the economy') knytter indirekte projektet til sociale anti-globaliseringsbevægelser som fx 'Occupy' og 'Reclaim the Streets', en forbindelse jeg dog ikke forfølger yderligere i denne afhandling.

geografer J. K. Gibson-Graham (2006; 2008).¹⁵ For hvor EMES med dets idealtypiske definition på social virksomhed (opstillet gennem 9 kriterier) nemt kommer til at ligne en opskrift på 'den rigtige' formel på social virksomhed, opererer hverken Gibson-Grahams 'mangfoldige' (på engelsk 'diverse') økonomiforståelse eller Hart, Laville og Cattanis 'humane' økonomi med manualer, opskrifter eller drejebøger for socialøkonomisk organisering. Gibson-Graham søger i stedet efter det, de kalder "post-capitalist politics" (Gibson-Graham 2006), og deres projekt går først og fremmest ud på at 'fraviste' den kapitalistiske økonomi sin definitionsmagt ved at 'af-naturalisere' forestillingen om 'homo economicus'. Derigennem ønsker de at åbne op for en mere mangfoldig tilgang, som kan rumme andre praksisser end de transaktioner, som finder sted gennem det kapitalistiske markedssystem. Hvor sådanne økonomiske praksisser eksisterer i mange forskellige former har de, ifølge Gibson-Graham, i mange år været henvist til et skyggeliv uden for mainstream økonomien, som usynliggjorte eller "non-credible alternatives to what exist" (Santos 2004 i Gibson-Graham 2006, p.xxxii). Gibson-Grahams mangfoldige økonomibegreb omfatter således alle tænkelige former for økonomisk aktivitet, praktiseret i husholdninger, frivillige foreninger, i offentlige institutioner, i kooperativer og sociale virksomheder, i bytteøkonomier, fair-trade organisationer m.fl., både i formelle og uformelle kontekster (Gibson-Graham 2008, pp.616–617; Gibson-Graham 2006; Gibson-Graham 2014).

Uagtet hvilket pluraløkonomisk begreb man foretrækker at bruge, søger de her refererede forfattere efter 'alternative' eller 'post-kapitalistiske' praksisser, som kan pege mod en 'anden' (mere demokratisk) økonomi og samfundsindretning. I denne er markedsengagement blot ét blandt flere midler til at realisere en økonomi, som værdsætter, muliggør og opmuntrer til kollektiv organisering, demokratisk deltagelse, Kooperation og til social såvel som miljømæssig bæredygtighed (Amin 2009a; Hart, Laville og Cattani 2010; Gibson-Graham 2008). Socialøkonomi og social virksomhed forsøges her fravristet opkoblingen til den kapitalistiske markedsøkonomi og udviklingstanke, som del af en bredere, anti- eller postkapitalistisk bevægelse og plural økonomiforståelse. Hermed teg-

---

¹⁵ De to feminister og økonomiske geografer Katherine Gibson og Julie Graham har i en årrække samarbejdet, bl.a. med udviklingen af platformen The Community Economic Collective (<http://www.communityeconomies.org/Home>) og udgivet en række artikler og bøger under det fælles forfatternavn Gibson-Graham.

nes også en (utopisk) horisont for udviklingen af partipatoriske og emancipatoriske processer, og derved muligheder for udviklingen af mere solidariske samfund (Hulgård & Andersen 2012).

De ovenfor refererede tekster (med Laville, Hulgård og Amin som undtagelser) engagerer sig ikke direkte, som det var tilfældet med de diskurs- og aktørorienterede kritikker, jeg har beskrevet mere udførligt i de to forrige afsnit, i en dialog med mainstream-forskningen i social virksomhed. Som kritisk position i relation til SE-feltet tilbyder de derfor primært en generel kritik af den kapitalistiske økonomis dominans, som de alle (om end hver for sig) forsøger at tegne alternativer til. Når positionen(erne) forekommer relevant at inddrage her, skyldes det for det første, at den (som også EMES) repræsenterer et modspil til de rent markedsbaserede forståelser af social virksomhed. For det andet er perspektivet, i forbindelse med herværende projekt, relevant, fordi det kapitalismekritiske afsæt og forsøg på at formulere alternativer til markedskapitalismen umiddelbart vinder genklang i de to empiriske cases, der er omdrejningspunktet for analyserne i denne afhandling. Gibson-Grahams post-kapitalisme inddrages derfor også som et teoretisk perspektiv i Artikel 2, som indgår i afhandlingens Del II, idet de med dette begreb tilbyder en alternativ tilgang til forståelsen af socialøkonomiske praksisser.

Afhandlingens placering og vidensbidrag

Min tilgang til socialøkonomi og social virksomhed er i høj grad inspireret af de kritiske perspektiver, som jeg har skitseret ovenfor. Jeg betragter, på et helt overordnet niveau, 'den nye socialøkonomi' og herunder de sociale virksomheder som en del af Deans 'post-velfærd', dvs. som del af en bredere, velfærdspolitisk udvikling, der både handler om en tilbagetrækning af det offentliges ansvar (Gilbert 2002) *såvel som* en øget selv-styring i form af en 'ansvarliggørelse' af borgerne (Dean 2008). Det er i denne bevægelse, at man, som en del af de kritiske SE-forskere fremførte, også ser en transformation af civilsamsfundsorganisationer, sociale aktører og borgere til ansvarlige (økonomiske) entreprenører (Eikenberry 2009; Dey 2010; Dey & Steyaert 2010; Garrow & Hasenfeld 2014).

Jeg deler dog også den kritik, der udtrykker en skepsis i forhold til at betragte udbredte diskurser om social virksomhed som monolitiske og entydigt determinerende for social praksis (Ziegler 2009; Dey & Teasdale 2013; Dey & Steyaert 2014; Diochon & Anderson 2010). Ikke alene er social virksomhed, som begreb, omstridt og derfor til konstant forhandling; de kritiske fremstillinger af de dominerende diskurser risikerer selv, gennem deres fokus på de rent sproglige artikulationer, at negligere alternative praksisser, manøvrerings- og mulighedsrum. En række studier har, som jeg også beskrev det, derfor været optagede af at vise, hvordan aktører (primært ledere af sociale virksomheder) inden for feltet i praksis forsøger at redefinere, udfordre eller helt afvise diskurser om social virksomhed og dermed også de subjektpositioner, der herigennem stilles til rådighed (se fx Dey & Teasdale 2013; Dey & Teasdale 2015; Eikenberry 2009). Med fokus på praksis og på konkrete aktører i sociale virksomheder har de således været med til at tydeliggøre nogle af de ambivalenser og paradokser, som er en del af feltet, men det er ikke desto mindre stadig de færreste, som har undersøgt hverdagen i sociale virksomheder, som den konstitueres af de forskellige mennesker, der i varierende perioder og i varierende grader deltager heri. Derfor har der inden for de seneste år også været en efterlysning af empirisk baserede undersøgelser af hverdagspraksis i sociale virksomheder, eller af dét, Berglund og Schwartz kalder "the doing of it" (Berglund & Schwartz 2013, p.239). I tråd hermed efterspørger Ash Amin fx flere etnografiske studier, som kan fortælle noget om, på hvilke måder deltagelse i social virksomhed, forstået som situeret praksis, erfares og tillægges betydning af de implicerede aktører, herunder både frivillige, medarbejdere, ledere og andre 'interessenter':

While a body of research has emerged examining the economic characteristics of social enterprises and how they succeed or not in managing the interface between market and ethical priorities, little is known about what it is like to be involved in the social economy or about what different social actors gain from the experience (Amin 2009c, p.13).

SE-feltet har, som vist gennem dette kapitel, et godt stykke hen ad vejen været domineret af management-studier og makro-analyser (Roy 2015). Det er derfor mit argument, at der fortsat (også) er behov for en forskning, som fokuserer på hverdagens forskellige indretninger, navigationer, situationsdefinitioner og plurale praksisser, hvilket herværende afhandling, som beskrevet i

Kapitel 1, netop er et bud på. Med liminalitet som det gennemgående, teoretiske blik er det således min ambition, gennem feltarbejde i to forskellige social-økonomiske organisationer, at bidrage til forskningsfeltet med analyser, der forsøgsvis 'skubber' til etablerede forståelser og fortællinger om socialøkonomi, social virksomhed og om de mennesker, der på forskellig vis deltager heri.¹⁶

Når jeg samtidig placerer mit projekt i den mere kritiske del af forskningsfeltet, må jeg nødvendigvis også forholde mig til, på hvilke måder – og med hvilket formål – min afhandling kan siges at være kritisk. Inspireret af Dey og Steyaerts 'critique of transgression' (cf. Foucault 1998; Dey & Steyaert 2012), som jeg allerede har introduceret i afsnittet om 'hverdagspraksis social virksomhed', formulerer jeg et kritisk perspektiv, der problematiserer entydige fortællinger og definitioner af social virksomhed som a priori 'gode' eller 'dårlige', som mere eller mindre 'effektive', 'demokratiske', 'solidariske' eller som ren 'win-win'. Ved at inddrage konkrete aktørers forestillinger og fortællinger bliver det, ifølge Dey og Steyaert, muligt at undersøge, hvordan social socialøkonomi og social virksomhed konstitueres gennem heterogene processer, spændt ud mellem forskellige logikker og hverdagspraksisser, praksisser der – potentielt – kan være med til at skabe nye forståelser og mulighedsrum (cf. Dey & Steyaert 2012). Det 'overskridende' implicerer således et blik for, hvordan aktører i sociale virksomheder, som jeg også allerede har været inde på det, navigerer i og mellem etablerede subjektpositioner og derigennem "create their own freedom within the limits of power", som de formulerer det (Dey & Steyaert 2012, p.99). Hermed indskriver jeg mit projekt i en kritisk position som, omend den ikke tilbyder en 'rigtig' definition på social virksomhed eller formulerer en manual for social forandring, ikke desto mindre er situeret gennem nogle specifikke teoretiske perspektiver og traditioner. Og dermed får mit projekt også, som Stormhøj betegner det, et politisk-normativt sigte (Stormhøj 2006, p.160) idet mit ærinde ikke 'kun' er at forstå, hvordan konkrete aktører konstruerer og meningsudfylder social virksomhed. Med dét, Dey og Steyaert kalder 'empirical

---

¹⁶ Ambitionen om at 'skubbe' til SE-feltets dominerende forståelser og kategoriseringer deler jeg med bl.a. med entreprenørskabsforskerne Steyaert og Hjorth, som i antologien "Entrepreneurship as Social Change" (2006) ligeledes ønsker at destabilisere hegemoniske fremstillinger af socialt entreprenørskab, bl.a. ved at undersøge fænomenets procesuelle karakter.

journeys' forsøger jeg således også, ved at 'tænke' med Turners liminalitetsbegreb 'betwixt and between', at 'skubbe' til vores måder at forstå og fortælle social virksomhed på.

Med historien om Hafferlaffen som introduktion til dette kapitel, tager afhandlingen således, som jeg vil uddybe det i Kapitel 3, afsæt i en anti-essentialistisk tilgang til socialøkonomi og social virksomhed. Dermed afskriver jeg også 'jagten' på universelle definitioner som en frugtbar vej frem. I stedet for at spørge, hvad socialøkonomi og social virksomhed 'er', undersøger jeg hvordan socialøkonomi og social virksomhed som liminale grænsefænomener, konsitueres mellem forskellige logikker og praksisser. Til dette 'importerer' jeg Turners liminalitetsbegreb 'betwixt and between' (Turner 1967) som en teoretisk prisme, jeg 'ser' og tænker mine cases med. Således konstruerer og situerer jeg socialøkonomi og social virksomhed i grænseflader mellem forretning, socialt projekt, fællesskab og marked, og retter min opmærksomhed mod de ambivalenser, usikkerheder og modsatrettede praksisser, som kommer til udtryk i mit empiriske materiale. Denne indramning giver mig også mulighed for at analysere og diskutere, om og i givet fald på hvilke måder, socialøkonomi og social virksomhed kan forstås som andet og mere end en manifestation af et neoliberalt, politisk projekt, ikke mindst gennem inddragelsen af to forskellige cases, der begge (også) kan ses som konkrete forsøg på at gøre en 'anden' mere social økonomi og verden. Den dekonstruerende og destabiliserende 'skubben' som jeg omtalte ovenfor, har således også et produktivt aspekt idet jeg som deltagende forsker er med til at (synlig)gøre bestemte fortællinger om socialøkonomi og social virksomhed på bestemte måder. Således balancerer jeg hele tiden selv – eller falder – mellem flere stole; mellem poststrukturalismens kritiske distance og pluraløkonomiens eksplicitte normativitet og søgen efter postkapitalistiske praksisser, mellem det dekonstruerende og diagnosticerende blik, på den ene side, og det produktive, medskabende og meddelagtige, på den anden, og mellem ønsket om at producere en kritisk 'overskridende' viden og trangen til, at fortælle sammenhængende historier om virkelighedens verdener. Afhandlingens teoretiske liminalitetsoptik kan således også siges at reflekteres i en metodologisk liminalitet; en slags mellemposition 'betwixt and between', idet jeg fortløbende konstruerer – eller hele tiden havner i - et 'både-og', et både-og som jeg fortsætter konstruktionen af i det følgende kapitel.

Kapitel 3: Metodologiske overvejelser

Dette kapitel handler om den videnstilgang, jeg skaber mit projekt og mine analyser ud fra. Det handler om, hvordan jeg konstruerer og forstår mine to cases og ikke mindst 'feltet' som en fortløbende proces, der kontinuerligt er til forhandling. Endelig handler det også om, hvordan man kan lave antropologisk feltarbejde, når det klassiske feltbegreb er så godt som opløst. Dét, man i dag omtaler som antropologiens 'repræsentationskrise', og som udgør en væsentlig del af min egen faglige bagage, rejste op gennem 1980'erne nogle fundamentale kritikker af det antropologiske projekt, som bl.a. betød, at selve fagets omdrejningspunkt – feltarbejdet - blev voldsomt udfordret og ikke længere uantastet står som antropologiens kilde til sand og holdbar viden.¹⁷ Diskussionen er ikke mindst relevant, når det, man konstruerer som 'felt' bl.a. skabes af og med mennesker, med hvem man umiddelbart deler det, Marcus kalder en særlig 'meddelagtighed' (Marcus 1999 i Mauksch & Rao 2014), og derfor afrundes kapitlet med nogle refleksioner over, hvad man kan se og ikke se i et felt, der til tider kan minde ikke så lidt om et antropologisk laboratorium.

Afhandlingens afsæt og vidensproduktion

Ud fra et ønske om at undersøge, på hvilke måder konkrete aktører i praksis konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed, introducerede jeg i Kapitel 2 en tilgang, som tager afsæt i hverdagens indretninger,

---

¹⁷ Repræsentationsdebatten, som hentede inspiration i tidens post-strukturalistiske og post-moderne strømninger, tæller prominente værker som "Time and the Other" (Fabian 1983), "Writing Culture" (Clifford & Marcus 1986), "The Predicament of Culture" (Clifford 1988) og "Culture and Truth" (Rosaldo 1993 [1989]). Antropologiens kulturbegreb, der traditionelt fremskrev kulturer som funktionelle, homogene enheder med en naturlig forbindelse til geografisk afgrænsede områder, blev genstand for en voldsom kritik, der bl.a. medførte en erkendelse af, at man ikke kan betragte kulturel forskellighed som afgrænsede øer (Gupta & Ferguson 1992; Olwig & Hastrup 1997), og man begyndte at se, hvordan "self-other relations are matters of power and rhetoric rather than of essence" (Clifford 1988, p.14). På samme vis kom også feltbegrebet under beskydning, og 'feltet' lod sig ikke længere afgrænse til et isoleret sted, men måtte snarere betragtes som et analytisk konstrueret rum, der kunne strække sig over en række forskellige lokaliteter (Olwig & Hastrup 1997; Marcus 1995).

navigationer, situationsdefinitioner og plurale praksisser, en tilgang der, som Berglund og Schwartz formulerede det, er optaget af ”the doing of it” (Berglund & Schwartz 2013). I det følgende vil jeg forsøge at udfolde, hvordan jeg forstår en sådan praksisorienteret tilgang, hvilke videnskabsteoretiske perspektiver jeg er inspireret af, og hvordan jeg i lyset heraf konstruerer mit genstandsfelt og de historier, som produceres gennem denne afhandling.

Som jeg allerede beskrev det i Kapitel 2 har en stor del af den kritik, som er blevet rejst inden for forskningen i socialt entreprenørskab, socialøkonomi og social virksomhed, taget afsæt i diskurser og narrativer, både direkte og indirekte inspireret af særligt Foucault, poststrukturalismen og det, der også er blevet kaldt ’den sproglige vending’ (se fx Lather 1992).¹⁸ Denne ’vending’ betegner i store træk en tilgang til sprog, som grundlæggende anfægter antagelsen om, at sproget kan ses som en transparent, neutral afspejling af virkeligheden. Fokus var her på, hvordan magtfulde diskurser transformererede sociale aktører til økonomisk rationelle entreprenører. Efterfølgende har der, som jeg ligeledes beskrev det i Kapitel 2, været en efterlysning af analyser, som ikke kun fokuserede på det sproglige niveau, på dominerende diskurser og fortællinger i og om feltet. I dét, jeg identificerede som en hverdags- eller praksisorienteret position (jf. Kapitel 2), blev det bl.a. pointeret, hvorledes fremherskende diskurser nok var med til at konstituere bestemte måder at tale om og praktisere social virksomhed, men at dette ikke foregik på nogen entydig og deterministisk måde. Derfor er flere forskere inden for SE-feltet også begyndt at rette blikket mod konkrete hverdagspraksisser, hvilket netop var afsættet for dette projekt.

Man kan indledningsvist hævde, at antropologien altid har taget afsæt i, og ikke mindst været optaget af, social praksis og af, hvordan aktører gennem konkrete handlinger gensidigt former såvel som formes af historiske, sociokulturelle processer, men først i 1970’erne begyndte man at diskutere dét, Sherry Ortner referer til som ’praksisteori’ (Ortner 2006).¹⁹ Hvor praksisbegrebet ofte bruges

---

¹⁸ Jeg referer som Sjørsløv til poststrukturalisme i bredeste forstand, dvs. som en samlebetegnelse for forskellige tanker der, især inden for fransk filosofi, blev formuleret som en kritik af særligt strukturalismens statiske og universelle forståelse af kultur og samfund (Sjørsløv 2015).

¹⁹ Særligt Bourdieu (1978), Giddens (1979) og Sahlins (1981) havde stor indflydelse på antropologiens forståelse af social praksis, og de argumenterede fra hver deres traditioner for en dialektisk snarere end en dikotomisk relation mellem ’strukturer’ (Ortner bruger begrebet ’systemer’), på den ene side, og sociale aktører, på den anden side

rent deskriptivt (som beskrivelser af, hvad folk går og gør), knytter der sig nogle særlige implikationer til praksis som analytisk term. Disse er dog ikke uniforme, og 'praksisteori' anvendes inden for en lang række samfundsvidenskabelige og humanistiske traditioner ((Pink 2012; Halkier & Jensen 2008). Man kan derfor næppe tale om 'praksisteori' som én bestemt teori eller én samlet retning. I dette projekt anvender jeg heller ikke én specifik udgave af praksisteori, men nævner det alene fordi termen, i bredeste forstand, henviser til et perspektiv, der særligt er optaget af, hvordan hverdagslivets sociale praksisser samtidig vedligeholdes og giver rum til forandring (Halkier & Jensen 2008, p.65). Det er således et perspektiv som, i Halkiers og Jensens fortolkning:

placerer det sociale i performative processer. Fokus er på, hvordan praksisser i det sociale liv gøres, udføres, gennemføres og fremføres, og denne performativitet er konstituerende for det sociale (Halkier & Jensen 2008, p.64).

Herved tillægges praksisbegrebet et produktivt og processuelt aspekt, hvilket gør det relevant som afsæt for at undersøge, hvordan aktører i og gennem praksis (begivenheder, navigationer, situationsdefinitioner) skaber (enacter) social-økonomi og social virksomhed i relation til bredere diskurser og samfundsmæssige udviklingsprocesser. Jeg tilslutter mig således, med reference til Sara Pink, en praksisforståelse der:

[...] consider practice as a more open analytical concept that stands for human actions that may have multiple potentials. Thus seeing practices as possibly resulting in forms of everyday innovation, self-conscious resistance or as maintaining a sense of stability (Pink 2012, p.19).

Og hermed rettes opmærksomheden også mod konkrete aktørers handlinger og fortolkninger for, som Sara Pink videre argumenterer:

[...] the study of practices, when undertaken ethnographically, cannot but also be the study of individuals as they are engaged in practices. (Pink 2012, p.21).

Det betyder ikke, som jeg også diskuterede det i Kapitel 2, at individet betragtes som autonomt handlende subjekt, løsrevet fra sociokulturelle, materielle og historiske processer. Det betyder dog heller ikke, som det var tendensen i dele af

---

(Ortner 2006, p.2). Også de Certeau har, med bogen "The Practice of Everyday Life" (de Certeau 1984), haft stor betydning for antropologiske studier af hverdagsliv og hverdagspraksis (Pink 2012).

den styringskritiske SE-forskning, at individet dermed er entydigt determineret af eksterne strukturer og dominerende diskurser (jf. Kapitel 2). Praksistilgange var og er netop et forsøg på at omgå dikotomien mellem aktør og struktur i den forstand, at individet betragtes som socialt handlende, konstitueret i, såvel som konstituerende for, den sociale orden (Halkier & Jensen 2008; Ortner 2006), hvilket igen skærper fokus i retning af performance og dynamiske processer.

Med dette praksisorienterede afsæt har jeg stadig ikke forklaret, hvordan jeg mener, vi som forskere så kan studere social praksis. Hvis praksis, som beskrevet ovenfor, ikke refererer til statiske 'fakta' som blot skal 'indsamles', men kontinuerligt skaber og skabes i relationer mellem aktører (herunder også forskere) og specifikke kontekster, bliver det nødvendigt at diskutere, hvordan man udvælger, afgrænser og konstruerer relevante sammenhænge, det vil m.a.o. sige, hvordan man som forsker skaber sit felt. I det følgende vil jeg derfor starte med at beskrive, hvordan jeg har udvalgt og konstrueret mine to cases, og dernæst diskutere, hvordan vi kan forstå og arbejde med kontekstualiseringer og med det antropologiske feltbegreb. Undervejs introducerer og diskuterer jeg sideløbende de videnskabsteoretiske perspektiver og forskningsforståelser, som jeg er inspireret af og som informerer mit projekt.

At skabe et felt: casekonstruktioner, kontekstualiseringer og (forsker)positioner

For at undersøge, hvordan socialøkonomi skabes gennem forskellige hverdagspraksisser, var det oplagt at konstruere mit projekt som et feltbaseret casestudie. Robert Yin beskriver bl.a., hvordan casestudier netop er karakteriserede ved ikke at kunne isoleres eller adskilles fra konteksten (Yin 1994). De to cases, som jeg præsenterer i det følgende afsnit, strækker sig således også begge over flere forskellige lokaliteter og indgår i det, jeg konstruerer som et bredere socialøkonomisk felt konstitueret af politikere, embedsmænd, konsulenter, interesseorganisationer, forskere, studerende, vidensnetværk, konferencer og seminarer samt en lang række private såvel som offentlige virksomheder, organisationer og græsrodsinitiativer, der alle, om end på forskellig vis, definerer sig eller defineres som socialøkonomiske. Mange er organiseret som frivillige foreninger, andre som andelsselskaber eller erhvervsdrivende fonde, nogle er optaget

af social inklusion, andre af miljøspørgsmål, og endnu andre af begge dele eller noget helt tredje. Det er derfor langt fra givet, hvad man beskæftiger sig med, når genstandsfeltet er socialøkonomi og social virksomhed, så i det følgende vil jeg redegøre for de overvejelser, jeg gjorde i forbindelse med udvælgelsen af cases.

Valg af cases

Med afsæt i mit ønske om at undersøge, hvordan aktører gennem hverdagspraksis konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed, skulle jeg indledningsvist finde nogle velegnede organisationer eller cases med deltagere, som også havde lyst til at indgå i et ph.d.-projekt. Jeg ledte ikke efter cases ud fra en forestilling om, at de skulle være repræsentative i traditionel forstand, ligesom de heller ikke skulle 'bruges til' at be- eller afkræfte på forhånd opstillede hypoteser. Med Bent Flyvbjerg (2010) i hånden valgte jeg derfor at læne mig op ad Eysenck, som siger:

undertiden er vi ganske enkelt nødt til at holde øjnene åbne og se nærmere på enkelttilfælde – ikke i håbet om at bevise noget, men snarere i håbet om at lære noget (Eysenck 1976 i Flyvbjerg 2010, p.468).

Udvælgelseskriterierne handlede således primært om organisationernes relation til undersøgelsesfeltet, og valgene blev truffet ud fra et temmelig pragmatisk mix af teoretiske, metodiske, praktiske, personlige og institutionelle interesser og forventninger.

Først og fremmest skulle jeg identificere nogle cases, i hvilke folk var engagerede i social virksomhed og på den ene eller anden måde identificerede sig i relation hertil. Jeg besøgte derfor, i den indledende projektfase, syv meget forskellige organisationer og foretog semistrukturerede interviews på ledelsesniveau. Organisationerne strakte sig lige fra den etablerede, frivillige forening med social virksomhed som del af indtægts- og aktivitetsgrundlaget, over nyere, arbejdsintegrerende socialøkonomiske organisationer til det traditionelle arbejderkooperativ baseret på fælles medejerskab. Hensigten hermed var dobbeltsidet, idet jeg både ønskede en indsigt i det socialøkonomiske felts bredde og kompleksitet, og samtidig var ivrig efter at etablere kontakter til praktikere inden for feltet, særligt i lyset af mit forestående feltarbejde. Efter således gennem et interview at have stiftet bekendtskab med den daværende (pro)formand, og

efter drøftelser i projektets følgegruppe, faldt valget i første omgang på Københavns Fødevarefællesskab (herefter blot KBHFF), en medlemsejet og medlemsdrevet indkøbsforening, hvis overordnede formål er, at give alle adgang til bæredygtige fødevarer gennem opbygningen af lokale fællesskaber.²⁰ I relation til det socialøkonomiske felt kan KBHFF både karakteriseres som en 'atypisk' eller 'ekstrem' case, og som en 'eksemplarisk' case (Flyvbjerg 2010). Atypisk, fordi organisationen indtil sommeren 2014 bestræbte sig på ikke at have lønnede ansatte (hvilket fx er et af kriterierne i EMES' idealtypiske definition, jf. Kapitel 2) og heller ikke, som det ellers er ganske udbredt, arbejder med eller for inklusion af udsatte borgere, som det fx er tilfældet med de såkaldte WISEs (jf. Kapitel 6). Som mere typisk, eller ligefrem eksemplarisk case, udmærker organisationen sig ved dens eksplicite tilknytning til civilsamfundet og et stærkt fokus på medlemsdemokrati og kollektiv organisering, hvilket er væsentlige komponenter i nogle tilgange til social virksomhed, herunder både EMES og de plural- eller solidaritetsøkonomiske positioner. Atypiske cases kan, igen med reference til Flyvbjerg, i et læringsperspektiv være ganske frugtbare, idet de kan medvirke til at tydeliggøre specifikke pointer på "en særlig dramatisk måde" (Flyvbjerg 2010, p.474), og derfor fandt jeg indledningsvist KBHFF interessant.

Med KBHFF havde jeg nu en case, der med sin 'atypiskhed' kunne være med til at skærpe mit blik og min forståelse for feltets bredde og diversitet. Den kunne således potentielt pege i retning af alternative forståelser og praktiserin-

---

²⁰ Kun den ene af mine to hovedcases, KBHFF, optræder med navns nævnelse og kan således identificeres alene herigennem. Den anden, Bakkely, er et pseudonym, ligesom alle de navne, der knytter organisationen til specifikke steder. Dette er valgt med henblik på at sløre den umiddelbare identifikation af en lille virksomhed, hvis formål og produktionspraksisser betyder, at læsere med kendskab til feltet nok vil kunne gætte, hvilken organisation der er tale om. Pseudonymiseringen sikrer alene, at en umiddelbar identifikation gennem søgninger på internettet ikke er mulig. Dertil har jeg af etiske hensyn sløret samtlige informanter, der optræder i afhandlingen, også selvom de fleste ikke havde noget imod at indgå med eget navn. Med 'sløring' har jeg således konsekvent tildelt alle pseudonymer og udeladt navne på bestemte afdelinger, lokaliteter og særlige informationer om alder, uddannelse m.m.. Når jeg skriver 'sløring' frem for anonymitet skyldes det, at jeg især i så lille en organisation som Bakkely, hvor de faste medarbejdere og assistenter er så få, ikke kan udelukke, at folk med kendskab til organisationen vil kunne 'genkende' enkelte personer, hvorfor jeg også har bestræbt mig på at udelade alle personfølsomme og private informationer.

ger af socialøkonomi og social virksomhed. Det var dog ikke en case, der nødvendigvis rummede nogle af de dilemmaer og paradokser, som dele af den kritiske SE-forskning allerede havde peget på, og som jeg jo også var interesseret i at forstå betydningen af. Da Bakkely, hvis direktør allerede sad i projektets følgegruppe, tilbød at indgå som endnu en case, virkede det derfor som et godt supplement og valg, idet organisationens formål er at etablere en bæredygtig honningindustri og samtidig involvere mennesker 'på kanten' af arbejdsmarkedet. Herved kan Bakkely netop defineres som en WISE og som, for nu at blive i Flyvbjergs terminologi, en eksemplarisk eller ligefrem paradigmatiske case, idet organisationen ofte, både af politikere og interesseorganisationer, bliver fremhævet som 'det gode eksempel' på social virksomhed.

Mine to hovedcases i dette projekt er således meget forskellige, både hvad angår formål, organisering og størrelse. Men fælles for dem er alligevel, at begge er engagerede i det socialøkonomiske felt og i social virksomhed: de producerer, distribuerer og sælger et markedsprodukt med henblik på at forandre eller forbedre eksisterende samfundsindretninger. Dertil er de ikke profit-orienterede (not-for-profit), og de kan defineres (i varierende grader og i varierende forståelser heraf, af andre og af dem selv) som en del af det socialøkonomiske felt. Med valget af to så forskellige cases kommer jeg ikke til at kunne udlede nogle generelle konklusioner om forskellige typer af social virksomhed (eksempelvis dem, som arbejder for en sag, som KBHFF, og dem som arbejder med en udsat målgruppe, som fx Bakkely). Det er heller ikke min hensigt at sammenligne og 'afdække' de to cases i forhold til en given definition på social virksomhed. Derimod kommer jeg til at kunne beskrive to detaljerede cases om mennesker, der aktivt konstruerer og praktiserer social virksomhed i relation til andre aktører, herunder også forskere, 'ting' og bredere, sociokulturelle kontekster. Mit feltarbejde er således nok foregået i to konkrete organisationer, men feltet kan ikke reduceres til to cases. Feltet skaber jeg derimod som analytisk konstruktion, når jeg, med en formulering lånt fra Nana Vaaben, "udstrækker empirien og forbinder den med forskellige teoretiske debatter og samtaler" (Vaaben 2013, p.39). Udstrækning bliver her til et spørgsmål om kontekstualisering og om, hvordan man kan forstå og konstruere sit felt, hvilket er omdrejningspunktet for de følgende afsnit.

Kontekstualisering (I): feltet som analytisk konstruktion

I et multidisciplinært og multiparadigmatisk forskningsfelt (Dey & Steyaert 2010) som dét, der omfatter betegnelserne socialt entreprenørskab, socialøkonomi og social virksomhed, og med to cases, der både er forskellige, hvad angår organisering, formål, størrelse, lokalitet og selvforståelser, bliver spørgsmålet, som jeg var inde på ovenfor, om hvordan man afgrænser og derigennem skaber sit felt, langt fra selvfølgeligt. Jeg har allerede argumenteret for, at social virksomhed må ses i relation til konkrete aktørers hverdagspraksisser såvel som til lokale, sociokulturelle og velfærdspolitiske kontekster (se Kapitel 2), og hermed også placeret kontekstbegrebet som en del af analysen. Dette er der i og for sig ikke noget nyt i; siden Malinowski har det, med Roy Dilleys ord, været et antropologisk mantra at studere sociale og kulturelle fænomener i relation til konteksten (Dilley 1999, p.1), men selvom kontekstualisering således er med til at forme vores fortolkninger, forbliver begrebet ofte diffust.²¹ I det følgende henter jeg derfor hjælp hos bl.a. antropologerne Eva Gulløv og Susanne Højlund (2010), som netop har gjort sig nogle overvejelser over, hvordan man som forsker kan arbejde mere eksplicit med begrebet. At diskutere kontekst er for dem således:

en måde, hvorpå man kan tydeliggøre, hvordan man analytisk afgrænser sit undersøgelsesobjekt; en måde hvorpå man eksplicit kan forholde sig til den udvælgelse, enhver antropologisk undersøgelse indeholder (Gulløv & Højlund 2010, p.345).

For at undersøge konkrete praksisser i socialøkonomiske organisationer kræver det altså, at man som forsker udvælger, afgrænser og skaber sammenhænge i og mellem genstandsfelt, analyse og teoretiske perspektiver. Gulløv og Højlund anskuer kontekster som analytiske konstruktioner og kontekstualiseringer som analytiske – og dermed aldrig neutrale – processer ((Gulløv & Højlund 2010, p.346; cf. Strathern 1995). Det betyder også, at feltbegrebet, som i den grad

---

²¹ Bronislaw Malinowski, som tilbragte to år som feltarbejder på Trobrianderøerne i tiden omkring 1. verdenskrig, betragtes af mange som 'faderen' til det klassiske, antropologiske feltarbejde. Med ham fik feltarbejdet med tiden nærmest mytisk status som en term, gennem hvilken antropologen kunne lære at se verden med 'de indfødtes' øjne. Om end stærkt problematiseret, ikke mindst i forbindelse med repræsentationsdebatten i 1980'erne, har feltarbejdet med dets vægtning af deltagerobservation overlevet som arketype for hovedparten af antropologisk vidensproduktion også i dag (Gupta & J. Ferguson 1997, p.11).

mistede sin uskyld under den tidligere omtalte 'repræsentationskrise', ikke kan stå uantastet som en afgrænset, objektiv virkelighed, vi kan studere fra 'nowhere' (cf. Haraway 1988). De sammenhænge og betydningskonstruktioner, vi som forskere præsenterer i vores analyser, er derfor heller ikke givne som sammenhænge, der alene venter på at blive afdækket (se også Marcus 1995; Gupta & J. Ferguson 1997). De eksisterer ikke som uafhængige størrelser, forskeren finder 'derude', men må betragtes som relationelle fænomener, der

kun kan bestemmes situationelt med inddragelse af konteksten (et begreb, der også omfatter andre "aktører", som både kan være mennesker og ting) (Mik-Meyer & Järvinen 2005, p.10).

Der er altså flere former for afgrænsninger og sammenhænge på spil, hvoraf Gulløv og Højlund reflekterer over kontekstualisering på to niveauer. På det ene niveau taler de om kontekstualisering som et vilkår og som en social praksis, vi alle er en del af. Her medtænker de, hvordan fysiske steder og ting, som 'indlejrede omstændigheder' i enhver situation indvirker på de sociale relationer og former såvel som formes af lokale fortolkninger. På dette niveau må man som forsker forsøge at forstå, hvordan aktører selv fortolker og skaber forbindelser mellem deres handlemuligheder og et givent steds materielle og sociale organisation, dvs. hvordan de, med Gulløvs og Højlunds ord, genererer 'situationsdefinitioner' gennem fortolkninger af deres opgaver, relationer og konkrete praksisser (Gulløv & Højlund 2010, pp.347–348). 'Oversat' til mit eget projekt er blikket her på relationerne mellem sted, rum og sociale kategorier som hverdagspraksisser, og derved bliver fx social virksomhed ikke kun en analytisk konstruktion, jeg bruger til at afgrænse og rammesætte mit genstandsfelt med, men også et begreb, som jeg undersøger brugen af blandt de aktører, som indgår i projektet. Og denne brug – eller gøren – udspiller sig både i verbale og non-verbale interaktioner mellem mennesker og de sociale såvel som materielle organiseringer, som de indgår i. Konteksten omfatter således både mennesker, relationer, forestillinger, fysiske steder og materielle objekter, hvorfor jeg har hentet en vis inspiration i dét, der inden for samfundsvidenskaberne også kaldes 'den materielle vending'. For hvor vores sproglige konstruktioner er produktive og derfor helt centrale for en forståelse af, på hvilke måder konkrete aktører konstruerer og praktiserer social virksomhed, er det, som Henrietta Moore og Todd Sanders har pointeret, stadig et problem eller en udfordring "to account for knowledges that cannot be brought into language" (Moore & Sanders 2006, p.12). Her refererer de ikke kun til det 'usagte', til

tavshederne og de former for viden, der ikke altid kan sættes ord på, og som derfor sjældent bliver artikuleret gennem interviews og andre former for samtale, men også til de fysiske omgivers og objekters betydning for interaktion og den vidensproduktion, som kontinuerligt finder sted.

Materialitet som aspekt af social praksis:

Når det materielle gennem de seneste år har været tildelt en stigende opmærksomhed, skyldes det et fornyet fokus på den fysiske verdens materialitet og betydning. Dette retter sig bl.a. mod det gensidigt konstituerende i relationen mellem mennesker og 'ting', og har som sagt fået betegnelsen 'den materielle vending' (Sjørsløv 2013). Hvor betegnelsen dækker over flere forskellige materialitetsforståelser og forskningstraditioner, udspringer 'vendingen' i grove træk af en stadig mere udbredt erkendelse af, at sproget, som den amerikanske feminist og materialitetsforsker Karen Barad hævder det, er blevet tildelt for stor opmærksomhed (Barad 2003). Den 'materielle vending' er således også blevet tolket som en reaktion på 'den sproglige vending' optagethed af diskurser og narrativitet gennem en insisteren på at integrere et blik for, hvordan ting indgår som aktive elementer i menneskers sociale liv og ikke blot udgør en passiv baggrund herfor (Bille & Sørensen 2012). Men hvor nyere materialitetsteorier ofte sættes i relation til en såkaldt 'posthumanistisk' vidensopfattelse,²² er det ikke mit ærinde at afskrive det menneskeliges betydning, og mine analyser tager heller ikke nødvendigvis udgangspunkt i konkrete artefakter. Inspirationen fra den 'materielle vending' skal, i herværende afhandling, således alene betragtes som en påmindelse om, hvordan også genstande spiller en aktiv rolle for den betydningsproduktion, som skabes i sociale virksomheder, en betydningsproduktion, der i dette perspektiv "konstitueres i interaktion med den fysiske verden" (Sjørsløv 2015). Denne verden, med alle dens materielle manifestationer og fysiske indretninger, herunder bygninger, vægge, skilte, tøj og fødevarer, er i en sådan optik ikke blot betydningsbærer af værdier, vi som mennesker tillægger forskellige ting, men er også selv betydningsskabende for menneskers forståelser af verden (Bille & Sørensen 2012, pp.14–15).

---

²² Den materielle vending kædes ofte sammen med andre lignende vendinger, fx 'den performative' (Halkier & Jensen 2008) og 'den ontologiske' (Grue & Vega 2013). Alle disse 'vendinger' (den performative, den (ny)materielle og den ontologiske) forbindes generelt med såkaldt 'posthumanistiske' tilgange, i hvilke mennesket som subjekt ikke a priori sættes i centrum af analysen (Sjørsløv 2015).

Når jeg overhovedet, og i ganske kondenseret form, nævner denne 'vending' og delvist påstår at hente inspiration heri, skyldes det således både, at jeg med såvel forskningsinteresse og valg af metoder lægger op til analyser, der søger at indfange forskellige praktiseringer af social virksomhed, verbale, non-verbale og materielle, men også at jeg i løbet af feltarbejdet blev mere og mere opmærksom på, hvordan forskellige lokaliteter og materielle objekter på forskellig vis var med til at forme disse praktiseringer. Når jeg således på cykel kørte gennem porten ind til Grønningen og mellem synligt stofpåvirkede mennesker, hjemløse med 'gadeoppakning', betjente til fods, offentlige behandlingstilbud og frivillige foreninger skulle finde vej til Bakkely, slog det mig, hvorledes både bevægelsesmønstre, lyde, dufte, tilbud, forventninger, skiltninger med mere, alt sammen var del af en betydningsproducerende kontekst, som var med til at 'gøre' Bakkely. På samme vis slog det mig, når jeg med fødevarefæller uge efter uge slæbte kasser og sække med grøntsager, pakkede poser og indrettede små, interimistiske butikker med indbydende vareopstillinger og håndskrevne pristavler, eller når jeg deltog i store fællesmøder og fællesspisninger, hvordan både deltagere, objekter og de fysiske lokaliteter gensidigt var konstituerende for måder at 'gøre' KBHFF; konstitueringer, der dårligt kunne indfanges gennem et rent sprogligt fokus. Jeg tænker og anvender således primært 'den materielle vending' som en påmindelse om at huske og imødekomme materielle aspekter af mit empiriske materiale, i det omfang de 'trængte sig på' som betydningsproducerende medskabere af social praksis og som konstituerende for forskellige subjektpositioner. Og netop subjektpositioner, ikke mindst forskerens, er noget af det, Gulløv og Højlands andet kontekstualiseringsniveau handler om, hvilket jeg vil diskutere i de kommende afsnit, primært inspireret af poststrukturaliske vidensperspektiver.

Kontekstualisering (II): forskerpositioner, situerethed og refleksivitet

Det andet niveau Gulløv og Højlund beskæftiger sig med, handler som sagt om forskerens og feltarbejdets muligheder og betingelser, dvs. en kontekstualisering af de positioner og relationer, man som forsker indtager, tildeles og indgår i. De deler poststrukturalismens præmis om, at deltagelse altid er delvis, hvilket bl.a. er en pointe, kønsforskeren Donna Haraway har været med til at cementere. I det følgende vil jeg derfor indlede med en præsentation af netop Hara-

ways tanker om situeret viden, idet hun på mange måder har været en inspirationskilde for de ovenfor refererede forfattere og dermed også for den videns-tilgang, som jeg forstår og konstruerer mit projekt ud fra.

Situeret viden og refleksivitet

Jeg indledte dette kapitel med en fodnote om dét, der bliver omtalt som antropologiens 'repræsentationskrise'; en 'krise' som op gennem 1980'erne satte grundlæggende spørgsmålstejn ved betingelserne for fagets vidensproduktion og legitimitet. En central figur i denne diskussion var Donna Haraway, som formåede at sammenfatte flere af repræsentationsdebattens pointer i hendes afvisning af 'the god trick', det vil sige forestillingen om den altvidende (hvide) forsker der 'fra oven', som en 'gud', kunne se 'hele billedet' eller 'hele sandheden' om de studeredes/den studerede virkelighed (Haraway 1988). Med denne afvisning tog Haraway, på linje med andre poststrukturalistiske og konstruktivistiske teoretikere, afstand fra det positivistiske vidensideal, der byggede på forestillingen om, at forskeren gennem stringente, videnskabelige metoder kunne afdække 'ren' viden og producere neutrale beskrivelser af verden 'som den virkelig er'. Ingen kan således tale fra et 'ikke-sted', men for Haraway betyder dette ikke, at al viden dermed også bliver relativ eller lige gyldig. Både det positivistiske objektivitetsideal (som også den tidlige antropologi var eksponent for) og relativismen (som en stor del af den senere antropologi har abonneret på), er problematiske for Haraway, som skriver:

Relativism is the perfect twin mirror of totalization in the ideologies of objectivity; both deny the stakes in location, embodiment and partial perspective; both make it impossible to see well (Haraway 1988, p.584).

Som en mulig vej ud af dette dilemma argumenterer Haraway for et videnskabeligt projekt, der tager udgangspunkt i en erkendelse af, at al viden nødvendigvis er situeret såvel historisk, kropsligt og sociokulturelt, og dermed altid vil være partiel, samtidig med, at man som forsker forpligter sig på at skabe 'troværdige beskrivelser af den virkelige verden' (Haraway 1988, p.579). Hermed refererer hun til beskrivelser, som er gyldige eller genkendelige inden for en specifik sammenhæng. Hun afviser således ikke al tale om objektivitet, men omskriver så at sige betydningen heraf, når hun videre hævder:

The moral is simple: only partial perspective promise objective vision. [...] Feminist objectivity is about limited location and situated knowledge, not

about transcendence and splitting of subject and object. It allows us to become answerable for what we learn how to see (Haraway 1988, p.581).

Man kan næsten høre ekkoet herfra, når Kirsten Hastrup, i en artikel om det antropologiske feltarbejde, skriver hvordan ”subjektivitet er den pris, vi må betale for at opnå objektiv, dvs. holdbar, viden” (Hastrup 2010a, p.71).

At arbejde fra et partielt og situeret perspektiv handler altså ikke alene om at frskrive sig troen på videnskabelig objektivitet, forstået som neutrale og universelle sandheder. Det handler også om at engagere sig i en bevidst, kontinuerlig refleksion over egen og andres positioner såvel som over relationerne herimellem, hvilket samtidig kan være med til at synliggøre de moralske, politiske og dermed potentielt kritiske aspekter ved ens arbejde. Man må med andre ord ”oparbejde en ansvarlighed for sine videnspåstande”, som Stormhøj også formulerer det (Stormhøj 2006, p.17). Det må man, som jeg også hævdede det i Kapitel 2, fordi den viden, man genererer gennem ens forskning, ikke er ’uskyldig’ forstået som ’ren’ eller ’neutral’; den er infiltreret i og interagerer med de verdener, vi møder, både før, under og efter udførelsen af det konkrete forskningsprojekt. Vidensproduktion er m.a.o. ”altid allerede en politisk proces” (Gibson-Graham 1994, p.214).

Denne indsigt er ikke ny, men bygger på en særlig forståelse af sprogets betydning; en forståelse, der inden for samfundsforskningen også har fået prædikatet ’den sproglige vending’ (Lather 1992). Denne udspringer af en poststrukturalistisk tænkning, i hvilken sprog ses som produktivt, dvs. som betydningsskabende og virkelighedskonstituerende. Sprog bliver, som Stormhøj forklarer det, ”en *aktivitet*, som gør noget, bevirker noget” (Stormhøj 2006, p.35). Ikke mindst Foucault spillede, som vi også så det inden for dele af den kritiske SE-forskning, en stor rolle for denne ’vending’, idet han med sine arkæologiske og senere genealogiske analyser specifikt satte fokus på sammenhængen mellem sprog (diskurser), magt og subjektivitet:

poststructuralism demands radical reflection on our interpretive frames as we enter the Foucauldian shift from *paradigm* to *discourse*, from a focus on researcher ontology and epistemology in the shaping of paradigmatic choice, to a focus on the productivity of language in the construction of the objects of investigation (Lather 1992, p.96).

Objektet for samfundsforskning, også når dette består af individuelle subjekter eller eksempelvis socialøkonomi og social virksomheder, eksisterer ikke som autonome enheder uafhængigt af diskurser og magt, lige så lidt som forskeren, der, som bl.a. Haraway pointerede det, jo heller ikke kan hævde en forskningsposition fra 'nowhere'. Både forsker og de implicerede forskningsdeltagere konstitueres således gennem forskningsprocessen, som allerede altid er indlejret i eksisterende magtrelationer. Haraway, Lather og med dem mange andre, argumenterer derfor for en mere refleksiv vidensproduktion, hvorfor man også taler om en '*refleksiv vending*' i samfundsforskningen.²³ Med den brede pensel kan man sige, at den 'sproglige vending' på sin vis indstiftede refleksivitet som et muligt svar på kravet om at situere og positionere viden. Som Marcus skriver:

After the so-called reflexive turn of the 1980s, virtually all ethnographies are themselves interesting sources of such reflection, since they include, almost as a requirement, meditations on the conditions of production (Marcus 2009, p.1).

Det er således ikke længere rigtigt et spørgsmål, hvorvidt man skal være refleksiv og medtænke sin egen forskerposition i analysen, men snarere et spørgsmål om, hvordan man i givet fald kan gøre det og hvad man forstår hermed. Refleksivitet som en form for 'løsning' på forskerens situerethed, eksempelvis formuleret gennem idealet om 'gennemsigtighed', som det formuleres i nogle kvalitative grundbøger (Tanggaard & Brinkmann 2010; Hastrup 2010b) forholder jeg mig noget skeptisk til. Idealet er problematisk i den forstand, det implicerer en forestilling om, at der eksisterer et afgrænset forskersubjekt (på linje med andre forskningssubjekter), som det er muligt til fulde at kende og beskrive. I intentionen om at 'lægge alt frem' risikerer man netop at reproducere det 'gude-trick', som afstedkom store dele af kritikken. Her er jeg bl.a. inspireret af den feministiske geograf Gillian Rose (Rose 1997), som hævder, at alle sådanne forsøg på fuld gennemsigtighed (det hun kalder transparent refleksivitet), er dømt til at fejle. Der eksisterer ikke i sig selv noget gennemsigtigt forsker-selv (eller andre gennemsigtige 'selv'er') hvis motivationer vi fuldt ud kan afdække gennem refleksivitet, lige så lidt som der eksisterer en gennemsigtig

---

²³ Som alle andre postulerede 'vendinger' er den refleksive på ingen måde entydig, og forskellige forskningsprogrammer har haft ganske forskellige forståelser af refleksivitet. Se fx Lynch' artikel "Against Reflexivity as an Academic Virtue and Source of Privileged Knowledge" for en oversigt og diskussion heraf (Lynch 2000).

kontekst 'derude', vi som forskere kan afdække den fulde betydning af. Herom fortsætter Rose:

there is no clear landscape of social positions to be charted by an all-seeing analyst; neither is there a conscious agent, whether researcher or researched, simply waiting to be reflected in a research project. Instead, researcher, researched and research make each other [...] (Rose 1997, p.316).

Heri ligger en Foucault-inspireret forståelse af subjektet som decentreret (jf. Kapitel 2), men også et fokus, der peger på forskningens mere performative karakter og på, at forskerens vidensproduktion kun er én blandt flere, der alle kan siges at være magt- eller kraftfulde i forståelsen produktive. Forskeren situeres her ikke alene "by what she knows, but by what she uncertainly performs" (Rose 1997, p.316). Så hvor målet stadig må være at skabe situeret og refleksiv viden, er løsningen altså ikke refleksivitet forstået som et ideal om 'gennemsigthed'. I stedet foreslår Rose, at vi i højere grad sætter fokus på og inkluderer de 'usikkerheder' og det 'rod', som er en del af enhver forskningsproces:

Researchers are entangled in the research process in all sorts of ways, and the demand to situate knowledge is a demand to recognize that messiness (Rose 1997, p.314).

Derfor vil man også, både i Kapitel 4 og i Del II, kunne læse om nogle af de forhandlinger, usikkerheder og uintenderede positioneringer, som har haft betydning for den viden og de historier, jeg præsenterer gennem afhandlingen, og for at blive opmærksom herpå har jeg, som Søndergaard foreslår, forsøgt at praktisere det hun kalder 'heterogenic listening' (Søndergaard 2009, p.92). Dette betyder netop, at man som forsker også retter sin opmærksomhed mod det usagte, det vage og det som ikke umiddelbart 'passer ind', også når forskerpositionen fremstår som uklar eller ligefrem uønsket, hvilket er en pointe jeg bl.a. vender tilbage til i afsnittet 'Adgang og deltagerpositioner' i Kapitel 4.

Den viden og de analyser, som jeg præsenterer i denne afhandling, skal således ikke ses som objektive beskrivelser af forhandlinger og praksis i sociale virksomheder, men snarere som et situeret, partielt produkt, der er genereret gennem en række forskellige møder i en række forskellige kontekster. Og både genstandsfelt og forsker positioneres på (til tider uforudsigelige) måder, der får konsekvenser for de analytiske perspektiver (Gulløv & Højlund 2010, p.355).

Kontekstualisering handler dog ikke alene om forskerpositioner og relationer i feltet, men også om den teoretiske kontekst, som konstrueres af både forskningsinteresser og de videnskabelige diskurser, som projektet indskrives i. Forskellige teoretiske kontekster skaber m.a.o. forskellige rammer for fortolkning, der er med til at afgøre hvad vi opfatter som relevant (Gulløv & Højlund 2010, p.353). Når jeg således 'placere' mig inden for den 'kritiske' del forskningen i social virksomhed og undervejs inddrager bestemte, teoretiske perspektiver, konstruerer jeg samtidig en analytisk kontekst, som udelukker andre mulige fortolkninger. Min optagethed af 'andre' måder at forstå og praktisere socialøkonomi og social virksomhed på er således inspireret af bl.a. det kritiske hverdagsperspektiv, som jeg introducerede i Kapitel 2, ligesom liminalitet som analytisk perspektiv betyder, at jeg fortæller min historie ud fra en optagethed af ambivalenser og tvetydigheder, af dét, der peger i flere og til tider modsatrettede retninger. Ikke desto mindre er det en væsentlig pointe, som Gulløv og Højlund også understreger, at man bestræber sig på at konstruere sin(e) teoretiske kontekst(er) ud fra sammenhænge, som har relevans for de mennesker, vi studerer blandt, og derfor kan man heller ikke nødvendigvis beslutte sig for ét perspektiv eller teoretisk ramme, inden man går i gang med feltarbejdet. For mig har netop det udgangspunkt haft den betydning, at jeg, for nu at bruge en lidt kættersk formulering af Paul Willis, har tilstræbt at arbejde ud fra en form for "principiel eklekticisme" (Mills & Gibb 2001, p.411) og dermed forsøgt at lade mit empiriske materiale være vejledende for, hvilke teoretiske perspektiver jeg inddrager. Således var det fx de mange samtaler om dobbeltheder og modsætninger, som hele tiden blev italesat af informanter i både KBHFF og Bakkelø, som fik mig til at rette opmærksomheden mod henholdsvis Turner og Foucaults begreber, hvilket igen betød, at jeg begyndte at spørge til og lede mere optaget af praksisser, som ikke umiddelbart kunne beskrives som enten-eller.²⁴ På den måde kan man også sige, som Sarah Pink eksempelvis argumenterer, at de teoretiske perspektiver og kategorier, jeg anvender i løbet af denne afhandling, både er ruter til og fra den viden, som jeg skaber i relation og interaktion med aktører i feltet:

---

²⁴ Når jeg anvender termen 'informanter' frem for fx 'medforskere' eller det mere udbredte 'samtalepartnere' (på engelsk 'interlocutors'), der jo er sympatiske forsøg på at udligne den grundlæggende asymmetri mellem forsker og udforsket, er det ud fra en betragtning om, at denne – i mit projekt – ikke lader sig eliminere, da det i sidste instans er mig der vælger, hvilke perspektiver, der kommer med i analysen.

They are *routes to* ethnographic knowing in that they are being used to make ethnographic findings meaningful and coherent. Yet simultaneously they are *routes from* ethnographic knowing in that the theoretical route taken here was developed in response to the ethnographic findings [...] (Pink 2012, p.15).

Igenom ovenstående har jeg løbende argumenteret for et vidensperspektiv inden for hvilket, den empiriske virkelighed og vores teorier herom, må betragtes som gensidigt konstituerende, og derfor kan Gulløv og Højlands to forskellige kontekstniveauer umiddelbart forekomme problematisk. Med inspiration fra de kritiske (og anti-essentialistiske) SE-forskere, fra poststrukturalismen og ikke mindst Gillian Rose, har jeg jo netop argumenteret for forskningens produktive, konstituerende karakter. Som Rose pointerede det, så skaber "researcher, researched and research" (Rose 1997, p.316) gensidigt hinanden, og hensigten med at inddrage Gulløv og Højlund har derfor heller ikke været at skille den empiriske og teoretiske kontekst ad. Jeg ser primært deres artikel som et bidrag til en diskussion af de måder, vi skaber vores felter og konstruerer relevante sammenhænge på, og hæfter mig særligt ved deres fremhævnin g af, hvorledes vores kontekstualiseringer altid må betragtes som analytiske processer. At reflektere over dette kan, som jeg har forsøgt i ovenstående, være med til at tydeliggøre det vidensgrundlag, jeg bygger mine analyser og fortolkninger på. Jeg mangler dog stadig at komme med et bud på, hvordan vi kan forstå det antropologiske feltbegreb, når 'feltet' ikke længere er noget, vi per automatik finder 'derude', men som stadig giver mening, når man ønsker at studere social praksis.

Kontekstualisering (III): feltet som dynamisk proces

Mens Gulløv og Højlund således interesserer sig for, på hvilken baggrund vi udvælger og skaber sammenhænge i og mellem felter, viger de ikke selve feltbegrebet den store opmærksomhed. Dét er til gengæld omdrejningspunktet for Simon Coleman og Peter Collins, der ikke blot afviser antropologiens klassiske forestilling om feltet som en naturligt afgrænset og objektiv virkelighed 'derude', men som også tilbyder en mere dynamisk, performativ forståelse, som de introducerer i kapitlet "Being... Where? Performing Fields on Shifting Grounds" (Coleman & Collins 2006). Som konstruktion beskriver de feltet som performativt i følgende forstand:

'Performance' not only has the advantage of suggesting dynamic, mutual implication in constructing the field (even if actors have very different motives,

resources and mutual understandings), it can also contain a performative element [...], a sense that something is being constructed out of social action (Coleman & Collins 2006, p.12; cf. Dilley 1999).

Hermed fremhæves det processuelle aspekt, som Gulløv og Højlund også argumenterede for, men hér ikke baseret på et vanskeligt skel mellem et empirisk felt og teorier herom. Performancebegrebet tilbyder, ifølge Coleman og Collins, en metaforisk forståelse af feltet (og associerede, relevante kontekster) som en 'begivenhed' (event), dvs. som en konstruktion, der genskabes på ny hver gang det fremmanes, og de fortsætter:

Thus the field as event is constantly in a process of becoming, rather than being understood as fixed ('being') in space and time, just as the audience for the performance can shift between academic and research locations, and just as the specific meanings of 'presence', synecdoche and scales of comparison may vary according to ethnographic strategy and contingency (Coleman & Collins 2006, p.12).

Feltet kan således ikke afgrænses som lokalitet, men må snarere betragtes som konstrueret gennem performative processer; processer vi som forskere er en del af, men også, som Barth pointerer det, processer, der konstitueres gennem "relations which are of significance to the people involved in the study" (Olwig & Hastrup 1997, p.8; cf. Barth 1992), hvilket også Gulløv og Højlund lagde vægt på.

En sådan forståelse af feltbegrebet ligger i forlængelse af såvel det praksisorienterede afsæt, jeg introducerede i indledningen til dette kapitel, såvel som poststrukturalismens forståelse af sproget som produktivt og (med)konstituerende for praksis, dvs. som mere end en neutral gengivelse af virkeligheden. Feltet 'er' ikke bare, det bliver til gennem processer, som skabes i interaktion, i mødet mellem forskellige aktører og kontekster, processer, der er performative og derved medvirkende til at 'gøre' specifikke socialøkonomiske 'verdener'. Og hvor jeg i kapitlerne 6 og 7 især skal vende tilbage til de mennesker, der på forskellig vis har været medskabere af feltet og mine midlertidige kontekstualiseringer, vil jeg i det følgende afsnit reflektere over en særlig omstændighed, som skulle vise sig at være signifikant for både min forskerposition og for mit feltarbejde generelt. For når antropologiens traditionelle feltbegreb er blevet opløst, bliver distinktionen mellem informanter og antropolog, som Coleman og Collins også påpeger det, ikke mindre vanskelig at opretholde (Coleman &

Collins 2006, p.8). Dette bliver ikke mindst tydeligt når man er optaget af, og engageret i, den fortløbende konstruktion af socialøkonomi og social virksomhed midt i det, jeg i introduktionen til kapitlet ironiserede over som et 'antropologisk laboratorium'.

Antropologerne kommer

De mange forskellige rum og steder, jeg er blevet en del af – og dermed også har været medskaber af – gennem feltarbejdet, omfatter en lang række forskellige, mere eller mindre midlertidige lokaliteter, spændende over KBHFFs lokalafdelinger og centrale arbejdsgrupper, som ugentligt låner sig ind på skoler og i foreningshuse, private hjem hos medlemmer, som lægger hus til arbejdsgruppemøder eller sociale arrangementer og mødesteder, som lånes (fx kontorlokaler) eller skabes (fx cafeer) rundt om i byen. Det omfatter også Bakkelys fabrik på Grønningen, opstillede bistader og salgsboder hos samarbejdspartnere i Byen og omegn lige fra skoler, virksomheder, boligforeninger, kantiner og lobbyer til festivaler og større offentlige arrangementer. Desuden er det også en lang række diverse netværksmøder og konferencer om socialt iværksætteri, socialøkonomi, social virksomhed m.m., arrangeret af interesseorganisationer, kommuner og universiteter. Felten, forstået som de konkrete steder, hvor feltarbejdet er blevet udført ((Hastrup 2010a), omfatter således et rum (feltet), der strækker sig over mange forskellige lokaliteter; et rum der altså, med Coleman og Collins (2006), løbende er 'blevet til' gennem forskningsprocessen.

Hvor jeg indledningsvist havde gjort mig nogle tanker om de steder og de mennesker, jeg ville komme til at møde i løbet af feltarbejdet, eksempelvis i form af mulige deltagerpositioner og kategoriseringspraksisser, fx 'frivillige', 'medarbejdere', 'medlemmer', 'brugere', 'kunder', 'assistenter', 'ledere' eller måske 'ildsjæle', gik det hurtigt op for mig, at organisationer og mennesker i det socialøkonomiske felt ikke alene er genstand for en massiv interesse fra konsulenter og studerendes side, men også, at de tilsyneladende i særlig grad er genstand for opmærksomhed og engagement fra antropologi- og sociologistuderende (såvel som beslægtede uddannelser inden for samfundsvidenskab og humaniora). Mine feltnoter fra KBHFF er således fyldt med notater som: "ved samme bord står en kvindelig antropologi-studerende i starten af 20'erne" og "Pia, der selv er antropolog fra IA [Institut for Antropologi] og "en yngre kvinde fra

Asienstudier er allerede gået i gang med at snitte grøntsager, da jeg kommer ud i køkkenet". Flere gange mødte jeg også medlemmer, der refererede til andre antropologistuderende, som de havde mødt i KBHFF, eller som forvekslede mig med andre studerende. Når jeg introducerede mig selv i forskellige møde- og arbejdsammenhænge, kunne jeg fx blive spurgt: "Nåh, er du så sammen med dem der var her i sidste uge?". Jeg mødte derfor også både medlemmer og andre studerende i KBHFF, som var ved at skrive opgaver både på bachelor- og kandidatniveau, om emner som 'bæredygtigt forbrug', 'sociale bevægelser' eller 'urbane lokale fællesskaber', for nu at give et par eksempler. Også i Bakkely kom der løbende studerende på besøg, både fra danske og udenlandske uddannelsesinstitutioner, og oven i hatten 'fulgtes' jeg gennem flere måneder af feltarbejdet i Bakkely med Ulrikke, en kvindelig studerende fra Aalborg Universitet, som var i 4 måneders feltpraktik. I perioder kunne jeg derfor ikke lade være med at tænke på en særlig stribe af Gary Larsons berømte tegneserie "Langt ude", i hvilken en flok lokale landsbyboere spæner rundt i deres bambushytter for at gemme tv-apparater og andre 'vestlige' forbrugsgoder væk, mens de råber "antropologerne kommer", og man gennem vinduet kan skimte et par hvide mænd iført tropehjelme og knæstrømper. Parallellen slog mig ikke mindst, da jeg i Bakkely en formiddag sad og rullede vokslys med Ulrikke og en ny assistent, da Bent, en tidligere assistent, dukkede op for 'lige at sige hej'. Da vi hilste mødte han os med et stort grin og ordene: "Åh nej, sig nu ikke, at I to også er sådan nogle sociologer eller sådan noget, vel?" (Feltnoter Bakkely, 2014). Han fortalte, at han selv var blevet interviewet flere gange "af sådan nogle som jer", dengang han arbejdede i Bakkely, ligesom Oskar, direktøren, løbende gav interviews til journalister, studerende og forskere med interesser inden for bæredygtighed, miljø, socialøkonomi, arbejdsintegration eller lignende emner.

At studere blandt folk, der ligner en selv, er der for så vidt ikke noget særligt i, og antropologer, der jo traditionelt har været optagede af 'de andre' forstået som de mennesker, der enten befandt sig lang væk i geografisk forstand (de ædle vilde) eller langt væk i sociokulturel forstand (marginaliserede eller, mere sjældent, meget magtfulde grupper), har længe også studeret 'sidelæns', som Ulf Hannerz lidt spøgefuldt har betegnet det (Hannerz 1996; Hannerz 2006). Med fagets ekspanderende genstandsfelt konkluderer han således:

So anthropologists now study not only here or there, and up, down, through or sideways, but also backwards and forwards (Hannerz 2006, p.24).

Hvor Hannerz' begreb i første ombæring var en indspil til debatten om de asymmetriske magtrelationer, som gør sig gældende, når samfundsforskere studerer 'op' eller 'ned' (se fx Nader 1972) - positioner og relationer, der selvfølgelig ikke er så fikserbare, som det let kommer til at fremstå - fordrer det ikke desto mindre nogle metodologiske overvejelser, når de mennesker, man møder i feltet, ikke alene er analytiske, fortolkende og 'magtfulde' medproducenter af den viden, man genererer, men for nogles vedkommende også er trænede i antropologiske teorier og metoder. I løbet af feltarbejdet er jeg således ofte blevet spurgt, hvilke teorier jeg arbejdede med, hvor og hvordan jeg tog noter og ikke mindst hvad jeg "så havde fundet ud af". Jeg er sågar til en social sammenkomst i et privat hjem sammen med medlemmer af KBHFF blevet mødt med kommentaren: "Jeg håber nu, at du også er her lidt for hyggens skyld, og ikke bare er på feltarbejde" (Feltnoter KBHFF, 2013), med slet skjult reference til den kontinuerlige, etiske udfordring som følger mange antropologer, når de gennem feltarbejdet opbygger venskabelige relationer og fortrolighed med de mennesker, der på forskellig vis indgår i projektet.

Jeg har således i både interviews, deltagerobservationer og i uformelle samtaler mødt mange informanter, der ikke alene reflekterede over og analyserede både deres eget og mit engagement, som fx Bent, der ironiserede over den store opmærksomhed, som sociologer "eller sådan noget" tildelte Bakkely, men som også gjorde det ud fra et indgående kendskab til etnografiske metoder og samfundsvidenskabelig teori, som fx Anders, der indirekte refererede til antropologiens etiske dilemmaer, eller som den kvindelige antropolog, jeg småsludrede med over køkkentjansen i KBHFF, hvor hun reflekterede over organisationen som et 'meningsskabende fællesskab':

Det her fællesskab kan jo godt virke lidt for meget som noget, der kun er for den veluddannede middelklasse... det bliver sådan lidt noget luksus... Men på den anden side, når jeg så skal forsvare det over for mig selv, så tænker jeg, at middelklassen vel også har brug for noget meningsskabende, og at fødevarefællesskabet bare giver rigtig god mening på så mange punkter (Feltnoter KBHFF, 2013).

Stefanie Mauksch og Ursula Rao, der begge har lavet feltarbejde blandt udviklingsarbejdere og sociale entreprenører, beskæftiger sig med lidt den samme problematik. I artiklen "Fieldwork as Dialogue. Reflections on Alternative

Forms of Engagement” (2014), skriver de således, med inspiration fra George Marcus, hvordan:

The cognitive/intellectual affinity between ethnographers, entrepreneurs and decision-makers facilitates a particular kind of ”complicity” (Marcus 1999). Anthropologists and interlocutors are related to each other through mutual curiosity and anxiety about higher order knowledge to be produced through difficult and at times contentious debates (Mauksch & Rao 2014, p.27).

Der var, som jeg har illustreret det gennem ovenstående, således også i mit projekt et vist slægtskab eller ’meddelagtighed’ mellem min egen og informanternes baggrunde, idet både KBHFF, Bakkely og det bredere, socialøkonomiske felt viste sig at være befolket af en lang række forskellige aktører, mange med analytiske, teoretiske og metodiske kompetencer ikke ulig dem, jeg selv havde med i bagagen. Vi har derfor løbende udvekslet både beskrivelser, forståelser og refleksioner, men selv i de tilfælde, hvor vi har været på feltarbejde samme tid og sted, som det fx var tilfældet med den kandidatstuderende fra AAU har vi, på trods af den umiddelbare affinitet, haft ganske forskellige ærinder og vidensprojekter. Vores felter, forstået som analytiske og dynamiske konstruktioner, har været forskellige, ligesom vi også har været underlagt forskellige normative strukturer og institutionelle krav, og på den måde har vi haft forskellige rammer for vores projekter. Vi har med andre ord udvekslet erfaringer ud fra ganske forskellige indgangsvinkler. Herved minder mine oplevelser med feltarbejdet også lidt om dem, der mødte antropologen Nana Vaaben, da hun studerede innovationssamarbejde i den offentlige sektor, og jeg kan bestemt nikke genkendende til hendes pointe, når hun skriver, hvordan deres respektive vidensprojekter gensidigt blev genstande for hinandens ærinder og refleksioner (Vaaben 2013, p.32).

Nu kan det nemt komme til at lyde, som om, alle de mennesker, jeg har mødt gennem feltarbejdet, har været universitetsuddannede eller samfundsforskere in spe, hvilket selvfølgelig ikke er tilfældet, men ikke desto mindre har tilstedeværelsen af de mange studerende og færdiguddannede akademikere været markant. At feltet på den måde næsten kan minde om et antropologisk laboratorium, har på mange måder udfordret mit projekt, fordi det uvægerligt rejser spørgsmålet om, hvad det så egentlig er at vi, partielt og situeret, ’ser’ og studerer. Som Hannerz skriver er det jo sådan, at refleksionerne i forbindelse med et ’sidelænsstudie’ ”in the hall of mirrors [...] soon reflect back on ourselves”

(Hannerz 1996, p.113), men betyder det så også, at vi i sidste instans kun kan fortælle historier om os selv? Denne diskussion mener jeg ikke kun er relevant i forbindelse med et 'sidelænsstudie' som mit eget, idet den, som også repræsentationsdebatten i 1980'erne, adresserer grundlaget for, hvordan vi skaber og forstår vidensproduktion, men den sættes i særlig grad på spidsen når 'slægtskabet' med de mennesker, vi studerer, er så eksPLICIT. Svaret herpå er heller ikke nemt (for så ville det jo ikke blive ved med at trænge sig på), og jeg hælder derfor nok til et både lille ja og et noget større nej. Ja, fordi jeg til dels studerer og reflekterer antropologiske kategoriseringer faciliteret af en "particular kind of complicity", som Marcus formulerede det (Marcus 1999 i Mauksch & Rao 2014, p.27), hvilket jeg bl.a. illustrerede med citatet om KBHFF som 'menings-skabende fællesskab'. Nej, fordi det dels ville betyde enden på det antropologiske projekt, og dels fordi mit genstandsfelt – og dermed de mennesker der indgår heri – netop ikke er mig, selv men nogle andre, hvis forestillinger, situationsdefinitioner, fællesskaber og hverdagspraksisser, jeg ønskede at blive klogere på. Betydning, og dermed den viden, jeg genererer gennem dette projekt, anser jeg som tidligere beskrevet som noget, der produceres i interaktion og i specifikke kontekster, og gennem en opmærksomhed herpå bliver det også muligt, potentielt, at 'se' og analysere andet end sin egen næsetip. Ved således ikke kun at interessere mig for begreber og kategoriseringer forsøger jeg, gennem et fokus på praksis og kontekstualisering, på det Dey og Steyaert kaldte 'empirical journeys' (jf. Kapitel 2), at fastholde en åbenhed over for andre situationsdefinitioner og forskellige måder at gøre socialøkonomi på. Jeg vil således argumentere for at jeg - selv i et så 'antropologificeret felt' som det socialøkonomiske - ikke kun har studeret mit eget spejlbillede og holde fast i, at mit projekt ikke kun fortæller en historie om antropologisk praksis og vidensproduktion. Ambitionen må, som Paul Willis så fint udtrykker det, altid være at fortælle 'deres' historie, men da denne aldrig kan fortælles fra et 'nowhere', som Haraway blandt andre slog det fast, så må det nødvendigvis blive 'min' historie om 'deres' historie(er):

[...] the ambition, at least, is to tell 'my story' about 'their story' through the fullest conceptual bringing out of 'their story' (Willis 2000, pp.xi–xii).

For at kunne gøre dette er det nødvendigt at være så tydelig som mulig ift. at 'placere' mit projekt, min kundskabsambition (jf. Kapitel 2) og mine positioneringer, ikke ud fra et gennemsigthedskriterie, men ud fra en erkendelse af, at vores fortællinger sjældent er stringente og helt gennemskuelige; de handler

også om usikre fortolkninger, misforståelser og det kun 'delvist forståelige' (Rose 1997). Da fortællingerne heller ikke kan betragtes som 'neutrale' eller 'uskyldige', men derimod er infiltrerede i – og medskabere af – de verdener, vi møder, bliver refleksionerne herom ikke mindst nødvendige hvis vi, som Stormhøj efterlyste, skal udvise en ansvarlighed for vores videnspåstande (Stormhøj 2006). Antropologiske undersøgelser følger sjældent en fast formel eller veldefineret drejebog (Hammersley & Atkinson 1995; Okeley 2012), men ikke desto mindre har min antropologiske baggrund og de metodologiske perspektiver, jeg har præsenteret i det foregående, været med til at informere mit projekt og forme min tilgang. Med afsæt i den kritiske SE-forskning ser jeg både på, hvordan konkrete aktører forhandler og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed og på, hvad disse betydningskonstruktioner 'gør' i praksis, dvs. hvilke subjektpositioner og mulighedsrum, der produceres, inkluderes og ekskluderes. I afhandlingens Del II fortæller jeg derfor ikke en uniform fortælling om hverdagspraksis i socialøkonomiske organisationer, men derimod en række historier, som gennem en teoretisk liminalitetsprisme lånt fra antropologien på forskellig vis forsøger at 'skubbe' til feltets dominerende forestillinger om, hvad socialøkonomi og social virksomhed er eller bør være. Hvordan jeg mere konkret har grebet dette foretagende an, handler det følgende kapitel om.

Kapitel 4: Metodisk bricolage

Hensigten med dette kapitel er først og fremmest at give læseren et indblik i de multiple metoder, jeg med mere og til tider mindre held har anvendt gennem feltarbejdet, og dermed også for genereringen af det empiriske materiale, som jeg konstruerer mine analyser eller historier ud fra. Mit praksisafsæt og ønske om at undersøge, hvordan konkrete aktører konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed, fordrer nogle metoder, der både er sensitive i forhold til, hvad folk siger, hvad folk gør og ikke mindst hvordan de gør det, de gør. Dette gør feltarbejde til et oplagt valg, og i det følgende vil jeg derfor beskrive, hvordan jeg mere konkret har grebet dette an. Jeg indleder, i forlængelse af diskussionerne i Kapitel 3, med en problematisering af feltarbejdets legitimitet, men holder fast i begrebet som en betegnelse for de 'polymorfe engagementer', dette projekt hviler på. Efter en gennemgang og løbende diskussion af de forskellige metoders anvendelse og anvendelighed afrundes kapitlet med en opsamling og nogle analysestrategiske overvejelser i forhold til de veje og afstikkere, jeg følger i afhandlingens Del II.

Som allerede nævnt fik det antropologiske feltarbejde med Malinowski nærmest kanonisk status og har, selv gennem repræsentationsdebatten og den faglige selvransagelse, som fulgte i kølvandet derpå, overlevet som arketype for antropologiens vidensproduktion og dermed også for dette projekt. Hvor jeg i ovenstående kapitel fulgte repræsentationsdebattens dekonstruktion af det traditionelle feltbegreb og, med reference til bl.a. Coleman og Collins, præsenterede et mere processuelt perspektiv på feltet og den vidensproduktion, jeg er engageret i, er jeg jo stadig interesseret i at 'besvare' mit indledende forskningsspørgsmål (jf. Kapitel 1), og dermed også optaget af deltagernes historier og praktiseringer, ikke som 'ren data', men som historier og praktiseringer, der kontinuerligt forhandles, gøres og omgøres i interaktion mellem forskellige aktører og kontekster. Mit praksisorienterede afsæt bliver således selv en form for liminal 'mellemposition' mellem forskellige vidensprojekter og traditioner, hvor jeg på den ene side, som det fremgik af Kapitel 3), henter inspiration i poststrukturalistismens anti-essentialistiske og dekonstruerende vidensperspektiver, og på den anden side samtidig holder fast i feltarbejdet som en værdifuld måde at generere viden på – viden, der som sagt er blevet skabt gennem en fortløbende dialog mellem forskellige perspektiver, projekter og verdener,

men som i sidste ende er udvalgt og fortalt gennem mit – altid situerede, partielle, performative og aldrig helt ’gennemsigtige’ - blik. En processuel forståelse af feltet betyder også, at feltarbejdet heller ikke kan defineres gennem et velafgrænset sæt af metoder som, hvis de udføres korrekt, kan sikre produktionen af solide data, og det kan næsten beskrives som en antropologisk grundregel, at den tilgang, man anvender, må være ’open-ended’, således at den tillader og tilskynder fremkomsten af nye spørgsmål gennem hele forskningsprocessen:

Both during fieldwork and after, themes emerge. Patterns and priorities impose themselves upon the ethnographer. Voices and ideas are neither muffled nor dismissed. To the professional positivist, this seems like chaos but is creatively inevitable (Law 2004). The voices and material lead the researcher in uncontrollable directions. This is indeed *not* a controlled experiment. The fieldworker cannot separate the act of gathering material from its continuing interpretation (Okeley 2012, p.23).

Derfor har mange forskere også brugt metaforer som ’bricolage’, ’quilt’, ’montage’ og ’jazz-improvisation’ (cf. Lévi-Strauss 1994; Denzin & Lincoln 2003; Cerwonka & Malkki 2007) i beskrivelser af det antropologiske feltarbejde og af kvalitative metoder mere generelt, ikke med henblik på at illudere en implicit forestilling om, at ’slutproduktet’ præsenterer et endeligt eller helt billede, men netop for at indfange dets eksplorative, åbne og processuelle karakter. Feltarbejdet fordrer således også, som Hannerz citerer Gusterson, ’polymorfe engagementer’ (Hannerz 2006, p.33), engagementer, i hvilke feltarbejderen er sit eget ’forskningsinstrument’ par excellence (Hammersley & Atkinson 1995; Hastrup 2010a). I løbet af mit projekt har jeg således også været engageret i forskellige former for deltagerobservation, i både uformelle samtaler, semi-strukturerede interviews og i såkaldte ’specialist-interviews’ (Larsen 1995), samt læst og indsamlet en lang række dokumenter, både i form af hjemmesider, mødereferater, evalueringer, årsrapporter, pjecer, avisartikler, debatindlæg m.m., hvilket jeg i det følgende vil diskutere brugen af. Jeg starter dog et andet sted, nemlig med en beskrivelse af, hvordan ’adgang’ og deltagerpositioner er blevet etableret som en fortløbende forhandlingsproces, der ikke alene har haft betydning for den viden, det har været muligt at generere gennem feltarbejdet; mulige (og umulige) deltagerpositioner kan, som en del af det empiriske materiale, i sig selv fortælle en betydningsfuld historie om de praksisser, vi ønsker at blive klogere på.

'Adgang' og deltagerpositioner

I dette afsnit vil jeg beskrive og reflektere over min vej 'ind' i feltet, mine forskellige deltagerpositioner og karakteren af de relationer, jeg er indgået i gennem feltarbejdet.²⁵ Da mine to cases som sagt er ganske forskellige, både hvad angår formål, størrelse og organisering, er mine veje gået ad mange og ganske forskellige stier, men i begge organisationer gælder det, at jeg fra starten af har understreget mit ønske om at deltage aktivt i de forskellige hverdagspraksisser og dermed ikke blot agtede at sidde i et hjørne og nedfælde observationer på en notesblok (som det gælder den klassiske observatørrolle eller 'fluen på væggen'). At denne tilgang skulle vise sig betydningsfuld i flere henseender blev jeg først opmærksom på, da jeg var godt i gang med feltarbejdet (og mere herom senere i kapitlet), så først vil jeg skitsere min indledende kontakt til KBHFF og Bakkely, dvs. skrive det afsnit, der ofte går under betegnelser som "gaining acces" eller "entering the field" (Harrington 2003; Davies 1999).

KBHFF: Mange 'gatekeepers' og mange medlemmer

Som allerede nævnt havde jeg i den indledende projektfase gennemført et interview med KBHFFs daværende 'pro-formand',²⁶ hvorfor han også var den første, jeg henvendte mig til for at drøfte mit ønske om at lave feltarbejde i organisationen. Min forespørgsel blev herefter videresendt, sammen med en kort projektbeskrivelse, til 'kommunikationsgruppen', der fungerede som det officielle kontaktorgan for alle henvendelser til KBHFF. Derigennem blev aftalt et indledende møde med 'pro-formanden' og et medlem fra kommunikationsgruppen, hvor vi både skulle drøfte mit projekt og mulighederne for at lave feltarbejde i en decentral og geografisk spredt organisation som KBHFF. Vi talte også om karakteren af de forskellige lokalafdelinger og om, hvilke det

---

²⁵ Når jeg sætter anførselstegn om begreberne 'adgang' og 'indgang' er det for at distancere mig fra den implicite opfattelse, som knytter sig hertil, nemlig forestillingen om, at 'feltet' er en statisk størrelse, vi som forskere får adgang til eller går 'ind' og 'ud' af ved feltarbejdets begyndelse og afslutning, en forestilling, der harmonerer dårligt med min forståelse af feltet som en konstruktion og en praksis, der konstant er "in a process of becoming" (Coleman & Collins 2006, p.12).

²⁶ En betegnelse der blev brugt for at signalere, at posten netop kun var 'proforma', idet organisationen reelt blev tegnet af den daværende 'kollektivgruppe'. Termen skulle signalere en afstand til den mere traditionelle foreningsstruktur bygget op over en formand m/k, en bestyrelse og en medlemsgruppe.

kunne være interessant at følge nærmere.²⁷ De fortalte, at de fik et hav af henvendelser og ofte havde besøg af studerende, og derfor var de 'vant til' henvendelser som min. Da jeg lidt bekymret spurgte, om de så ikke var trætte af at give interviews og have studerende rendende, afslog de begge og sagde, at jeg var meget velkommen: "du må huske, at det også tit er lærerigt for os, fordi vi får nogle eksterne perspektiver på det, vi går og laver..." (Feltnoter, KBHFF 2013). De var også begge enige om, at det første jeg skulle gøre, var at blive medlem af organisationen fordi "så får du automatisk adgang til alle arbejdsgrupper og alt det materiale, der ligger på vores wiki" (Feltnoter, KBHFF 2013). Derudover foreslog de, at jeg som det første mødtes med 'kollektivgruppen' for at introducere mig selv og præsentere projektet.²⁸

Ja, i princippet kan du jo bare dukke op næste gang, der er møde, for alle møder og arbejdsgrupper er jo åbne for alle medlemmer, og derfor kan du også finde alle referater og sådan noget på wiki'en, men det er nok alligevel smart, hvis du lige sender dem en mail først (Feltnoter, KBHFF 2013).

Det tegnede jo godt, og i mine feltnoter skrev jeg, efter dette indledende møde, følgende bemærkning:

Da jeg cykler hjem er jeg meget opløftet og lettet over, at de er så positive og imødekommende over for mit projekt, og jeg sender en medfølgende tanke til dem af mine kollegaer, der har måttet kæmpe helt anderledes hårdt for at få 'adgang' til 'deres' felter [...].

Efter en introducerende mail til kollektivgruppen med en vedhæftet projektbeskrivelse, modtog jeg kort efter en invitation til at deltage i deres kommende møde. Også her præsenterede jeg mig selv, mit projekt og mit ønske om at følge både møderne i de centrale arbejdsgrupper og livet i to forskellige lokalafdelinger. Og også her blev jeg mødt meget positivt (der var i hvert fald ingen, som udtrykte sig skeptisk) og fik 'grønt lys' til at deltage i deres møder det næste halve år. Hvad angik lokalafdelingerne rådede de mig til at kontakte de rele-

---

²⁷ Af hensyn til 'sløringen' af de enkelte informanter har jeg ligeledes valgt at 'sløre' alle referencer til de enkelte lokalafdelinger, som derved ikke nævnes med navn.

²⁸ Kollektivgruppen bestod af et medlem fra hver af de enkelte afdelingers Butiksgruppe, og udgjorde frem til 2014 organisationens uformelle bestyrelse. Butiksgrupperne fungerede tilsvarende som det lokale koordineringsorgan og som bindeledet mellem de enkelte afdelinger og de centrale arbejdsgrupper.

vante butiksgupper, som jo ”selv bestemmer, hvordan de organiserer sig lokalt”. Efter at have identificeret de to afdelinger jeg ønskede at følge (to ældre afdelinger med forskellig organisering og aktivitetsniveau), tog jeg derfor kontakt til butiksgruppen i den ene afdeling og blev inviteret med til deres kommende møde. Her præsenterede jeg – igen – projektet og karakteren af mit feltarbejde, og de butiksgruppemedlemmer, der var til stede, gav alle udtryk for, at de syntes, det lød spændende. Derefter meldte jeg mig til så mange forskellige ’vagter’ som overhovedet muligt, godt tilfreds med, at alt i det store hele forløb som planlagt.

’Adgangen’ til KBHFF var, som beskrevet ovenfor, således ikke noget, der blev ’givet’ af en magtfuld ’gatekeeper’ (som fx en leder, direktør eller en bestyrelse), men noget, der løbende måtte etableres i interaktion med de enkelte arbejdsgrupper og medlemmer (Tjørnhøj-Thomsen 2010, p.104). Hvor nogle medlemmer blev ’kendte ansigter’ som jeg, over tid, udviklede venskabelige relationer med, og som jeg løbende kunne drøfte udviklingen i organisationen med, var der mange, som ikke engang var opmærksomme på, at der var en feltarbejdende forsker til stede, hvilket udfordrer det etiske ideal om ’informeret samtykke’ (Davies 1999; se også senere i dette kapitel). Til større arrangementer som fx ’stormøder’ og generalforsamlinger, hvor flere end 100 medlemmer kunne være samlet, var det langt fra altid alle, der kendte til mit projekt. Og da medlemsgennemstrømningen oveni er meget stor, talte jeg ofte med folk, fx i forbindelse med en ’folkekøkkenvagt’, en ’chaufførvagt’ eller en ’pakkevagt’, som jeg aldrig så igen. Det var derfor vanskeligt altid at sikre, at alle var informerede om min tilstedeværelse, mit ærinde og ikke mindst, at de også var indstillede på at indgå i et forskningsprojekt, hvilket er en etisk udfordring for meget af den forskning, som finder sted i større forsamlinger, organisationer og i offentlige rum. Derfor var jeg meget bevidst om altid at introducere mig selv som antropolog, når jeg indledte eller indgik i samtaler med folk, men udfordringen forsvinder dog aldrig helt, slet ikke når der er tale om det antropologiske feltarbejde, hvor selv fuldt informerede informanter over tid har tendens til at glemme baggrunden for, hvorfor man egentlig deltager (Hammersley & Atkinson 1995, p.264; Davies 1999, pp.47–48).²⁹ Davies pointerer om, at

---

²⁹ Problematikken hænger også sammen med det faktum, at de færreste antropologer på forhånd er i stand til at afgøre, hvilken kurs og hvilke temaer, projektet i sidste ende udstikker (Hammersley & Atkinson 1995, pp.264–265; Davies 1999; Okeley 2012)

“consent is a process that may need to be renegotiated over time” (Davies 1999, p.48), blev således smerteligt klar for mig henimod slutningen af mit feltarbejde i den ene af de to lokalafdelinger, som jeg fulgte. Efter (endnu) et møde i butiksgruppen spurgte et medlem, som jeg havde mødt flere gange før, pludselig om, hvad det egentlig var, jeg lavede i afdelingen, om jeg observerede ’hele tiden’, og hvordan jeg i givet fald havde tænkt mig at bruge mine data, og da jeg lidt overrumplet begyndte at forklare dette (igen, syntes jeg jo selv), gik det op for mig, at vedkommende ikke havde deltaget i de indledende møder og forhandlinger, og derfor aldrig direkte var blevet spurgt, om min tilstedeværelse var i orden. Vedkommende fortalte videre, at de i butiksgruppen faktisk plejede at sige ’nej tak’ til studerende, ”for dér vil vi bare gerne have lov til at hygge os, uden at føle os overvågede”. Jeg beklagede meget, at det ikke var gået op for mig, at vedkommende ikke havde været til stede under mit første møde med gruppen, og skyndte mig at tilføje, at jeg selvfølgelig ikke fremover ville deltage i deres møder, hvis de ikke alle sammen var indforståede hermed, og dertil sendte jeg, igen, en skriftlig projektbeskrivelse til deltagerne.

Denne direkte afvisning af at blive objektgjort gennem mit ’forskerblik’ (Jensen 2009), var på flere måder et wake-up call, idet jeg, noget naivt, havde lullet mig selv ind i en illusion om, at alle var åbne og positive overfor min tilstedeværelse og mit projekt, og at alle møder var åbne for alle medlemmer, uden løbende at sikre mig, at dette nu også var tilfældet. Det bekræftede tillige Davies pointe om de udfordringer, der til tider dukker op når vi studerer ’sidelæns’ eller ’op’:

People in positions of power are less accessible to the traditional ethnographic approach of simply going to a location and hanging out, and they have greater resources to restrict researchers’ access to their lives (Davies 1999, p.37).

Og endelig var det også en hændelse, som fik mig til at reflektere over, hvordan og hvornår en beslutning kunne siges at være vedtaget eller godkendt i en organisation, der officielt havde afskrevet formel ledelse og hierarkiske beslutningsstrukturer, hvilket jeg vender tilbage til i Kapitel 6.

Bakkely: ”Du må godt være hos os, hvis du vil”

At få mulighed for at lave feltarbejde i Bakkely forekom på mange måder mere enkelt. Som tidligere beskrevet tilbød Bakkelys direktør og stifter på et møde i følgegruppen, hvor vi drøftede, hvilke organisationer der kunne være interessante i relation til mit projekt, at jeg var velkommen til at lave feltarbejde hos

dem. Jeg skulle blot kontakte organisationens daværende socialfaglige medarbejder, Annemette, som var den person, der stod for at koordinere arbejdet i fabrikken. Efter en indledende mailkorrespondance blev det aftalt, at jeg skulle deltage i et morgenmøde og dér fortælle lidt om mig selv og projektet, og at jeg ellers var velkommen de tre dage om ugen, hvor hun selv var i Bakkely. På det omtalte morgenmøde, hvor dagens opgaver blev drøftet og fordelt blandt ansatte, assistenter, en frivillig og en virksomhedspraktikant, præsenterede jeg mig selv og fortalte, at jeg gerne ville deltage i de daglige aktiviteter for at lære så meget som muligt om, hvordan hverdagen fungerede i en organisation som Bakkely. Oskar, direktøren, afsluttede med at understrege: ”Rikke har tilbudt at indgå som et par ’ekstra hænder’ i fabrikken et stykke tid, og på den måde gå til hånde, hvor der er behov for det”. Denne sidste oplysning blev mødt med stor tilfredshed rundt om bordet og tilbød mig samtidig en legitim deltagerposition som ”et par ekstra hænder”, dvs. som én, der skulle være med til at udføre de daglige arbejdsopgaver. På den måde blev det, også i Bakkely, et helt centralt punkt, at jeg bidrog aktivt i forhold til arbejdet, der kunne rumme alt fra kaffebrygning og rengøring over slyngning og produktion til salg og lagerarbejde. Min aktive deltagelse var således reelt set en forudsætning for, at jeg kunne lave feltarbejde i de to organisationer:

Without ethnographers’ participation as some kind of member of the society, they might not be allowed to observe or would simply not know what to observe or how to go about it (Davies 1999, p.71).

Dette betød dog ikke, at min position fra da af var klar og entydig defineret, som jeg også beskrev det i forbindelse med min vej ’ind’ i KBHFF. De relationer vi indgår i er, som Harrington formulerer det, hverken ”predictable nor controllable” (Harrington 2003, p.606). Hvor feltarbejderen må tage plads i den verden, der studeres, er det, som Hastrup fremhæver det, ikke alle pladser, der er mulige, hverken for forsker eller informant (Hastrup 2010b). Det betyder dog ikke, at vi skal lade være med at beskæftige os med dem, hvilket Agens Ringer også har pointeret i forbindelse med hendes feltarbejde i psykiatrien. Hun skriver således:

by analyzing the positions that become available for the researcher in interactions with participants, it is possible to gain important insights on the features of the field under study (Ringer 2013, p.2).

Så når jeg i det følgende vælger at ofre krudt på at beskrive nogle af de forskellige positioner, der blev mulige (og umulige) igennem feltarbejdet, er det ud fra en antagelse om, at de udfordringer, der kan opstå i relation hertil, ikke alene er væsentlige for, hvad vi 'ser' og ikke 'ser', de kan også fortælle os noget om betydningsfulde praksisser og relationer i de felter, vi studerer.

Flertydige og flydende positioneringer

I et antropologisk feltarbejde som det jeg ønskede at lave, er det som sagt en forudsætning at man, for en tid, indtager en plads i den eller de verdener, man studerer, men det er, som eksemplet med butiksgruppen illustrerede det, ikke altid op til en selv at definere denne plads. Hvor jeg gennem hele feltarbejdet indtog en position som 'forsker' eller 'studerende', trådte denne af og til i baggrunden af andre deltagerpositioner som fx 'medlem', 'køkkenvagt', 'føl', 'frivillig', 'ven', 'assistent', 'allieret' eller, som beskrevet ovenfor, 'indtrænger', alle med betydning for, hvilke rum og relationer, jeg kunne indgå i. De forskellige positioner tilbød (og begrænsede) forskellige erfaringsrum og muligheder for deltagelse, og skærpede mit blik for bestemte 'situationsdefinitioner' og betydningskonstruktioner, mens andre samtidig blev 'usynliggjorte'. Når jeg i Bakkely fx blev tilbudt en deltagerposition som 'ekstra hænder i fabrikken' og tilbragte det meste af min tid sammen med assistenterne, blev det sommetider vanskeligt at krydse den sociale og fysiske grænse til 'de ansatte' i kontoret, hvilket følgende uddrag fra mine feltnoter illustrerer:

Da jeg trådte ind i fabrikken mandag morgen, sad Alina [en af Bakkelys assistenter] alene ved et bord og rodede lidt med etiketmaskinen. Gennem glasvæggen ind til kontoret kunne jeg se, at de andre [ansatte medarbejdere i Bakkely] allerede sad i mødelokalet og var i gang med det ugentlige mandagsmøde, og jeg spurgte derfor Alina, om vi ikke skulle gå ind til mødet. Hun svarede lidt tøvende, at det 'vist ikke var meningen' men tilføjede så, at jeg da bare kunne gå ind og spørge, om jeg måtte være med, hvilket jeg valgte at gøre. Mandagsmøderne plejer at være dér, hvor ugens opgaver drøftes og fordeles, og sidst jeg deltog, foregik mødet i fabrikken og var møntet på alle, både ansatte og assistenter. Jeg bankede lidt forsigtigt på døren og blev vinket indenfor, men da jeg satte mig ned, følte jeg mig noget utilpas med en snigende fornemmelse af at opføre mig illoyalt over for Alina, der som den eneste assistent denne dag sad 'tilbage' i fabrikken. [...] Efter et kvarters tid bankede Alina på, stak hovedet ind og spurgte, om det 'egentlig er meningen, at jeg skal være med eller ej?'. Oskar [direktøren] svarede ganske kort 'nej, ikke denne gang', og da hun lukkede døren igen, blev der udvekslet blikke over bordet og det varede lige lidt, før nogen tog ordet igen. [...] Da jeg efter mødet stødte ind i en tydeligt spørgende Alina uden for fabrikken, hvor hun stod og røg en smøg, rullede jeg øjne

og rystede på hovedet i et forsøg på at distancere mig fra kategorien 'ansatte' og min 'plads' ved morgenmødet (Feltnoter, Bakkely 2014).

Uddraget fortæller noget om, hvordan vores positioneringer i feltet får betydning for det, vi ser. Det er derfor et godt eksempel på, hvordan den viden, som genereres gennem feltarbejde, altid vil være situeret og partiel (jf. Haraway 1988), og det illustrerer samtidig, hvorfor det er så vigtigt at inddrage og reflektere over egne og andres positioneringer i relation til den specifikke kontekst. Det peger også på, hvorfor jeg med henvisninger til 'kontekst' finder det væsentligt at medtænke både materialitet og 'tavsheder' (Moore & Sanders 2006; Sjørlev 2015; Sjørlev 2013). Glasvæggen mellem den (næsten) tomme fabrik og det fyldte mødelokale havde betydning for den konkrete interaktion og vidensproduktion, ligesom usikkerheden og de non-verbale udvekslinger (tavsheden og udvekslingen af blikke hen over bordet) var betydningskabende i relation til den konkrete begivenhed. Efter en længere periode bevidst at have tilstræbt en position som 'mindst ansat' ved at deltage i fabriksarbejdet - og dermed i assistenternes og de frivilliges hverdagspraksisser - frem for at deltage i det administrative arbejde på kontoret og i møderne 'ude af huset' (opgaver der alene blev varetaget af de ansatte), blev det vanskeligt for mig, som i ovenstående eksempel, også at indtage positionen som 'mest ansat'.³⁰ Hvor jeg som forsker havde legitimitet til at deltage i mødet og i det konkrete tilfælde blev positioneret som sådan, kunne jeg ikke gøre dette uden et stort ubehag og en følelse af at optræde illoyalt. Jeg havde derfor efterfølgende brug for at 'genforhandle' min position og relation til Alina ved tydeligt at signalere, med hovedrysten og himmelvendte øjne, at jeg heller ikke kunne forstå, hvorfor mandagsmødet ikke længere var for alle i Bakkely. Ofte forsøgte jeg derfor også at positionere mig selv et sted mellem kategorierne 'ansat' og 'assistent', eksempelvis ved definere mig selv som 'føl', en kategori både ansatte, assistenter, frivillige og praktikanter syntes at acceptere og være komfortable med. Men som det også er fremgået af eksemplerne fra mit feltarbejde, er det altså ikke altid - og slet ikke alene - op til os selv at definere vores forskellige pladser og positioner i feltet.

---

³⁰ Termerne 'mindst-' og 'mest' ansat er inspireret af Ringer, der i sit feltstudie i psykiatrien konstruerer og analyserer kategoriseringen 'mindst' og 'mest' patient (Ringer 2013).

Min pointe med at inddrage ovenstående eksempler er dog ikke blot at illustrere, hvordan deltagerpositioner er flydende, forhandlede og betydningsfulde for det, vi som forskere ser eller ikke ser, når vi laver feltarbejde. Som jeg med Ringer (2013) allerede har argumenteret, kan de metodiske udfordringer, som det at lave feltarbejde ofte indebærer, med fordel betragtes som værdifuld data, der i sig selv kan fortælle noget betydningsfuldt om de praksisser, vi studerer (Mik-Meyer & Järvinen 2005; Jensen 2009; Ringer 2013). Dette er, som Ringer formulerer det, ud fra en betragtning om, at:

discourses and norms available also set conditions that define who the researcher can be, since the researcher temporarily inhabits a part of the social worlds of the participants (Ringer 2013, p.2).

Mine grublerier i forhold til 'adgang' (eller ikke adgang), relationer og positioneringer i forskellige, relevante kontekster kan således med fordel betragtes som analyseafsæt, der kan bidrage til forståelsen af, hvilke kategoriseringer og diskursive normer der, som sproglige praksisser der 'gør noget' (jf. Kapitel 3), er med til at konstituere forskellige subjektpositioner i feltet. Jeg er således enig med Ringer, når hun videre skriver:

This type of understanding transcends the traditional division between methods and research outcomes in that it does not regard interactions with participants and methodological dilemmas solely as issues of method, but sees them as a point of departure for analysis (Ringer 2013, p.2).

Og selvom der var store forskelle på feltarbejdets karakter i henholdsvis KBHFF og Bakkely, og ikke mindst på de positioner og relationer, jeg indgik i, vil jeg undervejs i afhandlingen inddrage konkrete eksempler herpå som en del af mine analyser. Jeg trækker således på mine konkrete erfaringer med at skabe adgang og etablere relationer i feltet, fordi de tilbyder et indblik i nogle af de, af og til implicite, normer, kategoriseringer, forventninger, organiseringer og praksisser, som er med til at skabe både KBHFF og Bakkely. Mine forsøg på at finde rundt i og ud af KBHFF med de mange forskellige arbejdsgrupper og 'forretningsgange', min indledende nervøsitet over, om der nu kom medlemmer nok til, at en vagt kunne gennemføres eller over, om der nu var grøntsager nok til, at alle, der havde bestilt, også fik deres poser, kunne jeg bringe frem som spørgsmål og refleksioner i efterfølgende samtaler og interviews med andre medlemmer. Dermed bliver det også muligt, som Steno skri-

ver, at flytte fokus fra mine egne til informanternes oplevelser af en given situation (Steno 2015, p.103). Dét, der af og til beskrives som metodiske problematikker, forskeren må 'løse' eller omgå, kan således med fordel gøres til et afsæt eller genstand for analyse, idet de som sagt også fortæller os noget om de verdener, vi for en tid må finde en plads i.

Den formelle, forhandlede og fortløbende etik

Både i ovenstående og i det forudgående kapitel har jeg berørt forskellige sider af de etiske overvejelser, som et projekt af denne karakter rejser, og beskrevet nogle af de dilemmaer, jeg er stødt på i løbet af feltarbejdet. Jeg har bl.a. hentydet til de ambivalente relationer, som ofte bliver resultatet, når antropologer engagerer sig i de mennesker, der indgår i forskningsfeltet, og som dermed samtidig gøres til 'forskningsobjekter' (Tjørnhøj-Thomsen & Hansen 2009; Geertz 2000), og jeg har berørt problematikker omkring 'adgang' (Tjørnhøj-Thomsen 2010), 'samtykke' (Davies 1999) og deltagerpositioner (Harrington 2003; Ringer 2013; Hastrup 2010b) som fortløbende forhandlingsprocesser, der hele tiden aktualiseres på forskellige og til tider uventede måder. Mens Hammersley og Atkinson (1995) pointerer, at der til alle former for menneskelig interaktion og aktivitet knytter sig etiske afvejsninger, fremhæver Tjørnhøj-Thomsen og Hansen, hvordan forskningsetiske dilemmaer i særdeleshed træder frem i antropologien:

Den antropologiske forskningspraksis er kendetegnet ved et epistemologisk grundvilkår, som består i, at antropologer skaber viden ved midlertidigt at involvere sig med og forsøge at skabe tillid til de mennesker, der er en del af deres genstandsfelt og som dermed også per definition er studieobjekter (Tjørnhøj-Thomsen & Hansen 2009, p.224).

Hermed bliver etik langt mere end formelle spørgsmål om tilladelser og formel information, og således heller ikke en størrelse, man nødvendigvis kan 'handle af' med officielle hensigtserklæringer og et selvstændigt afsnit i projektbeskrivelsen, rapporten eller afhandlingen, som dét jeg præsenterer hér. Dermed ikke sagt, at man ikke skal bestræbe sig på at efterleve de retningslinjer, der formuleres af fx American Anthropological Association (AAA 2012), der netop tilsiger, at man som forsker ikke må forvolde skade på de implicerede deltagere ('do no harm'), at man bør være åben og ærlig om sit projekt og sin forskerposition, at man skal indhente informeret samtykke og sikre informanternes ret til privatliv og anonymitet, og dermed også garantere en forsvarlig opbevaring

af og omgang med data.³¹ Jeg har da også, helt formelt og i forlængelse heraf, anmeldt projektet til datatilsynet forud for feltarbejdet, krypteret og opbevaret 'rå' datafiler gennem TrueCrypt, ændret alle informanternes navne og så vidt muligt udeladt specifikke personlige såvel som steds karakteristiske oplysninger, ligesom jeg forud for alle interviews har fortalt om formålet med projektet og forklaret, at de ikke behøvede at svare på mine spørgsmål og dertil kunne trække sig når som helst, hvis de fortrød undervejs.

Som jeg dog også har vist gennem de forudgående kapitler, og som det også vil fremgå i de følgende, betyder dette langt fra, at den etiske 'gral' derved er velforvaret, hverken når man studerer 'op', 'ned' eller 'sidelæns'. De etiske retningslinjer kan aldrig garantere forskningens moralske kvalitet og risikerer, i værste tilfælde at sløre eller agere sovepude for de udfordringer og dilemmaer, der uvægerligt opstår undervejs i processen og til tider også i kølvandet heraf. De kan, som Thørnhøj-Thomsen og Hansen understreger det, derfor aldrig isoleres til et særskilt domæne, idet de, med forfatterens ord, "er indlejret i alle faser og niveauer af den antropologiske forskningsproces" (Thørnhøj-Thomsen & Hansen 2009, p.240). Etiske overvejelser og udfordringer har m.a.o. været en konstant følgesvend gennem hele ph.d. forløbet, begyndende allerede med konstruktionen af forskningsfelt og forskningsspørgsmål, og er nogle jeg løbende har forsøgt at reflektere over og, efter bedste evne, tage højde for. De er ikke altid, som illustreret i eksemplet med butikgruppen, der 'gerne ville hygge sig' i fred for nysgerrige og objektiviserende forskerblikke, blevet 'løst' som forventet, og de stopper heller ikke alle sammen nødvendigvis med indleveringen af denne afhandling. Jeg håber dog – både bagudrettet og fremadrettet – at jeg ikke har forvoldt – eller kommer til at forvolde – nogen skade på de deltagere og organisationer, som har bidraget til dette projekt.

---

³¹ Det første princip i AAA's etiske kodeks lyder, som det også formuleres inden for andre forskningstraditioner, "do no harm" (AAA 2012), hvilket meget godt illustrerer udfordringerne ved sådanne hensigtserklæringer. For selvfølgelig skal forskningen bestrebe sig på at holde de involverede partner skadesfri, men allerede her stiller de første spørgsmål sig også i kø. For hvordan skal skade forstås og fortolkes i konkrete kontekster? Kan det at holde nogle 'skadesfri' i sig selv forvolde andre (utilsigtet) skade? Kan man opstille garantier herfor? Og må målet i nogle tilfælde hellige midlet?, for nu blot at opremse nogle stykker.

Metoder i feltarbejdet

Om end der, som jeg skrev i indledningen til dette kapitel, ikke findes en fast defineret formel for det antropologiske feltarbejde og dermed heller ikke en på forhånd udstukket metodemanual, har jeg undervejs benyttet mig af flere forskellige, kvalitative metoderedskaber, der har kunnet bidrage til genereringen af forskellige former for empirisk materiale. Til disse knytter sig forskellige overvejelser, som jeg i de følgende afsnit vil redegøre for, og tilsammen skal de give læseren et indblik i de måder, data er blevet til på såvel som omfanget af det materiale, jeg bygger mine analyser på.³²

Skriftlige dokumenter og materialer

Der produceres løbende en lang række forskellige former for skriftlige produkter omhandlende socialøkonomi, sociale virksomheder og socialt entreprenørskab, som fra forskellige vinkler og positioner giver indblik i fremtrædende diskurser og aktuelle debatter. Gennem hele projektet har jeg derfor søgt og indsamlet skriftligt materiale i form af avisartikler, debatindlæg, ministerielle rapporter, evalueringer og kommunale politik-papirer samt diverse informationspjecer, foldere, guides og manualer fra konsulentfirmaer og interesseorganisationer, alt sammen relateret til det socialøkonomiske felt. Jeg har også regelmæssigt besøgt hjemmesider fra videns- og rådgivningscentre samt konsulentbureauer og ikke mindst indhentet årsrapporter, projektbeskrivelser, fondsansøgninger, mødereferater, arbejdsrapporter, organisationsdiagrammer, budgetter, mødeindkaldelser og, hvor det var muligt, åbne debatter og opslag på KBHFFs og Bakkelys egne hjemmesider og Facebook-sider, både før og under selve feltarbejdet. Nogle materialer var frit tilgængelige for alle, mens andre – primært i Bakkely – var interne dokumenter, som jeg blev bevilget indsigt i qua mit projekt.

I overensstemmelse med den videnstilgang, der danner grundlaget for mit projekt, betragter jeg ikke de forskellige skriftlige materialer som objektive beskrivelser af organisationer, hændelsesforløb og fakta. Snarere forstår jeg alle former for dokumenter som 'sociale produkter' (Hammersley & Atkinson 1995, p.165), der kan fortælle noget om specifikke prioriteter, værdier og positioner. Jeg er derfor helt på linje med Mik-Meyer og Järvinen, når de skriver:

---

³² For en samlet oversigt over interviews og deltagerobservation se Bilag 1.

Dokumenter skal således ikke betragtes som neutrale og passive ”beskrivelser af virkeligheden, men som ”ting, der gør ting”, bl.a. ved at kategorisere, legitimere, problematisere samt en række andre mulige handlinger, der altid kun lader sig identificere i konkrete empiriske analyser (Mik-Meyer & Järvinen 2005, p.21).

De afspejler således ikke blot virkeligheden, men genererer kontekstspecifikke betydninger, som skabes i mødet mellem forskellige aktører (Mik-Meyer & Järvinen 2005, p.20). I mine analyser inddrager jeg af og til citater fra nogle af disse dokumenter, eksempelvis i form af definitioner, officielle målsætninger eller specifikke fremstillinger af et givent tema, men jeg foretager ikke selvstændige dokument- og eller diskursanalyser. De mange former for skriftlige materialer indgår derfor snarere som en del af det bredere baggrundstæppe af viden og indtryk, som er genereret gennem feltarbejdet. Som sådan er de med til, at informere mine analyser, men ikke som empirisk materiale jeg, i sig selv, foretager selvstændige analyser af.

Interviews

I den indledende projektfase foretog jeg fem interviews med centrale aktører, som på forskellig vis havde markeret sig som interessenter i konstitueringen af det socialøkonomiske felt i Danmark, og som umiddelbart repræsenterede forskellige positioner heri. Det drejede sig om repræsentanter for brancheorganisationen Selveje.dk, organiseret under Dansk Erhverv, Kooperationen, Den Sociale Kapitalfond, Center for Socialøkonomi og CABI. Interviewene, som med undtagelse af CABI foregik på direktionsniveau, kan bedst karakteriseres som ’specialist-interviews’³³ (Larsen 1995) og blev gennemført på baggrund af en relativt fastlagt interviewguide, dækkende både organisationsspecifikke spørgsmål og bredere spørgsmål om socialøkonomi og sociale virksomheder. Afslutningsvist bad jeg alle fem informanter pege på 3-5 sociale virksomheder eller socialøkonomiske initiativer, som de havde bidt særlig mærke i, for derefter igennem at supplere mit kendskab til eksisterende organisationer i feltet. Dertil besøgte jeg, som nævnt i afsnittet om case-udvælgelse, syv ganske forskellige socialøkonomiske organisationer, udvalgt med henblik på at etablere et indledende kendskab til feltets bredde og diversitet. Organisationerne spændte lige fra Frelsens Hær, som med driften af bl.a. væresteder og genbrugsbutikker er

---

³³ Denne betegnelse har jeg lånt fra John Larsen, som bruger den til at beskrive interviews, hvis indhold og retning bestemmes af konkrete forhold, som informanterne er eksperter eller specialister i (Larsen 1995, pp.100–101).

engageret i social virksomhed, og Sydhavnscompagniet, en lokal civilsamfundsorganisation, der bl.a. tilbyder aktiviteter til socialt udsatte borgere, over Gran-toftegård, et såkaldt økosocialt landbrug med uddannelses- og beskæftigelses-tilbud, Huset Venture og TV-Glad, begge arbejdsintegrerende sociale virksomheder, til Københavns Fødevarefællesskab og det medarbejderejede byggekooperativ Egen Vinding og Datter. I disse syv organisationer foretog jeg ligeledes semi-strukturerede interviews på ledelsesniveau og fik således oparbejdet et indledende kendskab til dominerende diskurser, forestillinger og positioner såvel som en gryende forståelse for feltets heterogenitet og kompleksitet.³⁴

I det følgende vil jeg mere specifikt diskutere det kvalitative interview som metode i relation til mit projekt og mit feltarbejde. Jeg vil først præsentere min tilgang til og brug af kvalitative interviews, og dernæst påpege nogle relevante udfordringer og begrænsninger herved.

Åbne interviews og uformelle samtaler

Jeg har, som allerede nævnt, både i den indledende projektfase såvel som gennem feltarbejdet i KBHFF og Bakkely, udført en række mere eller mindre strukturerede, kvalitative interviews. Interviewene var ikke planlagt i detaljer, men tog udgangspunkt i en interviewguide,³⁵ der dannede rammen for vores samtaler. Jeg foretog 13 interviews med et bredt udsnit af medlemmer i KBHFF (både yngre og ældre, mænd og kvinder, meget eller mindre aktive, nyere eller meget erfarne) og tilsammen 9 interviews med informanter tilknyttet Bakkely (ansatte, assistenter og et bestyrelsesmedlem), alle af ca. 1-2 timers varighed. I KBHFF interviewede jeg 'pro-formanden' 2 gange og i Bakkely direktøren 2 gange, men dertil inddrager jeg også et interview, som jeg foretog kort efter Bakkelys opstart i 2011.³⁶ Hvor jeg i udgangspunktet forsøgte at få så

---

³⁴ Stort set alle, både de indledende og senere interviews, er blevet transskriberet, enten af en studentermedhjælper eller af mig selv. Tre var dog lydmæssigt af så dårlig kvalitet, at transskriptionen kun har været sporadisk og i noteform.

³⁵ Interviewguiden fungerede således ikke som et afgrænset sæt af på forhånd definerede spørgsmål, men mere som en guideline eller 'huskeseddel' med temaer, som jeg ønskede at vende undervejs.

³⁶ Dette blev gennemført tilbage i november 2011 som en del af forskningsprojektet "Nye læreprocesser i frivilligt socialt arbejde" under ledelse af professor Linda Lundgaard Andersen, Roskilde Universitet.

bredt et indblik som muligt og derfor valgte informanter med forskellige positioner og grader af tilknytning, bærer mit materiale fra især KBHFF ikke desto mindre præg af, at jeg ikke har fået talt med nogle af de mange personer, som kom forbi en gang eller to og derefter ikke viste sig igen. Deres historier ville givetvis bidrage med andre perspektiver end dem, jeg fremanalyserer i denne afhandling. Foruden de her nævnte interviews har jeg i tillæg indgået i utallige hverdagskonversationer og uformelle samtaler med en lang række personer, både 'kendte' og 'ukendte', som i varierende grad og på forskellig vis deltog i de to cases. Mange af disse snakke og samtaler er undervejs blevet nedfældet i de feltnoter, der også udgør en betydelig del af min empiri, hvilket er en selvstændig pointe, jeg vender tilbage til nedenfor.

Min forståelse af interviewet som vidensgenererende forskningsmetode adskiller sig fra mere 'naturalistiske' traditioner, eksemplificeret i klassiske metodebøger som fx Spradleys kanoniserede "The Ethnographic Interview" (Spradley 1979). I modsætning hertil har jeg ikke haft intentioner om at 'afdække' informanternes individuelle livsverdener, og jeg betragter derfor den interviewbase-rede vidensproduktion i et interaktionistisk perspektiv, herhjemme udfoldet af Järvinen og Mik-Meyer (2005). Perspektivet, der henter inspiration både i post-strukturalisme og den symbolske interaktionisme, bygger grundlæggende på en anti-essentialistisk vidensopfattelse, inden for hvilken betydning ikke er noget, der kan lokaliseres som iboende i det enkelte individ, den enkelte genstand eller i et givent fænomen, men snarere som noget, der produceres og konsumeres gennem social interaktion (Mik-Meyer & Järvinen 2005, p.23). Interviewsituationen forstår jeg således også som en form for grænseflade, hvor forskellige forudsætninger, positioner, holdninger og interesser mødes. Om resultatet heraf skriver Järvinen, med reference til David Silverman, bl.a.:

Interviewets materiale er et resultat af dette møde – og derved interviewerens og interviewpersonens fælles bud på en række "plausible forståelser af verden" (Järvinen & Mik-Meyer 2005).

Dét har for mit vedkommende haft den betydning, at interviewene ofte har haft en søgende og mere dialogisk karakter som gensidige afprøvninger og udvekslinger, hvilket følgende eksempel fra et interview med direktøren i Bakkely også illustrerer:

Rikke: Hvis du skal sætte nogle ord på noget af det, du synes, at I er lykkedes rigtig godt med, og måske også på, hvad der går mindre godt, hvad vil du så fremhæve?

Oskar: Tja, jeg ved snart ikke... hvad synes du? Nu har du været her et stykke tid, så hvad synes du, at vi er bedst til? Og hvad fungerer slet ikke?

Rikke: Joh, altså... noget af det jeg har tænkt på, er den der kontakt mellem meget forskellige mennesker. I skaber nogle møder, som nok ellers ikke ville finde sted, mellem top og bund. Mellem alle mulige, studerende, frivillige, ansatte i jeres partnervirksomheder, hjemløse, praktikanter... Og der er mange, som kan være her på mange forskellige måder. Lidt her, lidt der... Men også.... Og så er I jo fantastiske til markedsføring, til at formidle jeres projekt og idé, blandt andet... Til gengæld er der nok, altså sådan organisatorisk, nogle udfordringer med for mange flaskehalse, som godt kan skabe forvirring og stress lidt... der bliver mange 'huller' i løbet af en dag...

Oskar: Jamen, det dér møde du nævner, det gør mig faktisk lidt stolt, at det fungerer. Det synes jeg er totalt fedt, det er jo det, vi rigtig gerne vil. Og så er det sjovt, du siger markedsføring, for det er slet ikke noget, vi har gjort så meget ud af, det er nærmest kommet helt af sig selv, og det er faktisk ikke noget, jeg er specielt god til... [...] Det med flaskehalsene, det er jeg til gengæld fuldstændig enig i, og det driver mig til vanvid. Men det er virkelig, virkelig svært. Og så er det måske også et spørgsmål om, at vi som virksomhed er ved at vokse fra den ene slags til en anden

Rikke: Hvordan mener du, vokse fra hvad for en slags til hvad for noget andet?

Oskar: Altså, fra et lille projekt til en mellemstor virksomhed, med de processer og strukturer som skal til, for at der kan være flere, som kan tage arbejde her og kan tage ansvar for de her ting... (Interview med Oskar, Bakkely 2014)

Eksemplet skal her ikke analyseres nærmere, men er taget med for at illustrere den dialogiske karakter ved mange af mine interviews. I et 'sidelæns-studie' blandt folk der, som jeg selv, er engageret og interesseret i socialøkonomi og social virksomhed, er positionen som passiv observatør eller absolut 'outsider' ikke mulig, og det blev således ikke alene forventet, at jeg bidrog aktivt i det daglige arbejde, men også at jeg spillede ind med mine iagttagelser, viden om feltet og holdninger til forskellige praksisser (jf. også Kapitel 3). Dette forhold gør Mauksch og Rao (2014) sig ligeledes nogle overvejelser over, og de beskriver i det følgende citat, hvordan vi også kan betragte de 'plausible forståelser af verden', som genereres i møderne mellem forsker og informant:

Highlighting entanglement does not mean to deny difference in perspective or claim equality in dialogue. [...] The conjointly produced knowledge may best be described as sets of insights continuously adapted and adjusted to prior understandings and field specific goals. They are productive in different social arenas and thus spark various other social processes that fuel new reflections (Mauksch & Rao 2014, p.28).

Således betyder interviewets søgende og dialogiske karakter og produktion af 'plausible forståelser' ikke, at forskellige perspektiver, udgangspunkter og positioner udlignes, og det er heller ikke nødvendigvis sådan, at den tilstræbte 'dialog' altid går som forventet.

Inden jeg forlader interviewets 'hvordan' vil jeg således tilføje et andet eksempel fra mit feltarbejde, som på mange måder brød med denne umiddelbart flydende og gensidige udveksling af viden og perspektiver. Interviewet er jo netop altid formet af specifikke kontekster, i hvilke forskellige erfaringer, positioner og forestillinger spiller ind. Jeg havde gennem flere måneder arbejdet sammen med en af Bakkelys faste assistenter, Lars, som også var den person, der 'lærte mig op' i slyngerummet, hvor der i hele sommersæsonen blev 'skrællet' tavler og slynget honning. Jeg havde også mange gange været med Lars, når han tilså bistaderne på den lokale skole, og kørt ærinder sammen med ham rundt om i byen. Vi havde således allerede haft mange uformelle snakke om både Bakkely og vores øvrige liv, og når jeg sukkede over, hvordan han kunne nå at skrælle 5 rammer, mens jeg ikke var færdig med nummer 2, trøstede han mig med forsikringen om, at jeg "skam klarede det bedre end så mange andre" (Feltnoter, Bakkely 2014). Jeg så derfor meget frem til interviewet, i hvilket jeg håbede på at få nuanceret og perspektiveret nogle af vores hidtidige samtaler, men i selve situationen blev det en temmelig træg 'dialog':

Rikke: Kan du huske eller fortælle noget om, hvordan du egentlig, i første omgang, overhovedet fandt frem til Bakkely?

Lars: Jeg overnattede jo i Grønningen derovre, og så var der mulighed for at gå i gang med noget, og så valgte jeg bier

Rikke: Men var der flere ting at vælge imellem, eller?

Lars: Ja

Rikke: Som hvad, fx?

Lars: Jo, der var byhaven, tømrerværkstedet, det kreative værksted og sådan noget, vaskeriet og...

Rikke: Men du valgte altså bierne... så du et opslag, eller hvordan?

Lars: Nej, ikke sådan...

Rikke: Jamen, hvordan fandt du det så, for Bakkely er jo ikke et af Dagtilbudets etablerede tilbud?

Lars: Nej nej, vi snakkede bare om, at jeg godt ville have noget at lave, og så syntes jeg, Bakkely så mest interessant ud

Rikke: Så det var gennem Annemette?

Lars: Nej, det var det ikke.

Rikke: Nå, jeg troede det var hende som?

Lars: Nej, det var dem i Grønningen...

Interviewet med Lars foregik i 'glasburet', det bageste mødelokale i kontoret, som også fungerede som fælles frokoststue, hvilket jeg tænkte var en både kendt og afskærmet fysisk ramme. Vi havde sat os med en kop kaffe, og Lars svarede høfligt, men kort, på mine forskellige spørgsmål, mens jeg fik en voksende fornemmelse af, at vi vist begge var lidt lettede, da klokken efter godt 3 kvarter viste frokosttid, og vi dermed fik en anledning til at afslutte interviewet.

Der kan sikkert findes mange forklaringer på, hvorfor netop dette interview gik så 'trægt'. Jeg kan have stillet de forkerte spørgsmål eller spurgt på forkerte måder, men det kan lige så vel være, at vores nye og på sin vis omvendte roller (fra den hidtidige føl/mester-relation til en forsker/informant-relation) kan have skabt usikkerhed. Også mødelokalets materialitet og fysiske indretning, båndoptagerens placering på bordet mellem os, samt interviewformens eksplícitte fokus på sproglig artikulation og evnen til at formulere sig, er alt sammen faktorer, som kan have påvirket den specifikke interviewsituation, og der kan uden tvivl føjes endnu flere aspekter til denne række. I tråd med Ringers pointe kan interviewet alligevel ikke bare afskrives som 'dårligt', idet det, i sig selv, kan fortælle noget om eksisterende forventninger og positioner i feltet, men når jeg inddrager eksemplet hér, er det dog primært fordi det også fortæller noget om de begrænsninger, der kan knytte sig til brugen af kvalitative interviews. Havde jeg alene baseret mit projekt herpå, kunne Lars' erfaringer nemt risikere at glide i baggrunden af mere detaljerede, reflekterende fortællinger, som andre af mine informanter kunne formulere, og det er derfor vigtigt at være opmærksom på den ofte implicitte 'sorteringsmekanisme', der kan ligge i brugen af kvalitative interviews (Steno 2015, p.101). Herigennem bliver de bærende stemmer, som Steno argumenterer, ofte de mest velartikulerede eller billedrige. Faren herved er netop, at vi hovedsageligt kommer til at "reproducere [...] egne forestillinger ved kun at afprøve egne teser i eget sprog og i en velkendt, akademisk ramme" (Steno 2015, p.102). Derfor er de mange uformelle samtaler også, både med Lars og med mange andre, en væsentlig del af datagenereringen, samtaler der udspillede sig over praktiske gøremål som kaffebrygning, rengøring, madlavning, grøntsagspakning, på gåture og køreture eller over frokosten, i en kagepause, mødepause eller på cykelturen til eller fra en arbejdsdag eller et arrangement. Disse situationer tilbød andre rammer og forventninger, og samtalerne kunne jeg både bruge som afsæt for senere, mere formelle interviews, samt

referere tilbage til, for at få nuanceret, kvalificeret eller uddybet specifikke aspekter af feltarbejdet.

Hverken samtaler eller interviews, uformelle, formelle, åbne, dialogiske, semi-strukturerede eller 'specialist', har dog kunnet stå alene. Med mit projekt ønskede jeg jo netop ikke kun at undersøge, hvordan vi italesætter social virksomhed, men også, hvordan aktører i praksis 'gør' social virksomhed, og deltagerobservation har derfor været en væsentlig del af mit metodiske, 'polymorfe engagement'. I det følgende afsnit vil jeg gå lidt mere i dybden med nogle af de overvejelser, der knytter sig hertil.

Deltagerobservation: 'hængen ud' og 'hårdt arbejde'

Deltagerobservation er en grundlæggende komponent i de fleste antropologiske projekter, og det kan være svært at forestille sig et feltarbejde uden, men graden af deltagelse såvel som hvilke deltagerpositioner, der er mulige og eller ønskelige, varierer selvfølgelig afhængigt af det konkrete genstandsfelt, feltarbejde og af den enkelte feltarbejder. I forlængelse af mit videnskabsteoretiske udgangspunkt betragter jeg ikke deltagerobservation som et redskab til at kunne analysere "verden som den virkelig er" (Järvinen & Mik-Meyer 2005), men snarere som en særlig velegnet metode til at få indblik i hverdagens rationaliseringer, prioriteringer, naturaliserede forståelser og formelle og uformelle praksisser (Hastrup 2010b). Deltagerobservation giver, som Staunæs og Søndergaard også formulerer det, mulighed for "at se, høre, lugte og deltage i feltet" (Staunæs & Søndergaard 2005, p.58) og bidrager således med en sanset kropslighed og en stoflighed til analyserne af det empiriske felt. For mit vedkommende betød dette blandt andet at slæbe tunge kasser og poser med frugt og grønt, at rense, snitte og smage på forskellige grøntsager, at få sorte, flækkede negle (med jord under, i bogstavelig forstand), at skrælle tavle efter tavle for voks med bier summende om ørerne (og med dertil hørende obligatoriske bistik), at skrue hundredvis af små metallåg på honningfyldte glas, at deltage i møder, frokoster, generalforsamlinger og sociale sammenkomster som fx julearrangementer, og ad den vej få et indblik i hverdagens anekdoter, jokes, ironiske bemærkninger, omsorg, sigende blikke, irritationer, uro, suk og himmelvendte øjne, dvs. til nonverbale forståelser, signifikante tavsheder og naturaliserede praksisser.

Mere konkret fulgte jeg i KBHFF centrale fællesmøder og arrangementer (som primært lå på hverdage efter arbejdstid eller i weekender), samt den ugentlige arbejdsdag fra formiddagens fælles distribution til eftermiddagens liv i to lokalafdelinger, henover en periode på 8 mdr. fra september 2013 til april 2014, med den mest intensive periode fra september til januar. I Bakkely deltog jeg henover 7 mdr. i 1-3 ugentlige arbejdsdage fra maj til november 2014.

Man deltager som forsker sammen med de mennesker, hvis hverdagspraksisser man studerer, og tager, for en tid, delvist del i deres verdener. Den viden, som skabes herved, er et resultat af dette møde, og derfor ligger min forståelse af deltagerobservation også ganske langt fra tidligere tiders mere positivistiske forskningsideal, som i bestræbelserne på at fremstille objektive beskrivelser af den studerede virkelighed helt 'udskrev' forskeren fra analyserne heraf (Davies 1999, pp.70–71 cf. Rosaldo 1989). Uden Haraways 'gude-trick' i baglommen har jeg derfor også i det foregående allerede inddraget flere eksempler fra mit feltarbejde, som har været med til at situere og synliggøre både mine egne og informanternes relationelle positioneringer i feltet. Karakteren af disse har været foranderlig og er løbende blevet udfordret af forskellige omstændigheder, erfaringer og forventninger. Som jeg skrev med Harrington er de nemlig sjældent hverken 'forudsigelige eller kontrollable' (Harrington 2003), og i begge organisationer var positionen som 'ren observatør' eller 'ikke-deltagende' feltarbejder ikke en mulighed. Allerede på det indledende møde med medlemmer af KBHFF stod dette klart:

Da jeg har fortalt om projektet og om, hvordan jeg forestiller mig feltarbejdet, siger Christian, en yngre fyr, der selv er med i flere af de centrale arbejdsgrupper: 'jeg kan godt li', at du ikke bare vil sidde i et hjørne og observere, for det ville du nok ikke komme særlig langt med... hér må alle ligesom byde ind med noget, man gi'r en hånd, hvor der er brug for det' (Feltnoter KBHFF 2013).

På lignende vis fik jeg flere gange i løbet af min tid i KBHFF kommentarer, som Sally, der i forbindelse med et stormøde, hvor jeg forud havde meldt mig på køkkenholdet, sagde "ja, man kan da ikke sige andet end at du virkelig arbejder hårdt for det", underforstået at jeg ydede et praktisk stykke arbejde til gengæld for at studere i organisationen. Jeg følte derfor også hurtigt en form for ansvar for, at de daglige arbejdsopgaver blev løst, og har af og til været udfordret ved *ikke* at byde ind med løsningsforslag, eller ved *ikke* at foregribe en specifik udvikling, hvilket var en hårfin balance, jeg løbende måtte overveje

og afveje. Også i Bakkely var min aktive deltagelse og konkrete arbejdsindsats en forudsætning for feltarbejdet, hvilket blev slået fast helt fra starten med den indledende introduktion som 'ekstra hænder' i fabrikken. Denne positionering handlede dog ikke kun om at etablere en legitim deltagelsesplatform, men udfyldte også et løbende og meget konkret behov for arbejdskraft i organisationen, et behov, der fremstod så manifest, at jeg til tider fandt mig selv som den eneste 'deltager' i fx gulvvask, rengøring og stabling af rammer eller i pakningen af gaveæsker (se også Kapitel 6).

Ovenstående beskrivelser af mine erfaringer med deltagerobservation er ikke inddraget alene med henblik på at indvie læseren i mine subjektive oplevelser og sansninger, eller for at krydre fortællingen med anekdoter fra feltet. De er med, fordi de udgør en integreret del af empirien som erfaringer og udfordringer, der har bidraget til min forståelse af normer, værdier og praksis i de konkrete organisationer, og derfor også er nogle, jeg trækker på i de forestående analyser.

Feltnoter

Der er efterhånden skrevet en del om udformningen og brugen af feltnoter (Hammersley & Atkinson 1995; Emerson et al. 1995; Sanjek 1990), hvilket jeg dog ikke vil komme nærmere ind på her, hvor jeg nøjes med at knytte nogle enkelte kommentarer til min udformning og brug af feltnoter i dette projekt. Feltnoterne er blevet til under forskellige omstændigheder, afhængigt af den specifikke situation og kontekst. Til mange møder (særligt i KBHFF, hvor flere ofte sad med tændte bærbare eller iPads), seminarer og konferencer skrev jeg noter direkte på min medbragte pc eller notesblok og forsøgte at få så meget som muligt med, både om deltagerne (antal, køn, alder, tilknytning til organisationen etc.), konteksten, dagsordenen og de konkrete ytringer (verbale såvel som non-verbale) og meningsudvekslinger. I de fleste andre sammenhænge var dette ikke muligt, enten fordi jeg, i bogstavelig forstand, havde 'hænderne fulde' af andet arbejde, eller fordi det virkede akavet at sidde med en blok i skødet, eksempelvis i pauser eller andre uformelle sammenhænge. Som oftest skrev jeg derfor feltnoter om aftenen eller den efterfølgende dag, men af og til satte jeg mig også lidt afside med min telefon for i al hast at nedfælde særlige hændelser, ordrette citater eller historier, som jeg på daværende tidspunkt fandt særlig vigtige. Disse 'jottings' (Emerson et al. 1995, p.39) overførte jeg så senere til mine feltnoter, som i ren dagbogsform blev udformet med en dato, beskrivelser af

min ankomst til arbejdet, mødet eller arrangementet, mine detaljerede observationer såvel som mine umiddelbare refleksioner (nedfældet i en kolonne for sig), min afsked med dagens eller mødets deltagere og endelig cykelturen hjem, inklusive de tanker og fornemmelser, der umiddelbart fyldte mit hoved. Ideen med at adskille det umiddelbart observerbare fra mine indledende tanker herom, er selvfølgelig en analytisk konstruktion, idet mine observationer alligevel aldrig vil være rene beskrivelser af, hvad der 'virkelig skete', men derimod allerede implicit udvalgte og fortolkede beskrivelser, nedfældet med henblik på yderligere analyse. Fremgangsmåden har ikke desto mindre hjulpet mig til at bevare et kritisk blik på min egen position og mine skiftende overvejelser over feltet.

Feltarbejdet som polymorfe engagementer

I løbet af feltarbejdet har jeg således løbende indsamlet en række forskellige dokumenter og andet skriftligt materiale, jeg har gennemført kvalitative interviews med forskellige deltagere i det socialøkonomiske felt og har, som beskrevet ovenfor, deltaget i en lang række både formelle og uformelle hverdagspraksisser i to sociale virksomheder. Jeg har også deltaget i socialøkonomiske arrangementer som fx konferencer, netværksmøder og årsprisuddelinger for på den måde at få et bredere indblik i dominerende diskurser, tendenser og debatter inden for feltet. Samtidig har jeg sideløbende deltaget i forskningsnetværk, konferencer, ph.d. kurser- og workshops, både med fokus på socialøkonomi, social virksomhed og socialt entreprenørskab, såvel som på bredere metodologiske spørgsmål. På den måde har der været en kontinuerlig dialog og bevægelse mellem empiriske, analytiske og teoretiske kategorier og perspektiver, der i praksis må betragtes som gensidigt konstituerende. Ligesom jeg ikke mener, det er muligt at opstille vandtætte skodder mellem den empiriske virkelighed og vores teorier herom (jf. fx Lather 1992; Rose 1997), glider de forskellige forskningsmetoder, her beskrevet som forskellige teknikker, og datamaterialer ind og ud af hinanden. Feltarbejdet udvikler sig således hele tiden gennem det, Gusterson kaldte 'polymorfe engagementer'. Hermed mener jeg ikke, at man som forsker skal – eller kan – gå fuldstændig ateoretisk til feltet (al viden er jo netop situeret og kontekstuel), men jeg er enig med Okeley, når hun, med mange andre, fremhæver antropologiens åbne, eksplorative udgangspunkt og ikke mindst i hendes insisteren på, at det antropologiske feltarbejde aldrig kan være 'et kontrolleret eksperiment' (Okeley 2012, p.23).

Jeg har i de ovenstående afsnit redegjort for min feltforståelse, min 'vej' i det, jeg med Hannerz karakteriserede som et 'sidelænsstudie' og ikke mindst de metodologiske implikationer heraf. Jeg har beskrevet feltarbejdet og de forskellige, konkrete metoder som eksplorative, 'polymorfe engagementer', og med eksempler herfra forsøgt at give læseren et indblik i de kontekstspecifikke betingelser, mit empiriske materiale er et produkt af. Det har jeg gjort ud fra en erkendelse af, at min specifikke vidensinteresse og mine positioneringer (intenderede såvel som uintenderede) har betydning for mine 'videnspåstande' (Stormhøj 2006); videnspåstande eller historier, der ikke nødvendigvis er 'usande', men derimod partielle, situerede og i sidste ende konstrueret og arrangeret af mig (Moore & Sanders 2006). Det er, for nu at gentage Paul Willis, 'min historie om deres historier', som denne afhandling præsenterer. Og 'deres historier' er ikke nødvendigvis store, stringente eller enslydende historier, men snarere, som de kommende analyser vil vise, små fortællinger, der også handler om afprøvninger, forhandlinger, ambivalenser og det kun delvist forståelige (Rose 1997). I det kommende afsnit vil jeg opsamlende skitsere den analyseproces, som de følgende kapitler bygger på.

Opsamling og analysestrategi

Med udgangspunkt i ønsket om at undersøge, hvordan konkrete aktører i praksis konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed, og en ambition om at bidrage til feltet med historier, der forsøgsvis 'skubber' til etablerede forståelser og fortællinger, introducerede jeg i Kapitel 2 en tilgang, som er optaget af hverdagens indretninger, navigationer, situationsdefinitioner og plurale praksisser, dvs. af det, Berglund og Schwartz kaldte "the doing of it" (Berglund & Schwartz 2013, p.239). Inspireret af den mere kritiske del af forskningsfeltet, i hvilken socialøkonomisk praksis beskrives som langt mere heterogen, ambivalent og usikker, end 'skåltalerne' fortæller (Diochon & Anderson 2010), 'placerede' jeg således indledningsvist min forskningsinteresse og mit projekt inden for den del af SE-feltet, der fra forskellige kritiske positioner fokuserer på hverdagspraksisser, på flertydige betydningskonstruktioner og på de ambivalenser og paradokser, som også karakteriserer feltet. Et felt, argumenterede jeg i efterdønningerne af antropologiens 'repræsentationskrise', der ikke kan betragtes som en afgrænset lokalitet vi kan studere 'udefra'. Med Coleman og Collins introducerede jeg derfor, i forlængelse af de videnskabsteoretiske

traditioner jeg henter inspiration i, et mere processuelt feltbegreb, med hvilket feltet anskues som konstrueret gennem performative processer; processer, vi som forskere er en del af, men også processer, der konstitueres i betydningsgenererende relationer mellem de mennesker (og deres fysiske og materielle omgivelser), vi studerer iblandt (Coleman & Collins 2006; Olwig & Hastrup 1997; Barth 1992; Gulløv & Højlund 2010). Mine analyser, 'min' historie om 'deres' historier, kan således ikke betragtes som endelige eller endegyldige, men vil altid være foreløbige (Rosaldo 1993).

Mit indledende forskningsspørgsmål og projektets praksisorientering pegede på feltarbejde som det metodiske fundament for projektet, hvorfor jeg i dette kapitel både har beskrevet, hvad jeg forstår ved begrebet, og hvordan jeg helt konkret har udfyldt det gennem en række forskellige, kvalitative metoder. Gennem konkrete eksempler diskuterede jeg fordele og ulemper herved, hele tiden ud fra en præmis om, at den empiriske virkelighed, vores metoder, og vores teorier herom, er infiltrerede og gensidigt konstituerende (Lather 1992; Rose 1997). Jeg har derfor også argumenteret for, at en praksisorienteret, antropologisk tilgang som den, jeg har skitseret ovenfor, først og fremmest kan karakteriseres som eksplorativ (Okeley 2012). Det betyder, som allerede nævnt, ikke at man arbejder ateoretisk (både forsker og udforskede har, som jeg også tidligere beskrev det, teoretiske antagelser og begreber med i feltet), men snarere, som jeg også citerede Paul Willis (i Mills & Gibb 2001), at man forsøger at arbejde ud fra en 'principiell eklekticisme', forstået på den måde, at man ikke allerede har lagt sig fast på ét bestemt teoretisk perspektiv, *inden* man laver sit feltarbejde. Analyseprocessen, der ifølge Hastrup består af "en dialog med og ræsonnement over empirien, der gradvist skaber en ny og sammenhængende forståelse for tilsyneladende adskilte fænomener" (Hastrup 2004, p.10) er således der, hvor jeg løbende bringer mit empiriske materiale i dialog med andre forskere og teoretiske begreber, som kan bidrage til forståelsen af det felt, jeg har konstrueret konturerne af i afhandlingens Del I. Denne proces er hverken lineær eller ordnet ud fra nogle objektive kriterier, men starter allerede ved feltarbejdets begyndelse.

Når jeg i de følgende kapitler, med udgangspunkt i situationsdefinitioner og hverdagspraksisser i to forskellige socialøkonomiske organisationer, undersøger, på hvilke måder deltagerne konstruerer og praktiserer socialøkonomi og

social virksomhed, så gør jeg det gennem analyser af konkrete situationer, relationer og forhandlinger. Det betyder ikke, at jeg *kun* beskæftiger mig med det, Geertz kaldte ”extremely small matters” (Geertz 1993, p.21), idet ’det lokale’ aldrig kan isoleres fra sociokulturelle og politiske udviklingstendenser, samfundsdiskurser og globale strømme. Som Gupta og Ferguson formulerer det, så er enhver ”immediate experience with community [...] in fact inevitably constituted by a wider set of social and spatial relations” (Gupta & J. G. Ferguson 1997, p.7 ; se også Appadurai 1996; Olwig & Hastrup 1997). Gennem bredere kontekstualiseringer ’strækker’ jeg derfor mine analyser og forbinder dem, eller bringer dem i dialog med, sociokulturelle, velfærdspolitiske strømninger, teoretiske perspektiver og forskningstraditioner, som kan bidrage til at belyse forskellige aspekter af praksis i mine to cases. På den måde minder min analysestrategi også om den såkaldte Manchesterskoles ’situational’ eller ’extended case analysis’ (Evens & Handelman 2006), der netop blev udviklet med henblik på at analysere relationerne mellem konkrete begivenheder eller ’cases’ og bredere historiske, politiske og sociokulturelle processer.³⁷ Mine analysekapitler tager på denne måde udgangspunkt i specifikke situationsdefinitioner og betydningsgenererende praksisser, som jeg bringer i dialog med bredere diskurser om socialøkonomi og social virksomhed, med forskningspositioner inden for feltet såvel som med traditioner og teoretiske begreber, jeg ’låner’ fra andre forskningstraditioner og perspektiver, primært antropologiske. I lyset af et empirisk materiale, der fremstod stadig mere modsætningsfyldt og ’udefinerbart’, begyndte jeg i særlig grad at fokusere på de mange ambivalente praksisser, forhandlinger og modstridende forventninger, som materialet nærmest flød over af, og jeg begyndte derfor også at søge efter teoretiske perspektiver, som (til en vis grad) kunne favne disse dobbeltheder og modsætninger, hvilket fik mig til at rette blikket mod begreber som hybriditet, liminalitet og heterotopier.

---

³⁷ Manchesterskolen, med Max Gluckman som primus motor, udviklede sig på mange måder som et opgør med den funktionalistiske traditions fokusering på integration og ’totale sociale systemer’. Skolen, der også tæller prominente navne som Clyde Mitchell, Victor Turner og Bruce Kapferer, var således med til at flytte antropologiens fokus fra normative strukturer til konkrete praksisser, og tilhængerne argumenterede for en mere processuel tilgang, som i højere grad kunne rumme modsætninger, ustabilitet, brud og forandring (Evens & Handelman 2006).

Jeg introducerer derfor i Kapitel 5 en teoretisk indramning, gennem hvilken jeg først og fremmest konstruerer socialøkonomi og sociale virksomheder og organisationer som 'betwixt and between', dvs. som liminale grænseorganisationer. Med denne indramning får jeg etableret en teoretisk prisme, jeg bruger til at se og 'tænke' mit materiale med, men det betyder dog ikke, at jeg i de kommende kapitler holder mig stringent inden for denne ramme. Undervejs foretager jeg således små 'afstikkere' eller ekskursioner med henblik på at belyse temaer, som ikke umiddelbart kunne 'passe ind' eller forklares i en liminalitetsoptik, men som ikke desto mindre trængte sig på som noget, der optog deltagerne. I kapitlerne indgår også to selvstændige artikler, der som delanalyser dykker ned i nogle specifikke aspekter, der fremstod centrale i hver af de to cases. I Artikel 1 diskuteres således, hvordan 'arbejde' konstrueres og praktiseres i relation til dominerende diskurser om WISEs og 'workfare', mens Artikel 2 diskutere social virksomhed som en konkret praktisering af det, Gibson-Graham kalder 'post-kapitalisme' (Gibson-Graham 2006; Gibson-Graham 2008). Afhandlingen fremstår derfor snarere som multiperspektivistisk, idet jeg som 'bricoleur' undervejs inddrager forskellige teoretiske begreber, der fra forskellige vinkler kan bidrage til forståelsen af det socialøkonomiske felt, af sociale virksomheder og af de mennesker, som gennem praksis er med til at skabe dette.

Med dette afsæt er det mit håb at få skabt et mere multifacetteret billede af hverdagen i sociale virksomheder end det, der ofte er blevet tegnet, både i medierne, dele af forskningen og den bredere offentlighed. Min ambition er således også, som jeg beskrev det i Kapitel 1 og 2, at analysere og diskutere om og i givet fald på hvilke måder, socialøkonomi og sociale virksomheder, som grænseorganisationer 'betwixt and between', kan forstås som andet og mere end en manifestation af et neoliberalt, politisk projekt. Dette gør jeg først og fremmest gennem inddragelsen af to forskellige cases, der også, potentielt, kan ses som konkrete forsøg på at skabe en 'anden' mere social og bæredygtig økonomi og verden.

Kap 5: Socialøkonomi og social virksomhed 'betwixt and between'

I Kapitel 2 introducerede jeg 'SE-feltet' og identificerede nogle af de mest fremtrædende positioner og diskussioner, som findes inden for dette forskningsfelt. Jeg viste, hvordan det, som et relativt nyt forskningsområde, har været præget af en myriade af definitionsbestræbelser i form af forskellige kriterier, modeller, typologier, kontinuum og idealtyper, og jeg argumenterede i forlængelse heraf for, at sociale virksomheder (såvel som de beslægtede begreber socialøkonomi og socialt entreprenørskab), må betragtes som såkaldte 'omstridte begreber' (contested concepts), der anvendes af en række forskellige aktører og med til tider ganske forskellige betydninger. Definitionstrangen, såvel som forvirringen, har også været tydelig i en dansk kontekst, hvor den daværende regering i 2013 nedsatte et hurtigt arbejdende udvalg, som skulle komme med anbefalinger til en officiel definition og national strategi for sociale virksomheder (se Udvalget for socialøkonomiske virksomheder 2013). Udvalgets anbefalinger blev efterfølgende omsat i regeringsudspillet "Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark" (2014) og bød bl.a. på det første bud på en 'officiel' dansk anerkendelse og definition på social virksomhed. Den lød:

Socialøkonomiske virksomheder er private og driver erhverv med det formål gennem deres virke og indtjening at fremme særlige sociale formål (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014).

Blandt praktikere og andre interessenter i feltet mødte jeg, eksempelvis til konferencen 'Socialøkonomisk Årspris 2014', stor tilfredshed med, at "vi nu endelig véd, hvad vi taler om" (Feltnoter, Årskonference 2014), som en oplægholder bl.a. udtrykte det fra konferencens talerstol.

Officiel definition eller ej er det, også i en dansk kontekst, muligt at spore ganske forskellige positioner, forståelser og strategier inden for feltet, hvilke eksempelvis skitseres af Hulgård og Andersen i deres artikel "Socialt entreprenørskab - velfærdsafvikling eller arenaer for solidaritet" (Hulgård & Andersen 2012). I deres afsøgning af positioner blandt centrale aktører i Danmark viser de, hvordan feltet også herhjemme er heterogent med en række forskellige terminologier i spil, herunder fx 'socialøkonomiske virksomheder', 'socialt iværksætteri', 'sociale opfindelser' og 'socialt entreprenørskab' (Hulgård & Andersen

2012, p.20). Mit eget materiale viser samme diversitet, og til fornævnte årspris-konference, hvor man 'endelig' havde fået en officiel definition, betroede en deltager fra en større kommune mig bl.a.:

Jeg synes jo, det er rigtig spændende det her med socialøkonomi, og vi vil jo alle sammen gerne ha' det, altså både kommunerne og boligorganisationerne og hvem det nu kan være, men selvom vi efterhånden har holdt jeg ved ikke hvor mange møder, så er det stadig lidt som om... ingen af os véd sådan helt, hvad det egentlig er, vi taler om, vi kommer ligesom aldrig rigtig videre. Det siver på en eller anden måde hele tiden mellem fingrene på os, eller støder ind i et eller andet... Jeg må nok indrømme, at jeg måske stadig ikke er helt sikker på, hvad det egentlig sådan helt går ud på (Feltnoter, Årskonference 2014).

Oplevelsen af, at 'socialøkonomien' hele tiden 'siver mellem fingrene' og dermed tilsyneladende undslipper entydige definitionsforsøg, hørte jeg udtrykt på flere forskellige måder i løbet af mit feltarbejde. I KBHFF blev det eksempelvis flere gange fremhævet, hvordan organisationen "altid var faldet mellem flere stole" (Interview med Carl, KBHFF 2014) eller "ikke rigtig passede ind i de eksisterende kasser" (Feltnoter, KBHFF 2013), hvilket også var et tema i Bakkely, hvis oprindelige organisationsmodel, der omfattede både en forening og en virksomhed, med direktørens ord var "lidt svær at forstå for de fleste mennesker" (Interview med Oskar, Bakkely 2011). Og på trods af en organisationsændring i 2013 (til erhvervsdrivende forening, jf. Kapitel 5) var det alligevel ikke ligetil at sætte ord på, hvad Bakkely var for en størrelse:

Det ligger nok tættere på en virksomhed end en forening, på den måde den drives på, men ja, eller gør den så det alligevel? For dét, der definerer en virksomhed, det er noget med overskud, profit, og på den måde så er vi overhovedet ikke en virksomhed (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

Det er således ikke blot blandt forskerne, vi ser et behov for, såvel som vanskeligheder ved at definere og modellere socialøkonomiske organisationer. Som jeg beskrev det i Kapitel 2, hænger dette muligvis sammen med begrebets oxymorone karakter der, som flere har påpeget det, sammensmelter hidtil adskilte sociale og økonomiske logikker (Arthur et al. 2006; Hulgård 2007; Bull 2008). Diochon og Anderson gik, som jeg også refererede det, skridtet videre, idet de argumenterede for, at hele definitionsproblematikken og feltets ambivalente flertydigheder ikke alene angår akademien, men også er manifest i praktiseringerne af social virksomhed (Diochon & Anderson 2010).

Som jeg indledningsvist har påpeget det ovenfor, og som mine analyser i de følgende kapitler vil illustrere, er hverdagen i både Bakkely og KBHFF netop præget af både definitionsforhandlinger og en række ambivalente praksisser, som måske netop kan karakteriseres ved, at de igen og igen undslipper eller 'siver imellem' entydige definitioner og specifikke forventninger om at levere bestemte løsninger på bestemte problemer. Når informanterne således beskriver, at de altid 'falder mellem flere stole' eller at de på den ene side er 'tættere på en virksomhed end en forening' og så alligevel, på den anden side, eller måske samtidigt, 'overhovedet ikke er en virksomhed', peger det på, at social-økonomien også i praksis er klassifikatorisk drilsk. Dette fik mig, som jeg nævnte det i Kapitel 3, til at lede efter teoretiske perspektiver, der kunne belyse eller rumme de usikkerheder, tvetydigheder, dilemmaer og ambivalenser, som hele tiden dukker op, når man beskæftiger sig med feltet.

'Betwixt and between': hverken eller, både og

Mit materiale peger på, som jeg også indledningsvist pointerede det i Kapitel 2, at sociale virksomheder konstrueres i et grænseland mellem kategorier som 'sociale projekter' og 'forretning', mellem 'forening' og 'virksomhed', mellem 'det sociale' og 'det økonomiske' og mellem 'civilsamfund', 'stat' og 'marked'. Men frem for at forsøge at placere og fikse dem på en akse, en koordinat eller i en af de typologier, som feltet er så rigt på, vil jeg i dette kapitel introducere en teoretisk optik, gennem hvilken jeg først og fremmest anskuer social virksomhed som "betwixt and between", en formulering og teoretisk indramning, jeg låner fra antropologen Victor Turner (Turner 1967). Med begrebet 'betwixt and between' refererer Turner til liminale fænomener og tilstande, til det, der befinder sig udenfor eller på grænsen mellem kendte kategorier, mellem det kendte og ukendte. Som liminale organisationer udfordrer de sociale virksomheder således etablerede grænser og klassifikationer og skaber midlertidigt det, Foucault omtaler som heterotopier (Foucault 1986); konkrete steder, som på en og samme tid spejler, forvrænger og transformerer eksisterende betydninger, positioner og praksisser.

Jeg bruger først og fremmest Turners 'betwixt and between' (liminalitet) som et begreb der, med en velkendt formulering, er 'godt at tænke med', velvidende, at der er langt fra de overgangsritualer blandt Ndembu, der oprindeligt lagde

grunden for Turners arbejde, til sociale virksomheder i Danmark. Liminalitetsbegrebet tilbyder som sådan en forståelsesramme, der kan favne de paradokser og ambivalenser, mit empiriske materiale er så rigt på; det kan både rumme de 'mørke' og 'lyse' sider af social virksomhed (Dey & Steyaert 2006). Ved at anlægge et processuelt perspektiv på liminalitet, sådan som Turner udviklede det gennem årene, rummer begrebet et transformativt aspekt og dermed et potentielt overskridende potentiale, hvilket jeg vil uddybe i det følgende afsnit.

Grænseland: om liminale og liminoide fænomener

Den britiske antropolog Victor Turner, der i 1950'erne studerede under Max Gluckman og var tilknyttet den berømte Manchesterskole, genopdagede og videreudviklede i sine symbolstudier blandt Ndembu i Zambia den schweiziske etnolog van Genneps teori om overgangsritualer, oprindeligt publiceret i bogen "Les rites de Passage" fra 1909. I klassikeren "The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual" (1967) beskriver Turner transitionsritualets tre overlappende faser med van Genneps for antropologien så velkendte termer separation, liminalitet og reintegration (Turner 1967, p.94). Turner var især optaget af 'limen' (det latinske ord for tærskel) eller den liminale fase, den mellemlig position eller dét grænseland, som hverken er af det gamle eller nye, det kendte eller ukendte. Eksemplet par excellence er initieringsritualer, hvor aktører – her neofytter – efter separationen fra de omgivende strukturer og deres hidtidige sociale status i liminaliteten befinder sig i en tilstand af 'hverken-eller': "[t]heir condition is one of ambiguity and paradox, a confusion of all the customary categories" (Turner 1967, p.97). Turner beskriver således også liminalitet som en interstrukturel eller 'usynlig' position, en væren "betwixt and between" velkendte sociale strukturer, klassifikationer og kategoriseringer.³⁸ Liminalitet drejer sig for Turner ikke om strukturelle modsætninger, men om det anti-strukturelle eller 'essentielt ustrukturerede' (Turner 1967, p.98). Han skriver:

Liminal entities are neither here nor there; they are betwixt and between the positions assigned and arrayed by law, custom, convention, ceremonial (Turner 1969, p.81).

---

³⁸ Noget andet der, ifølge Turner, ligeledes karakteriserer den liminale fase er forekomsten af det, han betegner 'communitas' – særlige fællesskaber baseret på en følelse af lighed og spontanitet blandt de involverede aktører (Turner 1967), hvilket er et aspekt, jeg ikke behandler nærmere hér.

Og væsentligt, ikke mindst, er Turners understregning af betydningen af det flertydige, det paradoksale og det mulige og derved også af det liminale som samtidigt 'både-og':

The coincidence of opposite processes and notions in a single representation characterizes the peculiar unity of the liminal: that which is neither this nor that, and yet is both (Turner 1967, p.99).

Det liminale minder således på mange måder om de anomalier, Mary Douglas beskrev i hendes studier af klassifikation: som næbdyret, skildpadden og flagermusen (eller 'hafferlaffen', jf. Kapitel 2) 'passer' liminale fænomener ikke rigtig ind nogle steder; de er både indenfor og udenfor gængse klassifikationssystemer (Douglas 1975 i Eriksen 1993, p.277). Og hvor Turner understreger den usikkerhed og utryghed, der omgærder liminaliteten, og som giver sig udtryk i metaforer og symboler omhandlende opløsning, død og monstrose figurer (det uklare er ofte det urene, som Douglas også påpegede det (Douglas 1966)), var han allerede i 'The Forest of Symbols' ligeledes optaget af proces, transformation og af de nye muligheder og konstellationer, som kunne opstå heri. Selvom liminaliteten i de overgangsritualer, som Turner analyserede blandt Ndembu, i sidste ende (og i tråd med tidens og Manchesterskolens fremherskende strukturfunktionalisme) var med til at bekræfte og dermed opretholde den etablerede samfundsorden, beskrev han også liminalitet som "a realm of pure possibility whence novel configurations of ideas and relations may arise" (Turner 1967, p.97). Mens Turner i sit tidlige arbejde primært beskæftigede sig med overgangsritualer i det, man dengang kaldte 'simple' eller 'primitive' samfund, fik også 'moderne' ritualer, der ifølge Turner som oftest var af mere frivillig karakter, opmærksomhed i hans senere studier (se fx Turner & Turner 1978; Turner 1982). Et klassisk eksempel var for Turner den moderne pilgrimsrejse, som foretages på baggrund af det enkelte individs eget valg snarere end som en obligatorisk transitionsmarkering fra én social status til en anden (Turner & Turner 1978), men også sekulære begivenheder som karnevaller, rockkoncerter og sportsstævner er eksempler på liminale fænomener, som Turner i en vestlig kontekst betegnede som 'liminoide' (Turner 1982).

Det transformative potentiale, som Turner i stigende grad var optaget af, bliver bl.a. fremhævet i udgivelsen "From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play" (1982) i hvilken han bl.a. skriver:

Liminoid phenomena develop apart from central economic and political processes, along the margins, in the interfaces and interstices of central and servicing institutions – they are plural, fragmentary, and experimental in character. [...] Liminoid phenomena [...] are often parts of sociale critique or even revolutionary manifestos [...] exposing the injustices, inefficiencies, and immoralities of the mainstream economic and political structures and organizations (Turner 1982, pp.54–55).

Jeg vil ikke gå ind i en diskussion af Turners binære distinktion mellem det liminale og liminoide, som han jo knyttede til den sidenhen så problematiserede distinktion mellem 'primitive' og 'moderne' samfund.³⁹ Begge termer, hvilket er det væsentlige hér, henviser til det flertydige og det ambivalente, til den 'betwixt and betweenness', som 'limen' kan karakteriseres ved. Det liminale/liminoide refererer som sådan til steder, begivenheder, tilstande og erfaringer, som er præget af opbrud, omvending eller udfordring af gængse strukturer og normer og som samtidig, potentielt, rummer en mulighed for, at nye konfigurationer og relationer kan opstå. Som Sjørsløv også formulerer det, med reference til Turner, så handler liminalitet først og fremmest om:

[...] the hypothetical, the potential, the space of possibilities; liminal space is a 'fertile nothingness, a storehouse of possibilities' (Turner 1990:8), a process of gestation where new forms of existence are foreclosed. In contemporary wordings, liminality is where newness is hatched (Sjørsløv 2012).

Liminale fænomener er således potentielt transformative, de er omgærdet af usikkerhed, flertydighed og opløsning, men kan også betragtes som mulighedsrum, som porøse, midlertidige grænseflader, i eller gennem hvilke noget nyt kan blive til. Heri ligger måske også kimen til den popularitet, som liminalitet og beslægtede begreber som fx hybriditet og kreolisering har nydt, både inden for kultur- og samfundsvidenskaberne.

Som Turner bevægede sig fra et tidligt fokus på ritual til performance, og fra det liminale til det liminoide (Sjørsløv 2012), og således også bevægede sig væk fra den britiske strukturfunktionalisme, han oprindeligt var 'skolet' i, til et mere processuelt blik på kultur, sociale relationer og forandring, blev studier af liminalitet, hybriditet, kreolisering m.m. tilsvarende populære, hvilket Thomassen også bemærker i bogen "Liminality and the Modern" (2014):

---

³⁹ For en diskussion heraf se fx (Spiegel 2011) eller, fra en noget anden vinkel (Thomassen 2014).

To write from the interstices, from the in-between, also turned into an analytical strategy in postmodern and postcolonial literature. For Homi Bhabha (1994), liminality was quite simply a positive expression of cultural hybridity (Thomassen 2014, p.8).

Liminalitet kommer i forlængelse heraf primært til at konnotere noget positivt, og Turner foretrak da også at betragte det liminale som et emancipatorisk rum for menneskelig kreativitet. Thomassen hævder ligefrem, hvordan Turner "[...] came to see 'post-modernism' as the key to that liberation, and liminality the one central concept to unfold within that vision (Thomassen 2014, p.9). I denne optik risikerer man nemt at omsætte liminalitet som analytisk kategori til et normativt ideal, et ideal, som ifølge Thomassen på mange måder afspejles i tidens fejring af alt, hvad der repræsenterer 'det nye', 'det innovative' og herunder også det (socialt) entreprenante (Thomassen 2014, p.8,10). Men liminalitet som 'mellemtilstand' eller grænseland, hvor nye konfigurationer kan blive til, betyder ikke, at det, der skabes i praksis, i mødet mellem forskellige aktører, materialiteter og rationaliteter, nødvendigvis vil være emancipatorisk, kreativ hybriditet. Husk på, at liminaliteten også rummer usikkerhed, frygt, ødelæggelse og død såvel som anomali, uklarhed og dermed urenhed i Douglas' forstand. Cosmin Radu, der arbejder ud fra en Deleuze-inspireret forståelse af grænser eller grænselands som 'spaces of becoming' (Radu 2010), advarer ligeledes imod alene at betragte disse 'mellemsteder' som apolitiske "containers of hybridization" (Radu 2010, p.420). Måderne, hvorpå konkrete aktører i praksis erfarer og navigerer i liminalitetens grænselands, kan ikke a priori betegnes som grænsenedbrydende, grænseoverskridende eller opbyggende, frisættende eller begrænsende, og både Thomassen og Radu argumenterer således, fra forskellige vinkler, imod alt for entydige og optimistiske tilgange til liminalitetens mulighedsrum.

Hybriditet og social virksomhed

Som nævnt ovenfor blev liminalitet og beslægtede 'grænse-begreber' som fx hybriditet (se fx Bhabha 1994; Pieterse 2001) og kreolisering (se fx Hannerz 1996) op gennem 1980'erne og 1990'erne populære langt ud over antropologiens grænser. Også inden for SE-feltet, (der jo i sig selv er blevet promoveret som 'noget nyt', jf. Kapitel 2), har der været et fokus på 'blandede' organisationsformer og 'dobbelte' målsætninger, hvor sociale virksomheder er blevet beskrevet som 'et 1. klasses eksempel' på den hybride organisation (Doherty et

al. 2014, p.418; se også Billis 2010; Defourny & Nyssens 2006; Evers 2004). Ved at forfølge både sociale og økonomiske mål, og ved at kombinere rationaler og organiseringsprincipper fra såvel staten, markedet og civilsamfundet, må den levedygtige sociale virksomhed således kunne prioritere og balancere herimellem. Lykkes dette foretagende har vi den 'win-win' løsning, de sociale virksomheder af og til bæres frem som (jf. Kapitel 2). I et managementperspektiv beskrives den hybride organisation derfor primært som en tilpasning til – og respons på – en omskiftelig og usikker velfærdsudvikling:

[h]ybridization should be understood as an adaptive response of organizations to a more complex and uncertain environment, and as a consequence, hybrid organizations carry innovative potential compared to traditional nonprofits in terms of more effectively or creatively dealing with contradictory pressures from multiple institutional logics, diversifying sources of revenue, recruiting qualified professionals, enhancing managerial control, and better serving the needs of clients (Hustinx & De Waele 2015, p.1669).

Hybriditet betragtes her først og fremmest som en organisatorisk respons på ændrede styringsmekanismer i de vestlige velfærdssamfund (Skelcher & Smith 2015), men hverken Hustinx og De Waele (2015) eller Doherty, Haugh og Lyon (2014) er dog blinde for de udfordringer i form af fx ambivalenser, modstridende forventninger og legitimeringsproblematikker, som ofte følger med hybriditeten, og som blandt andet har fået Bode til at beskrive eksempelvis WISEs som "muddling through agencies" (Bode 2013 i Hustinx & De Waele 2015, p.1669). En anden udfordring for hybride organisationer, som særligt er blevet påpeget af civilsamfundsforskere, er risikoen for det, der kaldes 'mission drift', dvs. at den sociale mission eller målsætning undermineres gennem implementeringen af markedsstrategier, som skal sikre organisationernes økonomiske fundament (Hustinx & De Waele 2015; Garrow & Hasenfeld 2014; Anheier & Krlev 2014; Seanor & Meaton 2008; Davies 2011). At sociale virksomheder også kan forstås som hybrider er således en udbredt og anerkendt forestilling der, oftest implicit, bygger på en binær (eller ternær) forestilling om adskilte sektorer med dertilhørende logikker.⁴⁰ I en oversigtartikel over sociale

---

⁴⁰ Hybriditetsbegrebet er, som også 'kreolisering' og fx 'multikulturalisme', netop blevet kritiseret for en implicit essentialisme, idet begreberne ofte bygger på en forestilling om 'oprindelige' og 'rene' kategorier (Young 1995). Denne tendens ses også i SE-feltet, hvor 'markedet' i meget grove træk repræsenterer profitorientering og effektivitet, 'staten' det store bureaukrati (og formynderi), og 'civilsamfundet' som arnestedet for lokale fællesskaber og solidaritet.

virksomheder som hybride organisationer beskriver SE-forskerne Doherty, Haugh og Lyon netop dén hybriditetsforståelse, som de og store dele af feltet trækker på:

In adopting the concept of hybridity to examine SE, we draw particularly on the distinctions between different economic sectors (public, private and non-profit) and the assumption that categories of organizations manifest generic structural features and characteristics that are in some way 'pure' and indicative of these distinct and recognizable sectors (Billis 2010; Somerville and McElwee 2010) (Doherty et al. 2014, p.418).

Med direkte reference til civilsamfundsforskeren David Billis (2010) trækker de således på en sektortænkning (forestillingen om, at samfundet består af tre adskilte sektorer med hver deres generiske logikker), der kan minde om den model, Pestoff eksempelvis kalder 'velfærdstriangelen', inden for hvilken man kan placere forskellige organisationstyper, afhængigt af deres tilknytning til staten, markedet og 'fællesskabet' (Pestoff 2009; Pestoff 2014; Pestoff 2012). I et kritisk perspektiv, der ligger mere i forlængelse af de tanker om liminalitet, som jeg har præsenteret i det forrige afsnit, kommer hybriditet i forståelsen 'blandingsorganisation' primært til at fremstå som et 'produkt' af sammenblandede sektorlogikker, hvilket er en forestilling, der også problematiseres af Brandsen, Donk og Putters (2005). I praksis kan man ikke a priori reservere bestemte logikker og rationaler til bestemte sektorer eller organisationer, idet grænserne herimellem er porøse og kontinuerligt til forhandling. Som grænsefladeorganisationer 'betwixt and between' etablerede kategoriseringer kan sociale virksomheder, potentielt, netop udfordre den gængse sektoropdeling, *ikke* ved at reproducere og dermed bekræfte eksisterende modeller som hybrider (kombinationer), der kan 'plottes' ind i en typologi eller på en akse og defineres ved graden af sociale eller økonomiske logikker, men snarere som mulighedsrum for nye tilblivelser eller det, Radu beskrev som

a continuous, uneven 'becoming', never fully accomplished but apparently moving into a multitude of futures (Radu 2010, p.423).

De mulighedsrum har Foucault også interesseret sig for med sin begrebsliggørelse af heterotopier, der måske bedst kan forstås som et forsøg på at indfange og sætte ord på liminaliteten som konkret praktiserede steder, og som en afrunding på dette kapitel vil jeg derfor inddrage dette begreb som en særlig vinkel på Turners liminalitet.

Liminalitet som midlertidige heterotopier

I en ganske kort tekst med den engelske titel "Of Other Spaces" (Foucault 1986 [1967]) introducerer Foucault i meget løs form sine tanker om heterotopier; et begreb, som skulle indfange de mange steder, der på forskellige måder fremstod som 'anderledes' i forståelsen forstyrrende, intense, uforenelige og modsætningsfyldte (Foucault 1986; Johnson 2013).⁴¹ I modsætning til utopier, der repræsenterer ikke-eksisterende steder (fra det græske 'ikke sted') kendetegnet ved sammenhæng og harmoni såvel som dystopier (fra det græske 'dårlige sted'), beskriver Foucault heterotopier (fra det græske 'modsat sted') som konkret eksisterende steder; steder, der relaterer sig til andre konkrete steder "in such a way as to suspect, neutralize, or invert the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect" (Foucault 1986, p.24). Hetherington fortolker Foucault på følgende måde:

Heterotopia organize a bit of the social world in a way different to that which surrounds them. That alternate ordering marks them out as Other and allows them to be seen as an example of an alternative way of doing things (Hetherington 1997, p.viii).

Det er dog en væsentlig pointe for Foucault, at heterotopier ikke nødvendigvis udgør radikale brud med de omgivende steder, eller 'alternativer', der erstatter den eksisterende orden, som Hetheringtons læsning ovenfor godt kan give indtryk af. I stedet fremhæver Foucault, hvordan heterotopier snarere er "capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible" (Foucault 1986, p.25). Der er således ikke tale om entydige modstillinger til det omgivende samfund, men snarere samtidige repræsentationer, anfægtninger og forvrængninger af omgivelserne, hvormed fænomener, som ellers synes gensidigt udelukkende (modsatte), for en tid kan

---

⁴¹ Foucaults heterotopibegreb har givet anledning til en række forskellige fortolkninger, hvilket ifølge Villadsen kan skyldes, at Foucault først og fremmest eksperimenterede med, snarere end definerede, begrebet (Villadsen 2016, p.114). I entreprenørskabsforskningen findes også studier, som anvender heterotopibegrebet, netop med henblik på at undersøge konkrete 'other spaces' inden for fx en given organisation (Hjorth 2005) eller fx i relation til en bys kreative og rumlige organisering (Beyes 2006), mens Verduijn et al. anvender heterotopibegrebet i en konceptuel analyse af frigørelse og undertrykkelse i entreprenørielle processer (Verduijn et al. 2014). Også inden for den sociale entreprenørskabsforskning såvel som den relaterede civilsamlingsforskning finder vi enkelte heterotopi-inspirerede analyser, heriblandt Sievers (2016) og Villadsen (2016).

sameksistere (Foucault 1986; Beyes 2006). Som eksempler herpå beskriver Foucault det persiske tæppe med dets mange indvævede verdener, og ikke mindst kirkegården, der både er et sted for døde og levende, afskeder og begyndelser, men også museer, skibe, kostskoler, fængsler, biblioteker, plejehjem og parker nævnes i hans tekst. Heterotopibegrebet er altså ikke nødvendigvis nemmere at definere og afgrænse, hverken som empirisk eller analytisk kategori, end Turners liminalitetsbegreb, og langt hen ad vejen synes de stort set at referere til samme form for ambivalente og flertydige mulighedsrum. Men hvor liminalitet først og fremmest, for Turner, udgør en anti-strukturel mellemposition udenfor eksisterende økonomiske og politiske strukturer, og som i kraft af denne 'hverken/eller-hed' tilbyder et emancipatorisk rum for social kritik, kreativitet og transformation eller ligefrem, som tidligere nævnt, et revolutionært manifest for en ny social orden (Turner 1982, p.55), eksisterer Foucaults heterotopier ikke adskilt fra omgivelserne:

Heterotopias are not separate from society; they are distinct emplacements that are 'embedded' in all cultures and mirror, distort and react to the remaining space (Johnson 2013, p.794).

Og ligeledes undslipper Foucaults heterotopibegreb måske i højere grad den aura af emancipatorisk frisættelse, som kom til at klæbe til Turners liminalitetsbegreb, hvorfor jeg foretrækker at tænke liminalitet som midlertidige heterotopier, i hvilke nye forståelser, praksisser og subjektpositioner – måske – kan etableres. Heterotopibegrebet rummer stadig et transformativt potentiale, men ikke nødvendigvis, og ikke nødvendigvis med positivt fortegn. Heterotopier 'skubber' til etablerede grænsedragninger, de er 'forstyrrende' fordi de, ifølge Foucault "undermine language, because they make it impossible to name this and that, because they shatter and tangle common names" (Foucault 1971, p.xviii; se også Villadsen 2016). Liminalitet bruger jeg først og fremmest som overordnet indramning, som den prisme, jeg ser socialøkonomi og social virksomhed gennem, mens Foucaults heterotopier tilbyder en analytisk term for de konkrete, modsætningsfyldte steder, mit feltarbejde var en del af. Dette betyder ikke, at disse dermed kan beskrives som 'essentielt' heterotopiske – det handler ikke, som Villadsen også pointerer, om at finde ægte heterotopier 'derude', for som Foucault selv skriver: "perhaps no one absolutely universal form of heterotopia would be found" (Foucault 1986, p.24), men etablerer snarere et særligt perspektiv herpå.

Som tankefigur har jeg med Turner konstrueret sociale virksomheder som 'betwixt and between', som grænseorganisationer, der klassifikatorisk 'siver mellem fingrene på os' eller 'falder mellem flere stole'. Med tilføjelsen af Foucaults heterotopier som praktiserede "other spaces" (Foucault 1986) bliver det muligt også at forstå sociale virksomheder og andre grænseorganisationer som både "inherently dilemmatic practice[s]" (Berglund & Schwartz 2013) og som potentielt transformative mulighedsrum – på én og samme tid.

Om og hvordan disse grænsepositioner kommer til udtryk i praksis, gennem hverdagens konkrete 'gøren' social virksomhed, handler de følgende analyser, blandt andet om.

DEL II

Afhandlingens Del II rummer en række empiriske fremstillinger og analyser foretaget på baggrund af det feltarbejde, som jeg redegjorde for i Kapitel 4. I Kapitel 6 og 7 introduceres forskellige tematikker, som optog deltagerne og 'fyldte' i de to organisationer gennem mit feltarbejde. Således fortælles forskellige historier om socialøkonomi og social virksomhed, historier der er skabt gennem en række forskellige relationer og interaktioner, men som her er udvalgt, fortolket og fortalt gennem mit blik. Eller som jeg citerede Willis i Kapitel 3; det er min historie om 'deres' historier (Willis 2000). Mit specifikke afsæt har jeg beskrevet mere udførligt i Kapitel 3 og 4, og i Kapitel 5 introducerede jeg den overordnede, teoretiske optik som jeg ser og tænker de to cases med. Jeg anvender med andre ord liminalitet som en prisme, der giver forskellige udtryk afhængigt af, hvor man retter blikket hen. Og hvor denne indramning er blevet til gennem en fortløbende "dialog med og ræsonnementer over empirien", som Hastrup karakteriserede analyseprocessen (Hastrup 2004, p.10), står den ikke alene og kan ikke 'forklare alt'. Med afsæt i konkrete, betydningsgenererende praksisser og situationsdefinitioner 'strækker' jeg således også, som beskrevet i Kapitel 4, mine analyser ved at bringe dem i dialog med andre forskningspositioner og teoretiske perspektiver, både inden for SE-feltet, inden for andre forskningstraditioner og med bredere, velfærdspolitiske diskurser og processer. Mine teoretiske kategorier og perspektiver er således, som Pink (2012) formulerede det, både ruter til og fra den viden, som er genereret gennem feltarbejdet.

Antropologiens tradition for at skrive i etnografisk præsens er blevet kritiseret for, at fastfryse 'de andre' i en ahistorisk tidslomme (Fabian 1983; Rosaldo 1993) og indirekte nedtone eller ignorere mere procesuelle forandringsspektiver, og derfor vil jeg også skrive de følgende analyser i datid. Begge mine cases undergik større og mindre forandringer i løbet af feltarbejdet, hvor ikke bare deltagere kom og gik, men hvor også både fysiske rammer og organisatoriske processer løbende fandt nye former og udtryk. Som SE-feltet generelt var også mine cases 'unge' og præget af nye læreprocesser, hvilket de følgende analyser afspejler. Organisationerne har begge, selvfølgelig – som feltet og den øvrige verden – forandret sig siden perioden for mit feltarbejde, hvilket jeg altså forsøger at bevare en opmærksomhed på ved, i denne del af afhandlingen, at afskrive etnografiens 'nutid' som fremstillingsform.

Kapitel 6 indeholder en længere introduktion til Bakkely, den ene af de to primære cases i denne afhandling. Jeg fortæller organisationens historie med et særligt blik for de ambivalenser og tvetydigheder, som viste sig at være en del af hverdagen både for de ansatte, assistenterne og de frivillige; en hverdag jeg som sagt indrammer med Turnes liminalitetsbegreb og formuleringen 'bewixt and between'. Jeg inddrager både den sociokulturelle og materielle kontekst og analyserer hvordan Bakkely som social virksomhed konstitueres i relation hertil. Dette fører mig ind i en diskussion af, på hvilke måder Bakkely positioneres – og positionerer sig - som en specifik form for social virksomhed, nemlig som en såkaldt WISE (work integration social enterprise), hvilket er et tema der efterfølgende udfoldes og analyseres i Artikel 1. Endelig situerer og diskuterer jeg afrundingsvist Bakkelys 'betwixts and betweenness' som midlertidige heterotopier, en situering der også indrammer de enkelte delanalyser såvel som det følgende Kapitel 6, gennem mit blik for mellemrum, mellemheder og modsætninger.

Kapitel 7 introduceres afhandlingens anden case, Københavns Fødevarerfællesskab (KBHFF). Her fortæller jeg en på mange måder ganske anden historie om socialøkonomi og social virksomhed, men stadig med afsæt i hvordan deltagerne genererer situationsdefinitioner og meningsudfylder hverdagen gennem konkrete kontekster og praksisser, og stadig med liminalitet som teoretisk indramning. Mens hverdagen på de fleste parametre adskiller sig fra Bakkely, viser jeg hvordan ambivalenser og dobbeltheder også fylder i KBHFF. Gennem analyser af deltagernes engagement og deres forsøg på, at skabe KBHFF som 'en anden' måde at gøre forretning og fællesskab på, falder organisationen ikke blot 'mellem flere stole'. I 'mellemrummene' formuleres og forhandles potentielt nye 'verdener', praksisser og subjektpositioner. Dette perspektiv uddyber jeg i artikel 2, som er en analyse af hvorvidt og på hvilke måder KBHFF kan siges at udfordre den politiske diskurs og vision for socialøkonomi og social virksomhed. Kapitlet afrundes ligeledes med en diskussion af organisationens heterotopie 'betwixt and betweenness'.

Kapitel 8 afrunder med en opsummering af afhandlingen mest centrale pointer og en diskussion af de mulige konklusioner herpå.

Kapitel 6: Bakkely - mellem forretning og socialt projekt

Arbejdsdagen i Bakkely startede som regel med et lille morgenmøde kl 8.30, hvor enten direktøren eller den socialfaglige medarbejder kort fortalte om dagens opgaver. Herefter blev det aftalt, hvem af de fremmodte assistenter, praktikanter og frivillige, som gik i gang med hvad. Denne morgen var der, foruden de fem ordinært ansatte, to assistenter, en virksomhedspraktikant og jeg selv til stede, men man regnede med, at der kom en assistent mere op ad formiddagen. Der skulle sættes etiketter på de glas, som blev tappet dagen før, og så skulle 'bonningpushervognen' klargøres til frokost, hvor der skulle sælges produkter i kantinen hos én af Bakkelys samarbejdspartnere. Annemette, den socialfaglige medarbejder, havde ikke kunnet skaffe nogle frivillige til at tage med, selvom hun havde 'ringet til alle, hun kunne komme i tanke om', og spurgte derfor, om ikke der var en anden, som havde lyst. Lars, en af assistenterne, sagde OK, hvis bare han kunne slippe for at pakke vognen, for han skulle på skolen for at se til bierne om formiddagen. Alina, en anden assistent, tilbød at klargøre salgsvognen, inden hun gik i gang med etiketterne. Helene, den administrative medarbejder, indskød, at der også skulle pakkes en ordre, som blev hentet kl 15, og det blev diskuteret kort, hvem der skulle sørge for, at det blev gjort. Direktøren Oskar klappede i hænderne og lukkede mødet med et 'fint, så ved alle, hvad de skal lave i dag'. Folk rejste sig og gik hver til sit – bimesteren, praktikanten og Lars skulle ud til bierne, direktøren og de ordinært ansatte gik ind til deres skriveborde bag den glasvæg, som adskiller 'fabrikken' fra kontoret, og jeg spurgte Alina, om jeg kunne hjælpe med at pakke bonningpushervognen. Det kunne jeg godt, men inden vi gik i gang, skulle hun 'altså lige ud og ryge en smøg', så vi hentede begge to en kop kaffe og gik ud i gården. Derude hilste vi kort på en af Grønningens 'brugere', der ofte holdt til i gården sammen med sin hund og sin indkøbsvogn, 'for her får hunden tit en godbid fra Cafeen'. Cafeen var et tilbud til områdets beboere og besøgende, som holdt til i bygningen overfor Bakkely, og det var også der, assistenter og frivillige kunne hente en gratis frokost. Alina ville gerne vise mig 'galleriet', som var et af Dagtilbudets beskæftigelsestilbud, og da jeg spurgte til pakning og etiketter, trak hun på skuldrene og svarede, at 'pakningen skal vi nok nå', og etiketterne 'bliver når det bliver'. Hun var heller ikke 'skide gode venner med etiketmaskinen', men 'Oskar insisterer på at den skal bruges, for ellers synes han ikke, det bliver pænt nok'. Da jeg spurgte, hvad der skete, hvis vi ikke nåede at blive færdige, trak hun igen på skuldrene: 'så må han jo selv sørge for det, det er ikke mit ansvar. Jeg får jo ikke løn for at være her' (Feltnoter, Bakkely 2014).

Ovenstående sammendrag fra mine feltnoter stammede fra en tilfældig torsdag morgen i den sociale virksomhed Bakkely, som jeg lavede feltarbejde i henover

sommeren og efteråret 2014. Som så mange andre morgener var det uvist, om og hvor mange assistenter eller frivillige, der ville komme i løbet af dagen, og hvor mange af de planlagte arbejdsopgaver, der ville kunne nås. Sammendraget peger indirekte på en række af de hverdagspraksisser, som var med til at skabe Bakkely: der var bier, som skulle passes, honning, som skulle produceres og distribueres, produkter, der skulle sælges, kunderelationer, der skulle plejes, regninger, der skulle betales og møder, som skulle afholdes. Der var interne såvel som eksterne forventninger til produktionen og produkterne, som eksempelvis skulle være 'pæne nok' (til at kunne sælges), og der var forventninger til assistenterne, til de frivillige, til arbejdet, til pauserne, til de ansatte, til graden af indflydelse, til graden af ansvar, til formålet og til samarbejdspartnerne, der både bestod af Dagtilbudet på Grønningen, af Kommunen og af en række store såvel som små private virksomheder, foreninger og sociale projekter. I de følgende afsnit beskriver jeg nogle af de hér nævnte praksisser, forventninger og forestillinger med et særligt blik for de ambivalenser og tvetydigheder, som kom til udtryk i empirien.

Historien om Bakkely

Historien om Bakkely ligner ved første øjekast de heroiske fortællinger om 'den sociale entreprenør', ildsjælen, som identificerer et samfundsproblem, der ikke i tilstrækkelig grad løftes af det offentlige system, og som derfor beslutter sig for at tage skeen i egen hånd for at skabe et bedre samfund. Vi kender fortællingerne fra Ashoka (2015) og The Skoll Foundation (2015) og ikke mindst fra journalisten David Bornsteins bestseller "How to Change the World. Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas" (Bornstein 2007).⁴² Både medier og forskere inden for SE-feltet har, som jeg også beskrev det i Kapitel 2, været fascinerede af entreprenøren som figur og forandringsagent, en fascination, man også finder i Schumpeters klassiske værk "The Theory of Economic Development" fra 1934 (Schumpeter 1934). Bakkelys historie er dog ikke kun en fortælling om "The Hero Entrepreneur", men handler i lige så høj grad om

---

⁴² Også herhjemme fejrer vi ildsjælene og de sociale entreprenører; en dansk pendant til Bornsteins bestseller er fx Tania Ellis' udgivelse "De nye pionerer: om sociale innovatorer, der skaber vækst, værdi og en bedre verden" (Ellis 2006).

forskellige, kontekstspecifikke navigationer, samarbejder, forventninger, forhandlinger og investeringer mellem en række individer, organisationer, virksomheder og medier i de første tre år af organisationens historie.

Den følgende beretning om Bakkelys tilblivelse er baseret på tre kvalitative interviews med Oskar samt på interviews og uformelle samtaler med Bakkelys bestyrelsesformand, ansatte, assistenter og frivillige.⁴³ Dertil trækker jeg på deltagerobservationer, på oplysninger fra organisationens hjemmeside, på informationsmateriale, vedtægter, projektbeskrivelser og årsrapporter samt på forskellige artikler om og med Bakkely i magasiner og dagblade.

Et byhonningkooperativ: to-i-en på papiret

Bakkely blev dannet i 2010, da Oskar op sagde sin stilling som konsulent i det daværende Center for Socialøkonomi, et offentligt støttet videns- og rådgivningscenter, etableret af Fonden for Socialøkonomi.⁴⁴ Inspireret af bl.a. bybier i London og den Chicago-baserede sociale virksomhed "Sweet Beginnings", var målet at skabe en bæredygtig honningindustri i Kommunen gennem involvering af socialt udsatte borgere. Oskar kendte med egne ord ikke meget til biavl og honningproduktion, men var fascineret af "biernes måde at organisere, producere og samarbejde på" (Interview med Oskar, 2011) og han havde, qua sin engelske uddannelse som antropolog, tidligere arbejdet med lokalsamfundsudvikling og bæredygtighed. Dertil var han stærkt inspireret af bogen "Prosperity Without Growth" (Jackson 2009), i hvilken økonomen Tim Jackson kritiserer den kapitalistiske forestilling om, at menneskelig velstand er lig med økonomisk vækst. Projektet, for Oskar, handlede derfor om at skabe en helt ny industri, en industri, der både kunne tilbyde meningsfuld samfundsdeltagelse og være bæredygtig socialt såvel som miljømæssigt:

Det handler om at skabe et lokalsamfund, som har plads til alle og som gør os lykkelige i stedet for nødvendigvis rige, og som er godt for miljøet også (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

---

⁴³ Det første blev foretaget af undertegnede tilbage i 2011 som en del af forskningsprojektet "Nye læreprocesser i frivilligt socialt arbejde" under ledelse af professor Linda Lundgaard Andersen, Roskilde Universitet.

⁴⁴ Både fonden og centeret, som blev etableret på initiativ fra interesse- og arbejdsgiverorganisationen Kooperationen, var delvist finansieret gennem Socialministeriets Sats-puljemidler.

Efter nogle indledende møder med Kommunen og et par mindre engangsbevillinger til indkøb af udstyr fra bl.a. Friluftsrådet og Lokaludvalget, blev der etableret en treårig partnerskabsaftale med Dagtilbudet på Grønningen, et beskæftigelsestilbud til hjemløse under socialforvaltningen i Kommunen. Med denne aftale lagde Dagtilbudet lokaler til Bakkely, der på sin side forpligtede sig på at modtage Grønningens 'brugere' på linje med Dagtilbudets egne værksteder, der bl.a. bestod af en systue, et træværksted, et galleri og et vaskeri.⁴⁵ I disse værksteder havde hjemløse og tidligere hjemløse under Servicelovens § 110 (på Grønningen også kaldet 'hjemløseparagraffen') mulighed for at deltage i beskæftigelsestilbud og modtage en 'dusør' herfor (jf. også Lov om aktiv socialpolitik, § 31), i Grønningens tilfælde på 14 kr. i timen, hvilket man i Bakkely valgte at spæde op til 24 kr.⁴⁶ Partnerskabet skulle sikre Bakkely et fast rekrutteringsgrundlag og adgang til Dagtilbudets socialfaglige kompetencer samt kendskab til gruppen af hjemløse i og omkring Grønningensmiljøet, og det betød bl.a., at Bakkelys assistenter i store træk blev synonyme med hjemløse og tidligere hjemløse. Og selvom Bakkely siden hen havde forsøgt at udvide rekrutteringsgrundlaget, var det nærmest entydigt historien om bierne og de hjemløse, der havde tegnet offentlighedens billede af organisationen.⁴⁷

I den første projektbeskrivelse fra 2010 omtaltes organisationen som et kooperativ, og i den oprindelige forretningsmodel, der blev udformet med juridisk rådgivning fra Kooperationen, var der tale om en to-strengt model med både medlemsforeningen 'Foreningen Bakkely' og erhvervsvirksomheden 'Bakkely A.M.B.A.' (et andelsselskab med begrænset ansvar). Foreningen skulle stå for det "almennyttige" og "folkeoplysende" arbejde samt drive forarbejdningssentralen (fabrikken), tilgængelig for alle byens biavlere. Virksomheden skulle på sin side drives på markedsvilkår gennem køb og salg af overskudshonning fra

---

⁴⁵ Betegnelsen 'bruger' var en emisk kategorisering af de borgere, der var tilknyttet Dagtilbudet på Grønningen. Termen blev benyttet af både ansatte og borgere, men sjældent i Bakkely, hvor man foretrak at omtale de mennesker, der hverken var ordinært ansatte, virksomhedspraktikanter eller frivillige, som 'assistenter'; en terminologi, som var med til at understrege arbejdets betydning i organisationen.

⁴⁶ Ifølge Lov om aktiv socialpolitik måtte personer omfattet heraf maksimalt tjene 25 kr i timen, uden at beløbet modregnedes i kontanthjælpen (Beskæftigelsesministeriet 2016)

⁴⁷ I stort set samtlige artikler, rapporter og medieindslag som Bakkely optrådte i, nævntes hjemløse som den primære målgruppe for organisationens sociale indsats.

foreningen, mens eventuelt økonomisk overskud skulle geninvesteres i virksomheden eller anvendes til foreningens almennyttige formål. I både forening og erhvervsvirksomhed skulle medlemmer og andelshavere i en demokratisk valgt bestyrelse fungere som øverste myndighed. Denne model skulle ideelt set komme både socialt udsatte og traditionelle biavlere til gavn, idet førstnævnte gennem træning og kurser i biavl på sigt skulle kunne producere og sælge deres egen honning til foreningen, og allerede kyndige biavlere ville kunne få forarbejdet deres honning på socialt bæredygtig vis og samtidig opnå et større kundegrundlag gennem foreningens markedsføring. Tilsammen skulle både de nye og de gamle biavlere således bidrage til en grønnere by gennem etableringen af en helt ny honningindustri, som de både var engagerede i som medlemmer af foreningen Bakkely og som medejere af andelsvirksomheden Bakkely. Om denne organisering fortalte Oskar tilbage i 2011:

Vi har faktisk en meget speciel konstruktion med to virksomheder, vi har en social forening og en A.M.B.A. [...]. De er selvstændige enheder, men foreningen kan søge tilskud og modtage fondsmidler, der kan gå til undervisning og træning af vores assistenter [...] Ovre i den anden, der kan der så tjenes penge. Og det gør den som et kooperativ, det vil sige, at når vores assistentbiavlere bliver dygtige nok til selv at holde bier, så kan de sælge deres honning professionelt til A.M.B.A.'en og få overskud som medejere af virksomheden (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

Ideelt set skulle foreningen og virksomheden understøtte hinanden, men som Oskar allerede dengang var inde på, så var en af svaghederne ved modellen at:

den er lidt svær at forstå for de fleste mennesker. Også for vores bestyrelse, faktisk, de kan heller ikke forstå den. Det er en stor del af forklaringen på, at den faktisk ikke er i gang endnu, men så snart vi kører, er det måske lidt nemmere at forstå. Men den er lidt svær at forklare (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

På daværende tidspunkt havde foreningen eksisteret i 9 måneder med en bestyrelse i spidsen, som Oskar personligt havde rekrutteret gennem sit netværk.⁴⁸ Foreningen var således en realitet, mens A.M.B.A.'en endnu ikke havde fundet sin form og eksistensberettigelse. Det viste sig nemlig, at der slet ikke var det forventede andelsgrundlag for virksomheden, dels fordi de traditionelle

---

⁴⁸ Denne bestod af fem personer ”med en blanding af kompetencer fra både offentlige og private virksomheder” (Interview med Oskar, 2011).

biavlere reelt set ikke var interesserede i at afsætte deres honning til det kommercielle marked, og dels fordi tanken om at 'transformere' hjemløse til biavlere og andelshavere viste sig at være vanskeligere end som så.

De første år: "back of the envelope"

Da jeg første gang besøgte Bakkely i efteråret 2011, holdt de til i et par lokaler på anden sal i 'Værkstederne', en afdeling af Dagtilbudet, der oftest blot blev kaldt 'Nr. 8'. Biavl er sæsonarbejde og derfor var der på daværende tidspunkt, som Oskat fortalte, kun ham selv som ordinært ansat, foruden to 'brugere' fra Dagtilbudet, i Bakkely omdefinert til den mere inkluderende og produktionsorienterede term 'assistenter':

For to måneder siden var vi tre medarbejdere [en deltidsansat projektmedarbejder, en professionel biavler og en frivillig, red.], men nu er der kun mig tilbage og så et par assistenter. Den skal så holde det kørende til næste år. Og det har været rimeligt på overlevelseshorizonten i år, men sådan skal det være, når man kører nyt projekt, ny virksomhed (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

På trods af organisationens lille volumen nød Bakkely ganske stor opmærksomhed fra interessenter og medier, både nationalt og internationalt. Foreningen havde rundet 50 medlemmer og modtog ikke færre end 6 priser, herunder Kommunens Miljøpris 2011 samt Social Innovation Prize 2010 fra det EU-støttede program Social Innovation Exchange.⁴⁹ Interessen blomstrede således med ikke færre end 18 omtaler i landsdækkende dagblade, 9 i internationale medier, 7 radioindslag og 4 på landsdækkende eller lokalt TV. Organisationens senere parole "Vi er et lille socialt projekt med store ambitioner", som fra 2014 bl.a. stod at læse på flyers og de såkaldte 'go-cards', syntes derfor at indramme både ånden og praksis ganske godt. I perioder var der kun økonomi til at have Oskar ansat, mens der var midlertidige deltidsjobs til en professionel biavler og til en administrativ projektmedarbejder, foruden den indsats, som blev lagt af praktikanter, studerende, frivillige og assistenterne fra Dagtilbudet. Det var, som Oskar selv beskrev det, meget "back of the envelope", hvor det mest af alt handlede om at skaffe og udnytte muligheder både ift. materialer, lokaler, kompetencer og økonomi, men "uden nogen ordentlig strategi på, hvordan

---

⁴⁹ Af organisationens årsrapport fremgår det, at man i 2011 producerede ca. 1 ton honning fra 5 forskellige partnerskaber (både med det offentlige og med private virksomheder), havde tilknyttet 3 faste assistenter og 5 løst tilknyttede frivillige.

ting skulle være” (Interview med Oskar, Bakkely 2014).⁵⁰ Ansættelsen af en professionel biavler og samarbejdet med Dagtilbudet var, ifølge Oskar, afgørende for organisationens udvikling:

Det er meget vigtigt at få nogle kompetencer ind i projektet, det skal man faktisk have. Man kan ikke bare starte uden at vide, hvordan man gør.[...] Så vores biavler har været afgørende, for han har det inde under huden. [...] Men også samarbejdsaftalen med Dagtilbudet, for vi har ikke faglige kompetencer inden for socialpædagogik eller socialt arbejde, men der har de socialrådgivere [...]. Når der fx har været konflikter, som vi ikke rigtig kan... så kan vi snakke med dem, få noget rådgivning om, hvad man kan gøre... Der har været en masse at lære om, hvad man kan forvente af den målgruppe [de hjemløse, red.], og det er vi blevet bedre til, men vi kunne ikke have gjort det, hvis vi var ude et eller andet sted alene (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

Uden viden om biavl, virksomhedsdrift eller socialt arbejde og ”uden nogen ordentlig strategi”, som Oskar formulerede det, startede Bakkely i nogle lånte lokaler, som egentlig var for små til honningproduktion, indrettet med overskudsmøbler doneret af andre organisationer. Økonomien blev primært stykket sammen af tilskud i ”små bidder fra forskellige steder” og af arbejdskraft fra assistenter, praktikanter og frivillige. Etableringen og hverdagen i Bakkely kan således også opsummeres med et teoretisk begreb lånt fra antropologen Lévi-Strauss, nemlig ’bricolage’ (Lévi-Strauss 1994), også karakteriseret som ’det forhåndenværende søms princip’.

Bricolage

I det klassiske værk ”Den vilde tanke” fra 1962 beskrev Lévi-Strauss bricoleuren som ’altmuligmanden’, der er i stand til at udføre et stort antal forskelligartede opgaver ud fra ”de forhåndenværende midler” (Lévi-Strauss 1994, p.28). Bricolage betegner således praktisk tænkning gennem anvendelse og kombination af konkrete hændelser og eksisterende muligheder, og som tankefigurer skelnede Lévi-Strauss mellem ’altmuligmanden’ (bricoleuren) ’og videnskabsmanden’ (ingeniøren): hvor videnskabsmanden skaber hændelser (for at forandre verden) ved hjælp af strukturer, skaber altmuligmanden strukturer ved

---

⁵⁰ Udtrykket refererer til dét, som er ’hastigt nedfældet på bagsiden af en konvolut’, dvs. til løst formulerede tanker og udregninger (https://en.wikipedia.org/wiki/Back-of-the-envelope_calculation)

hjælp af hændelser (Leví-Strauss 1994, p.33).⁵¹ Som begreb har bricolage fundet vej ind i en lang række samfunds-faglige og humanistiske discipliner, hvor det bruges om alt fra identitetsprocesser (Røgilds 1995), metodeprocesser (Denzin & Lincoln 2003, se også Kapitel 3) og organisatoriske innovationsprocesser (Fuglsang & Sørensen 2011), også i sociale virksomheder (Di Domenico et al. 2010). Fuglsang og Sørensen beskriver eksempelvis bricolage som ”a ’do-it-yourself’ problem-solving activity that creates structures from resources at hand” (Fuglsang & Sørensen 2011, p.583), og når Oskar italesatte udviklingen i Bakkely som ”en langsom professionalisering af vores systemer og maskiner, etiketter osv., som vi har lært undervejs” (Interview med Oskar, 2014), kan det således ses som et illustrativt eksempel herpå. Inden for SE-feltet er bricolage særligt blevet brugt til at adressere reaktioner på ressourceknaphed, og det ”at klare sig” (making do) gennem brug og kombination af forhåndenværende, uudnyttede ressourcer er karakteristisk for mange beskrivelser af sociale virksomheder (Di Domenico et al. 2010, p.685; Austin et al. 2006). ’Making do’ i Bakkely var dog ikke kun et spørgsmål om etablering af organisatoriske strukturer gennem improvisation og ressourcemobilisering. For at indfri forventningerne til den sociale værdiskabelse skulle man også, bl.a. gennem samarbejdet med Dagtilbudet på Grønningen, opbygge en indsigt i de vilkår og udfordringer, som hverdagen for mange af Bakkelys assistenter bød på. Og i dén hverdag var der sjældent overskud til biavl kurser og biavlproduktion, hvorfor den oprindelige idé om at skabe et andelsbaseret honningkooperativ aldrig så dagens lys:

Vi prøvede, men det er klart, at det er ikke dér, mulighederne ligger, og derfor blev det også lavet om. Vores assistenter er med i den normale produktion, som assistenter til professionelle biavlere, og så sørger vi for at koble dem til forskellige opgaver. [...]. Så det har virkelig ændret sig væsentligt, siden jeg startede. Jeg har nedjusteret mine forventninger til de mennesker, vi arbejder med, markant (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

---

⁵¹ En væsentlig pointe hos Leví-Strauss var, at de to figurer, eller fremgangsformer, ikke skulle betragtes som forskellige stadier eller videnshierarkier på en udviklingsstige, og med sit værk skrev han netop op imod en evolutionistisk forestilling om ’den vilde tanke’ som præ-logisk og primitiv; begge fremgangsformer var for Leví-Strauss lige gyldige, det var gradsforskelle snarere end væsensforskelle og derfor alene udtryk for variationer af social organisering (Eriksen 1993:281).

Den dobbelte organisationsmodel blev derfor udfaset i 2013, da der ikke var det forventede andels/ medejergrundlag, hverken blandt de traditionelle biavlere eller hjemløse borgere. Desuden kunne 'ingen rigtig forstå modellen', som jeg allerede har beskrevet det, så med en vedtægtsændring blev A.M.B.A.'en nedlagt og medlemsforeningen Bakkely alene det organisatoriske såvel som økonomiske udgangspunkt for den sociale virksomhed. Om end Bakkely formelt således var organiseret som en demokratisk medlemsforening, stod det EMES-formulerede ideal om, at sociale virksomheder i et styringsperspektiv arbejder inddragende og deltagerorienteret, hvilket også er en central tanke blandt solidaritetsøkonomiske forskere (jf Kapitel 2), ikke højt på dagsordenen i Bakkely. Ifølge Oskar var medlems- og medarbejderinddragelse "en fin idé", men ikke noget, der havde "haft den store prioritet, fordi det har været et spørgsmål om overlevelse" (Interview med Oskar, Bakkely 2014).⁵² Dette spørgsmål var til gengæld en manifest dagsorden, som kontinuerligt pressede sig på i en hverdag, hvor økonomiske hensyn og 'praktiske opgaver' kontinuerligt bød på udfordringer, og Oskar fortalte flere gange, både i vores interviews og i mere uformelle samtaler, hvor svært det ofte havde været:

De første år er gået ekstremt hurtigt, jeg har næsten ikke kunne følge med... der har simpelthen været så mange ting, som lige skulle, så mange bolde i luften. Det er enormt stressende på den måde, at der sker ting hele tiden. [...] Ideen, den fungerer, det er det praktiske, der er svært... Det er virkelig, virkelig svært. [...]. Der er rundvisninger, interviews med journalister, personaleting, jeg skal ordne med kontrakter, jobbeskrivelser. [...] Så vi gør enormt mange ting. Der er ikke så mange virksomheder, som både skal producere meget og markedsføre og sælge honning, og lave sociale opgaver, og styre de her partnerskaber, og få besøg af journalister ude fra Europa, samtidigt. (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

Så med en dobbelt organisationsmodel, som ingen rigtig kunne forstå, med meget at lære om forretningsdrift såvel som socialt arbejde, med en usikker økonomi og en usikker såvel som meget lille arbejdsstyrke, men med en 'idé, der fungerer' og med stor eksponering samt løbende støtte fra Kommunen via Dagtilbudet, var Bakkelys udvikling ikke alene "back of the envelope" og et skoleeksempel på bricolage. Hverdagen i Bakkely illustrerede også, hvordan det 'at gøre' social virksomhed (the doing of it) i praksis kan være en ambivalent

---

⁵² I praksis var inddragelse af assistenter, praktikanter og frivillige organiseret omkring det ugentlige fredagsmøde, hvor man over en fælles morgenmad evaluerede ugens gang.

affære, idet bestræbelserne på at indfri både de sociale og økonomiske ambitioner ikke nødvendigvis altid fører til den 'win-win' situation, som skåltalerne hævder. I det følgende indkredser jeg derfor nogle af de løbende udfordringer, som deltagerne selv fremhævede, hvorefter jeg sætter dem i relation til hele definitionsproblematikken og min konstruktion af Bakkely som 'betwixt and between': som socialt projekt og som forretning eller/og som noget derimellem.

At gøre social virksomhed: "det er det praktiske, der er svært..."

Som Amin formulerer det i introduktionen til bogen "The Social Economy. International Perspectives on Economic Solidarity" (Amin 2009b), kan man måske nok hævde, at mens målene for dem, der ønsker og arbejder for en mere human eller solidarisk økonomi og samfundsindretning, er relativt klare, så er "their realization [...] far from straightforward" (Amin 2009b, p.7). Denne formulering vinder nærmest ordret genklang, når blikket vendes mod Bakkely og mit empiriske materiale, der pegede på en hverdag præget af konstante forhandlinger og en løbende økonomisk såvel som organisatorisk kamp for at overleve. På trods af en klar (socialøkonomisk) vision om at skabe en mere social- og miljømæssig bæredygtig industri, som 'gør os lykkelige frem for rige', og på trods af de mange priser og al den positive medieomtale, som Bakkely har været genstand for siden etableringen i 2010, havde realiseringen været alt andet end ligetil. Som Oskar også meget sigende, nærmest som en parafrasering over Amin, udtrykte det: "Ja, ideen er god, den fungerer, det er det praktiske, der er svært" (Interview med Oskar, Bakkely 2014). Og svært synes på mange måder at være et ord, der går igen og igen gennem mit materiale, hvor formuleringer som "op ad bakke", "på pumperne", "overlevelsessgrænsen" og "en daglig kamp" er hyppige i både interviews og uformelle samtaler. Både i 2011 og i 2014 fortalte Oskar om deres kamp for "at overleve", om "likviditetsproblemer" og om hvor svært det var at få økonomi og organisation til at hænge sammen:

Det har været rimelig meget på overlevelsessgrænsen, i år... [...] Som nystartet virksomhed har det været meget svært at... vi har været på kanten hele tiden, med nogle ting (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

Vi har et underskud i år, ikke stort, men...[...] Det har bare kørt på et overlevelsesplan, og vi har slet ikke fået solgt nok (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

Også Sandra, en af Bakkelys projektmedarbejdere, hæftede sig ved de daglige udfordringer. Hun forklarede lidt bekymret:

Noget, som overraskede mig, er den dér ikke-struktur, altså det der kaos, som kan være godt, men det kan også være modsat. [...] Altså, det er et ekstremt usikkert og meget, meget sårbart system. Og én ting er, at det er sårbart, fordi vi har nogle folk, som ikke altid er så stabile, det er jo hvad det er. Men der er for lidt, ja, procedure og styring... [...] Det er lidt sådan, det er hele tiden lige på vippen... [...] Så der er noget, der ikke fungerer, synes jeg, og det er jo fordi at jeg kan se, altså uge efter uge, mandag efter mandag, så står vi med de samme problemer. Der mangler sgu altid nogle frivillige eller nogle hjemløse-agtige, ja, frivillige. [...] Og torsdag efter torsdag har jeg hørt, at det var et problem, at vi nu skulle levere dronelarver til Restauranten igen, men det har vi skulle hver torsdag i flere måneder snart, og der er stadig ikke nogen procedurer for, hvem der tager den opgave. [...] Og det er ikke fordi, at jeg sidder med løsningen... (Interview med Sandra, Bakkely 2014).

De daglige udfordringer og navigationer mellem forskellige målsætninger, forventninger og forestillinger, som prægede hverdagen i Bakkely, skabte en række forskellige frustrationer, når 'regnestykket bare ikke går op'. Ofte blev det opfattet som svært at "skaffe hænder nok", men det kunne lige såvel være en udfordring at skaffe den ønskede form for hænder, det vil sige hænder, som kunne levere en stabil og sikker arbejdskraft. I et interview fortalte Annemette, den socialfaglige medarbejder og kontaktperson for organisationens assistenter, frivillige og praktikanter:

Det har sgu været lidt op ad bakke, fordi... jeg har jo skulle stå for rekrutteringen af hjemløse, eller folk på kanten, her fra [red.] og fra andre steder i byen, som kunne komme her, og det har altså været svært fordi... [...] Altså her hos Bakkely, der er der de arbejdsopgaver, som skal laves, for det er jo samtidig en forretning, så det har været meget 'kom nu i gang og lav noget', ikke, men det magter mange slet ikke. De kan måske komme en halv dag, og hvad gør man så? [...] Så må man have nogle andre ind over, finde nogle andre frivillige, der kan stille sig til rådighed, men frivillige, de er jo heller ikke altid... Når man er frivillig, kan man jo hurtigt give Bakkely fingeren, hvis der dukker noget andet op, som er mere spændende, eller hvis man har en off-day eller et eller andet (Interview med Annemette, Bakkely 2014).

Og for at gøre det hele endnu mere kompliceret var der til tider pludselig 'for mange hænder', hvilket også gav problemer. Mens jeg således en fredag morgen stod i køkkenet for at sætte kaffe over, kom Sandra (projektmedarbejder) forbi, og vi snakkede lidt om gårdsdagens flaskehals, hvor produktionen måtte stoppe før tid, fordi der ikke var flere etiketter. Hun fortalte i forlængelse heraf om en oplevelse, hun havde nogle dage forinden:

Da jeg kom tilbage fra et møde i byen, sad der flere kvinder fra Røde Kors, de var kommet forbi for at hjælpe til som frivillige frem for bare at sidde i centeret og glo. Og det var jo mægtigt, men der var bare ikke nogen på arbejde i fabrikken den dag, og derfor heller ikke nogen opgaver, jeg lige kunne sætte dem i gang med. Og så endte de jo bare med at sidde her og glo i stedet for, hvilket var frustrerende både for dem og for mig, altså... det var virkelig åndssvagt. [...] Som en konklusion konstaterede hun tørt, at 'dem ser vi helt sikkert ikke igen' (Feltnoter, Bakkely 2014).

Spørgsmålet om 'hænder', både i forståelsen hvor mange og hvilken slags, hang både sammen med den praktiske organisering af de daglige arbejdsopgaver såvel som med målsætningen om at 'skabe en industri med plads til alle'. I det følgende vil jeg derfor beskrive de forskellige deltagerpositioner, som var mulige at indtage i Bakkely, såvel som de betydninger, der knyttede sig dertil.

'Hvem kommer i dag?' – organisering og deltagerpositioner

Da jeg efter sommerferien mødte kl 8.30, regnede jeg med at skulle til det ugentlige fredagsmøde, som var dér, hvor ugens gang blev evalueret over en fælles morgenmad, men da jeg trådte ind i fabrikken, var der kun Lars, en af Bakkelys faste assistenter, som sad ved et bord og læste MetroXpres. Da jeg spurgte, hvor folk var henne, trak han på skuldrene og fortalte, at Martin (Bakkelys biavler) og Oskar vist stadig havde ferie, men ellers havde han ikke hørt noget. I det samme kom Helene (administrativ medarbejder) ind og spurgte: 'Ved vi, hvem der kommer i dag?' Da ingen af os kunne svare, sukkede hun lidt og forklarede, at der var en ordre, som skulle pakkes færdigt, så hun håbede, 'der dukker nogen op i løbet af dagen' (Feltnoter, Bakkely 2014).

Ovenstående uddrag illustrerer, hvorfor det kunne være vanskeligt at beskrive, hvem og hvor mange der til dagligt var tilknyttet Bakkely. Det var slet ikke usædvanligt, at ingen – heller ikke de ansatte – helt vidste, hvem der dukkede op, og når der så kom nogen, deltog de ofte i varierende grader og på forskellige vilkår. Nogle deltog som assistenter, nogle som virksomhedspraktikanter,

nogle 'blot' som praktikanter, nogle var i arbejdsprøvning, nogle deltog som studerende og nogle som frivillige, og ofte indtog/tildeltes deltagerne forskellige positioner, ikke bare i løbet af den tid de var i organisationen, men også i løbet af en enkelt dag. Der var med andre ord en række forskellige subjektpositioner til rådighed og til forhandling, positioner, der potentielt rakte ud over dikotomiske kategoriseringer som fx arbejdende vs arbejdsløs, ansat vs. frivillig og professionel vs. bruger, selvom ingen foruden de ordinært ansatte fik en regulær løn for deres arbejdsindsats, hvilket er en pointe, der uddybes i den artikel, som indgår i dette kapitel.

Organisation og ordinært ansatte

Bakkely blev til dagligt ledet af den ansvarshavende direktør Oskar, som refererede til en bestyrelse bestående af 5 medlemmer valgt på den årlige generalforsamling. Foruden direktøren var der i Bakkely en sæsonansat biavler, der stod for den daglige pasning af alle de stader, som stod hos Bakkelys samarbejdspartnere rundt om i byen. Biavleren underviste også på de kurser i biavl, som blev udbudt til medlemmer, samarbejdspartnere og andre interessenter. Dertil var der, indtil opsigelsen af samarbejdsaftalen med Dagtilbudet i efteråret 2014, en socialfaglig projektmedarbejder tre dage om ugen. I denne stilling lå både koordineringen af det praktiske arbejde i fabrikken (såsom slyngning, tapning, pakning m.m.), rekruttering af assistenter, praktikanter og frivillige, socialfaglig støtte og en bindeledsfunktion mellem 'kontoret', 'fabrikken' og Grønningens kommunale tilbud. Herudover var der yderligere to projektmedarbejdere ansat, den ene primært med opgaver inden for administration og projektudvikling, den anden med ansvar for salg, markedsføring og partnerskaber. Foruden produktion og salg af honning og honningrelaterede produkter (honningbolsjer, vokslys, honningøl m.m.), solgte Bakkely også 'partnerskabspakker' til offentlige og private virksomheder, såvel som rundvisninger og foredrag om biavl og om sociale virksomheder til forskellige organisationer og uddannelsesinstitutioner.⁵³ Herudover deltog Bakkely med 'is-cyklen' eller 'honning-

---

⁵³ En sådan partnerskabspakke indebar, at samarbejdspartneren betalte Bakkely for at opstille og passe bistader, ofte på organisationens eget tag, og derudover forarbejde og sælge honningen (samt andre af Bakkelys produkter) til særlige medarbejderevents og 'presseture'. Aftalen indeholdt ofte også udfærdigelse og levering af en såkaldt CSR-rapport, som de større virksomheder kunne vedhæfte deres årlige CSR-regnskab.

pusher-cyklen' i en række forskellige events, også med henblik på salg og markedsføring. Foruden indtægter fra salg talte også medlemskontingenter, mindre donationer, fonds- og puljemidler, der hovedsageligt blev brugt til projektudvikling og indkøb af materialer.⁵⁴

Denne ganske korte gennemgang af Bakkelys ansatte, aktiviteter, produktion og økonomi tegner et billede af en 'typisk' social virksomhed; en hybrid organisation (Evers 2004) baseret på det, Gardin har beskrevet som et ressource-miks af indtægter (Gardin 2006) fra både den offentlige og private sektor. I ressource-mikset indgår også frivilligt engagement, hvilket i Bakkely refererede til de mange forskellige deltagere, der fra forskellige positioner og med forskellige formål arbejdede timer, dage eller måneder med alt fra produktion og salg til grafiske løsninger.

Assistenterne: mellem ansatte og frivillige

Bakkelys assistenter, som frem til udgangen af 2014 udgjorde kernen i Bakkelys vision om at skabe en mere inkluderende arbejdsindustri, var hovedsageligt blevet rekrutteret gennem Dagtilbudet.⁵⁵ Som en del af samarbejdsaftalen skulle Bakkely løbende modtage og inkludere 3-5 personer fra Dagtilbudets målgruppe, det vil sige hjemløse og tidligere hjemløse under § 110, på Grønningen også blot omtalt som 'hjemløseparagraffen'. Indgangen til Bakkely gik, for assistenternes vedkommende, oftest via Dagtilbudet, og de færreste var til at begynde med klar over, at Bakkely ikke organisatorisk var en del heraf. Således så Poul, en assistent, som på daværende tidspunkt havde været i Bakkely nogle uger, noget overrasket på mig, da jeg refererede til Oskar som direktøren, og udbød:

---

⁵⁴ I runde tal fordelte Bakkelys omsætning i 2014 sig som følger: 620.000 fra sponso-rater og projektmidler, 1.270.000 fra produktsalg og 655.000 fra kurser, formidling og medlemsskaber. Bakkely producerede i 2014 ca. 5 tons honning og havde en samlet omsætning på knapt 2.550.000, af hvilke langt hovedparten er gået til lønninger (knapt 1.790.000). På udgiftssiden talte selvfølgelig også drifts- og administrationsom-kostninger, der i 2014 løb op i ca. 775.000. Tallene er hentet fra Bakkelys årsregnskab 2014.

⁵⁵ Det var således altid assistenterne, der blev refereret til, når Bakkely portrætteredes, ikke bare i medierne (hvor der som regel fulgte fotos af assistenter i bidragter eller i slyngerummet med), men også i organisationens egne produktioner som hjemmesi-den, årsrapporter, informations- og pr-materiale.

Hvad, er det ikke Annemette [den socialfaglige medarbejder, som både var ansat i Dagtilbudet og i Bakkely] der er chefen? Jeg troede da, at det var hende, der bestemte her (Feltnoter, Bakkely 2014).

Assistenterne fik, som tidligere nævnt, udbetalt en dusør samt madbilletter til morgen og frokost, selvom de fleste af assistenterne nedtonede betydningen heraf. Som Alina, der havde været i Bakkely gennem et år, fortalte:

Jeg kom til Bakkely, fordi jeg så det her opslag ude på [herberget], hvor jeg boede på det tidspunkt, og et eller andet skulle jeg jo lave, ikke, så jeg tænkte 'jeg ringer bare og så ser vi, hvad der sker'...

Rikke: Kan du huske, hvad der stod i det opslag?

Altså de søgte assistenter til at passe bier og til produktionen, altså sådan all round, og derfor tænkte jeg, at det var forskellige arbejdsopgaver og, nå ja, noget skulle jeg jo lave. Og så var jeg til sådan en slags samtale med Annemette og Oskar, og så blev jeg, ja, ansat kan man jo ikke sige, man bliver, men at der kom dusør og alt sådan noget oveni, det var bare en bonus

Rikke: det vidste du ikke?

Overhovedet ikke, det var vitterligt bare for at have noget at stå op til, at tage hen til og deltage i. Og så se, hvad der skete derfra, ikke. Så det andet dér var bare et plus, jo (Interview med Alina, Bakkely 2014).

I de år Bakkely hidtil havde eksisteret, var det ganske få af assistenterne, der havde fungeret i organisationen igennem en længere periode. Mange kom forbi et par dage, et par uger eller måske et par måneder, gennem hvilke de arbejdede nogle timer et par dage om ugen. Enkelte var kommet der dagligt eller 2-3 dage om ugen gennem flere måneder, og et par stykker havde været der i mere end et år og var blevet en fast del af dagligdagen og driften. Sidstnævnte lagde mange timers arbejde i Bakkely og tog også en ekstra tårn, når der 'manglede hænder' til et weekend-arrangement eller andre opgaver, som krævede en ekstra indsats.

De fleste af assistenterne fra 'Nr. 8', som Dagtilbudets beskæftigelsesindsats oftest kaldtes, havde dog en række andre udfordringer end manglende bolig og/ eller arbejde. De sloges ofte med psykiatriske diagnoser, stort medicinindtag og mange års stof- eller alkoholmisbrug. En del var således også en integreret del af 'Grønningenmiljøet' og havde deres venner og netværk dér. Alina fortalte i relation hertil:

I starten var vi vist egentlig kun Lars, Bent [assistenter] og mig, og så kom der... så har Annemette jo prøvet at hive folk ovre fra Nr. 8 herover, men

grundet diverse alkoholding og abstinenser med mere, altså... deres interesse er fanget i meget kort tid, og nogen, for at sige det lige ud, ryster så meget på hænderne, at de simpelthen ikke kan være med. [...] Så der har været mange ind over og ud igen (Interview med Alina, Bakkely 2014).

Og Lars, en anden af Bakkelys faste assistenter, fortalte på lignende vis:

Altså, nu er jeg jo ikke ansat som sådan, vel, men jeg er kommet ind i det og ved, hvad der skal laves... Men tit, når der kommer nye ind, så er det nogen, som er temmelig tunge, som skal sættes i gang og ha' alting forklaret, ikke, og man bliver enormt forstyrret... Så kan jeg godt finde på at gå, for det gider jeg ikke rigtig. Men altså, mange er her lige et par dage, og så finder de ud af, det duer slet ikke, og så bliver de væk (Interview med Lars, Bakkely 2014).

I lyset af de produktionskrav, som skulle honoreres i Bakkely, hvis organisationen samtidigt skulle leve op til målet om at 'fungere på markedsvilkår', var der nogle implicitte såvel som eksplicitte krav til assistenterne, krav, som alle langt fra kunne leve op til og derfor hurtigt 'blev væk' igen. At sikre den daglige produktion gennem inddragelse af "folk på kanten" var m.a.o. en konstant udfordring, og i løbet af mit feltarbejde var der i gennemsnit ca. 2-3 assistenter til stede 3-4 dage om ugen.

For de assistenter, som deltog gennem en længere periode, tilbød Bakkely til gengæld nogle fleksible, men samtidig tvetydige deltagerpositioner, hvor man på den ene side ikke var "ansat som sådan", som Lars formulerede det ovenfor, og på den anden side kunne tage del i et 'rigtigt' arbejdsfællesskab i en 'rigtig virksomhed'. Grænsefladen mellem arbejde og ikke-arbejde, ansatte og frivillige, sættes yderligere i fokus i Artikel 1.

Virksomhedspraktikanter: mellem assistenter og ansatte

En anden kategori af deltagere, som var med til at skabe hverdagen i Bakkely, var 'virksomhedspraktikanterne' og de få, der af og til har været i 'arbejdsprøvnings' gennem kommunen eller 'anden aktør'.⁵⁶ I løbet af feltarbejdet var der to personer i virksomhedspraktik: Søren, som med egne ord "havde stor sympati for projektet", og som gerne ville 'benytte lejligheden' til at lære om biavl, og så Karina, der havde "læst om projektet et eller andet sted", og som håbede på,

---

⁵⁶ Ledige dagpengemodtagere havde mulighed for at komme i såkaldt virksomhedspraktik imellem 3-6 uger, mens folk med kronisk eller længerevarende funktionsnedsættelse kunne komme i arbejdsprøvnings i op til 3 mdr..

gennem praktikken, at ”få en fod indenfor”, underforstået at få tilbudt en ordinær stilling i organisationen. Dertil var der også to i arbejdsprøvning: Pernille, som selv havde fundet frem til Bakkely og syntes, ”det var et mega-fedt projekt”, og så Ib, der kom gennem Vejen Frem og med egne ord ”bare ventede på, at han kunne få lov til at være i fred”, dvs. blive tildelt en førtidspension.⁵⁷ Begge kategorier af deltagere deltog i produktionen afhængigt af interesser, arbejdsevne og behov, og alle blev som oftest refereret til som praktikanter. Denne term blev i Bakkely en form for ’mellemkategori’ omfattende personer, der som Bakkelys assistenter stod uden for det ordinære arbejdsmarked, men som samtidigt kunne indgå i organisationen som ’næsten’ ordinært ansatte med en fast defineret arbejdstid og, for enkeltes vedkommende, skrivebordsplads i kontoret. Praktikantkategorien blev således opfattet som ’tættere’ på de ordinært ansatte og betød, for nogle praktikanter, også efterfølgende projektansættelser i Bakkely.

De frivillige: en broget flok

De frivillige omfattede i princippet alle deltagere på nær dem, der var i virksomhedspraktik eller arbejdsprøvning gennem ’anden aktør’, og kategorien refererede i Bakkely til en broget flok af folk: foreningsmedlemmer, venner og venners venner, nysgerrige studerende, praktikanter fra uddannelsesinstitutioner, pensionister og arbejdsledige, som havde hørt om projektet og gerne ville støtte op ved at arbejde som frivillige for Bakkely. Deres motiver var tilsvarende forskellige, hvilket Oskar opsummerede således:

De frivillige kommer, fordi de synes godt om ideen, fordi det er en god historie. Nogle er glade for bierne, andre for blomsterne, og andre er glade for sociale problemer (interview med Oskar, Bakkely 2011).

Nogle frivillige dukkede op en enkelt dag eller to, andre kom et par timer om ugen eller gav en hånd til et foreningsarrangement eller på en festival, og andre igen kom gennem en længere periode og lagde mange timers dagligt arbejde. Også samarbejdspartnere som eksempelvis Røde Kors ’sendte’ frivillige – primært asylansøgere – til Bakkely, hvoraf enkelte kom gennem længere tid og blev indlemmet i kategorien af ’assistenter’, en term, der signalerede et mere integreret tilhørsforhold til organisationen. De fleste frivillige var dog ikke en

---

⁵⁷ Vejen Frem var en anden social virksomhed på Grønningen, primært med fokus på arbejdsintegration.

fast del af dagligdagen i Bakkely, og det var, som jeg tidligere belyste, heller ikke altid, at der var folk til at tage imod dem, når de kom forbi. Opsummerende kan man måske sige, at det mest entydige, der karakteriserede gruppen af frivillige i Bakkely, var den flygtighed og store udskiftning, som hele tiden forekom. I løbet af mit feltarbejde dukkede nye ansigter løbende op, gamle forsvandt, og mange så man kun en enkelt gang eller tre.

De frivillige udgjorde således en ustabil, men ikke uvæsentlig del af organisationen. I nogle perioder og nogle dage kom der slet ikke nogen, andre gange kunne der en formiddag pludselig være 4-5 personer. Enkelte dage eller timer var der *kun* frivillige til stede, hvilket ikke alene kolliderede med organisationens planlægning, men også med dens selvforståelse og eksistensberettigelse. Spørgsmålet om, hvorfor man overhovedet ønskede at inddrage frivillige i produktionen, var heller ikke helt klart. Af og til blev det formuleret som et rent spørgsmål om arbejdskraft (det kunne fx handle om at 'skaffe et par frivillige hænder' for at kunne deltage i en konkret begivenhed), andre gange også som et spørgsmål om at skabe rum for møder mellem forskellige grupper af mennesker. Oskar fortæller fx:

[...] jeg tror på, at Bakkely har nogle værdier om at kunne nedbryde de hegn, der er mellem forskellige elementer i samfundet, for at kunne skabe nærkontakt mellem nationaliteter og forskellige sociale lag. Jeg tror på, at vi har nogle værdier om, at bedre byer har brug for et rummeligt arbejdsmarked med flere kontaktoflader mellem top og bund (Interview med Oskar, 2014).

Når så hverdagen ikke altid levede op til idealerne, skabte det både refleksion og frustration, hvilket følgende uddrag fra mine feltnoter illustrerer:

Efter frokost [...] var der pludselig kun Ulrikke [studerende i praktik fra AU] og mig tilbage i fabrikken. Vi så lidt spørgende på hinanden og besluttede os for at fortsætte med pakningen af julegavekasser lidt endnu. På den ene side følte jeg mig lidt dum ved at blive, fordi der jo ikke var nogle 'rigtige' informanter tilbage. På den anden side ville jeg gerne give en hånd med, og vidste, at der var brug for arbejdsindsatsen. Jeg fornemmede, at Ulrikke tænkte lidt det samme, og når vi nu var to om arbejdet, kunne det jo også være helt hyggeligt. [...] Der var meget stille i huset, mens vi foldede og fyldte papkasser med honningglas, øl og bolsjer, og vi snakkede lidt om dagens arbejde og de udfordringer, der åbenlyst var med at skaffe frivillige. Mens vi arbejdede, kom Sandra [fra kontoret] forbi med en ny ordreseddel til opslagstavlen, og da hun så, hvad vi var i gang med, stoppede hun op, rystede på hovedet og udbrød: *'Hvorfor er der bare noget helt galt med det billede der?'* og fortsatte så: *'den er da helt*

skæv, hvis der kun er jer to tilbage til at lave arbejdet. Der er altså noget galt i dna'et på det her sted, hvis det er sådan nogle som jer og ikke de udsatte, der er de eneste på arbejde. Det er jo dem, det burde handle om'. Hun rullede med øjnene, og vi grinede alle tre lidt, hvorefter hun gik tilbage til kontoret. Ulrikke og jeg blev enige om at stoppe, når den igangværende papbunke til kasser var opbrugt (Feltnoter, Bakkely 2014).

Situationsdefinitioner

Sandras forestilling om, hvad en social virksomhed som Bakkely 'handler om', blev således udfordret, når hun konfronteredes med en tom fabrik, hvor de eneste to tilstedeværende var universitetsstuderende med deres egne projekter i baglommen. For hende handlede Bakkely, som hun uddybende fortalte i et interview, primært om at "bevise, at hjemløse og andre udsatte mennesker" rent faktisk kunne producere noget af 'reel værdi', noget som "er godt nok til at kunne sælges i Lufthavnen eller i Tivoli" (interview med Sandra, Bakkely 2014). For andre deltagere handlede Bakkely først og fremmest om 'at have noget at stå op til', eller om at 'skabe et bedre samfund', at 'klare sig på markedsbetingelser', at 'hjælpe folk på kanten' eller at 'hjælpe bierne i byen'. Hverdagen i Bakkely var således præget af en lang række forskellige forestillinger og forventninger, som deltagerne navigerede imellem, og organisationen blev tilagt forskellige og til tider modsatrettede betydninger. Disse betydninger kom ikke blot til syne gennem forskellige kategoriseringer og fortællinger om Bakkely. De blev derimod løbende skabt gennem den konkrete interaktion mellem forskellige aktører, herunder også fysiske omgivelser og materielle genstande, som dermed var med til at konstituere Bakkely som socialt projekt, som forretning og/eller som noget derimellem. I de næste afsnit beskriver jeg derfor den fysiske og sociale kontekst, som Bakkely må forstås i relation til, hvilket er et afsæt, jeg også formulerede i Kapitel 3.

Fysiske og symbolske grænsedragninger

Når man trådte ind i Bakkely var det første, der mødte én, den gennemtrængende, let sødlige duft af bivoks og, i sommerhalvåret, en konstant summen fra de bier, der fløj rundt under loftet, i vindueskarmene eller omkring de mange bonningtavler, der stod stablet fra gulv til loft i forhallen. Forhallen fungerede som et stort lagerrum med diverse værktøj, paller, tavler og rammer. Derfra kom man gennem 'fabrikken', som rummet blev kaldt af både ansatte og assistenter, et interimistisk indrettet produktionslokale, hvor et par sammenskrubede

borde udgjorde det sted, hvor bonningen blev tappet på glas, hvor der blev sat etiketter på, blev pakket forsendelser, sat voks i rammer, skåret voks til, rullet lys, pakket gaveasker med mere. Langs siderne stod fryserne til bonningis og dronelarver, og i den ene ende var opstillet en lille salgsudstilling/ butik med eksempler og priser på Bakkelys forskellige produkter. På væggene var der et par whiteboards, som viste ugens opgaver og bestillinger, tegninger og plakater af bier samt reoler med diverse kontorartikler og informationsmaterialer. Her i fabrikken arbejdede – ideelt set – en socialfaglig medarbejder/fabrikskoordinator, assistenter, praktikanter og frivillige sammen om dagens opgaver, der uddelegeredes på et kort morgenmøde kl 8.30. En stor glasvæg adskilte fabrikken fra 'kontoret', som busede de ordinært ansatte, samt et aflukket møde- og frokostrum bagest i lokalet. Også her var væggene prydet af bi-plakater og af diverse presseklip om og med Bakkely. På den anden side af en smal gang fandtes 'slyngerummet', hvor tavlerne blev skrallet manuelt og derefter blev slynget i en elektrisk centrifuge. Det var også her, bonningen efterfølgende blev vejlet og stablet i store 20-30 liters plastikspande. Lokalet var yderligere indrettet med et bord til skrælning af honningtavler, europapaller rundt om i siderne, den store slyngemaskine samt en stor industrivask til rengøring af spande og redskaber. Endelig fandtes ved siden af slyngerummet et mindre køkken, et kølerum, et kontorlager og et vaskerum med bi-dragter, Bakkely-t-shirts, toilet, vaskemaskine og rengøringsartikler. I gangen hang en fælles aktivitetskalender og en oversigt over de virksomheder og foreninger, hvor Bakkely havde opstillet stader, der skulle passes. Udenfor i gården stod Bakkelys varevogn, og i et aflåst skur fandt man organisationens is-cykel og en stor ladcykel kaldet "honningpushercyklen", der blev benyttet i forbindelse med diverse events og ikke mindst til 'honning-pushing', dvs til 'on-site' salg af Bakkelys produkter hos samarbejdspartnere, på julemarkeder og festivaler. De nærmeste 'naboer' var Vejen Frem, en social virksomhed, der arbejdede med arbejdsintegration af udsatte grupper, en landsdækkende hjemløseorganisation, og så Dagtilbudets Café, i hvilken der blev tilbudt en varm frokostret og adgang til aviser, computere og telefon til Grønningens brugere (Feltnoter, Bakkely 2014).

Ovenstående sammendrag fra mine feltnoter giver et fastfrosset øjebliksbillede af Bakkelys fysiske rammer og kontekst, rammer, der løbende ændrede sig og ændrede betydning i interaktionen mellem konkrete objekter, indretninger og de forskellige mennesker, som kom og gik i organisationen. Nyerhvervelser som fx den elektriske slyngemaskine, ombygninger som fx etableringen af den glasvæg, der fysisk adskilte 'fabrikken' fra 'kontoret', antallet af medarbejdere og relationerne herimellem såvel som sæsonernes varierende arbejdsopgaver, var alt sammen med til at skabe Bakkely som social virksomhed. Genstande og fysiske manifestationer, som for nogle deltagere alene repræsenterede

en praktisk eller nødvendig foranstaltning, blev af andre deltagere tillagt helt andre betydninger, hvilket løbende var med til at definere, omforme og udfordre karakteren af eksisterende relationer og mulighedsrum. Et konkret eksempel herpå var den glasvæg mellem fabrik og kontor, som blev rejst længe før mit feltarbejde. Om denne væg fortalte Oskar, hvordan den var 'helt nødvendig' for at få "stedet til at fungere som en rigtig arbejdsplads", fordi det førhen var "svært at få ro til at koncentrere sig", mens Bent, en af Bakkelys tidligere assistenter, i modsætning hertil fortalte, hvordan det at være i Bakkely "ændrede sig rigtig meget, dengang glasvæggen kom op". Da jeg nysgerrigt spurgte til, hvad det var, som ændrede sig, fortalte han videre:

Jamen, før den blev sat op, var vi bare sådan sammen om arbejdet, vi gik bare stille og roligt og fandt ud af, hvordan tingene skulle være... vi var heller ikke så mange, altså... men så skulle der jo pludselig den væg imellem, og så blev det meget sådan, der var dem på kontoret og dem i fabrikken, og dem på kontoret var dem, som tog beslutningerne. Det blev meget mere, sådan et hierarki på en måde (Feltnoter, Bakkely 2014).

Grænsedragningen mellem 'dem på kontoret' og 'dem i fabrikken' understøttedes og forandredes således også med rummets fysiske udtryk, eksempelvis gennem etableringen af en 'glasvæg', der både understregede og skabte Bakkely som en 'rigtig arbejdsplads' og samtidig reproducerede en hierarkisk grænse mellem ordinært ansatte og assistenter. Som sådan var den også et eksempel på, hvordan betydningsproduktion konstitueres i interaktion med den fysiske verdens materialitet (Sjørlev 2015). Som fysisk objekt tillægges glasvæggen ikke alene forskellige betydninger, den er med til at forme relationer og praksis, herunder grænsen mellem ansatte og assistenter. Denne grænse mellem forskellige deltagerpositioner, som løbende både blev bekræftet og udfordret, kom til udtryk på mange forskellige måder i løbet af mit feltarbejde, langt fra alle så fysisk manifeste som en glasvæg. Ofte blev den konstrueret gennem små sidebemærkninger og spøgefulde kommentarer, og i mine feltnoter har jeg fx noteret, hvordan Alina en formiddag kom ind i fabrikken, hvor jeg allerede sad ved et bord sammen med Per, der også var assistent. Hun så sig rundt til alle sider i lokalet og udbrød spøgende: "hvad, øh, er her slet ingen voksne i dag?", underforstået nogle af organisationens ordinært ansatte. En anden feltnote er fra det ugentlige fredagsmøde, hvor alle fremmødte spiste morgenmad sammen:

Vi var i gang med evalueringsrunden, hvor ugens gode og mindre gode arbejds-gange blev vendt. Annemette spurgte Dennis, en assistent, som næsten lige var startet, hvordan han syntes, det havde fungeret i slyngerummet, hvortil han svarede: 'det kan jeg ikke sige, jeg er jo ikke en af dem, som skal vurdere noget her. Det er ikke mit job' (Feltnoter, Bakkely 2014).

Der er dog, som mit materiale også viser, ikke tale om nogen entydig eller statisk grænsedragning. Hvor både Alina og Dennis i ovenstående eksempler tydeligt markerede og reproducerede en hierarkisk grænse mellem ansatte og ikke-ansatte, med de ansatte som 'voksne' og som dem, der er i en position til at 'vurdere' det konkrete arbejde, der er udført i ugens løb, kunne de også begge, på andre tidspunkter, indtage andre positioner og dermed forhandle etablerede grænser. Fx skældte Dennis på et andet morgenmøde ud over, at 'ingen sørgede for, at der var rene Bakkely-t-shirts på lager', hvorefter han konstaterede:

De skal da bare vaskes fast en gang om ugen, så der altid er nogle rene, ikke?
Hvis der ikke er andre, som gør det, så kan jeg sgu da godt ta' den tjans, hvis det skal være (Feltnoter, Bakkely 2014).

Og på tilsvarende vis var det fx ofte Alina, der i praksis viste nye deltagere (både frivillige, assistenter og praktikanter), hvordan man pakkede honningpusher-vognen eller gjorde tappemaskinen klar, selvom "det ikke var hendes opgave" (underforstået: noget 'de voksne', dvs ordinært ansatte, burde tage sig af), som hun flere gange påpegede det i løbet af vores samtaler. De subjekt- eller delta-gerpositioner, som etableredes gennem Bakkely, var således hverken statiske eller entydige, men snarere multiple og kontinuerligt til forhandling; afhængigt af den konkrete situation kunne deltagerne både indgå som ansatte, assistenter og frivillige – eller som noget dér imellem – såvel som i arbejdspraksisser, der både kunne være 'sociale', 'projekt-agtige', 'fabriks-agtige' og 'virksomhedsori-enterede'.

Som eksemplerne ovenfor således illustrerer, lod hverdagen i Bakkely sig dårligt indfange alene gennem formålserklæringer og projektbeskrivelser. Den konstitueredes gennem heterogene betydningsproduktioner, som både skabtes i interaktionen mellem forskellige aktører (både mennesker – herunder også forskeren - og 'ting') i Bakkely, og i relationerne mellem Bakkelys lokale, sociokulturelle og (velfærds)politiske kontekster. Bakkelys fysiske placering på Grønningen var ikke alene med til at positionere organisationen som en del af

en kontekst af sociale organisationer, der alle arbejdede med at forbedre vilkårene for nogle af samfundets mest udsatte; det var også i relationerne til bl.a. Dagtilbudet som et kommunalt tilbud, at Bakkely spejlede og definerede sig som 'noget andet', eksempelvis som "en rigtig virksomhed". Derfor vil jeg i det følgende afsnit introducere Grønningen som en del af den virkelighed, der var med til at konstituere Bakkely som 'social virksomhed'. Dette er først og fremmest relevant, fordi Grønningen og ikke mindst Dagtilbudet både symbolsk og konkret udgjorde Bakkelys 'signifikante anden', men også fordi jeg indledningsvist har argumenteret for, at social virksomhed altid må ses i relation til konkrete aktørers hverdagspraksisser og de sociokulturelle såvel som materielle kontekster, de indgår i (Amin 2009b; Kerlin 2010).

Grønningen – en ø i Byen

På vej til Bakkely cyklede jeg ad den trafikerede Byvej med dens store, moderne prestigebygninger, og passerede på vejen et fitness-center og nogle store parkeringspladser. Kontrasten hertil var derfor stor, når man svingede ind gennem porten til Grønningen og mødes af klassiske gamle røde eller guldudsede murstensbygninger, grønne små oaser og mindre klynger af mennesker, der sad eller stod og snakkede under halvtage eller ved bænke omgivet af plantekasser. For en udefrakommende var det svært at finde sin vej rundt, da husnumrene fulgte deres helt egen logik, og jeg kom forbi både den pigetrådsindbegnede, sikrede døgninstitution Skrænten og 'Byhaven på Grønningen' med drivhuse og rækker af højbede. På husmurene var der ophængt skilte med navne som 'Værkstederne', 'Cafeen Grønningen', 'Vejen Frem', 'Galleriet', 'Frivilligcenter Byen', 'De hjemløses organisation', 'Gadeindsatsen' og altså 'Bakkely', men mange bygninger havde også blot et nummer. På en solskinsdag kunne området ved første øjekast minde om en idyllisk lille landsby, men hurtigt blev det indtryk forstyrret af en kvinde, som kom vaklende med et stort sår i panden. Samtidig fik jeg øje på en ældre mand, der lå i sin sovepose langs et cykelskur, og hørte også et højlydt skænderi, som udviklede sig blandt en lille gruppe mennesker, der stod på fortovet lidt længere fremme. Fra en sidegade kom to af de uniformerede betjente, som har deres jævnlige gang på Grønningen, og man skulle således ikke have opholdt sig mange minutter i området, før man blev mindet om, at 'Øen Grønningen', som nogle ynder at kalde stedet, befolkes af nogle af de skæbner, der i både social og fysisk forstand befinder sig allerlængst væk fra 'normalsamfundet' og de store prestigebygninger på den anden side af Byvej (Feltnoter, Bakkely 2014).

Området Grønningen udgjorde på flere niveauer og til tider meget manifest Bakkelys nærmiljø og lokale kontekst. Grønningen, hvis jord og bygninger ejes af Kommunen, blev stiftet som en arbejdsanstalt med tilknyttet hospital i 1908

efter nedlæggelsen af Gården, Kommunens oprindelige fattiggård. På Grønningen skulle voksne mennesker, ”der faldt det offentlige til byrde, dvs hjemløse, prostituerede, kriminelle og psykisk syge” sættes i arbejde, om end arbejdsanstalten i 1960 skiftede navn til Forsorgshjemmet Grønningen, og arbejdstvangen blev afskaffet i 1976. Foruden værksteder og vaskeri rummede Grønningen også herberg og sygeafdeling, og i 2000 blev Grønningen som ’totalinstitution’ omlagt til tre selvstændige enheder (Boenheden, Herberget og Dagtilbudet) under Socialforvaltningen i Kommunen.

Foruden disse tre enheder huser Grønningen også sociale virksomheder som Vejen Frem og Bakkely såvel som frivillige civilsamfundsorganisationer og rådgivningstilbud. Der findes på Grønningen en række forskellige behandlings-, aktiverings- og aktivitetstilbud målrettet den heterogene gruppe af mennesker, der i det 19. århundrede blev kategoriseret som ’fattiglemmer’, og i dag falder ind under kategorien ’socialt udsatte’, herunder hjemløse og mennesker med psykiske vanskeligheder og/eller misbrugsproblematikker. Hvor anlægget på Grønningen oprindeligt var afgrænset af en voldgrav, er det i dag delvist afgrænset af røde murstensmure med to portindgange, hvilket er med til at forstærke indtrykket af Grønningen som et fysisk isoleret område, som et afskærmet sted, der kan rumme – eller skjule – normalsamfundets udstødte. I mere positive termer beskrives Grønningen på Dagtilbudets hjemmeside som ”et frirum for mennesker, der søger alternativ til livet på gaden, eller som kæmper med svære personlige problemer”. I dette frirum, der altså består af en lang række sociale tilbud til udsatte borgere, fandt man således også Bakkely.

Bakkely – en virksomhed på øen

Bakkely har, som beskrevet ovenfor, helt fra begyndelsen haft et tæt samarbejde med Dagtilbudet på Grønningen og derigennem også med Kommunen. Dette samarbejde har været afgørende for etableringen af Bakkely, som ikke alene har nydt godt af de lokaler, Dagtilbudet løbende har stillet til rådighed. Dagtilbudet har også assisteret med socialfaglig sparring, et vist rekrutteringsgrundlag blandt Dagtilbudets ’brugere’ samt en central placering i et miljø, hvor diverse organisationer og projekter på forskellig vis har arbejdet for og med målgruppen af socialt udsatte borgere eller ’mennesker på kanten’, som er en anden kategorisering, man møder på hjemmesider og i informationsmateriale om både Grønningen og Bakkely. Desuden var Bakkely også en fysisk del af Grønningen, ikke bare med fabrikken, men også via de opstillede bistader, som

stod på et lille afskærmet stykke jord knap 100 meter derfra, og ofte sås folk i bidragter (det være sig ansatte, assistenter eller folk på rundvisning) spadsere frem og tilbage i området. For den nysgerrige udefrakommende var der som sådan ingen synlige tegn på, at Bakkely ikke var et kommunalt tilbud på linje med de øvrige værksteder. Alligevel konstrueredes Dagtilbudet – og 'det kommunale' mere diffust - ofte som Bakkelys modsætning, og både bestyrelsesmedlemmer, ansatte og assistenter beskrev organisationen som "noget andet" end de kommunale projekt- og værkstedstilbud på Grønningen. Johan fra Bakkelys bestyrelse forklarede:

Lad os sige det sådan: hvis Dagtilbudet bruger penge på at aktivere folk som [Bakkelys assistenter], der laver et eller andet produkt, som Dagtilbudet så køber, så er det ikke på markedsbetingelser, så bliver det et aktiveringsprojekt, fordi de bare smider penge efter nogle forskellige. [...] Så for mig er det vigtigt, at Bakkely skal fungere på markedsbetingelser i forhold til at have helt almindelige kunder. (Interview med Johan, 2014).

Forestillingen om at være 'uafhængig af det offentlige' og om at være 'anderledes' levede stærkt i Bakkely, både blandt ansatte og assistenter. Og hvor man altid kan diskutere spørgsmålet om økonomisk uafhængighed (hvilket det også blev i Bakkely), var det oftest den organisatoriske og ideologiske 'andethed', der formuleredes som noget centralt. Med denne fulgte bl.a. en frihed til at organisere arbejdet på andre måder og dermed, måske, skabe andre rammer og muligheder for deltagelse, end man i Bakkely oplevede, at det var tilfældet i de kommunale tilbud. Annemette, Bakkelys socialfaglige medarbejder, som både var ansat i Bakkely og i Dagtilbudet, forklarede således:⁵⁸

Altså, her [i Bakkely] får assistenterne lov til meget mere, end de gør på den anden side... fx, her har de to faste assistenter fået nogle, det er helt uhørt ovre på den anden side, hvor de også korser sig lidt. For de véd godt, at én har været inde og drikke en weekend, og hvorfor fanden har vedkommende så fået en nøgle? Fordi Bakkely har så meget tillid til de faste, at de selv kan komme og selv tage ud til et eller andet arrangement. [...] Så på den måde er der en kæmpe forskel. [...] Altså, i Bakkely ser vi jo de to faste, vi har, på en måde mere som medarbejdere end som assistenter (Interview med Annemette, 2014).

---

⁵⁸ Den dobbelte ansættelse var en del af partnerskabsaftalen mellem Dagtilbudet og Bakkely, idet man fra Dagtilbudets side insisterede på, at der skulle være en socialfaglig medarbejder til at assistere og koordinere de af Bakkelys assistenter, som blev rekrutteret via §110 gennem Dagtilbudet. Helt konkret var Annemette derfor ansat i Bakkely 3 dage om ugen, men hun arbejdede i Dagtilbudet de resterende 2 dage.

Og Sandra, der var projektmedarbejder i Bakkely, italesatte også en forskel, når hun fx fortalte:

Noget af det dér behandlermiljø, altså... jeg tænker, hvilken side af bordet er han på? Nåh, han er pædagog, jamen, hvordan fanden kan han så sidde der og drikke kaffe i timevis, altså... (Interview med Sandra, 2014).

Bakkelys 'andethed' konstrueredes således løbende og blev tillagt forskellige betydninger, men generelt udgjorde Dagtilbuddet, 'kommunen' eller 'det offentlige' en signifikant størrelse eller figur, som man hele tiden definerede sig i forhold (opposition) til. At være 'noget andet' og 'uafhængig af det offentlige' tilbød på sin vis nogle friere rammer, men dermed også en anden form for ansvar i forhold til målgruppen af socialt udsatte:

Her skal selvfølgelig være rummeligt og plads til folk på kanten [...], men det kan ikke fungere, hvis vi skal sige ja til alle, det kan ikke fungere, hvis vi skal være bundet til nogle af de grupper, som sidder derovre [...]. Det er en af grundforskellene mellem os og kommunen. Kommunen skal sige ja til alle, det er sidste sted, hvor man skal sige ja... ligegyldigt hvem man er, skal man have plads i Dagtilbuddet (Interview med Oskar, 2014).

Selvom Bakkely i offentlighedens billede nærmest var synonymt med kategorien af 'arbejdsintegrerende sociale virksomheder' (WISEs), og i medierne primært blev fremhævet for deres integration af udsatte borgere (en indsats, for hvilken de også blev tildelt 'Socialøkonomisk Årspris 2013'), var det for Oskar magtpåliggende at understrege, hvorledes Bakkely ikke bare handlede om 'aktivering' (se også afsnittet 'Bakkely som WISE', dette kapitel). Bakkely var for både ansatte og assistenter ikke 'bare' et "kommunalt værksted", men repræsenterede – og tilbød – en bid af 'verden udenfor':

De [Dagtilbuddet] har jo en interesse i, at vi ligger her på Bakkely, vi gi'r dem jo en indgang til en arbejdsplads, som er uden for væggene (Interview med Oskar, 2011).

Helt uagtet selvfølgelig, at Bakkely jo rent fysisk var placeret 'inden for væggene'. Forestillingen om, at Bakkely således repræsenterede 'noget andet' end de indsatser, det offentlige tilbød, blev artikuleret og til tider også udfordret i flere forskellige sammenhænge, men aldrig på nogen entydig måde. Det blev i fortællingerne om Bakkely således ofte også understreget, at Bakkely jo heller

ikke var en "traditionel virksomhed", men derimod, eller også, et "lille socialt projekt". Således situeret i et grænseland, i limen eller på tærsklen mellem Grønningens sociale indsatser og "verden udenfor", mellem forretning og projekt, mellem markedskapitalisme og offentlig styring, mellem lønarbejde og frivillighed, opstår en række kategoriale sprækker eller 'mellemheder', der som Foucaults heterotopier tillader deltagerne - på én og samme tid - at reproducere, tviste og udfordre normalsamfundets klassifikationer, positioner og strukturer. I en sådan optik kunne man derfor, som jeg argumenterede i Kapitel 5, analytisk anskue Bakkely som et heterotopisk sted "capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible" (Foucault 1986, p.25) eller, mere metaforisk, som et persisk tæppe med mange indvævede verdener, herunder både forretningen, det sociale projekt, den kommunale forvaltning og markedet, og det var i den forstand, Bakkely som social virksomhed syntes at være betwixt and between – både og og hverken eller. For som jeg også har fremhævet, var det ikke kun 'det offentlige', som Bakkely definerede sig i opposition til, og organisationen blev jo netop etableret ud fra et ønske om at skabe et alternativ til 'markedskapitalismen'; et begreb der, som jeg viser nedenfor, i Bakkely blev benyttet i en række forskellige betydninger.

'Andethed' som modstand og emancipation?

I det kommende afsnit vil jeg, i et forsøg på at 'strække' mine analyser en tand, foretage en lille ekskurs gennem inddragelsen af et andet og mere makroorienteret perspektiv på, hvordan man eventuelt også kan forstå betydningen af den 'andethed', som blev artikulert i Bakkely. Stadig med afsæt i empirien trækker jeg på Nancy Frasers kapitalismekritiske tanker om modstand og emancipation i et forsøg på at indramme Bakkelys samtidige opposition til 'det offentlige' og til 'markedet'. Det kan jo umiddelbart godt virke lidt paradoksalt, at man i Bakkely lagde så stor vægt på at være 'uafhængige af det offentlige', når udgangspunktet for at etablere Bakkely først og fremmest var en udtalt kritik af den kapitalistiske økonomi og produktionsform, en form "som ødelægger miljøet og ødelægger mennesker samtidigt" (Interview med Oskar, 2014). Med Bakkely skulle man skabe en bæredygtig industri "med plads til alle", en industri "som gør os lykkelige i stedet for nødvendigvis rige", hvilket er en vision, der også bygger på en udtalt kritik af den kapitalistiske markedsproduktion og jagten på økonomisk profit. Som Oskar også formulerede det:

Jeg tror på et mere idealistisk samfund... [...] Vi har nogle værdier i Bakkely om, at man kan producere og være produktiv i samfundet uden at være produktiv på den kapitalistiske måde, som ødelægger miljøet og ødelægger mennesker samtidigt (Interview med Oskar, 2014).

Idealet var således at skabe en produktionsform der, med Oskars ord:

[...] giver tilbage til miljøet, og som skaber nogle konkrete, synlige muligheder for mennesker, som er uden for samfundet. [...] Det er de to ting, vi går og gør her, faktisk, at forene det sociale og det miljømæssige. Vi skaber en industri, som kan forene det [...]. Og det økonomiske, forretningen, er en forudsætning, vi skal kunne gøre det uden at være afhængige af puljer og fonde (Interview med Oskar, 2014).

Som den plurale, post-kapitalistiske position, jeg introducerede i Kapitel 2, formulerede Oskar både en kritik af det kapitalistiske system, i hvilket økonomien med Polanyis ord er blevet 'løsrevet' (disembedded) fra samfundets sociokulturelle og politiske institutioner og dermed betragtes som ødelæggende for menneskelige fællesskaber, såvel som for natur (Fraser 2013, p.119; Polanyi 1971) og, i forlængelse heraf, en vision om at ændre på dette. Bakkely kunne derved også, på linje med mange andre sociale virksomheder, betragtes som et konkret forsøg på at 'genindlejre' (reembed) økonomien i en produktion, som tager hensyn til både mennesker og miljø. Denne bevægelse betegnede Polanyi i sit hovedværk "The Great Transformation" (oprindeligt skrevet 1944) som "the dobbelt movement" (Fraser 2011, p.139; Hann & Hart 2011), og det kan derfor synes lige for at læse de nyere socialøkonomiske initiativer, herunder også Bakkely og KBHFF, som forsøg på at skabe en mere human, solidarisk og pluraløkonomisk produktion og samfundsindretning (jf Kapitel 2, se også Artikel 2 "Vækst, vækst, vækst: social virksomhed som post-kapitalistisk praksis?", Kapitel 7). Men som jeg har fremstillet det ovenfor, var det i Bakkely ikke alene den kapitalistiske markedsmodel, man definerede sig i opposition til, og Polanyi er da også, med tesen om 'den dobbelte bevægelse' blevet kritiseret for at romantisere og derved overse 'genindlejringens' potentielt reaktionære og undertrykkende mekanismer, på samme vis som han også overser markedskræfternes potentielt frigørende potentialer (Fraser 2011). I et forsøg på at nuancere Polanyi, introducerer Fraser således, hvad hun selv betegner som et 'trippel-perspektiv':

The goal should be a new, quasi-polanyian conception of capitalist crisis that not only avoids reductive economism but also avoids romanticizing society (Fraser 2011, p.140).

Polanyis relevans til trods risikerer han, ifølge Fraser, at reproducere et karikeret billede af henholdsvis 'onde' løsrevne og 'gode' indlejrede markeder (Fraser 2011, p.140,144), og i Bakkely formuleredes der da også en kritik af både den 'indlejrede', her i forståelsen 'offentlige'/'beskyttende' såvel som den 'løsrevne'/'ødelæggende', dvs. private, profitorienterede økonomi. For at overskride den dualisme, som Polanyis arbejde bygger på, foreslår Fraser et fokus på 'emancipation' som en tredje kategori mellem den løsrevne markedsgørelse og genindlejringens 'beskyttelse' af mennesker og miljø. Hun skriver:

Whereas protection aims to shield society from the disintegrative effects of unregulated markets, emancipation aims to expose oppressive relations wherever they root, in society as well as in economy. Whereas the thrust of protection is to subject the market exchange to noneconomic norms, that of emancipation is to subject both market exchange and nonmarket norms to critical scrutiny (Fraser 2011, p.145).

Emancipation går således på tværs af grænsedragninger mellem 'det private' og 'det offentlige' som en opposition eller 'kamp' mod dominans, der hverken knytter sig til den ene eller anden 'sfære', men som finder sin modstandsform i mødet med dominerende normer, institutioner og strukturer, uanset deres udspring (Fraser 2011, pp.145–146). Denne kamp kan selvsagt tage mange former, og hvor Fraser inddrager feminismen som empirisk eksempel på en frigørelseskamp, der unddrager sig Polanyis dikotomiske ramme, vil jeg, i en langt mindre skala og med et afsæt i hverdagspraksisser, således også trække på Frasers 'trippel-perspektiv' i forsøget på at forstå Bakkelys samtidige bestræbelser på at definere sig i opposition til det kapitalistiske (løsrevne) markedssystem, såvel som til den kommunale regulering (indlejring) og dominans. Bakkelys 'frigørelseskamp', artikulert som en insisteren på en 'andethed', var som sådan hverken rettet entydigt imod det offentlige eller imod markedet, men formuleredes oftere som et mere ambivalent 'både-og'; man var både i opposition til, eller 'noget andet end' de kommunale tilbud 'ovre på den anden side', såvel som man var i opposition til, eller 'noget andet end' markedskapitalismen, der 'både ødelægger mennesker og miljø'. Samtidig med, at man i Bakkely altså også, som eksemplerne ovenfor har vist, reproducerede eksisterende grænsedragninger og produktionsformer. Fraser selv er heller ikke blind for sådanne

ambivalenser, og hun påpeger i relation hertil, hvordan heller ikke det emancipatoriske projekt som hendes 'tredje ben', kan fritages fra kritisk granskning:

Nor is emancipation immune to ambivalence, as it produces not only liberation but also strains in the fabric of existing solidarities. Thus, even as it overcomes domination, emancipation may help dissolve the solidary ethical basis of social protection, thereby fostering marketization (Fraser 2011:26).

Frigørelsesperspektivet risikerer således både at understøtte markedsgørelse og social (over)beskyttelse, om end Fraser, med reference til Boltanskis og Chiapellos "The New Spirit of Capitalism" (2005), finder en foruroligende alliance mellem tidens emancipatoriske bestræbelser og neoliberalismens markedsgørelse med dens indbyggede kritik af staten (Fraser 2011, p.157). Denne pointe kan, som jeg læser Fraser, både betragtes som en indirekte kommentar til den del af SE-feltet, der (for) entusiastisk hylder ideen om, at sociale virksomheder gennem implementeringen af forretningsmodeller fra det private erhvervsliv kan løse sociale- og miljømæssige samfundsproblemer (se Kapitel 2) og, mere konkret, som den tendens til 'mission-drift' eller 'creaming', der ses i mange organisationer, herunder sociale virksomheder, der både skal løfte en social opgave og samtidig bevise deres værd overfor kunder, bidragsydere og samarbejdspartnere (Jørgensen & Sievers 2015; Davies 2011; se fx Anheier & Krlev 2014; Garrow & Hasenfeld 2014). I Bakkely betød dette pres bl.a. en opsigelse af den eksisterende partnerskabsaftale med Dagtilbudet, delvist med henblik på at iværksætte en bredere (i praksis mere snæver) rekrutteringspraksis, hvilket mere diffust, men ikke mindre problematisk, også kan betragtes som en form for ansvarsfrihed overfor de 'dårligste' blandt målgruppen af udsatte borgere, en ansvarsfrihed, der betyder, at Bakkely i kraft af sin 'uafhængige' status som privat organisation ikke var forpligtet på at 'sige ja til alle'. Som Oskar også konstaterer det:

Her skal selvfølgelig være rummeligt og plads til folk på kanten [...] men det kan ikke fungere, hvis vi skal sige ja til alle, det kan ikke fungere, hvis vi skal være bundet til nogle af de grupper, som sidder derovre [i Dagtilbudet, red.] (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

Bakkelys 'andethed' bliver således også et tveægget sværd, forstået på den måde, at det emancipatoriske projekt og organisationens 'hverken-eller' position, gennem hvilken man både definerede sig i opposition til 'det kommunale system' såvel som til 'den kapitalistiske markedsmode', på den ene side skaber

det, man med Foucault kunne kalde heterotopiske sprækker, i hvilke assistenter, frivillige og praktikanter potentielt skaber nye subjektpositioner og muligheder for deltagelse (se også Artikel 1, dette kapitel). Samtidig, på den anden side, minimeres selvsamme sprækker i kampen for at bevare sin 'uafhængighed' og overleve 'på markedsvilkår'. Og netop spørgsmål om 'uafhængighed', om 'det sociale', om 'markedet' og om Bakkely som social virksomhed dukkede op igen og igen gennem mit feltarbejde, hvorfor jeg i det følgende afsnit vil se nærmere på de kontinuerlige forhandlinger og situationsdefinitioner, som prægede hverdagen i Bakkely. Disse relaterer jeg dernæst til en bredere diskussion af den form for social virksomhed, der går under betegnelsen WISE, et begreb, jeg diskuterer i relation til Bakkelys ambitioner og hverdagspraksisser.

”Det er altså noget rod med de der ord”: Bakkely ’betwixt and between’

Jeg sad inde på kontoret for at besvare nogle mails på min telefon, mens Sandra og Helene [begge projektmedarbejdere] arbejdede ved hvert deres skrivebord. Sandra var ved at gennemgå tekster til den nye hjemmeside, da hun undrende stoppede op for at spørge Helene om 'hvorvidt det egentlig er fair at skrive, at vi ikke modtager offentlig støtte?' Hertil svarede Helene, at det 'vel er fordi, vi ikke får penge til driften' og uddybede så, at 'vi jo heller ikke får penge af kommunen for at tage assistenter ind'. Sandra indvendte, at det 'vel i høj grad er noget, man kan stille spørgsmålstegn ved', 'for vi bor her jo gratis', og hun funderede så: 'Og hvordan er det også i forbindelse med den frivillige og gratis arbejdskraft? Nogle ville måske sige, at det bare handler om at skaffe gratis arbejdskraft, eller hvad er det egentlig, man gør... hvordan kan man egentlig definere, hvem eller hvad Bakkely er for noget? Hertil svarede Helene, at Bakkely 'jo både er en forening og en socialøkonomisk virksomhed' og forklarede, at man 'jo kan melde sig ind i Bakkely, hvilket man ikke kan i en virksomhed'. Hun spurgte så til, hvad der 'egentlig står på hjemmesiden, at vi er?' og Sandra sagde, at der 'bl.a. står, at vi er en ikke-erhvervs-mæssig forening' og fortsatte:

'men det giver da slet ingen mening, når vi både driver erhverv og lever af at sælge'. Helene mente, at 'det handler om noget 'moms-mæssigt', og Oskar, som netop kom ind ad døren, sagde, at det er 'noget juridisk', men at det heller ikke skulle stå sådan på den nye hjemmeside. Sandra sagde, at det står meget uklart, og at hun stadig syntes 'det er at stramme den' når der står, at Bakkely ikke modtager offentlig støtte'. Oskar afbrød ved kort at sige: 'det definerer vi ikke som støtte, men som partnerskaber'. Helene forsøgte at afslutte diskussionen ved udglattende at sige, at 'Sandra bare leger djævlens advokat' og at 'det vel bare handler

om, at vi ikke pludselig kan komme i klemme', og hun understregede igen, at det væsentlige 'vel er, at Bakkely både er en forening og en socialøkonomisk virksomhed'. Derefter snakkede de lidt frem og tilbage om, hvorvidt man kunne kalde assistenternes arbejde for gratis eller frivilligt, og Oskar påpegede, at de jo rent faktisk fik en løn, nemlig dusøren. Sandra rundede af med at konstatere, at meget af det for hende at se 'er sådan lidt i en gråzone', men det 'så de nok ikke helt ens på'. Så spurgte hun til nogle informationsfoldere, som også skulle rettes til og genoptog derefter arbejdet i stilhed (Feltnoter, Bakkely 2014).

Ovenstående udveksling i relation til Bakkelys identitet, organisering og arbejde kan man sikkert finde tilsvarende på de fleste arbejdspladser, hvor specifikke begreber og definitioner også diskuteres. Når jeg har valgt at gengive den her som en signifikant praksis i Bakkely, skal det ses i relation til de mange andre gange, jeg overhørte eller tog del i lignende ordvekslinger, såvel som i relation til den del af forskningsfeltet, der på lignende vis har beskrevet social virksomhed som et omstridt begreb (Arthur et al. 2006; Ziegler 2009; Hulgård & Andersen 2012) og som en dilemmafyldt praksis (Berglund & Schwartz 2013; Diochon & Anderson 2010). Som det også fremgår af de empiriske eksempler, jeg hidtil har præsenteret, kunne Bakkely hverken forstås som en klassisk, markeds kapitalistisk virksomhed, som en frivillig, social forening eller alene som et socialt projekt for udsatte borgere. Når jeg spurgte ind til Bakkely som organisation, forklarede Oskar således også, som jeg tidligere citerede ham for, hvordan Bakkely på den ene side ”ligger tættere på en virksomhed end en forening” og på den anden side ”overhovedet ikke er en virksomhed” (Interview med Oskar, 2014). Og da jeg i et interview med Sandra, som også er citeret ovenfor, fik mulighed for at spørge ind til den refererede diskussion, sagde hun:

Det er noget, vi har diskuteret en del gange, det der med støtte eller ej, men også alle de der ord... så står der én ting et sted, og en anden ting et andet sted, og den der uklarhed eller inkonsekvens, den er noget bras. For hvordan skal jeg kunne sælge et produkt, hvis jeg ikke ved, hvad det består af? Så på en måde, det er altså noget rod med de der ord

Rikke: men hvordan opfatter du Bakkely, hvordan ville du beskrive organisationen?

Jamen, forening bruger jeg ikke, for det stikker lidt i en anden retning, altså i min fortolkningsramme. Jeg siger socialøkonomisk virksomhed, og det er fordi jeg synes, det kommercielle aspekt er vigtigt... Det kommercielle ben, salget, retfærdiggør... det beviser faktisk, at netop de her folk [assistenterne] kan være med i en rigtig produktion, mennesker, som ellers ikke rigtig tæller. Her laver de rent faktisk noget, som kan sælges i lufthavnen, i Tivoli, som kan langes over disken i supermarkedet. [...] Der er rent faktisk rigtig business i det, det

kører ikke bare i ring i en lukket [aktiverings] cirkel. Og socialt projekt, altså, det er sådan lidt hippieagtigt, med sådan nogle, der løber rundt og vil gøre godt i verden... Så projekt har også en anden lyd, men Oskar elsker den der med, at 'vi er et lille socialt projekt med store ambitioner', så den vil han ikke rigtig af med (Interview med Sandra, Bakkely 2014).

Med forskellige ord forsøgte Bakkelys ansatte på forskellige måder at meningsudfylde Bakkely som social virksomhed. Dette foregik ikke på nogen entydig eller pre-determineret måde og, som de følgende afsnit også viser, skabte dét 'rod', Sandra oplevede som "noget bras", og som jeg analytisk indrammer som liminalitet, midlertidige heterotopier i Foucaults forstand, dvs. konkrete mulighedsrum, i hvilke man, om end flygtigt, samtidig kan være både forretning og socialt projekt, uafhængig og afhængig, assistent og frivillig, arbejdende og ikke-arbejdende. Det sidste viste sig at være af central betydning, ikke mindst for Bakkelys assistenter (jf. Artikel 1), selvom forestillingerne om Bakkely som en såkaldt WISE også blev voldsomt udfordret af deltagerne. Derfor fortsætter jeg i det næste afsnit med en indkredsning af Bakkely som WISE – eller ej – idet organisationen, også i relation til den bredere, velfærdspolitiske kontekst, hele tiden blev defineret i forhold til spørgsmål om beskæftigelse, aktivering og arbejdsintegration.

Bakkely som WISE?

En særligt udbredt form for social virksomhed, både herhjemme og i en europæisk sammenhæng, er det, der oftest betegnes som WISEs – work integration social enterprises – eller på dansk, arbejdsintegrerende sociale virksomheder. Deres hovedformål er, ikke overraskende, at hjælpe udsatte borgere tilbage eller ind på arbejdsmarkedet gennem forskellige former for opkvalificering og jobtræning, med produktionsaspektet som en definerende faktor:

Production is part of the identity of WISEs as a support for their integration objective. Indeed, carrying out a continuous activity of production of goods and services, facing a certain level of economic risk and pursuing the integration of their workers through a productive activity are all part of WISEs mission by definition. (Nyssens 2006, p.315)

Som flere forskere har pointeret det, hænger opblomstringen af netop denne form for social virksomhed tæt sammen med velfærdspolitikens udvikling og bevægelsen fra en universel velfærdsmodel til det, Dean har kaldt workfare

(Dean 2008; Dey 2013; Garrow & Hasenfeld 2014; se også Jørgensen & Sievers 2015). I en dansk kontekst synes termen social virksomhed næsten at være blevet synonymt med WISEs, idet sociale virksomheder både i rapporter og politikpapirer primært fremhæves for deres evne til at skabe beskæftigelse for udsatte grupper (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014; Jensen 2012; Thuesen et al. 2013). Denne bevægelse og sammenstilling behandles nærmere i Artikel 1 ”Mellem arbejde og off-day: tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder” (Jørgensen & Sievers 2015), der indgår i dette kapitel.

Også i Bakkely diskuteredes spørgsmålet om beskæftigelse og arbejdsintegration, og i det offentlige rum fremhævedes organisationen primært for dens arbejdsintegrerende indsats i forhold til udsatte borgere; hyppigt blev Bakkely fremstillet som et mønstereksempel herpå. Det var således også i et beskæftigelsesperspektiv, at Bakkely i 2013 modtog ’socialøkonomisk årspris’ for organisationens evne til ”at skabe vækst, skabe beskæftigelse for udsatte og få bierne tilbage til byen” (Annette Vilhelmsen, tidligere socialminister, ved tildelingen af Socialøkonomisk Årspris 2013), og i Bakkelys egne fremstillinger fremhævede man også arbejdsintegrationen som en central del af konceptet og Bakkelys identitet.⁵⁹ Alligevel insisterede Oskar også på, at Bakkely ikke var et ’beskæftigelsesprojekt’, hvis formål alene var at skabe jobmuligheder for hjemløse og andre udsatte borgere:

Jeg synes ikke, det er en god undskyldning for en virksomhed at lave beskæftigelse. At det bare handler om at få folk i arbejde. Det er ikke vores formål, vores formål er lave en honningindustri, fordi der er brug for flere bier... [...] Og dem, der er hos os, de bliver indlemmede i en industri, og på den måde kobler vi det sociale og det miljømæssige (Interview med Oskar, Bakkely 2011).

---

⁵⁹ Socialøkonomisk Årspris blev stiftet i 2010 i regi af det daværende Center for Socialøkonomi, Fonden for Socialøkonomi samt FDB (Foreningen for Danmarks Brugsforeninger) og uddeles på en årlig konference for socialøkonomiske aktører. Med lukningen af centret i 2014 overtog Kooperationen stafetten i et samarbejde med Fonden for Socialøkonomi og Trygfonden. Årsprisen er tidligere gået til Baisikeli (2010), en virksomhed, der arbejder på at skabe en bæredygtig cykelindustri i Afrika, Allehånde (2011), et cateringfirma, som uddanner og ansætter hørehæmmede kokke, og Skovsgård Hotel (2012), en andelsbaseret virksomhed, som skaber lokal beskæftigelse til udsatte borgere gennem drift af hotel og konferencevirksomhed.

Hvor beskæftigelse for de fleste danske WISEs ikke blot er en del af formålet, men også fundamentet for organisationernes økonomi, idet de sælger en række ydelser til det offentlige i form af diverse opkvalificerings- og aktiveringsforløb (Thuesen et al. 2013), havde Bakkely hidtil fravalgt denne indtægtsplatform:

Jeg undersøgte lidt, hvordan... Det er meget svært at sige nej til penge. Men der var en masse krav, og man skulle have en vis størrelse for at... man risikerede lidt at stå med flere medarbejdere, end der er brug for, og det ville ændre organisationens retning til at skaffe opgaver til dem, frem for at skaffe dem ind i industrien, og jeg vil ikke gøre det den vej rundt... [...] Jeg vil ikke være afhængig af det på den måde, som de fleste andre organisationer er... (Interview med Oskar, Bakkely 2014).

At 'sælge beskæftigelse' til det offentlige udgjorde således på den ene side et marked og en indtjeningsmulighed, som kunne være med til at sikre Bakkely økonomisk. På den anden siden udgjorde det en bureaukratisk udfordring og stredd, i Oskars udlægning, mod den oprindelige projektidé. Også Bakkelys bestyrelsesformand opererede med et skel imellem det, han kategoriserede som 'væresteder' og 'aktiveringsprojekter' på den ene side, og 'socialøkonomiske virksomheder' på den anden side:

For mig er Bakkely en socialøkonomisk virksomhed med streg under virksomhed. Frem for et projekt eller et værested. For jeg ser mange projekter, aktiveringsprojekter, som er baseret på offentlige projektmidler, og det er fint nok, det er bare ikke min tilgang. [...] Så man må se på, hvorvidt det er aktiveringsprojekter, altså sociale projekter, og hvorvidt det er socialøkonomiske virksomheder. [...]

Rikke: Så det, der karakteriserer socialøkonomiske virksomheder, det er?

At du kan overleve på markedsbetingelser. [...] Altså, det sociale er relativt klart, vi vil gerne hjælpe folk på kanten af arbejdsmarkedet ved at inddrage dem i honningproduktion og formidling til andre, men der skal også være en bæredygtig økonomi, fordi jo flere penge, der kommer ind i butikken, jo flere kan vi hjælpe. [...] Altså, det er fint, at det offentlige bidrager, det skal bare ikke være båret af det. For så bliver det bare et projekt... Man skal ikke leve af det offentlige... (Interview med Johan, Bakkely 2014).

Man har i Bakkely altså fravalgt beskæftigelse som produkt, dels fordi der med dette fulgte en masse besvær i form af formelle krav og foranstaltninger, dels fordi man i Bakkely definerede sig i opposition til 'aktiveringsprojekter' og som tidligere beskrevet ofte fremhævede vigtigheden af at klare sig 'uafhængigt af det offentlige'. Men samtidig var netop inklusion eller 'arbejdsintegration' af socialt udsatte en central del af dét, der definerede og gav Bakkely betydning

for både ansatte, frivillige og assistenter. Således fortalte sidstnævnte nærmest entydigt om vigtigheden af ”at have noget at stå op til” eller ”noget at tage sig til i løbet af dagen”, og om betydningen af at ”have et arbejde at tage hen til”.⁶⁰ Poul, der er assistent, fortalte:

Nu er det jo ikke fordi jeg er specielt vild med bier, men så er der heldigvis også andet, man kan lave... det vigtigste er bare at have noget at stå op til. Jeg har været syg i fire år, og det bliver man ikke bedre af, så da jeg så det dér opslag, ringede jeg bare. Det er vigtigt med noget struktur på dagen, for ellers vender man bare op og ned på det hele (Feltnoter, Bakkely 2014).

Og Omar, som gennem en længere periode var kommet som frivillig gennem Røde Kors, fortalte samstemmende:

Jeg ville jo helst tjene nogle penge, måske starte et lille firma.... helst som bil-mekaniker. Men jeg kan også godt li’ bare at lave noget, at være i gang. På centret er der ikke rigtig noget at lave (Feltnoter, Bakkely 2014).

For både Sandra og Annemette, der begge var ansat som projektmedarbejdere, handlede Bakkely også grundlæggende om at ’integrere’ eller tilbyde nogle meningsfulde arbejdsrammer til ’folk på kanten’:

Jeg synes jo det vigtigste, altså det hele giver mening, når man så har én som Alina, der flytter hjemmefra [fra herberg til egen bolig, red], at man på en eller anden måde har været med til at stabilisere hendes liv. Så er det jo det hele værd. [...]. Det er en model, som altså virker for nogen, og det synes jeg er fedt. At der er så meget fleksibilitet, at det kan rumme folk som Poul eller Lars eller ham den nye, Dennis... at man kan skabe nogle rammer. Det med, at man kan give nogle arbejdsfunktioner til nogle, der mangler noget hverdag, nogle jobfunktioner til nogle, som ved gud trænger til det, som jeg ser det, det må jo være det, det handler om (Interview med Sandra, Bakkely 2014).

Det er jo altid vigtigt, at man har noget at stå op til. At man har et arbejde. Man har nogle at tale med, man spiser frokost, man lærer noget. De frivillige, fx dem fra Røde Kors, og de praktikanter, som kommer her, de vil jo gerne have noget at lave, noget at stå op til. Ligesom de hjemløse og de almindelige arbejdsløse vil have noget at stå op til. Og der er jo masser af forskelligt, man kan lave i Bakkely, selvom det ikke er alle, der finder det hele lige tillokkende. Og nogle

---

⁶⁰ Denne pointe findes også i andre undersøgelser af beskæftigelsesindsatser til socialt udsatte borgere, hvor netop dét at få etableret en form for struktur og stabilitet i en ellers ofte kaotisk hverdag, tillægges stor betydning blandt de borgere, som deltager i tilbuddene (se fx Møller & Bjerregaard 2016).

gange så, altså ordrene, de skal jo igennem, ikke, for ellers så overlever vi ikke, så nogle gange bliver sådan bare dut-dut-dut, fordi det pludselig bare handler om at sælge, ikke, og det er så ikke alle, der lige kan leve op til det... (Interview med Annemette, Bakkely 2014).

I ovenstående beskrives Bakkely som et sted, der tilbød en arbejdsidentitet til mennesker, som ikke kunne leve op til de krav, der stilles på det ordinære arbejdsmarked, eller som ikke gennem et fast arbejde 'har noget at stå op til', og det er som sådan, Bakkely også blev beskrevet og 'hædret' af medier, politikere og interesseorganisationer. Samtidigt var det slet ikke så entydigt, hvad det var for en arbejdsidentitet og arbejdspraksis, der blev mulig i Bakkely, hvor de samme ansatte og assistenter, som netop fremhævede arbejdets betydning og vigtigheden af at have 'noget' at stå op til, også stillede spørgsmålstegn ved, eller udfordrede tanken om, hvad dette 'noget' så var for en størrelse. For som Annemette, der er citeret ovenfor, også endte med at sige, så må arbejdet heller ikke blive for "dut-dut-dut", hvor det hele "handler om at sælge", for så går der "lidt for meget virksomhed i den", som hun også udtrykte det. Og netop virksomheden eller forretningsaspektet bliver i ovenstående udlægning dét, som risikerer at kompromittere det sociale mål om at skabe "en industri med plads til alle". Der var således flere forskellige forestillinger om arbejde i spil, på samme måde som forskellige arbejdspraksisser også syntes at være til stede i Bakkely. Dette handler den følgende artikel om.

Artikel 1: introduktion

Denne artikel indskrives sig i aktuelle diskussioner af socialøkonomi, arbejdsintegration og WISEs som et muligt redskab hertil. Hvor en stor del af forskningen i sociale virksomheder omhandler WISEs, findes der ikke mange undersøgelser som, gennem etnografiske studier af hverdagspraksis, belyser hvilke konkrete betydninger arbejdet tillægges af deltagerne selv – og hvilke konsekvenser disse betydninger får i praksis. Artiklen er skrevet i samarbejde med ph.d. studerende Silla Marie Mørch Sievers (se bilag 2) og viser, hvordan den diversitet som kendetegner både forskningsfeltet og sociale virksomheder, også er karakteristisk for hverdagens lokale praksisser, hvilket både skaber udfordringer for deltagerne såvel som - potentielt- nye muligheder. Artiklen fokuserer således på deltagernes oplevelser af arbejde og placerer samtidig disse i en bredere, velfærdspolitisk ramme, bl.a. kendetegnet ved 'den aktive arbejdsmarkedspolitik' som accelererede op igennem 1990'erne (Blomberg 2011).

Artiklen er peer-reviewed og oprindeligt publiceret i Tidsskrift for Arbejdslivs temanummer om arbejdsmarkedet og den økonomiske krise.

Jørgensen, Rikke Egaa & Sievers, Silla Marie Mørch (2015). Mellem Arbejde og Off-day – tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder, *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 17/3, 48-62.

Mellem arbejde og off-day: tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder

Abstract

In a time where ‘work’ seems to be on everybody’s lips, the consequences of not having a job may be severe. Concurrently the economic recession has amplified processes of exclusion on the labor market, particularly among the most vulnerable citizens. Social enterprises, in particular work integration social enterprises (WISEs), have been proposed as possible solutions to exactly this problem. Through two ethnographic fieldworks in such WISEs this article seeks to investigate how participants narrate and experience work in this specific type of enterprise.

In both cases work was simultaneously talked about as being ‘real’ work conducted in a ‘real’ enterprise where one had to ‘make an effort’ *and* referred to as ‘not being real’ work and the WISE being a place where one could have an ‘off-day’ and relax if needed. Zooming in on everyday life in the two WISEs revealed a dilemma filled and contested landscape. The WISEs in question seemed to reproduce the rationalities of today’s work society while at the same time challenge and expand these very same rationalities. Thus the article suggests that WISEs, conceptualized as being on the margin of the conventional labor market, produce new practices of work and new understandings as to what work may encompass. In reality however, these expanding practices proved to be fleeting especially when economy is tightening, and hence the article concludes that these practices themselves exist under constant pressure from the very same recession that they seek to alleviate the consequences of.

Manchet

Den økonomiske krise kalder på et øget fokus på arbejdsintegration af udsatte borgere, et fokus der bl.a. adresseres af de sociale virksomheder. I denne artikel undersøger vi *arbejde* i to sådanne sociale virksomheder – hvordan det praktiseres og forstås blandt deltagerne. I grænselandet mellem forretning og socialt projekt opstår nogle særlige muligheder for deltagelse og for at overskride dikotomien mellem at være indenfor og udenfor arbejdsmarkedet, men samtidig er organisationerne pressede af selvsamme krise, som de forsøger at afbøde konsekvenserne af.

Indledning

Da den økonomiske krises vinde ramte Danmark blev særligt gruppen af socialt udsatte ramt dobbelt. Jobs der før havde været inden for rækkevidde forsvandt, og samtidig skar kommunerne i budgetterne på det sociale område. Sociale virksomheder⁶¹, hvis primære formål er at skabe social værdi og at tilbyde innovative løsninger til samfundsmæssige udfordringer (Nicholls 2008, 12) er bl.a. fra politisk hold blevet fremhævet som havende et særligt potentiale til at løfte denne dobbelte udfordring. Her har opmærksomheden særligt rettet sig mod WISEs (work integration social enterprises), som specifikt har fokus på arbejdsmarkedsintegration. Da der ikke findes en dansk pendant til det engelske WISE, har vi valgt at bibeholde denne term.

Retorikken omkring WISEs lægger sig i slipstrømmen af diskursen om arbejds-samfundet, der indstifter (løn)arbejdet som en moralsk forpligtelse og som vejen til medborgerskab. WISEs tilbyder nemlig en indgang til et 'rigtigt' arbejds-fællesskab, hvor der produceres 'rigtige' varer til et 'rigtigt' marked. Gennem etnografisk inspirerede feltarbejder i to sådanne WISEs undersøgte vi, hvordan arbejde italesættes og praktiseres blandt ansatte og deltagere. Fortællinger om det 'rigtige' arbejde trådte som forventet stærkt frem. Men hvad der samtidig overraskede os var, at disse monologiske fortællinger blev suppleret med en række udsagn, der pegede i helt andre retninger. Ytringer som, at arbejdet "*ikke var rigtigt arbejde*", at man bare kunne "*tage en slapper*" eller at man ikke behøvede at føle sig forpligtet, blandede sig med fortællinger om faglig stolthed og om at give den en ekstra skalle, når det var nødvendigt. Frem for udelukkende at opleve disse dobbeltheder som problematiske eller inkompatible syntes deltagerne i højere grad at anvende dem produktivt som positioner, de kunne flekse ind og ud af og som gav dem forskellige deltagermuligheder. De undersøgte WISEs viste sig således ikke blot at reproducere arbejdssamfundets logikker og rationaler, de muliggjorde også en opblødning eller udfordring heraf. Hvor en traditionel forestilling om WISEs har været præget af en forestilling om disse som springbræt til et ordinært arbejdsmarked, peger nærvæ-

---

⁶¹ Med termen 'social virksomhed' vælger vi, i tråd med bl.a. Hulgård & Andersen (2012), at læne os op ad den internationale forskningslitteratur der konsekvent benytter 'social enterprises' (oversat i fx Sverige til 'sociala företag'), selvom man i en dansk kontekst ofte anvender begrebet 'socialøkonomisk virksomhed' (Hulgård & Andersen 2012, 24).

rende artikel i stedet på, at der i WISEs, i marginen af det konventionelle arbejdsmarked, findes muligheder for at nye arbejdspraksisser og udvidede forståelser af, hvad arbejde i det hele taget er, kan opstå. Disse synes dog flygtige og indskrænkes i realiteten når økonomien strammer til, og artiklen peger derfor afslutningsvist på at disse praksisser befinder sig under stadig pres, bl.a. fra den økonomiske krise, de forsøger at afbøde effekterne af.

Krisen og arbejdsmarkedet – dobbelt udsathed

Siden finanskrisen ramte, har der været en fælles fortælling om, at Danmark har klaret sig nogenlunde igennem, om ikke andet så i hvert fald bedre end mange af de lande, vi plejer at sammenligne os med. Men afhængig af, hvilke statistikker, man lægger til grund for denne tolkning og hvilke lande, man inddrager i sammenligningen, må den siges at være i bedste fald optimistisk og i værste fald misvisende (se fx Goul Andersen 2013, 29-30). For Danmark er blevet ramt hårdt af den økonomiske krise (Andersen 2012, 123) med hvad der dertil hører af tab af arbejdspladser og lav økonomisk vækst (Goul Andersen 2013, 30). Hvad yderligere hører til historien er, at krisen langt fra ramte lige. En analyse fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd viser eksempelvis, at ufaglærte er den gruppe, der har oplevet den største stigning i ledigheden som følge af krisen (Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 2014). Også gruppen af socialt udsatte har holdt for og er i mange henseender blevet dobbelt ramt af krisen, dels i form af øget ledighed og dels i form af besparelser på det sociale område i kommunerne. Rådet for Socialt Udsatte har lavet en analyse, der viser, at kommunernes besparelser i 2010-2011 på udsatteområdet lå på godt 8%, hvilket er dobbelt så højt som den gennemsnitlige besparelse på hele serviceområdet. På baggrund af dette konkluderer rådet, at: ”socialt udsatte bærer en uforholdsmæssig stor del af besparelsen på serviceudgifter” (Rådet for Socialt Udsatte 2012).

Krisen har i lyset heraf virket som en forstærker af de tendenser, der i litteraturen omkring sociale virksomheder har været beskrevet som hhv. ”*market failure*” og ”*state failure*” (se fx Teasdale 2011, 103). I et arbejdsperspektiv har krisen således accentueret nogle forandringsprocesser, velfærdsforskere har været optaget af gennem en længere årrække, forandringsprocesser der bl.a. bliver beskrevet som en bevægelse fra velfærdsamfund til arbejdsamfund.

Fra velfærd til workfare – arbejdsetikens genkomst

”(...) *det at arbejde, det er dét, vi gør i Danmark*”. Statsminister Helle Thorning-Schmidt i forbindelse med regeringens integrationsudspil i marts 2015.

I det moderne samfund er lønarbejdet et helt centralt samfundsøkonomisk, kulturelt og subjektivt konstituerende fænomen (Andersen 2006, 76). Afhængigt af udformningen tilbyder lønarbejdet både identitetsskabende erfaringskategorier, fritid og økonomisk frihed med mulighed for selvstændigt at indrette sit liv. Samtidig er det moderne lønarbejde underlagt specifikke styringssystemer og markedskrav, som sætter rammerne for realitetsindholdet i det lønnede arbejde, hvilket peger på den ambivalens, der knytter sig hertil, og hvor arbejde befinder sig imellem mulighederne for myndig- og umyndiggørelse (Husted & Tofteng 2005, 62).

Arbejde fremstår i dag så centralt, at samfundet i lyset heraf er blevet diagnosticeret som et 'arbejdssamfund' i hvilket lønarbejdet er blevet den instans, der indstifter den enkelte i samfundet (Arendt 1998(1958) i Husted & Tofteng 2005, 77; se også Jacobsen & Tonboe 2004). I Baumanns karakteristik af industrialiseringen og den klassiske kapitalismes arbejdetik, blev arbejdet etableret som alle menneskers 'normaltilstand' og lønarbejdet indsat som det eneste, der reelt besad "*den moralske værdi, arbejdetikken billiger*" (Bauman 2002, 16). Det at være uden arbejde blev ikke alene betragtet som uproduktivt; men yderligere både som en anomali og som et normbrud. Mennesket blev herved moralsk forpligtet til at yde, arbejdet blev en dyd og lediggang følgende "*roden til alt ondt*" (Jacobsen 2004, 78). Det er tilsyneladende denne klassiske arbejdetik der, med bevægelsen fra det skandinaviske velfærdssamfund ('welfare') baseret på universelle ydelser, til et arbejdssamfund ('workfare') i hvilket tildelingen af velfærdsydelser knyttes partikulært til den enkelte borgers arbejdsindsats, har fundet sin genkomst i 1990ernes 'aktive' arbejdsmarkedspolitikker (Blomberg 2011, 5; Jacobsen 2004, 91). Hvor kommunale beskæftigelsesprogrammer nok har været en realitet længe før den nuværende krise og såmænd også før begrebet workfare blev introduceret, repræsenterede disse programmer i hvert fald principielt et *tilbud* til borgeren (Blomberg 2011, 9). Med den aktive arbejdsmarkedspolitik strammes retorikken og betingelserne for tildelingen af sociale ydelser, og arbejde – eller i mangel herpå 'aktivering' – er blevet en forudsætning for individets ret hertil (Boje 2004, 199). Den klassiske arbejdetik er altså genkommet i en individualiseret udgave (Bauman 2002) og indgår derfor som en del af det ansvarlighedsregime (Foucault 1988; Dean 2010) den aktive arbejdsmarkedspolitik indskriver sig i. Dagens arbejdsbegreb refererer således ikke

bredt til arbejde i almindelighed, men netop kun til *løn*arbejde, og frivillige former for arbejde såvel som omsorgsarbejde i familien er, ifølge Boje, ”*ikke omfattet af det sociale medborgerskab og de rettigheder, som knyttes til dette*” (Boje 2004, 201). I logikken omkring arbejde og sociale ydelser finder man altså en klar distinktion mellem, hvad der opfattes som ’rigtigt’ arbejde, og hvad der ikke gør.

I en tid, hvor arbejde således betyder alt samtidig med, at det bl.a. som konsekvens af den økonomiske krise er en begrænset ressource, opstår der et øget behov for at skabe nye veje ind i arbejdsfællesskaber for mennesker i udsatte positioner. Arbejdets betydning og centrale position er jo ikke forbeholdt de mennesker, som rent faktisk lønarbejder og derved, i den offentlige retorik, formelt bidrager til samfundet. For dem som befinder sig udenfor arbejdsmarkedet betyder ledigheden ikke alene begrænsede økonomiske ressourcer; manglen på arbejde kan også give anledning til stress (Alsted 2011) og depression (Andersen m.fl. 2009). At stå udenfor betyder i arbejdssamfundet nemt en mangel på adgang til legitime deltagelsespositioner og en central udfordring bliver derfor at skabe adgang til sådanne for mennesker i risiko for at ende som ’menneskeligt affald’ (Bauman 2005). Sociale virksomheder i form af WISEs udtrykker netop en sådan ambition.

Sociale virksomheder og WISEs

Som del af et relativt nyt⁶² praksis- og forskningsfelt (se fx Defourny 2010) har sociale virksomheder tiltrukket sig en del opmærksomhed fra forskere, praktikere og politikere. Forventningerne har været høje og feltet omgivet af stor entusiasme, til tider grænsende til det glorificerende (Dey & Steyaert, 2010; Svensson, 2015). Entusiasmen hænger sammen med de sociale virksomheders løfte om at tjene to herrer på samme tid, nemlig økonomien og det sociale, uden grundlæggende modsætninger – tværtimod fremskrives kombinationen af forretning og sociale mål ofte som en win-win situation (Berglund & Schwartz 2013). Det betyder, at sociale virksomheder som organisatorisk form er kendetegnet ved en høj grad af kompleksitet idet flere formål og bundlinjer skal balanceres samtidigt. Kompleksitet i formål sammenholdt med, at de baserer deres virke på et ressourcemix af markedsbaserede indkomster, offentlige

---

⁶² Selvom forskningsfeltet er relativt nyt, har socialøkonomien dybe rødder i den europæiske kooperative bevægelse og i det 19. århundredes filantropiske organisationer (Moulaert & Ailenei, 2005).

tilskud og frivilligt engagement (Gardin 2006, 131) gør, at sociale virksomheder også ofte beskrives som hybride (Evers 2004). De markedsbaserede indkomster er typisk baseret på to typer af aktiviteter, nemlig salg af produkter eller serviceydelser til private og offentlige kunder og salg af beskæftigelses- og opkvalificeringsforløb til kommunerne (SFI 2013).

WISEs repræsenterer i relation til ovenstående en specifik type af social virksomhed, der fokuserer på arbejdsintegration for og med marginaliserede borgere gennem fx produktion, opkvalificering, aktivering og skabelse af nye arbejdspladser (Defourny & Nyssens 2008). I en dansk kontekst afspejler WISEs også den tætte forbindelse mellem socialpolitik og beskæftigelse, hvilket bl.a. fremgår af den nuværende regerings nylige initiativ *Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark*:

"Regeringen har et klart mål om at skabe et Danmark, der hænger sammen. Et Danmark hvor flere får mulighed for at blive en del af arbejdsfællesskabet, gøre nytte og realisere det potentiale, som alle mennesker har. Det er vores oplevelse, at mange danske socialøkonomiske virksomheder hver dag gør en betydelig forskel i forhold til at realisere netop dette mål."
(Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014, 5).

Der eksisterer i Danmark ikke én juridisk selskabsform for sociale virksomheder, selvom regeringen for nyligt har introduceret en registreringsordning (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014). SFI's rapport (SFI 2013) viser da også, at sociale virksomheder i Danmark tegnes af en række forskellige selskabsformer, hvoraf den største gruppe (ca. 30%) er organiseret som foreninger (SFI 2013: 23). De ofte tætte forbindelser til den offentlige sektor og rødderne i det frivillige foreningsliv har ført til kritiske spørgsmål om hvorvidt sociale virksomheder reelt kan anskues som virksomheder, eller om det blot er et nyt begreb til at beskrive noget, vi allerede kender i form af fx frivillige sociale organisationer. Selvom der i en række tilfælde er mange lighedstræk mellem sociale virksomheder og frivillige sociale organisationer adskiller de førstnævnte sig primært ved en højere grad af orientering mod salg og produktion, jf. det udtalte ressourcemix i indtægtsgrundlaget. Dertil er relationen til det offentlige som oftest kendetegnet ved at være en *salgsrelation*, fremfor en relation mellem bevillingsgiver og –modtager, som vi kender den fra det traditionelle frivilligområde, eksempelvis gennem § 18 samarbejdet.

Sideløbende med optimismen er interessen for, og promoveringen af, sociale virksomheder også blevet suppleret af andre kritiske ryster. Sociale virksomheder er, i den mere kritiske gren af forskningen, blevet set som en manifestation af en neoliberal logik, der potentielt sætter økonomisk bæredygtighed over sociale mål og derved transformerer sociale aktører til entreprenører (Dey & Steyaert 2010). Sociale virksomheder er således et omstridt begreb (Hulgård & Andersen 2012), som bliver forhandlet, brugt og tilskrevet forskellige, til tider modsatrettede, betydninger (se fx Berglund & Schwartz, 2013; Dey & Teasdale 2013, Dey & Steyaert 2014; Hulgård 2011).

Begrebets omstridte karakter har haft den konsekvens, at en stor del af forskningsfeltet har været optaget af at identificere, definere og modellere forskellige typer af sociale virksomheder (Ridley-Duff & Bull 2011; Kerlin 2009) mens færre studier har undersøgt organisationernes hverdagspraksisser indefra. Dog findes der casestudier som fra forskellige vinkler belyser medarbejdernes konkrete arbejds erfaringer i WISEs (se fx Amin 2009; Diochon & Anderson 2011; Berglund & Schwartz 2013; Dey & Teasdale 2013; Svensson 2015), og enkelte som går i dybden med deltagernes perspektiv på de forandringsprocesser, WISEs skaber rammer for (Rosenberg 2013). Denne artikel er et bidrag til dén gren af forskningsfeltet, som i et kritisk perspektiv forsøger at belyse på hvilke måder deltagerne selv, gennem lokale praksisser, skaber, forhandler og meningsudfylder hverdagen i WISEs. Vi viser således, hvordan den diversitet der omgærder feltet, ikke alene gælder spørgsmålet om, hvad en social virksomhed er, men også forståelsen af, hvad arbejde betyder i sådanne organisationer.

Metodisk tilgang og empirisk materiale

Det empiriske materiale i denne artikel stammer fra to etnografisk inspirerede casestudier gennemført i løbet af 2013 og 2014. I hver case blev der lavet feltarbejde henover henholdsvis 3 og 7 måneder, i løbet af hvilke forfatterne deltog i organisationernes daglige arbejde 1-3 dage om ugen.⁶³ Med betegnelsen etnografisk refererer vi til en specifik interesse i den kompleksitet og nuancerigdom, som lokale praksisser, betydningskonstruktioner og handlen byder på (Ham-

---

⁶³ Begge cases indgår, hver for sig, i to uafhængige Ph.d. projekter omhandlende social innovation, socialt entreprenørskab og socialøkonomi, begge tilknyttet Forskerskolen i Livslang Læring ved Roskilde Universitet. Forfatterne bringer således materiale fra hvert sit feltarbejde med ind i denne artikel.

mersley & Atkinson, 1995(1983). Vi har således over tid deltaget i både produktion, møder, pauser og hverdagskonversationer samt udført semi-strukturerede (9 i hver organisation) såvel som mere uformelle interviews med både 'ordinært ansatte' (lønnede ledere og medarbejdere) og forskellige kategorier af delvist – og ulønnede 'deltagere' (herunder frivillige, aktiverede, assistenter, brugere, praktikanter, folk i jobtræning, arbejdsprøvning og opkvalificeringsforløb) samt indsamlet og analyseret forskellige typer af dokumenter (fra rene tekstproduktioner til hjemmesider).

De to cases

I det følgende vil vi give en kort introduktion til de to organisationer, som danner baggrunden for de empiriske analyser i denne artikel. Introduktionen bygger på organisationernes selvfrestillinger og på vores respektive feltarbejder, og har til formål at give læseren et indtryk af organisationernes formål, arbejde og omfang samt skitsere de mest væsentlige ligheder og forskelle de to cases imellem.

Organisation A

Organisationen blev grundlagt i 2010 med det formål at skabe en bæredygtig honningindustri i byen og på samme tid etablere nye jobmuligheder for hjemløse mennesker og, som en senere udvidelse, andre 'på kanten af arbejdsmarkedet'. Organisationer er bygget op som en demokratisk medlemsforening der driver en non-profit, social virksomhed, hvis økonomiske fundament er baseret på en kombination af salg (honning, vokslys, dronelarver, honningøl, gaveæsker, honningis, bolsjer m.m.) til butikker, organisationer og private, salg af 'partnerskabspakker'⁶⁴ til offentlige og private virksomheder samt salg af foredrag, rundvisninger og kurser i biavl. I tillæg hertil kommer mindre donationer, projektbevillinger og medlemsindtægter, som udgør ca 30 % af indtægtsgrundlaget. Endelig skal medregnes gratis eller billig arbejdskraft fra assistenter⁶⁵, frivillige (som omfatter en god blanding af studerende, arbejdsløse, asylansøgere fra Røde Kors, pensionister og andre med interesse for bier eller

---

⁶⁴ 'Partnerskabspakker' består i, at organisationen sælger bistader inklusive pasning og honningproduktion til en given partnervirksomhed, der for pengene får mulighed for at købe 'egen' honning til personale- og PR-events samt en delrapport til virksomhedens CSR-regnskab.

⁶⁵ 'Assisterer' refererer til de hjemløse og tidligere hjemløse, der gennem § 110 ('hjemløseparagraffen') har mulighed for at modtage en 'dusør' på, i dette tilfælde, 24 kr. pr. time (jf. Lov om aktiv socialpolitik, § 31).

socialøkonomi) og mennesker i 3-6 ugers virksomhedspraktik eller 1-3 mdr. arbejdsprøvning. Nogle deltagere skifter over tid mellem forskellige positioner som hhv. frivillig, praktikant og ordinært ansat, og generelt er gennemstrømningen af mennesker stor. De ordinært ansatte består af 3-5 personer, herunder lederen, administrativt/socialfagligt personale og en periodisk tilknyttet professionel biavler, men da arbejdsopgaverne varierer året igennem og til dels er sæsonbetingede, svinger den samlede daglige arbejdsstyrke i organisationen et sted mellem 5-6 personer i stille perioder og 10-12 personer i højsæsonen.

Organisation A adskiller sig fra de fleste WISEs ved det faktum, at den ikke sælger aktiverings- og opkvalificeringsforløb til det offentlige (se fx SFI 2013). Den modtager således ikke refusion eller betaling for at have folk som assistenter, i praktik eller arbejdsprøvning. Alligevel rammes organisationen også af krisen, da både de offentlige og private aftagere af produkter og 'partnerskabs-pakker' har været under økonomisk pres og derved afsat færre midler til sociale indsatser og CSR.

Organisation B

Organisation B er en lokalafdeling af en landsdækkende frivillig social organisation, der arbejder på et kristent grundlag. Den består af en café, en genbrugsbutik og et værested. Som del af et beskæftigelsesprojekt har organisationen grundlagt en arbejdsintegrerende social virksomhed kaldet Gården. På Gården produceres æblejuice, grøntsager, potteplanter og syltede grøntsager. I tillæg hertil sættes gamle møbler i stand til videresalg. Organisation B har altså i mange år fungeret som en traditionel, frivillig organisation og har først for nyligt udviklet en WISE med eget CVR-nummer som supplement til øvrige aktiviteter og tilbud.

Organisation B er som mange WISEs kendetegnet ved at basere indkomsten på et ressourcemix af salg af produkter, salg af beskæftigelsesforløb, kommunale tilskud og frivilligt arbejde. Deltagerne i organisationen indtager en lang række forskellige roller: frivillige, aktiverede, brugere, ansatte i løntilskud, praktikanter og deltagere i opkvalificeringsforløb eller arbejdsafklaring og flere bevæger sig, over tid, imellem de forskellige kategorier. Der er også her en konstant gennemstrømning af deltagere, hvilket gør det svært at give et dækkende billede af, hvor mange deltagere der rent faktisk er. Antallet af folk i aktivering

har fx svinget mellem 3 og 20. Da refusion fra aktiverings- og opkvalificeringsforløb samt driftstilskud fra kommunen er en central indtægtskilde for organisation B er den også yderst sårbar i de perioder, hvor kommunen køber færre forløb eller skærer i det kommunale tilskud til organisationen. I disse perioder bliver organisationen endnu mere afhængig af de produkter, de sælger.

Ligheder og forskelle mellem organisationerne

Både organisation A og B kan karakteriseres som hybride sociale virksomheder i økonomisk såvel som organisatorisk forstand, og de kæmper dagligt ikke alene med at sikre deres økonomiske overlevelse, men også for at opfylde deres sociale målsætninger. De to organisationer adskiller sig både historisk, organisatorisk og økonomisk. Organisation B er forankret i et stærkt organisatorisk bagland og har primært funderet deres sociale virksomhed på salg af aktiverings- og opkvalificeringstilbud til det offentlige. Organisation A er en lille organisation som fra dag ét har italesat sig selv som en social virksomhed med fokus på salg og på etablering af partnerskaber. Selvom organisation A ikke, som det ellers er typisk for WISEs, sælger aktiverings- og opkvalificeringstilbud til det offentlige, er det alligevel en interessant case i denne sammenhæng, dels fordi den også arbejder for at skabe arbejdsintegration af udsatte (gennem inklusion i produktionen), dels fordi den kontinuerligt bliver fremhævet som et særligt godt eksempel på en WISE, både af politikere og af diverse interesseorganisationer indenfor feltet.

Analytiske nedslag

Et rigtigt arbejde – en rigtig arbejdsplads

Fordi sociale virksomheder og WISEs knytter an til en ide om *markedet*, hvor services og produkter sælges til private og offentlige forbrugere, er produktion et centralt element, ikke alene som et middel til at skabe indkomst men også som en identitetsmarkør, der adskiller WISEs fra sociale projekter og beskyttede værksteder. Fortællingen om WISEs bygger således på en forståelse af, at man her producerer 'rigtige' produkter, der kan sælges. Mennesker på kanten af arbejdsmarkedet får mulighed for, at indgå i et 'rigtigt' arbejdsfællesskab på en 'rigtig' arbejdsplads. I dagens arbejdsamfund kan WISEs således ses som et tilbud om en legitim *arbejdsidentitet* til mennesker, der ellers ikke har adgang til en sådan. Hermed adskiller WISEs sig også fra den traditionelle revalide-

ringsindsats hvor bl.a. Mik-Meyers analyser viser, at deltagerne har endog meget svært ved, at se det meningsfulde i de aktiviteter, der tilbydes (Mik-Meyer 2004).

Forestillinger om 'rigtigt arbejde' blev artikulert af både ledere, ordinært ansatte og deltagere i begge organisationer, nogle gange relateret til markedsproduktionen, andre gange som en faglig stolthed eller arbejdsidentitet. I organisation A fortæller Sandra, en af de ordinært ansatte, eksempelvis om, hvorfor det at producere til markedet, er vigtigt for organisationen:

"Det kommercielle ben, salget, retfærdiggør... det beviser faktisk, at netop de her folk [assistenterne] kan være med i en rigtig produktion, mennesker som ellers ikke rigtig tæller. Her laver de rent faktisk noget som kan sælges i lufthavnen, i Tivoli, som kan langes over disken i supermarkedet. [...] Der er rent faktisk rigtig business i det, det kører ikke bare i ring i en lukket [aktiverings] cirkel". (Interview med Sandra, pr-medarbejder i organisation A)

Produktion og salg handler således ikke kun om, at skabe et stabilt indtægtsgrundlag og dermed sikre organisationernes økonomiske overlevelse. Det at organisere arbejdet som en "rigtig business" anses som betydningsfuldt for mennesker, der ellers "ikke rigtig tæller". Også assistenterne og de øvrige deltagere fremhævede produktionsaspektet som centralt. Ifølge Alina, der har været assistent i organisation A igennem et års tid, betyder det, at organisationen er en virksomhed, bl.a. at tingene skal gøres ordentligt:

*"Interviewer: så det er også vigtigt for dig, at produkterne bliver pæne og ordentlige?
Alina: ja igen, det er en virksomhed, det her, og vi har nogle ting der skal sælges. Og selvom jeg da godt kan se det sjove i, at Dennis [en anden assistent] kommer i en 500 hestes brandert og sætter topetiketter på siden af glasset, så kan jeg ikke se det sjove i at stå og grine af det foran ham (...), det er fandeme ikke i orden. Her knokler Lars [en tredje assistent] og jeg pisse hårdt, vi gør tingene ordentligt, vi sætter en ære i det. Vi har faktisk en stolthed ved de her ting, og vi vil godt se, at de er lavet ordentligt." (Interview med Alina, assistent i organisation A)*

I Alinas udsagn kobles det at gøre tingene ordentligt med en følelse af stolthed. At produkterne er ordentligt lavede og forpligtede sig på at udføre et arbejde giver, ifølge lederen i organisation B, nogle særlige muligheder for udviklingen af arbejdsidentitet – en arbejdsidentitet, der trækker på principper fra lønarbejdet og netop adskiller sig fra, hvad man eksempelvis kan opnå gennem frivilligt arbejde (men som dog kan opnås gennem fx aktivering og lønstilskud):

"Jamen der sker et eller andet knæk hos nogle, når de bliver lukket ned i aktiveringen. Så får de godt nok at vide af sagsbehandleren: gå da ned og vær frivillig, eller gå ned og bare vær med. Og det er rigtig godt, men jeg tror faktisk, at i alle mennesker er der sådan en lille dims nede i maven, der bedder arbejdsidentitet. Og jeg forpligtiger mig på. Og når man er i aktivering, (...) – så bliver det (...) et arbejde, man går ud og gør. Når man er frivillig, så er det altså noget andet. Så skal det være lysten, der driver værket." (Interview med Sanne, leder i organisation B)

Udsagn som Sandras, Alinas og Sannes blev forstærket af de mange gange, vi hørte diskussioner om produkternes kvalitet, design og pris. Vi hørte også, fra både ordinært ansatte og deltagere, igen og igen fortællinger om, hvor vigtigt det er at have *"noget at stå op til"* og have *"noget at beskæftige sig med"*, således at man, med Sannes ord, kan få aktiveret og udlevet sin *"arbejdsidentitet"*. Som sådan var mange af de fremstillinger af arbejde, vi mødte, på i overensstemmelse med arbejdssamfundets etiske fordring og med grundfortællingen om WISEs. Forbindelsen til markedet fremhæves dog særligt i organisation A, der fra dag ét har været organiseret og italesat som en social virksomhed, mens der i organisation B lægges mere vægt på at skabe en arbejdsidentitet hos den enkelte, hvilket etableringen af en WISE giver nogle andre muligheder for, end den traditionelle frivillige organisering kunne tilbyde.

Vi havde dog ikke tilbragt mange uger i de to organisationer før vi blev opmærksomme på, hvordan italesættelserne af rigtigt arbejde, forpligtelse, ansvarlighed og faglig stolthed, ikke stod alene. Deltagerne syntes at supplere arbejdsfortællingerne med en række andre, ofte modstridende udsagn om arbejde. Bemærkninger om, at arbejdet alligevel *"ikke var rigtigt arbejde"*, om fleksibilitet, frihed, frivillighed og om ikke-betalt arbejde nuancerede (og forvirrede) billedet af det, der foregik i organisationerne og vidnede om en form for organisatorisk ambivalens, som bl.a. kan affødes i forfølgelsen af modsætningsfyldte strategier (Forseth 2010).

"Man skal jo huske, at det ikke er rigtigt arbejde"

Som feltarbejderne skred frem, begyndte vi som sagt at bide mærke i fortællinger om arbejde, der ikke matchede arbejdssamfundets og WISE-logikkens traditionelle fremstillinger. Dan har været i job og aktivering i andre virksomheder, men er nu i løntilskud i organisation B. På spørgsmålet om, hvordan arbejdet her adskiller sig fra, hvad han ellers har prøvet, siger han:

"(...) det er selvfølgelig ikke ligeså hårdt, fordi her kan man tage sig en pause når man har lyst til det. Og næsten selv bestemme, hvad man vil lave." (Interview med Dan, løntilskudsansat i organisation B)

Og noget lignende beskriver Amalie, som er i aktivering i samme organisation, da hun fortæller om sine grunde til at begynde i organisation B:

"Altså min mand har været her, og har fortalt mig, at det var en no-stress-zone, altså det var her, hvor jeg kunne tage min tid, og der ville ikke være nogen, der ville sætte spørgsmål, hvis jeg havde en off-day, jeg kunne bare være mig selv, samtidig med, at hvis jeg nu havde lyst til at være aktiv, så var der en masse at lave, ikke?" (Interview med Amalie, aktiveret i organisation B)

Selvom Amalie altså fremhæver muligheden for at være aktiv, er det der træder frem, muligheden for at koble ud, *"bare være mig selv"* og tage en *"off-day"*. I organisation A var det også muligt for deltagerne at *"tage sig en slapper når man har lyst"*, og flere fremhævede det ligefrem som et helt centralt aspekt ved organisationen. For man skal jo huske, som Alina også fortæller, at arbejdet jo alligevel ikke 'rigtigt' er arbejde:

"Jeg [Interviewer] sidder udenfor og snakker med Alina som 'lige tager sig en smøg og en slapper'. [...] Hun fortæller at det med at 'holde pauser, når man har lyst', netop er en af fordelene ved at være der:

Alina: for man skal jo huske, at det her ikke er rigtigt arbejde, man kan altid gå hvis man ikke lige gider mere...

Interviewer: men føler man ikke et ansvar for at få opgaverne færdige? I går knoklede vi jo løs for at nå den dér bestilling...

Alina: jo, men det skal man passe på med, for man er her jo for ens egen skyld. Og når man ikke får løn, kan man heller ikke forventes at skulle tage ansvar. Ansvar det er Oskars [direktøren, red.]

Interviewer: så dusøren tænker du ikke på som løn?

Alina: [griner] ej, ved du nu hvad. Selvfølgelig, den er da rar nok at få, men man er her altså ikke for pengenes skyld. [griner igen] Og derfor er der også grænser for, hvad man kan sættes til, for det kan også blive for idiotisk

Interviewer: Hvordan mener du?

Alina: jo altså, når man ikke får løn. Altså, der var den her gang hvor vi havde skruet flere tusind af de små guldåb på, og så ville Oskar pludselig ha, at vi skulle bruge de brune låg. Det hele skulle laves forfra [...]. Så skred jeg også, for dét gad jeg bare ikke, ikke når man ikke får nogen løn. Jeg gik simpelthen bare over i et af de andre værksteder...

Vi snakker lidt videre [...] hvorefter Alina konkluderer, at hun 'ikke rigtig gider mere i dag' [...]"

(Uddrag fra feltnoter, organisation A)

Alina trækker her en grænse mellem 'rigtigt arbejde' (det man får løn for) og det arbejde, hun udfører i organisation A. Sidstnævnte kan ikke helt betragtes som rigtigt arbejde, bl.a. fordi dusøren er for lille til, at tælle som en løn. Men når arbejdet ikke er lønnet er der til gengæld et andet behov for meningsfuldhed – arbejdet må ikke blive ”for idiotisk”, hvis ikke der samtidig følger en kontant kompensation.

I eksemplerne ovenfor ser vi dels en reproduktion af forestillingen om, at 'rigtigt' arbejde er lønnet arbejde, mens frivilligt arbejde eller arbejde for en dusør ikke indebærer samme forpligtelser. Men disse distinktioner er ikke entydige, for hverken Daniel og Amalie er frivillige deltagere, selvom deres beskrivelser kunne give det indtryk. Amalie er i aktivering og er derfor forpligtet til at møde op, mens Daniel i virkeligheden er i et ansættelsesforhold (job med løntilskud). Alligevel trækker de, i deres beskrivelser af arbejdet, på nogle diskurser, der mest minder om frivillighedsdiskurser – det ulønnede, fleksible arbejde som udføres af 'egen fri vilje' (se fx la Cour, 2004). For Daniel er hans oplevelse af frivillighed og frihed knyttet til en særlig organisationskultur, mens den hos Amalie er knyttet til muligheden for at 'være sig selv' – et privilegie, som følger af ikke at være ansat eller få løn sit arbejde.

For deltagerne i organisation A og B er arbejde i WISEs noget, de oplever som markant anderledes end arbejde i 'normale' virksomheder. Det er i orden at have en off-day eller bare tage en pause. Lønnen er ikke den gulerod, der får folk til at deltage. I stedet har det, at man selv kan bestemme, hvad man vil lave, betydning, ligesom muligheden for at afvise opgaver, der er for meningsløse. Vi finder således flere forskellige og ofte modsætningsfyldte forestillinger om arbejdet i WISEs, forestillinger der både refererer til lønarbejde (det forpligtende) og til friheden i det frivillige arbejde, men også til noget dér imellem – eller både-og. Birgit fra organisation B, som startede i aktivering og nu kommer der som frivillig, fortæller indledende om dette skift:

”Jeg var i aktivering der i de seks måneder, der, det var jo rigtigt godt, altså – og netop det at møde ind til noget og have en forpligtelse over for noget, det var rigtig godt. Og så – da det så i efteråret der gik over til, at så var man mere sådan på frivillig basis – der sker altså et eller andet. Fordi der er, lidt ligesom den der forpligtelse, den går lidt af fløjten.” (Interview med Birgit, organisation B)

Senere i det samme interview reflekterer Birgit over, hvad der er særligt ved at

komme på Gården. Hun fortæller, at hun har brug for, at vide, at det er acceptabelt have en ”lortedag” og fortsætter: ”Hvis det er sådan, så er det sådan, det er. Så [skal man] *ikke føle sig forpligtet af det*”. Birgit fremhæver på den ene side forpligtelsen som en vigtig faktor for, at hun rent faktisk dukker op – noget der forekommer sværere, når hun er frivillig frem for aktiveret. På den anden side er det *netop* den manglende forpligtelse og muligheden for en ”lortedag”, der betyder, at Birgit oplever Gården som et sted, hvor hun rent faktisk kan deltage.

Vi finder samme tvetydighed i organisation A, hvor flere af deltagerne gennem lange perioder møder op og leverer mange timers mere eller mindre gratis arbejde, og også gerne tager en ekstra tårn når tingene brænder på. Samtidig blev det ofte understreget, som Alina før udtrykte det, at man ikke kan forventes at ”tage ansvar”, når man ikke bliver betalt for sit arbejde, og igen og igen hørte vi deltagere komme med udsagn som ”*det er jo ikke [vores] job at sætte folk i gang og bestemme hvad der skal laves hvordan og hvornår*” (uddrag fra feltnoter, organisation A). I flere tilfælde blev denne understregning af, ikke at ville indtage positionen som den, der skulle ”*sætte folk i gang*” eller korrigere andre deltagere, hvis de ikke gjorde arbejdet ’ordentligt’, meget konkret:

”Jeg [Interviewer] arbejder i slyngerummet sammen med Lars, en af organisationens mest erfarne assistenter, og Omar, en frivillig fra Røde Kors’ asylcenter som er kommet on and off gennem et par måneder. [...] Til Lars’ irritation er Omar ikke opmærksom på, hvis der drypper honning på gulvet, men han siger ikke noget til ham. I stedet prikker Lars mig på armen og peger ned på gulvet, hvor der ligger små honningdryp: ’se nu der, dem lader han bare ligge, og når vi så kommer til at træde i dem får vi klister over hele gulvet’. [...] Men det er der mange som ikke tænker på, og så kan vi andre få lov til at gå og gøre rent bagefter. Jeg har også sagt til dem [direktøren og den socialfaglige koordinator] at jeg ikke gider gå og rydde op efter alle andre, men det er jo ikke mit job at gå og være efter folk” (Uddrag fra feltnoter, organisation A)

I overstående eksempler konstruerer deltagerne ikke kun en modsætning mellem WISEs og ordinære eller ’rigtige’ arbejdspladser, men også en klar hierarkisk grænse mellem de ordinært ansatte på den ene side, og deltagerne på den anden. WISEs betyder på nogle områder en fleksibilitet og en frihed fra de forpligtelser, der kan knytte sig til lønarbejde, og den verbale såvel som non-verbale ansvarsfralæggelse i de tilfælde, hvor arbejdet opfattes som *for* ”*idiotisk*” eller *for* krævende, eller bare i tilfældet af at have ”*en lortedag*”, kan også ses som

potentielle modstandstaktikker (de Certeau 1984), med hvilke deltagerne formår at udnytte sprækkerne i arbejdssamfundets og organisationernes opdeling mellem dem, der er indenfor og dem, der står udenfor.

At der er plads til disse modstandspotentialer i de undersøgte organisationer synes essentielt for den enkeltes deltagelse, men samtidig er det netop den fleksibilitet, der skaber udfordringer i forhold til at skabe en bæredygtig (social såvel som økonomisk) virksomhed. Som direktøren i organisation A beskriver det:

"Det her er en fungerende arbejdsplads. Vi skal producere produkter, som har høj kvalitet, så vi har ikke... vi kan ikke rumme nogle af de brugere, de [beskyttede værkssteder, red.] har. Vi skal have nogle, som er lidt stærkere, som er villige til at gøre noget og producere noget. De er selvfølgelig ikke i nærheden af arbejdsmarkedet, dem der kommer ind, men vi skal leve af det vi producerer. Derfor har vi nogle andre forventninger til de folk, vi arbejder med." (Interview med Oskar, direktør i organisation A)

I konkurrencen om midler og markeder har vi i begge organisationer konstateret en tendens til en mere snæver rekrutteringspraksis (dvs. at man udvælger de mest stabile blandt de udsatte) og/eller en udvidelse af målgruppen. I organisation B betyder det overvejelser om, hvem der kan rekrutteres til lønnede stillinger, såfremt der skabes indtægtsgrundlag for yderligere ansættelser og i organisation A ser vi en udvidelse i målgruppen fra 'hjemløse' til 'mennesker på kanten af arbejdsmarkedet'. Ved således at 'skumme fløden' ('creaming') (se fx Davies 2011) udvælges de deltagere, der passer bedst ind i en snæver (løn)arbejdsidentitet.

Afrunding: Mellem arbejde og off-day

I det foregående har vi skitseret tvetydigheder og paradokser i relation til forståelsen og praktiseringen af arbejde i de to undersøgte WISEs, hvor deltagelsen på den ene side syntes at koble sig til arbejdssamfundets ansvarlighedsregime og på den anden side syntes at gøre op med netop dette. I de undersøgte WISEs reflekteres dette i deltagernes mulighed for samtidigt at arbejde og ikke arbejde; at være indenfor og udenfor arbejdsmarkedet; at være forpligtet og ikke behøve at tage ansvar. I sprækkerne skaber deltagerne et rum, hvor man kan være mere eller mindre deltagende og mere eller mindre forpligtet og ansvarlig, og netop de multiple positioneringsmuligheder forekommer at være essentielle for deltagerne i de to organisationer.

Ambitionen om at skabe arbejdsmarkedsintegration til et ordinært arbejdsmarked for de allermest udsatte borgere, lykkes i bedste fald kun delvist i organisationerne, og andre studier har da også vist, at WISEs sjældent fungerer som springbræt til det ordinære arbejdsmarked (Amin, 2009). Men måske er det heller ikke her, vi skal lede efter WISEs potentialer. Vores empiri peger snarere på, at WISEs kan fungere som et rum, hvori selve arbejdssamfundets normative arbejdsideal på én gang reproduceres, udfordres, udvides og forandres. I marginen af arbejdsmarkedet finder vi nye måder at praktisere og forstå arbejde på, måder der samtidig åbner for nogle mere fleksible deltagerpositioner, som ikke entydigt peger mod lønarbejdet, men som alligevel tilbyder en delvis legitimitet og en delvis meningsfuldhed for deltagerne. Selvom lignende dobbeltheder vil kunne findes på andre typer af arbejdspladser, er det værd at bide mærke i, at deltagerne selv fortæller, at fleksibiliteten i de to WISEs vi her har beskæftiget os med, adskiller sig markant fra tidligere oplevelser på andre arbejdspladser.

Når WISEs i disse år nyder politisk opmærksomhed skyldes det, som vi har fremført i herværende artikel, flere faktorer. WISEs indskriver sig både i den aktive arbejdsmarkedspolitik og i en bredere, velfærdspolitisk bevægelse fra velfærd til workfare, inden for hvilken spørgsmålet om lønarbejde er blevet et individuelt pligtanliggende. Derfor må WISEs også forstås som en del af en neoliberal styringsoptik baseret på en generel ansvarliggørelse af borgerne (Foucault 1988).

Den økonomiske krise og det politiske landskab ser ud til, at have forstærket efterspørgslen efter WISEs, der som hybride organisationer forsøger at balancere mellem flere formål og bundlinjer. WISEs placering i grænselandet mellem socialt projekt og forretning udfordrer både ledere, ansatte og deltagere, som kontinuerligt – og fra forskellige positioner – navigerer mellem divergerende ønsker, forventninger, forestillinger og realiteter, herunder en økonomisk krise der skærper konkurrencen om både offentlige midler og markedsandele. Det, der ofte beskrives som organisatorisk og økonomisk hybriditet, finder vi således også på mikroniveauet, i hverdagspraksis blandt ansatte og deltagere, hvor deltagerne *både* reproducerer en ide om arbejde som den eneste legitime position for samfundsmæssig deltagelse *og* udfordrer hvad netop kategorien 'arbejde' kan indeholde.

Når eksterne og interne krav, forventninger til og forestillinger om WISEs fremhæver forretningsperspektivet, og når den økonomiske bæredygtighed bliver et spørgsmål om overlevelse gennem produktion og salg på markedsvilkår (hvad end dette salg foregår til private eller det offentlige), står organisationerne med en særlig udfordring, idet deres arbejdsstyrke netop ikke er leveringsdygtig i en profitorienteret markeds kontekst. Det fleksible rum, som WISEs kan tilbyde, betyder måske nok at deltagerne får nogle udvidede deltagemuligheder, men den fluktuerende deltagelse betyder samtidig, at det at imødekomme krav om at levere til tiden og producere varer af en særlig kvalitet, sættes på spil. Med den økonomiske krise bliver WISEs således ikke blot et middel til at afbøde krisens konsekvenser; organisationerne presses også selv til effektiviseringer og reduktion i drifts- og omkostningsudgifter, hvilket bl.a. resulterer i en creaming af deltagerne. Og på denne måde virker krisen altså på en gang stimulerende på det alternative arbejdsmarked som WISEs udgør, såvel som indskrænkende i forhold til de potentielle sprækker, der muliggør en udvidelse arbejdsbegreber og -praksisser til mere end et spørgsmål om at være indenfor eller udenfor arbejdsmarkedet.

Litteratur

Alsted, Helle (2011): Velkommen til ledighedsstress, i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 13, 4, 87-97.

Amin, Ash (2009): Extraordinarily ordinary: working in the social economy, i *Social Enterprise Journal*, 5, 1, 30-49.

Andersen, Ingelise, Karsten Thielen, Else Nygaard & Finn Diderichsen (2009): Social inequality in the prevalence of depressive disorders, i *Journal of epidemiology and community health*, 63, 7, 575-581.

Andersen, Linda Lundgaard (2006): Det indre og ydre liv på arbejde – en kritisk introduction til Tavistock og den psykoanalytiske socialpsykologi, i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 8, 3, 69-86.

Andersen, Torben M. (2012): A flexicurity labour market in the great recession: The case of Denmark, i *De Economist*, 160, 2, 117-140.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (2014): *Ufaglærte arbejdere har betalt en høj pris for krisen*, Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, http://www.ae.dk/sites/www.ae.dk/files/dokumenter/analyse/ae_ufaglaerte-arbejdere-har-betalt-en-hoj-pris-for-krisen.pdf (Tilgået d. 23.03.2015)

Bauman, Zygmunt (2002): *Arbejde, forbrugerisme og de nye fattige*. København, Hans Reitzels Forlag

Bauman, Zygmunt (2005): *Forspildte liv*, København, Hans Reitzels Forlag.
Berglund, Karin & Birgitta Schwartz (2013): Holding on to the anomaly of social entrepreneurship dilemmas in starting and running a fair-trade enterprise, i *Journal of Social Entrepreneurship*, 4, 3, 237-255.

Blomberg, Helena (2011): Introduction. I: Helena Blomberg & Nanna Kildal (red.): *Workfare and welfare state legitimacy*. Helsinki, NordWel Studies in Historical Welfare State Research 1, 5-15.

Boje, Thomas P. (2004): Velfærd, medborgerskab og lønarbejde. I: Michael Hviid Jacobsen & Jens Tonboe (red.): *Arbejdssamfundet*. København, Hans Reitzels Forlag, 187-212.

Davies, Steve (2011): Outsourcing, public sector reform and the changed character of the UK state-voluntary sector relationship, i *International Journal of Public Sector*, 24, 7, 641-649.

de Certeau, Michel (1984) *The Practice of Everyday Life*, University of California Press.

Dean, Mitchell (2010) *Governmentality: Power and rule in modern society*, London, Sage.

Defourny, Jaques (2010): Concepts and realities of social enterprise: a European perspective, i Fayolle, Alain & Harry Matlay (red.): *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*, Edward Elgar, 57-87.

Defourny, Jaques & Marthe Nyssens (2008): Social enterprise in Europe: introduction to an update, i Jaques Defourny & Marthe Nyssens (red.): *Social*

Enterprise in Europe: recent trends and developments, EMES Working Paper 8, 1, 4-12.

Dey, Pascal & Chris Steyaert (2010): The politics of narrating social entrepreneurship, i *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 4, 1, 85-108

Dey, Pascal & Chris Steyaert (2014): Rethinking the Space of Ethics in Social Entrepreneurship: Power, Subjectivity, and Practices of Freedom, i *Journal of Business Ethics*, November 14 (published online)

Dey, Pascal & Simon Teasdale (2013): Social Enterprise and Dis/identification. The Politics of Identity Work in the English Third Sector, i *Administrative Theory and Praxis*, 35, 2, 248-270.

Diochon, Monoca & Alistair Anderson (2011): Ambivalence and ambiguity in social enterprise: narratives about values in reconciling purpose and practices, i *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7, 1, 93-109.

Evers, Adalbert (2004): Mixed Welfare Systems and Hybrid Organisations. Changes in the Governance and Provision of Social Services. 6th *International Conference of the International Society for Third Sector Research*, July 11-14, Ryerson University and York University, Toronto.

Forseth, Ulla (2010): Ambivalenser i frontlinjearbeid, i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 12, 3, 9-24.

Foucault, Michel (1988): The political technology of individuals, i Martin, Luther H., Huck Gutman & Patrick H. Hutton (red.): *Technologies of the self. A Seminar with Foucault*, University of Massachusetts Press, 145-162.

Gardin, Laurent (2006): A variety of resource mixes inside social enterprises, i Marthe Nyssens (red.): *Social Enterprise: At the crossroads of market, public policies and civil society*, London, Routledge, 111-136.

Goul Andersen, Jorgen (2013): *Krisens navn – Bekæmper regeringen den forkerte økonomiske krise?* Frederiksberg C, Frydenlund Academic.

Hammersley, Martyn & Paul Atkinson (1995): *Ethnography. Principles in Practice*. London, Routledge.

Hulgård, Lars (2011): Social economy and social enterprise: an emerging alternative to mainstream market economy? *China Journal of Social Work*, 4, 3, 201-215.

Hulgård, Lars & Linda Lundgaard Andersen (2012): Social entreprenørskab – velfærdsafvikling eller nye arenaer for solidaritet?, i *Danske Sociologi*, 4, 23, 11-30.

Husted, Mia & Ditte Tofteng (2005): *Respekt og Realiteter – bevægelser mellem arbejde og udstødning*. Ph.d. afhandling, Institut for Miljø, Teknologi og Samfund, Roskilde Universitet.

Jacobsen, Michael Hviid & Jens Tonboe (2004): *Arbejdssamfundet*, København, Hans Reitzels Forlag.

Jacobsen, Michael Hviid (2004): Fra moderne arbejdsetik til senmoderne selvvalgt slaveri? En kritisk analyse af arbejdets betydning hos Bauman, Beck og Sennett, i Michael Hviid Jacobsen & Jens Tonboe (red): *Arbejdssamfundet*, København, Hans Reitzels Forlag, 69-108.

Kerlin, Janelle (2009): A Comparative Analysis of the Global Emergence of Social Enterprise, i *Voluntas*, 2, 21, 162-179.

La Cour, Anders (2004): Frivilligt socialt arbejde som paradoks, i *Social Kritik*, 95, 16, 38-51.

Mik-Meyer, Nanna (2004): *Dømt til personlig udvikling. Identitetsarbejde i revalidering*. København, Hans Reitzels Forlag

Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet (2014): *Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark*, København, Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold.

Moulaert, Frank & Oana Ailenei (2005): Social Economy, Third Sector and Solidarity relations: A Conceptual Synthesis from History to Present, i *Urban Studies*, 42, 11, 2037-2053.

Nicholls, Alex (2008): Introduction, i Alex Nicholls (red.): *Social Entrepreneurship. New Models of Sustainable Social Change*, Oxford University Press, 1-35.

Ridley-Duff, Rory & Mike Bull (2011): *Understanding Social Enterprise. Theory and Practice*, London: Sage.

Rosenberg, Charlotte (2013): *SydhavnsCompagniet. Tilblivelser, relationer og muligheder I stribede og glatte rum*. Ph.d. afhandling, Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.

Rådet for Socialt Udsatte (2012): *Baggrundsnotat om kommunernes regnskaber 2010 og 2011 på udsatteområdet*, Rådet for Socialt Udsatte, http://www.udsatte.dk/dyn/resources/News_Content/file/9/59/1340360519/baggrundsnotat-socialt-udsatte-i-kommunale-regnskaber-2010-2011-web.pdf (Tilgået d. 23.03.2015)

SFI (2013): *Socialøkonomiske virksomheder. Når udsatte bliver ansatte*, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd 13, 23.

Svensson, Christian Franklin (2015): *Anstændighedens udfordringer. Relationer, navigationer og horisonter i sociale virksomheder*. Ph.d. afhandling, Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.

Teasdale, Simon (2011): What's in a name? Making sense of social enterprise discourses, i *Public Policy and Administration*, 27, 2, 99-119.

Bakkely som midlertidige heterotopier?

I Kapitel 2 introducerede jeg Jones og Spicer's Hafferlaf-analogi (Jones & Spicer 2005) som et billede på den myriade af definitionsforsøg, der møder én, når man dykker ned i SE-feltet, og med de to forfattere betegnede jeg 'jagten' på en endegyldig og entydig definition som noget nær ørkesløs. Sociale virksomheder eksisterer ikke uafhængigt af menneskelig erfaring, men skabes og meningsudfyldes, som jeg har argumenteret i de foregående kapitler, gennem heterogene hverdagspraksisser (Dey & Marti 2012). De mange definitionsbestræbelser, som både forskere og praktikere kontinuerligt er engagerede i, fik mig til at betegne socialøkonomien som klassifikatorisk drilsk, ikke mindst i lyset af de mange gange, jeg fx hørte informanter beskrive, hvordan 'de altid faldt mellem flere stole', eller de udtrykte frustrationer over det 'rod', som de mange kategoriseringer og definitionsforsøg udgjorde. I stedet for at lægge mig fast på én definition eller én forståelse af social virksomhed, introducerede jeg i stedet, i Kapitel 5, en teoretisk indramning, som netop kunne rumme de tve-tydigheder, usikkerheder og ambivalente praksisser, jeg hele tiden mødte gennem mit feltarbejde. Inspireret af Turners arbejde med liminalitet valgte jeg således først og fremmest at anskue sociale virksomheder som 'betwixt and between', som grænseorganisationer, der tilsyneladende igen og igen 'siver mellem fingrene' på os, både som forskere og som deltagere.

Som jeg også beskrev det i Kapitel 5 var Turner, særligt i hans senere arbejde, især optaget af liminalitetens transformative potentiale, og han pointerede i forlængelse heraf, hvordan liminale manifestationer således ofte, som Deflem har opsummeret det, "challenge the wider social structure by offering critique on, or even suggestions for, a revolutionary re-ordering of the social order" (Deflem 1991, p.16; cf. Turner 1982). I dette kapitel har jeg, med afsæt i en række forskellige, empiriske eksempler, netop forsøgt at vise, hvordan der i Bakkely, når man med en liminalitetsoptik situerer organisationen som social virksomhed 'mellem projekt og forretning', skabtes muligheder for, at deltagerne på forskellig vis kan udfordre – og for en tid transformere - etablerede grænser, klassifikationer og forestillinger om det 'sociale', det 'økonomiske', det 'offentlige', det 'private'; om 'arbejde' og 'ikke-arbejde', 'ansat' og 'frivillig'. Hverdagen i Bakkely var om noget dilemmafyldt og præget af kontinuerlige forhandlinger og ambivalente praksisser, forhandlinger og praksisser, der på én

og samme tid reflekterede, kritiserede, redefinerede og reproducerede eksisterende strukturer, betydninger og relationer. I liminaliteten, i mellemrummene eller mellemhederne, skabtes således konkrete, om end midlertidige heterotopier, heterotopier, der ifølge Foucault gennem deres 'andethed' er "capable of juxtaposing in a single real place several spaces, several sites that are in themselves incompatible" (Foucault 1986, p.25). Heterotopier opløser ikke nødvendigvis modsætninger og ambivalenser, men er derimod steder, hvor sådanne – for en tid – sameksisterer.

Situeret 'på kanten', i et grænseland, kan man gennem en sådan liminalitets-optik betragte Bakkely som en organisation, der på en gang udfordrede etablerede forståelser af både socialt arbejde og virksomheder (såvel ledelse som ansatte definerede sig i delvis opposition til traditionelle forståelser af fx kommunale indsatser og kapitalistiske produktionsformer), men som samtidig også reproducerede de selvsamme kategoriseringer gennem en række praksisser, der var med til at opretholde grænserne mellem ansatte og assistenter, lønnede og ikke-lønnede, dem, der 'kan levere' og dem, der ikke kan. Som liminal 'grænseorganisation' skabtes der i Bakkely midlertidige heterotopier, sammensatte og usikre muligheds- og manøvreringsrum, hvor nye konfigurationer og subjekt-positioner kunne blive til, således at deltagerne – for en tid – kunne indgå i meningsfulde fællesskaber og relationer, der kunne rumme tvetydighedens 'både-og'. Dette foregik dog hverken gnidningsløst eller uantastet, og da jeg på et tidspunkt drøftede et udkast til Artikel 1 med Oskar, kommenterede han bl.a., at de dobbeltheder og sprækker, jeg beskrev som noget positivt for assistenterne, i hans optik var "rimelig dysfunktionelt", idet man jo ikke kunne skabe en "stabil produktion" og en "fornuftig virksomhed", når det hele næsten hele tiden var så ustabil. At navigere i heterotopier er således ikke uproblematisk eller ufarligt, hverken for Bakkely som organisation eller for de mennesker, som deltager heri. Det liminale, her som konkrete heterotopier er, som jeg også pointerede det i Kapitel 5, ikke apolitiske "containers of hybridization" (Radu 2010, p.420). Praksisser, der i én sammenhæng virker emancipatoriske eller stabiliserende, kan i andre sammenhænge virke begrænsende eller skrøbelige. Dette sås bl.a. i samarbejdet med kommunale og private aktører, som nogle gange "korsede sig lidt" over den tillid, man viste assistenterne i Bakkely, hvor man af og til mere "så dem som medarbejdere end som assistenter", og hvor det terminologiske 'rod' betød, at Sandra ikke kunne leve op til omverdens og egne forventninger om at 'sælge' et klart defineret produkt. Det ses

også, når det økonomiske pres bliver for stort, og man, i kampen for at overleve, indsnævrer sin rekrutteringspraksis og derved også idealet om at 'skabe en industri med plads til alle'. Således lukkes sprækkerne, heterotopiens 'other spaces', når eksterne såvel som interne forestillinger og forventninger om at være enten-eller, bliver for massive. Navigationer 'på kanten' er således nærmest 'permanent' usikre eller, som Radu også formulerede det, "a continuous, uneven 'becoming', never fully accomplished but apparently moving into a multitude of futures" (Radu 2010, p.423). Deltagernes - både de ansatte, assistenterne og dem derimellem - historier og praksisser, som de her er udvalgt og fortalt gennem min liminalitetsprisme, om dét at gøre social virksomhed, tegner således et modsætningsfyldt billede af en hverdag, som både er 'virkelig, virkelig svær' men som også, af og til, skaber nye deltagermuligheder og subjektpositioner henover grænsedragninger mellem dem, der er indenfor, udenfor, og imellem 'arbejdssamfundets' klassifikationer.

I dette kapitel har jeg relateret Bakkely til WISEs og et bredere, velfærdspolitisk felt omhandlende beskæftigelse af socialt udsatte eller 'mennesker på kanten', dvs strukket - eller kontekstualiseret - mine analyser gennem en dialog med både SE-forskningen, velfærdsforskningen og det liminalitetsperspektiv, som jeg introducerede i Kapitel 5. I det næste kapitel foretager jeg nogle andre udstrækninger, eller kontekstualiseringer, men stadig med afsæt i hverdagens navigationer, situationsdefinitioner og praksisser og stadig med liminalitet som den prisme, jeg tænker og fortæller 'min historie om deres historier' med.

Kapitel 7: KBHFF – mellem forretning og fællesskab

Solen skinnede denne onsdag, hvor jeg skulle mødes med to chauffører fra KBHFFs centrale chaufførvalg. Vi skulle hente de grøntsager, som avlerne havde kørt ind til byen samme morgen, og bringe dem videre ud til tre af KBHFFs ni lokale afdelinger. Bo, som har været medlem i et lille år, hilste med et stort smil og sagde 'godt du er med i dag, for jeg har lige modtaget et afbud fra den anden chauffør'. Han fortalte, at han forventede en rimelig nem vagt i dag, da der ikke skulle køres returemballage for næste uge, hvilket godt kunne gøre det svært at overholde tidsplanen. Da vi ankom til centrallageret i Vanløse, var tre mænd fra det centrale pakke-team, med hjælp fra de to chauffører, som kørte laugets anden kassevogn, i gang med at fylde bilen op. De svedte og knoklede med at slæbe paller og poser, veje af, krydse af, og fordele flere tons grøntsager, så hver afdeling fik den mængde og det antal, som passede til de poser, medlemmerne havde forudbestilt ugen før. De var noget bagud, da en af dem på vagtplanen ikke var dukket op, så vi hjalp med at pakke begge biler. Mens vi arbejdede diskuteredes det frem og tilbage, om den her måde at organisere udbringningen på nu også var den bedste: det var svært at rekruttere folk til både centrallageret og til chauffør-lauget, der manglede næsten altid hænder, og det var svært at nå rundt til alle afdelingerne, inden de lejede biler skulle være tilbage kl 15. Da vi kom af sted med en fuldt pakket bil fortalte Bo, at man måtte være indstillet på at 'tage tingene som de kommer' og at det vigtigste på denne vagt var at være udstyret med så mange telefonnumre som muligt, så man havde nogle at kontakte, hvis der skete noget uforudset. Der var 'nemlig mange led som skal fungere, for at arbejdsgangene glider her'. Jeg forsøgte at ringe til 'modtagervagten' for at sige, at vi var på vej, men ingen tog telefonen og vi ankom til et aflåst skolelokale. Vi blev enige om, at vi så måtte lasse alle grøntsagerne af og stille dem langs fortovet ved siden af indgangen, men mødte så ved et tilfælde den lokale pedel, som kendte KBHFF og låste op for os. Da vi var så godt som færdige kom 'modtagervagten' susende – hun havde ikke hørt telefonen og var lettet over, at pedellen låste os ind. Hun fortalte, at der slet ikke var nogen, som havde meldt sig på vagten til i dag, så selv om hun også tog den i sidste uge, skrev hun sig på vagtplanen i går aftes 'fordi det duer jo ikke, hvis der ikke er nogen modtagervagt', som hun sagde. Vi hastede tilbage til centrallageret, hvor de nu kun var to tilbage på vagten, da én blev nødt til at gå 'midt i det hele', men da der var ved at være styr på de sidste paller og poser, blev bilen hurtigt fyldt op igen. Vi kom noget forsinkede frem til den næste afdeling, hvor der sad to modtagervagter og ventede på os. Den ene havde armen i gips og den anden måtte ikke løfte noget tungt, så vi bar selv alle kasserne ind i deres lokale. Fremme ved den sidste afdeling stod to kvinder ude i gården ved siden af flere meter stablet returemballage [sammenklappelige plastikkasser], og de så noget opgivende ud, da Bo fortalte, at emballagen først blev hentet i

næste uge, så vi hjalp til med at bære de mange plastikbatterier tilbage, hvor de kom fra. Vi var tilbage med bilen kvart i tre, og Bo konstaterede tilfreds: 'så nåede vi det denne gang, det er ikke altid det går så let'. Med tanke på de hårdtarbejdende medlemmer i centrallageret, på den aflåste skole og på de mange plastikbatterier, som ikke skulle afhentes, drog jeg også et lettelsens suk over, at denne vagt havde været en af de 'lette'. En god time efter mødte jeg sammen med 4 'pakkevagter' op på den skole, som lokalafdelingen lånte hver uge. Næsten alle var nye, og der manglede en 'pakkefører', så stemningen var først noget opgivende. Vi gik dog i gang med at veje og fylde poser, så godt vi nu kunne, noget nervøse for, om der var grøntsager nok til alle. Lidt efter lidt ankom både butiksvagter og folkekøkkenvagter, så mens der i et tilstødende lokale indrettedes butik med både kolonialvarer og grøntsager, blev forskellige retter tilberedt til 'folkekøkkenet', som var et tilbud om fællesspisning til afdelingens medlemmer. For dem som spiste med blev maden indtaget ved nogle opstillede langborde samtidig med, at andre medlemmer hentede deres poser, og butikken var åben for køb af varer i løssalg. Selv sad jeg ved siden af en familie på tre, som fortalte, hvor 'fedt det er med det her folkekøkken': 'Så var der ligesom mere i det end bare lige at hente sine grøntsager. Man fik hilst på andre medlemmer og mødte folk fra lokalområdet', som min sidekvinde forklarede det. Mens det langsomt tyndede ud, begyndte 'lukkevagterne' at pakke butik og borde sammen igen, kassevagten lavede regnskab og enkelte medlemmer, som ikke var 'på vagt', gav en hånd med eller sad og småsludrede i mindre grupper (Feltnoter, KBHFF 2013).

Ovenstående beskrivelse er sammenfattet ud fra feltnoter fra en af de onsdage, jeg tilbragte med at deltage i forskellige medlemsvagter i KBHFF, og illustrerer organiseringsprincippet bag en forening, som voksede fra 30 medlemmer i 2009 til ca. 3500 i 2013.⁶⁶ Hver onsdag morgen året rundt kørte økologiske avlere frugt og grønt (samt mindre mængder mel, saft, æg og brød til løssalg i enkelte afdelinger), forudbestilt af KBHFFs centrale 'indkøbsgruppe', ind til foreningens centrallager i København, hvor 'centrallagervagten' fordelte de rette mængder til hver af de ni lokalafdelinger i byen. Nogle afdelinger skulle have varer svarende til 120 poser, andre til små 40 stk., hvilket afhang af både sæson og afdelingernes størrelse. Fra centrallageret kørte chaufførlaugets frivillige i små kassevogne, som organisationen lejede af delebilsvirksomheden 'Let's Go', ud til de enkelte lokalafdelinger, der som oftest holdt til på en lokal skole

---

⁶⁶ De medlemstal jeg anvender i dette kapitel, er ikke eksakte. De er hentet fra hjemmesiden, fra informantudsagn og fra forskellige rapporter, og repræsenterer således alene det skøn, som man i 2013 'sjussede' sig frem til på baggrund af indmeldelser, medlemsaktivitet og posebestillinger. I praksis var antallet af medlemmer langt lavere, idet man på daværende tidspunkt alene registrerede antallet af indmeldelser.

eller i et lånt beboer- eller foreningslokale. Herfra tog lokalafdelingerne over med deres egne 'modtagervagter', 'pakkevagter', 'butiksvagter', 'info-vagter', 'kassimestervagter', 'lukkevagter' og evt. 'smagsprøvevagter', 'folkekøkkenvagter' eller nogle helt andre, fx 'stofposevagter', nogle steder organiseret gennem en 'team-struktur', andre steder som fx 'laug', hvilket var lidt forskelligt fra afdeling til afdeling. Kl 16 eller 17 åbnede butikkerne for løssalg og poseafhentning for de medlemmer, som havde husket at bestille og betale ugen forinden, og kl 19 lukkede de igen, så kasserne kunne gøres op og næste uges bestillinger sendes afsted til den centrale indkøbsgruppe.

For at dette ugentlige kredsløb kunne fungere var der nedsat en række lokale arbejdsgrupper (fx 'udviklingsgruppen', 'formidlingsgruppen' og 'regnskabsgruppen') hvorefter den bærende i hver afdeling var 'butiksgruppen', en gruppe, der dels havde ansvaret for at koordinere og facilitere den lokale drift, dels fungerede som bindeleddet til de centrale arbejdsgrupper i KBHFF, herunder fx 'chaufførlauget', 'indkøbsgruppen', 'arrangementsgruppen', 'kommunikationsgruppen', 'økonomigruppen' og ikke mindst 'kollektivgruppen', der indtil 2014 fungerede som uformel bestyrelse og koordineringsorgan for hele foreningen. Hertil eksisterede frem til 2015 en række ad hoc grupper som fx 'fiskegruppen', 'evalueringskorpset', 'avlergruppen', 'emballage-gruppen', 'hygiejne-gruppen' med flere, hvilke sidenhen er blevet reduceret til fem centralgrupper, der sammen havde ansvaret for den overordnede koordinering og drift af KBHFF.⁶⁷ Alle disse grupper og ikke mindst den mødeaktivitet, som fulgte med, var, som jeg viser det gennem de kommende afsnit, en helt central del af det at 'gøre' KBHFF. Medlemmernes aktive deltagelse og arbejdsindsats var således en forudsætning for organisationens virke, men inden jeg bringer dem i centrum, vil jeg først introducere historien om, hvordan det hele startede. Det er i sig selv en god historie, men den er først og fremmest med her, fordi den fortæller noget om, hvordan et socialøkonomisk initiativ kan vokse frem. Desuden illustrerer den også, som Amin (2009b) pointerede, hvordan realiseringen af de socialøkonomiske idealer sjældent er så ligetil. Som det var tilfældet i Bakkely var hverdagen også i KBHFF præget af kontinuerlige forhandlinger,

---

⁶⁷ I 2014 undergik KBHFF en større omstrukturering, bl.a. som følge af manglen på økonomisk overblik, hvilket jeg af og til refererer til men ikke analyserer som selvstændig proces, da de fleste ændringer først blev implementeret i organisationen efter mit feltarbejde var afsluttet.

ambivalenser og dobbeltheder; nogle relateret til definitioner og identitetskonstruktioner, andre til organisatoriske strukturer og de sociale relationer, som etableres heri.

Historien om KBHFF: ”nu gør vi det her”

Den følgende historie om KBHFFs tilblivelse og udvikling er baseret på en række forskellige materialer, herunder artikler om, med og af forskellige medlemmer i aviser, magasiner og fagblade, tekster fra organisationens hjemmeside samt interviews med både ’aktive’ og ’menige’ medlemmer.⁶⁸ Den tager sin begyndelse tilbage i 2007, hvor en fyr ved navn Morten kom hjem efter et besøg i New York, hvor han havde besøgt forbrugerkooperativet Park Slope Food Coop. Inspireret af den kooperative idé om en medlemsdrevet og medlemsejet indkøbscentral tog han, sammen med en håndfuld venner, fat i tanken om at etablere et lignende sted i København.⁶⁹ Efter nogle indledende møder og en stiftende generalforsamling i 2008, blev det økologiske landbrugskollektiv Svanholm hyret som den første leverandør af grøntsager, der skulle bringes til et lokale i Kødbyen på Vesterbro. Anders, et aktivt medlem gennem det meste af KBHFFs historie, fortalte om sit første møde med den gryende organisation:

Da jeg kom derned sad der tre fyre med en sæk kartofler, en sæk gulerødder og en sæk rødbeder og ventede på, at der var nogen, som kom og købte dem. Det var der så ikke rigtigt. Og samtidig var det i en del af Kødbyen, hvor porten blev låst kl fem, så *hvis* der kom nogen kunne de ikke komme ind, så det var rimelig upraktisk... Altså, det var jo nogle rigtig søde fyre, men det var også sådan rimelig obskurt [...]. Alligevel var der mange, som var interesserede, jeg tror der var 150 mennesker på en mailingliste, men der var bare ikke rigtig

---

⁶⁸ Jeg hørte ofte betegnelserne ’aktive’ og ’menige’ medlemmer, betegnelser jeg vender tilbage til i afsnittet om organisationens medlemmer. Herudover figurerede også en tredje kategori af ’passive’ medlemmer, hvilken refererer til de mange, som på et tidspunkt har betalt et indmeldelsesgebyr, men som alene optræder med navn og medlemsnummer. Denne gruppe omfatter både medlemmer, som aldrig har deltaget såvel som medlemmer der efter et par måneder eller år som menige eller aktive er forsvundet igen. Når jeg her bruger termerne ’menige’, ’aktive’ og ’passive’ er det således med reference til disse emiske kategoriseringer.

⁶⁹ Økologiske indkøbsfællesskaber kendes også fra 1970’erne, hvor eksempelvis Kamba – ’Indkøbsforeningernes Import- og Engroscentral’ så dagens lys. Historien herom kan bl.a. læses i medlemsmagasinet ”Kokoo – Kollektivt koordineringsblad” (Kokoo 1983), mens der for en generel introduktion til den kooperative bevægelse i Danmark henvises til Henning Grelles ”Det kooperative alternativ” (Grelle 2012).

noget fundament, altså der var ikke nogen praksis, der fungerede. (Interview med Anders, KBHFF 2014)

Ifølge overleveringen forsvandt Morten hurtigt ud af billedet, men ideen om at skabe et fællesskab, gennem hvilket både byboere og avlere, til 'fair priser', kunne udbrede økologiske varer uden om de store supermarketers fordyrende og profitbaserede led, havde bidt sig fast. Man udviklede et koncept, stadig inspireret af Park Slope-modellen, baseret på en reciprok relation mellem medlemmernes arbejdskraft og billige grøntsager: Med et medlemskab fik man, mod at arbejde minimum 3 timer om måneden, mulighed for hver uge at købe en pose økologiske grøntsager til 100 kr..⁷⁰ Man fandt et mere velegnet lokale på Nørrebro og åbnede i 2009 den første lokalafdeling:

Der var nogle kernekræfter på det tidspunkt, som var med til at løfte det hele, ikke, som gik meget ind i det og ligesom sagde 'nu gør vi det her', ikke? Så vi satte en deadline for den første åbningsdag, med folk til at pakke 30 poser, og det burde ikke have været så svært, men de startede først da butikken åbnede, så der var bare totalt kaos. For ingen havde jo ligesom tænkt over, hvordan det skulle gøres, der var ikke nogen vægte eller noget, så det var en ren rodebutik. Men samtidig var der en utrolig god energi, en begejstring, så vi fik etableret nogle rutiner i løbet af de første par uger, og nogle excel-ark, så vi kunne holde styr på bestillingerne, og så voksede det ligesom bare derfra. (Interview med Anders, KBHFF 2014)

Koblingen til aktivistmiljøet på Nørrebro satte i de første år tydeligt præg på KBHFF, hvor politiske diskussioner ifølge flere medlemmer godt kunne fylde rigtig meget. 'Avocado-gate', der udsprang af en bestilling af avocadoer fra Israel (hvilket var "strictly no-go på Nørrebro") resulterede eksempelvis i, at Ungdomshuset som kollektivt medlem forlod KBHFF, og også 'fængselsdebatten', der omhandlede det moralsk (il)legitime ved at købe grønt produceret af fængselsindsatte, fyldte i perioder meget. Sigrid, der har været menigt medlem i godt tre år, fortæller:

Pludselig blev den bare mega-stor, diskussionen, og så var det sådan 'er fængselsstraf overhovedet i orden?' Og det synes jeg da er rigtig spændende, men det har bare ikke rigtig noget med mine grøntsager at gøre... [...] Altså, det bliver sådan lidt højt hver gang, og det kan godt irritere mig lidt [...]. Og jeg

---

⁷⁰ De første år betalte man et engangsbeløb på 100 kr. for at blive medlem, men for at finansiere løn til økonomiansvarlig og frivillig-koordinator indførte man i 2014 et årligt kontingent på 50 kr., hvilket sidenhen er hævet til 100 kr. (KBHFF 2016b).

kan ikke engang huske hvad det endte med, men folk holdt jo i hvert fald op med at være sure (Interview med Sigrid, KBHFF 2013).

Der var således allerede i foreningens første år flere forskellige forestillinger om, hvad KBHFF skulle handle om. Nogle medlemmer betragtede organisationen som en progressiv, politisk venstrefløjsplatform, mens andre gik mere op i økologi, og endnu andre ønskede først og fremmest at skabe lokale fællesskaber. Ifølge Anders oplevede mange derfor et behov for at tydeliggøre, ”at det her ikke bare er for dem, som går i sorte hættetrøjer”, og i 2010 besluttede man sig derfor på et stormøde for de 10 grundprincipper for foreningens formål og virke, der også gælder den dag i dag.⁷¹ Heraf fremgår det, at KBHFF er en medlemsdrevet- og medlemsejet indkøbsforening, som gennem etableringen af lokale fællesskaber arbejder for at sikre udbredelsen af økologiske produkter til en ”fair pris”, hvor ”alle kan være med”.⁷² Dertil fremgår det også, at KBHFF skal være ’økonomisk bæredygtig’, hvilket betyder, at foreningen skal kunne eksistere uafhængigt af eksterne midler og altid ”dække vores driftsomkostninger gennem egne indtægter og frivillig arbejdskraft” (KBHFF 2016a). Det sidste er af fundamental betydning i KBHFF, hvis økonomi er baseret på, at alle medlemmer leverer mindst 3 timers ’gratis’ arbejdskraft hver måned. Og netop medlemmerne, både deres engagement, forventninger og arbejdsindsats, er en stor del af KBHFFs historie og noget, der diskuteres løbende og med stor intensitet. I det følgende afsnit tegner jeg derfor et kort billede af, hvem der i store træk aktuelt udgjorde KBHFFs medlemmer.

Medlemmerne: en ”broget flok” eller udvalgt skare?

Medlemmerne af KBHFF var ved første øjekast en ganske heterogen gruppe, og når man kastede et blik rundt i forsamlingen til de store fællesarrangementer eller rundt i lokalafdelingerne en tilfældig onsdag eftermiddag, var der både mænd og kvinder, unge, ældre og til tider også nogle mindre børn. Ofte hørte jeg dem omtalt som en ”broget flok” og flere fortalte med begejstring om alle de ”typer”, der engagerede sig i KBHFF. Som Astrid, der havde været aktivt medlem gennem 3 år, fortalte:

---

⁷¹ En beklædning, der i offentligheden ofte forbindes med det autonome aktivistmiljø på Nørrebro i København.

⁷² En ’fair’ pris betyder i denne sammenhæng, at varerne skulle være så billige, at ”alle kan være med” (KBHFF 2016c) men også at lokale avlere og små producenter bliver tilbudt en ”rimelig” betaling for deres varer (KBHFF 2016a).

Det er jo fedt, fordi det tiltrækker rigtig mange forskellige mennesker, altså nu i vores afdeling, der er der fx nogle ældre, gæve damer, som kan alt det der med bogholderi og struktur og sådan noget, og så er der andre, som går vildt meget op i biodynamik og madlavning, fx. Og for nogle er det vist mest det sociale, det handler om, så på den måde møder man alle mulige forskellige typer (Interview med Astrid, KBHFF 2014).

Eller som Sara, aktivt medlem gennem et år, udtrykte det:

Altså, folk er jo meget forskellige og har meget forskellige grunde, og jeg tror... altså der er ligesom de 10 grundprincipper, og alle har måske 2-3 stykker, der er vigtige for dem, ikke, men det er ikke nødvendigvis de samme. For mig er det jo helt klart fællesskabet, det, at vi gør noget sammen, og så kan jeg også godt li' det med, at grøntsagerne kommer direkte fra marken, mens det for andre mere er det organisatoriske eksperiment, der er det vigtigste (Interview med Sara, KBHFF 2013).

En intern medlemsundersøgelse, som KBHFFs arbejdsgruppe 'evalueringskorpset' gennemførte i begyndelsen af 2014, tegnede dog et billede af en knapt så 'broget' medlemsskare, og viste først og fremmest en organisation med en meget stor medlemsudskiftning, idet godt 75 % havde været medlem i mindre end to år (Evalueringskorpset 2014, p.5).⁷³ Dertil var flertallet af medlemmerne under 40 år, godt 70 % af dem som besvarede spørgeskemaet var kvinder, og knapt 80 % af medlemmerne havde en lang eller mellemlang videregående uddannelse. Der er således ikke tvivl om, at KBHFFs medlemmer generelt set udgjorde et ganske ressourcestærkt fællesskab, og det var da heller ikke usædvanligt at høre medlemmer, i en lidt ironisk og ikke mindst selvkritisk ånd, referere til KBHFF som en klub for "de unge, de rige og de smukke" eller som "en lukket klub for de særligt indviede" (Feltnoter KBHFF, 2013), men ikke desto mindre levede forestillingen om det 'brogede' fællesskab stærkt blandt mange af foreningens medlemmer som en væsentlig identitetsmarkør og del af 'fortællingen om KBHFF'.

Noget af det, man ikke kunne læse ud af medlemsstatistikken og de formelle informationer på KBHFFs hjemmeside, var de implicitte forventninger til medlemmernes engagement og indsats, der ikke kun handlede om at lægge tre

---

⁷³ Tallene er selvfølgelig også her behæftet med en vis usikkerhed, men da mere end 1000 medlemmer havde besvaret spørgeskemaundersøgelsen var den, som Evalueringskorpset formulerede det, "det bedste bud på en oversigt over, hvem vi er" (Evalueringskorpset 2014, p.3).

timers arbejde om måneden. Og man kunne heller ikke læse om de forestillinger om og forventninger til karakteren af fællesskabet, som på forskellig vis formuleredes af medlemmerne. For selvom KBHFF både rummede mænd og kvinder, unge og ældre, var der trods målsætningen om at udbrede økologiske grøntsager til priser, hvor 'alle' kunne være med, samtidigt en række eksklusionsmekanismer, som i praksis gjorde det svært for 'alle' at deltage. Og som det også gjorde sig gældende i Bakkely, foregik der i KBHFF et kontinuerligt konstruktionsarbejde i forhold til at definere, forhandle og meningsudfylde organisationen som fællesskab, som forretning eller / og som noget derimellem. Dette konstruktionsarbejde kom til udtryk på mange forskellige niveauer og i mange forskellige sammenhænge, eksempelvis gennem den praktiske indretning af lokale butikker, gennem den ugentlige grøntsagspakning, gennem fællesspisninger og gennem afholdelse af særlige medlemsarrangementer som fx 'sylteworkshop' eller 'luge-patrolje'.⁷⁴ Det foregik også gennem interne debatter og ikke mindst gennem de mange møder, både i butiksgrupperne, i kollektivgruppen og ved de store fællesmøder; møder som ikke alene handlede om at træffe bestemte beslutninger, men som også viste sig at være en væsentlig del af at gøre KBHFF. En 'gøren' der, som jeg viser i de følgende afsnit, ikke så let lader sig indfange af entydige forklaringsmodeller og på forhånd fastlagte forestillinger om socialøkonomi og social virksomhed som en neoliberal subjektivering og forretningsgørelse af det sociale, som en løsning på social eksklusion eller som solidaritetsøkonomisk demokratisering og empowerment (jf Kapitel 2).

KBHFF 'between and betwixt': "vi er altid faldet mellem flere stole"

I Kapitel 5 introducerede jeg liminalitet som et teoretisk begreb, jeg finder 'godt at tænke med' i relation til socialøkonomi og social virksomhed. Turners liminalitetsbegreb anvender jeg som sagt som den 'prisme', gennem hvilken jeg 'ser' forskellige former for ambivalenser og tvetydigheder i mit materiale. Mens liminalitet i Bakkely bl.a. kom til udtryk i grænsefladerne mellem 'socialt projekt' og 'forretning', mellem 'det offentlige' og 'markedet', og ikke mindst ma-

---

⁷⁴ De årlige 'luge-patroljer' arrangeredes som en del af KBHFFs 'betaling' til avlerne og foregik ved, at en gruppe deltagere hjalp med at luge ukrudt som tak for, at avlerne selv kørte grøntsagerne ind til KBHFFs centrallager.

terialiserede sig gennem positionerne 'arbejde' og 'ikke-arbejde', med de udfordringer og muligheder, der opstod herimellem, kom KBHFFs liminaliteter delvist til udtryk i andre 'mellemheder', ikke mindst som konkrete, om end midlertidige, heterotopier mellem 'forretning' og 'fællesskab', mellem 'markedskapitalisme' og noget der, måske, peger mod dét, Gibson-Graham betegner 'postkapitalisme', og som jeg diskuterer særskilt i Artikel 2: "Vækst, vækst vækst: social virksomhed som postkapitalistisk praksis?"

Situeret i et grænseland mellem etablerede kategorier og klassificeringer har jeg allerede konstrueret socialøkonomi og social virksomhed 'between and 'between', og i det følgende afsnit viser jeg, gennem denne særlige optik, på hvilke måder medlemmerne gennem kontinuerlige diskussioner og forhandlinger både internt i organisationen og i mødet med eksterne forventninger, skabte KBHFF som både forretning og fællesskab – og som noget derimellem. Diskussionerne 'fyldte' til tider rigtig meget og er væsentlige at belyse, fordi de fortæller noget om, hvordan medlemmer forstår og definerer deres engagement, men også fordi de fortæller noget om den usikkerhed og 'omstridthed', der omgærder såvel begreber som praksis i socialøkonomiske organisationer (jf. også Kapitel 2). Det definitoriske 'rod', som deltagerne sloges med i Bakkely, optog således også mange medlemmer i KBHFF, ikke mindst fordi organisationen, som Jens fx beskrev det, 'ligger sådan mellem to stole', en formulering, jeg hørte igen og igen i flere forskellige varianter.

"Øh undskyld, men hvad er vi så?" – definitionsforhandlinger i KBHFF

KBHFF var, som Bakkely og flertallet af socialøkonomiske organisationer, funderet i en udpræget pluraløkonomisk tænkning og kan på mange måder siges at være et klasseeksempel på det ressourcemiks i indkomstgrundlag, som Gardin eksempelvis beskriver (Gardin 2006; jf. også Kapitel 2 og Kapitel 6). KBHFF baserede således sit virke på såvel donationer (eksterne aktører og samarbejdspartnere stillede fx lokaler til rådighed for de lokale afdelinger, hvis ikke gratis så til en meget billig pris, ligesom både kommercielle butikker og medlemmer donerede materialer som fx køkkenredskaber), frivilligt arbejde (som var en forudsætning for medlemskab) og ikke mindst på salget af de varer (grøntsagsposer og løssalgsvare), som medlemmerne bestilte og købte hver uge. For mange medlemmer var det dog en væsentlig pointe, at KBHFF var 'mere' end køb og salg af grønnsager, men som det også gjorde sig gældende i

Bakkely var spørgsmålet om, hvilken form for organisation KBHFF så var eller burde være, et tilbagevendende tema, som ledte til mange – nogle gange ganske ophedede – diskussioner, ikke mindst i de mange arbejdsgrupper. Særligt i Kollektivgruppen var det et gentagent (og ikke altid velkomment) punkt på de møder, jeg deltog i, hvilket accelererede i forbindelse med 'krisemødet' i efteråret 2013 og de vedtægtsdrøftelser, der fulgte i kølvandet.⁷⁵

Mens der i KBHFFs første år var masser af – også principielle - diskussioner (jf. fx 'avocado-gate' og 'fængselsdebatten' som beskrevet ovenfor), var organisationen i det store hele "gået under radaren", som et medlem udtrykte det, hvorfor man aldrig rigtig havde taget stilling til officielle definitioner, registreringsmodeller og krav:

Altså, den der diskussion om, hvorvidt vi er det ene eller andet, dukkede egentlig først op, dengang fødevareministeren skulle på besøg, og der fandt man så ud af, at KBHFF ikke var en registreret fødevarevirksomhed, og den gik jo ikke rigtig. Og det var vi jo ikke fordi, altså fordi vi på den ene side er sådan lidt en virksomhed, men så alligevel ikke rigtigt, der ligger KBHFF altså sådan mellem to stole... så det kunne vi ikke rigtig tage stilling til, og det kunne Fødevarestyrelsen åbenbart heller ikke, så vi gik ligesom bare lidt under radaren... Så er den af og til dukket op igen, men som jeg ser det handler det rigtig meget om, at folk knytter en masse følelser op på nogle bestemte ord

Rikke: Altså hvilke ord fx, tænker du på?

Jo altså, sådan noget som overskud og erhvervsdrivende og sådan, og bliver vi så bare en virksomhed, som bare lever for at tjene penge? Den slags... (Interview med Jens, KBHFF 2014).

Det var dog ikke alene eksterne krav og forventninger om at tilpasse organisationen eksisterende definitioner, der gav anledning til diskussion. Allerede på det første møde i Kollektivgruppen, som jeg deltog i, blev spørgsmålet om, hvilken form for organisation KBHFF kunne kategoriseres som, rejst, hvilket jeg hurtigt forstod ikke var første gang:

Det næste punkt på dagsordenen hed: 'Hvilken forening er KBHFF?' og indledtes af Mette, som havde været medlem gennem et års tid: 'Ja, jeg har jo spurgt til det før, men der er ligesom ikke sket så meget. Nu har jeg så været inde på Erhvervsstyrelsen for at læse lidt, og vi er i hvert fald ikke en erhvervsdrivende forening, sådan som der står på vores hjemmeside. Og vi falder heller

---

⁷⁵ Krisemødet erstattede i oktober 2013 den årlige generalforsamling, hvorefter der i vinteren/ foråret 2014 blev afholdt såvel ekstraordinær som ordinær generalforsamling, bl.a. med henblik på at vedtage et sæt nye vedtægter for organisationen.

ikke ind under de folkeoplysende foreninger, for dem kender jeg en del til. Spørgsmålet er så, øh undskyld, men hvad er vi så? Er vi en frivillig organisation, eller hvad?'. Et par stykker ved bordet tilkendegav, at det vel var 'det som kommer tættest på' mens én slet ikke kunne forstå, 'hvorfor det nu er så vigtigt?'. Mette insisterede på, at spørgsmålet var vigtigt 'fordi det bl.a. handlede om, hvilket ansvar de enkelte medlemmer kunne påregnes i tilfælde af lukning'. Et medlem mente slet ikke, at KBHFF var erhvervsdrivende 'når vi ikke tjener penge på medlemmerne' mens en anden påpegede, at organisationen var for stor til at høre under kategorien 'salg fra studepladser', som er en betegnelse, der står i CVR-registret. Diskussionen blev skudt til hjørne, da et tredje medlem forklarede, at de skulle registreres som 'leverandør af primærprodukter', og at de måtte følge op på 'det med jura og foreningsform' på næste møde i gruppen (Feltnoter, KBHFF 2013).

På det næste møde en måneds tid efter var samme punkt så igen på dagsordenen og både CVR-registreringen, medlemmernes økonomiske hæftelse og spørgsmålet om erhvervsdrift blev debatteret, igen uden nogen konklusioner. Flere deltagere var synligt irriterede over endnu engang at skulle drøfte dette punkt, for som et medlem udtrykte det:

Kan vi ikke bare snart få det afklaret? Nu har det været oppe at vende de sidste tre gange og ingen bliver rigtig klogere (Feltnoter, KBHFF 2013).

'Bare at få det afklaret' viste sig at være sværere end som så, og som en konsekvens heraf blev der på det store 'krisemøde' efteråret 2013 nedsat en arbejdsgruppe med navnet "vedtægtsgruppen", som skulle udarbejde et udkast, der kunne bringe KBHFFs status og vedtægter i overensstemmelse med myndighedskrav, gældende lovgivning og ikke mindst med medlemmernes forventninger. Ligesom den kommunalt ansatte konferencedeltager, jeg citerede i Kapitel 5, syntes, at 'det med socialøkonomi' blev ved med at "sive mellem fingrene" på de ansatte og deres samarbejdspartnere, gav medlemmerne i Kollektivgruppen udtryk for en lignende oplevelse af ikke rigtig at kunne 'blive klogere' på, hvad KBHFF skulle 'afklares' som, det vil m.a.o. sige hvilken kategori eller stol de skulle eller kunne placere sig på. Således fortsatte diskussionen, både på hjemmesiden, i mailtråde og i arbejdsgrupperne, hvor det også blev diskuteret, hvad man i Kollektivgruppen skulle præsentere medlemmerne for på den ekstraordinære generalforsamling januar 2014:

Der var stort fremmøde i kollektivgruppen denne aften, og alle afdelinger på nær en enkelt var repræsenteret. Stemningen var god, men også mere alvorlig end den plejede at være. Foruden medlemmer af kollektivgruppen var der også

repræsentanter fra vedtægtsgruppen og økonomigruppen, samt nogle stykker, jeg ikke havde set før. Der havde forud for mødet kørt en længere diskussion både på hjemmesiden og over mailen, hvor både jura og idealer havde været oppe at vende. Da spørgsmålet om foreningens vedtægter og status blev taget op, indledtes en længere meningsudveksling:

Troels: I første omgang skal vi holde juraen ude. Vi skal vælge mellem, hvorvidt vi ser os selv som en business-model eller som en forening, der skubber på for en udvikling mod et grønnere samfund, og når vi har truffet det valg, kan juristerne komme ind

Anders: Ja, altså, det er sådan... altså hidtil har vi haft møde med Erhvervsstyrelsen og med Kooperationen, og status er den, at vores nuværende vedtægter ikke holder vand. Vi kan vælge at blive en ideel forening eller en forening med begrænset ansvar, altså en a.m.b.a. Vi kan måske også blive en socialøkonomisk virksomhed, men det må vi nok afvente lidt, fordi der ikke rigtig er nogen afklaring sådan rent lovgivningsmæssigt. Nogle mener det ene vil være bedst, andre det andet, men det handler grundlæggende om, hvilken forening vi gerne vil være fremover og hvad der vil passe bedst, også i forhold til ansvar og sådan noget. [...]

Vigga: Men jeg tror, i hvert fald i vores afdeling, at de fleste medlemmer ser os som en indkøbsforening og ville gå efter en a.m.b.a.-model. Mens at de medlemmer, som kommer på generalforsamlingen, det er de mere ideologiske og derfor dem, som vil vælge den ideelle forening. Og på den måde vil generalforsamlingens beslutning jo ikke afspejle flertallets holdning, så måske man skulle overveje, hvordan de også kunne blive hørt?

Carl: Men vi er jo altid faldet mellem flere stole, og det har ikke været noget stort emne indtil nu, hvor der så kommer et eksternt krav om, at vi skal være det ene eller det andet. Der er jo aldrig nogen, der har kunnet finde ud af, hvilken kasse de skulle putte os i, hverken kommunen eller Velux eller hvem vi nu har haft kontakt med. Og jeg vil egentlig helst, som det også har været oppe et par gange, have mulighed for, at KBHFF både er én overordnet forening, men at der også skal være mulighed for, at man kan danne a.m.b.a.'er eller socialøkonomiske virksomheder eller andre modeller inden for eller i tilknytning til den store forening... Altså hvor Fødevarefællesskabet bliver sådan et slags moderselskab, der så kan rumme flere grene.... [...]

Troels: Men vi må ikke havne i en situation på generalforsamlingen, hvor en masse lægfolk sidder og diskuterer jura. Og reelt er der måske ikke den store forskel på de to modeller, men der er en ideologisk forskel. Vil vi bare have lager, aftaler og en butik, så er det forretningsmodellen, men vil vi gerne noget omstilling og bæredygtighed, så er det foreningsmodellen

Helle: Så det handler om, altså det vi skal komme frem til og beslutte, det er, hvorvidt vi ønsker at se os selv som en forening eller som en virksomhed

Troels: Ja, hvor jeg jo klart ser os som en ideel forening, der har et erklæret mål om, at vi gerne vil være med til at forandre den her verden. Og hvor forretningsmodellen benytter en terminologi, der handler om ejerskab og økonomisk ansvar, hvilket skurrer i forhold til det at være en ægte idealistisk forening, der vil forandre verden (Feltnoter, KBHFF 2013).

Diskussionen fortsatte som refereret ovenfor og endte med, at der blev 'twinklet' til et forslag om, at vedtægtsgruppen skulle fortsætte arbejdet frem mod den ekstraordinære generalforsamling.⁷⁶

Som de ovenstående uddrag og citater illustrerer, var spørgsmålet om KBHFFs status og organisatoriske identitet kontinuerligt til forhandling; en forhandling, der både udspillede sig på møder internt i organisationen, på møder med eksterne aktører (eksempelvis Erhvervsstyrelsen, Kooperationen, forskellige fonde og Kommunen) og i hverdagens samtaler medlemmerne imellem såvel som i materielle manifestationer og praksisser. Eksemplerne ovenfor peger på, hvordan forestillinger om 'den gode forretning' (indkøbsforeningen) med "lager, aftaler og butik" vikled sig ind og ud og sammen med forestillinger om at "forandre den her verden" (den ideelle forening) og således både være "sådan lidt en virksomhed, men så alligevel ikke rigtigt". Nogle gange blev fronterne trukket skarpt op, som når Troels sagde, at der skulle vælges mellem en 'business-model' og en 'ideel forening', men samtidigt afsøgte også alternativer til denne 'enten-eller' konstruktion, som når Carl forsøgte at bevare positionen i mellemrummet mellem de forskellige stole, og foreslog en model, der kunne "rumme flere grene", som han formulerede det ovenfor.

Hverdagen i KBHFF, hér som den praktiseredes gennem foreningsmøderne, var således, som det også var tilfældet i Bakkely, præget af en lang række forskellige og til tider modsatrettede forestillinger og forventninger, som deltagerne navigerede i og mellem. De fortløbende forhandlinger og praktiseringer knyttede sig ikke mindst til de dilemmaer og ambivalenser, jeg har beskrevet som en central del af det socialøkonomiske felt, og de kredsede således om, hvorvidt KBHFF var til for at fremme medlemmernes økonomiske egeninteresser (gennem adgang til 'billige' økologiske grøntsager), eller om organisatio-

---

⁷⁶ At 'twinkle' foregik ved, at man rakte begge hænder i vejret for at tilkendegive opbakning til det repræsenterede synspunkt. Det er en særlig kommunikationsform, som brugtes i store dele af KBHFF og som introduceredes på alle stormøder sammen med konsensusprocessen. Når man ikke 'bare' stemte om, hvilken beslutning der skulle træffes, hverken på møder i kollektivgruppen eller på stormøder og generalforsamlinger, hang det sammen med den konsensusproces, som for mange medlemmer var med til at skabe og definere organisationen som 'noget andet' end både traditionelle foreninger og virksomheder.

nen snarere skulle ses som et konkret forsøg på at skabe et alternativ til kapitalismens forbrugerisme gennem etableringen af lokale fællesskaber. Eller om KBHFF godt kunne være begge dele – både og – eller måske noget helt tredje derimellem. Således rejste både medlemmer, eksterne samarbejdspartnere og nysgerrige 'outsidere' (som fx journalister, studerende og forskere in spe) sammen og hver for sig det spørgsmål, som Mette stillede i Kollektivgruppen: "øh undskyld, men hvad er vi [I] så?", et spørgsmål der, som mit materiale også viser, ikke rigtigt kunne svares entydigt på. Og hvor betegnelsen "socialøkonomisk virksomhed" af og til dukkede op, som i uddraget ovenfor, var det ikke en kategorisering som var udbredt blandt organisationens medlemmer, men primært en term, der blev sat i spil som en mulig men fremtidig organisatorisk definition, en definition, der her og nu blev betragtet som 'undervejs':

Jens fortalte [på den ekstraordinære generalforsamling, red] om dialogen med det advokatkontor, der skulle hjælpe dem med vedtægter og organisatorisk status: på sigt foreslog 'Foldschack' også, at 'vi ku' blive en socialøkonomisk virksomhed, men der er lige nu noget arbejde i gang ift. lovgivning og sådan noget, men det er i hvert fald, på sigt, en mulighed, som vi skal være opmærksomme på' (Feltnoter, KBHFF 2014).

Der var dog noget med selve termen 'virksomhed', som mødte stor modstand blandt mange af de medlemmer, jeg mødte i løbet af feltarbejdet, noget der, som Jens i et interview også fortolkede det, måske handlede om, at "folk knyttede en masse følelser op på nogle bestemte ord". For hvor jeg mange gange, både til møder og i uformelle samtaler, hørte referencer til 'grønne økonomer' som fx Tim Jackson (forfatteren til bogen "Prosperity without Growth" (Jackson 2009) som også Bakkelys stifter var meget inspireret af), og til termer som 'socialøkonomi', 'deleøkonomi', 'alternativ økonomi' og ikke mindst 'bytteøkonomi', var der en udbredt skepsis overfor det, man over en bred kam kan kalde 'virksomhedsterminologien'. Som feltarbejdet skred frem blev det således mere og mere tydeligt, hvordan en del medlemmer ikke blot var skeptiske, men ofte i direkte opposition til kategoriseringer, der kunne associeres med markeds kapitalisme, forbrugerisme og profitorientering.

Herved kan mit empiriske materiale også analyseres som et eksempel på, hvordan udbredte diskurser om social virksomhed ikke er entydigt determinerende for social praksis (Dey & Steyaert 2014; Dey & Teasdale 2013, jf. også Kapitel 2). Selvom organisationen således, set udefra, kunne karakteriseres som en social virksomhed, både i relation til eksempelvis EMES idealtypiske definition

(se Kapitel 2) og de af regeringen formulerede danske kriterier herfor (se Kapitel 5 og Artikel 2, dette kapitel), var det altså ikke en kategorisering, som vandt stor genklang blandt medlemmerne af KBHFF. De opponerede ikke mod den pluraløkonomiske tænkning, som mange socialøkonomiske positioner bygger på, men formulerede en udtalt kritik af den markedsgørelse, som dele af forskningsfeltet eksponerer, krystalliseret i ”the earned income school of thought” og forestillingen om, at samfundsmæssige udfordringer bedst løses via implementeringen af forretningsprincipper fra det private erhvervsliv (Defourny & Nyssens 2012; Petrella & Richez-Battesti 2014; jf. Kapitel 2). Som Dey og Teasdale viste det i artiklen ”Social Enterprise and Dis/identification. The Politics of Identity Work in the English Third Sector” (2013), ’overtager’ aktører i det socialøkonomiske felt ikke automatisk eller ukritisk dominerende diskurser med de deltager- eller subjektpositioner, som stilles til rådighed her igennem. Både blandt britiske tredje sektor aktører og københavnske fødevarerfæller finder vi altså deltagere i socialøkonomiske organisationer, som mere eller mindre manifest afviser markedets virksomhedsterminologi og dertil knyttede forretningslogik. Og hvor nogle medlemmer – ikke mindst på opfordring fra eksperterne eksperter (jf. referencen til advokatkontoret Foldschack ovenfor) – betragtede det som oplagt at identificere og definere KBHFF som ’socialøkonomisk virksomhed’, herskede der også her stor usikkerhed i forhold til, hvad begrebet ’egentlig betød’ og altså, ikke mindst, en afstandtagen fra kategorien ’virksomhed’ og dertilhørende associationer. Som Astrid, der havde været aktivt medlem i tre år, forklarede:

Hvis det endte med, altså hvis det blev bare sådan en virksomhed, hvor nogen fik løn og bestemte over andre, hvor det hele blev sådan rigtigt og bestemt på forhånd, så gad jeg nok ikke være med mere. Man skal ikke bare kunne betale sig fra ansvaret, bare fordi man tjener penge. [...] For mig er det vigtigt, der skal være noget socialt i det, noget, der giver mening på en anden måde (Interview med Astrid, KBHFF 2014).

Inspireret af bl.a. Dey og Steyaert (2014) og Dey og Teasdale (2013) kan man anskue Astrids og mange andre medlemmers afvisning af ’virksomhedsmodellen’ som en afvisning eller udfordring af den subjektposition, der produceres gennem italesættelsen af socialøkonomi og social virksomhed som markedsbaserede løsninger på samfundsmæssige udfordringer og som derved ’transformerer sociale aktører til entreprenører’ (Dey 2010). Jeg argumenterede, i Kapitel 2 og i forlængelse heraf, også for et forskningsperspektiv der, med en produktiv magtforståelse (ligeledes) inspireret af Foucault (1982), har blik for

potentielle 'flugtveje', dvs. for de måder, hvorpå aktører i og gennem eksisterende magtrelationer udfordrer eller navigerer uden om bestemte subjektpositioner, i ovenstående positioner, der er baseret på en profitorienteret, markedsøkonomisk logik (Dey & Steyaert 2014, p.12, se også Kapitel 2). Dette foregår dog langt fra på nogen entydig måde, og altså heller ikke altid som enten-eller. Som jeg viser i de følgende afsnit var der i KBHFF flere (til tider modstridende) deltagerpositioner såvel som forestillinger om, hvordan man var 'rigtigt' (legitimt) medlem og om, hvordan man dermed deltog og gjorde KBHFF på 'den rigtige måde'. Positioneringer som fx 'kunde' og 'medlem' (i flere forskellige betydninger) etablerede i praksis nogle hierarkiske grænser deltagerne imellem, grænser, der eksempelvis konstrueres gennem problematiseringen af dét, mange medlemmer omtalte som en 'kundeficerings-tendens' og gennem dét, jeg i det følgende analyserer som en tabuisering af penge.

Kundeficering og tabuisering i KBHFF

Både til møder, i interviews og i uformelle samtaler hørte jeg historier om det, mange betegnede som en uheldig tendens i KBHFF, en tendens, der blev beskrevet og diskuteret som "kundeficering" eller "kundementalitet". Med dette begreb blev der refereret til de medlemmer, der først og fremmest betragtede sig selv som "kunder i en butik" og som derved praktiserede en økonomisk markedslogik, andre medlemmer principielt definerede KBHFF som et alternativ til. Ideen om en sådan markedslogik er i store træk identisk med den neoklassiske økonomis teori om 'det frie marked' som en reguleringsmekanisme, gennem hvilken køber og sælger "står i et sådan frit forhold til hinanden, at priser for de samme varer har tendens til at nærme sig hinanden let og hurtigt" (Marshall 1991 i Vaaben 2014, p.115), en idé der, som også Polanyi kritiserede det, bygger på en kulturelt konstrueret udgrænsning af det økonomiske som en selvregulerende sfære uden for samfundets sociale og kulturelle institutioner (Polanyi 1971).⁷⁷ Når jeg spurgte til, hvordan denne tendens kom til udtryk i praksis, fik jeg ofte beskrivelser som følgende:

Det værste er nok, når folk bare opfører sig, som om de bare var kunder i en butik, altså, den prøver jeg meget bevidst at parere. For vi er jo alle sammen

---

⁷⁷ Denne forestilling om markedet, som Vaaben også beskæftiger sig med, er i den vestlige verden blevet udbredt i en sådan grad, at James Carrier (1997) kalder den en 'folkelig overtro' og Marshal Sahlins (1996) beskriver den som en integreret del af 'den vestlige kosmologi' (Vaaben 2014, p.121; Vaaben 2013).

om det, og er der et problem, må vi finde ud af hvordan vi løser det sammen. Så det ikke er 'nogens' opgave, men 'vores' opgave, hvis du forstår hvad jeg mener?

Rikke: Kan huske nogen eksempler på det?

[...] Det kan fx være folk, som bliver småsure, hvis der mangler et eller andet, eller hvis posen eller maden ikke lige er klar, når de kommer. Så sidder de bare og venter, som om det ikke også var deres ansvar, og så skal man til at be' dem om at gi' en hånd med. Det er som om, 'jamen jeg har ikke vagt i dag, i dag er jeg kunde og så jeg har fri', og det er jo ikke sådan, det hænger sammen, vel? (Interview med Lone, KBHFF 2013).

Det er en stor udfordring, den der med at få folk til ikke bare at falde ind i sådan en kunderolle, altså sådan at man bare tager sin vagt og henter sine grøntsager, og så ellers bare opfatter sig som forbruger, sådan så det bliver ren afhentning, sådan 100 % butiksagtigt. Det kan godt provokere mange. For så er der nogen, som bare står og spørger 'hvornår åbner I?' uden at føle noget med ejerskab, uden at føle sig som en del af projektet, ikke? (Interview med Sally, KBHFF 2013).

Det vi så udfolde sig hér var altså en forhandling om, hvordan man 'burde' være og gøre KBHFF på den 'rigtige' måde i en organisation, hvor forskellige situationsdefinitioner og praksisser var i spil på samme tid. Den ugentlige indretning af butikker med et indbydende vareudvalg, håndskrevne pristavler og pengeskasser var med til at konstituere KBHFF som den butik, nogle medlemmer opfattede organisationen som; de kom for at hente den pose grøntsager, de havde betalt for, og købte evt. lidt ekstra med hjem. En sådan markedsbaseret subjektposition som kunde eller forbruger i en '100 % butik' betragtedes dog, af en række af de mere aktive medlemmer, som direkte 'provokerende' og som en uønsket tendens, det var vigtigt at imødegå. Således kan man også sige, at den rene, upersonlige salgs- eller markedsrelation (Polanyis 'løsrevne' økonomi) opfattedes som en modstilling til mange medlemmers ideal om KBHFF som fællesskab og ikke mindst den eksplicitte forventning om, at KBHFF var eller burde være 'mere' end køb og salg af grøntsager. Dette understøttedes også ved at se på den måde, 'penge' kunne siges at være tabuiseret i organisationen, idet penge og pengerelationer først og fremmest blev forbundet med profit og markedsføring.

Gennem hele mit feltarbejde udspillede sig en tilbagevendende diskussion om, hvorvidt det ville være rimeligt såvel som muligt at ansætte og aflønne enkelte medlemmer for at varetage udvalgte funktioner som fx økonomistyring og lo-

gistik. Mange udtrykte en stor modstand mod ansættelser i organisationen, ligesom det både på hjemmesiden og til informationsmøder altid blev fremhævet, at det i KBHFF ikke var muligt "at betale sig fra at tage sin vagt". Penge som betalingsmiddel, både i form af løn til ansatte og i form af kontant kompensation for manglende arbejdsindsats (hvis man ikke ønskede at tage sine vagter) – såvel som betaling for en ekstraordinær arbejdsindsats - blev således, sammen med den førnævnte 'virksomhedsterminologi', betragtet som en del af den 'kapitalistiske økonomi' og dermed som noget, der ikke var foreneligt med et 'ligeværdigt fællesskab'. Som Jonathan, der havde været aktivt medlem et års tid, reflekterende funderede:

Den her modstand mod at ansætte nogen, den bunder nok lidt i sådan en slags frygt for penge, ikke, altså du véd, penge er noget forfærdeligt og noget farligt noget. Og så er der jo nogle, som arbejder på at indføre sådan en alternativ valuta i Fødevarefællesskabet, og det synes alle dem, der ellers er imod betaling jo er helt vildt spændende, altså, så er det pludselig ok, hvis det bare er vores egen valuta vi betaler med, og ikke den farlige pengevaluta, som sikkert lugter for meget af olieindustri og kapitalisme og den slags...

Rikke: Sådan en mere 'ren' valuta?

[griner] Ja, lige præcis, du véd... sådan en, som ikke skaber krig og nød og forurening... Ej, men helt ærligt, der er jo allerede masser af pengebetalinger, vi betaler jo avlerne for deres afgrøder, vi betaler for transport, nogle afdelinger betaler for deres lokale, så jeg kan ikke helt se, hvorfor det at aflønne et par medlemmer skulle være så farligt (Interview med Jonathan KBHFF 2014).

Man kan her trække en parallel til antropologen Maja Højer Bruun, som i sin undersøgelse af danske andelsforeninger peger på, hvordan penge og økonomiske relationer underkommunikeres og konstrueres som noget, der ikke hører moralsk hjemme i et 'rigtigt' fællesskab (Bruun 2012). Gennem tabuiseringen af penge som symbol på kapitalismens profitorientering og forbrugerskisme kommer den kapitalismekritik, som KBHFFs medlemmer også formulerer, til udtryk gennem en kulturelt konstrueret dikotomi mellem 'markedet' og 'fællesskabet', en konstruktion, der også findes i en del af den kritiske SE-litteratur, hvor den kapitalistiske markedsøkonomi entydigt betragtes som noget negativt. Eksempelvis beskriver Angela Eickenberry markedet som en arena for individer, der er mere dedikerede til "passive consumption and private concerns than to issues of the common good and democratic participation" (Kellner i Eickenberry 2009, p.583).

På den ene side kan man således betragte tabuiseringen af penge og kritikken af både 'kundeficeringen' og virksomhedsterminologien som et udtryk for, hvordan medlemmerne i KBHFF, gennem etableringen af alternative praksisser og subjektpositioner, aktivt udfordrede dominerende forestillinger om markedssamfundets forbrugerisme og profitorientering. På den anden side knyttede der sig ligeledes nogle bestemte forestillinger til, hvordan man som medlem forventedes at engagere sig, ikke som kunde, men som 'rigtigt', dvs. som engageret og ansvarligt medlem af fællesskabet. Og hvor denne fremstilling umiddelbart fremstod meget sort-hvid og dermed underbyggede selvsamme dikotomi, var det en central pointe, at det netop ikke var et spørgsmål om enten eller. Det var således ikke 'bare' et udtryk for 'aktive' versus 'menige' 'medlemmer' versus 'kunder' eller 'markedet' versus 'fællesskabet'. Den samtidige indretning af lokale butikker i midlertidige rum, etableringen af folkekøkkener og smagsprøver, mødet mellem grøntsagerne 'fra landet' og byens beboere, økonomiske transaktioner og gensidige bytterelationer, de mange arbejdsgruppemøder m.m., var snarere, i et liminalitetsperspektiv, udtryk for en række heterogene praksisser som, i liminalitetens mellemheder eller konkrete heterotopier, skabte flertydige og multiple deltagerpositioner. Men inden jeg vender tilbage til spørgsmålet om, på hvilke måder KBHFFs liminalitet også kom til udtryk, vil jeg først forsøge at indkredse, hvilke specifikke ideer der så knyttede sig til 'fællesskabet' i KBHFF. I det følgende afsnit analyserer jeg derfor nogle af de forestillinger, udfordringer og ambivalenser, der ser ud til at opstå, når fællesskabet, som i KBHFF, praktiseres i en socialøkonomisk kontekst, hvor køb og salg af økologiske varer udgør omdrejningspunktet for deltagelse.

At gøre KBHFF: 'vi er alle sammen kaptajner'

Mange antropologiske studier har, i en skandinavisk kontekst, anvendt begrebet 'fællesskab' til at beskrive en række specifikke former for socialitet, herunder samværet i klubber og foreninger, i vennegrupper, blandt naboer, kollegaer og i familien (Bruun 2011). Fællesskab kan således, som Bruun også beskriver det, både referere til

a social entity – a group of people who share a common interest – and to a sense of community in which people are concerned with the quality of their relationships (Bruun 2011, p.62).

Og hvor selve begrebet 'fællesskab' har en lang og ikke helt uproblematisk historie inden for samfundsvidenskaberne og ikke mindst inden for antropologien,⁷⁸ vil jeg her 'nøjes' med at belyse den betydning, som medlemmerne i KBHFF tillagde begrebet, ikke mindst med fokus på nogle af de måder, hvorpå 'fællesskab' blev praktiseret, fx gennem deltagelse i arbejdsgruppemøder, fællesmøder og de ugentlige arbejdsopgaver.

Som det allerede signaleredes gennem navnet Københavns Fødevarer*fællesskab*, blev der i KBHFF udtrykt en forventning om, at medlemmerne engagerede sig i noget andet og mere end en '100% butik' eller indkøbsordning. "Fællesskabet", "fællesskabsfølelsen" og "fællesskabende" aktiviteter såsom fællesspisning, lugeture og sylteworkshops var således noget, der ofte blev drøftet både over den ugentlige grøntsagspakning og på møder i fx butiksgupperne og i kollektivgruppen. Bl.a. diskuterede man muligheden for at "tage temperaturen på fællesskabet ude i afdelingerne", ligesom "manglen på fællesskab" også var noget, der ofte blev taget op og problematiseret, ikke mindst af de mere aktive medlemmer. Således blev der talt meget om fællesskab i KBHFF, både om "det store fællesskab", omfattende hele KBHFF, og om "det lille fællesskab" i de enkelte lokalafdelinger. Også i organisationens grundprincipper fremhævedes fællesskabet:

Vi arbejder for, at fødevarerfællesskabet skal være en platform, hvorigennem medlemmerne sammen kan skabe positive tiltag med udgangspunkt i det nærområde, hvor vi bor og arbejder. En sådan platform skal gøre det muligt for de enkelte medlemmer at finde sammen og organisere sig omkring deres fælles behov, mål og interesser og således få det lokale fællesskab til at blomstre (KBHFF 2016a).

---

⁷⁸ Således er titlen på et af de mere kritiske værker omhandlende antropologiens brug af fællesskabsbegrebet netop "The Trouble with Community" (Amit & Rapport 2002; se også Bruun 2011). Antropologiens interesse for 'fællesskaber' (på engelsk communities) har bl.a. været kritiseret for, på linje med det klassiske kulturbegreb, at producere romantiserede, essentialiserende og statiske fremstillinger af menneskelige fællesskaber som afgrænsede, homogene enheder (se fx Amit 2010 for en introduktion til og kritik heraf). En anden og ikke mindre væsentlig kritik har været rettet mod de normative antagelser, der synes at knytte fællesskaber sammen med solidaritet, ligeværd, varme og medmenneskelighed, helt uagtet de konkrete eksklusions- og undertrykkelsesmekanismer, som også eksisterer i og mellem fællesskaber (Bruun 2011, p.65).

I modsætning til traditionelle butikker og indkøbsforeninger – og dermed også i modsætning til den rene salgs- eller markedsrelation, der ellers formodes at eksistere mellem sælger og køber/ kunde, havde man således i KBHFF en række særlige forventninger til fællesskabet og de sociale relationer, som knyttede sig hertil. Som medlem forventedes man at ”bidrage aktivt til fællesskabet”; et fællesskab der i KBHFF blev kædet sammen med nogle bestemte forventninger til det enkelte medlem såvel som til et stærkt lighedsideal. På et introduktionsmøde for nye medlemmer i en af de lokalafdelinger, jeg fulgte, blev dette ideal forklaret således:

Vi sad omkring 20 mennesker bænket på rækker af opstillede stole i et mindre lokale ved siden af det rum, hvor butikken holdt til. De fremmødte, hvoraf de fleste denne aften var kvinder, var kommet til det månedlige introduktionsmøde, som afdelingen havde besluttet skulle være obligatorisk for nye medlemmer, og man kunne således ikke længere melde sig ind uden først at have deltaget i et møde som dette. Foruden kommende medlemmer var der tre fra det lokale ’intro-team’, som var dem, der stod for arrangementet. Der var opstillet en projektor til powerpoints og et hjørnebord, hvor et medlem sad klar med sin mac-book for at tage imod nye indmeldelser. En yngre fyr fra ’intro-teamet’ indledte med at fortælle lidt om KBHFFs historie og det stadigt voksende antal medlemmer. Derefter gik han over til at forklare om organisering og ikke mindst det, han beskrev som ’afgørende for fællesskabet’, nemlig det enkelte medlems aktive bidrag hertil: ’det er altså afgørende at hver især bidrager, for ellers går det ud over alle’. Man kan altså ikke ’bare komme og hente sine grøntsager, som om det var en almindelig butik’, som han også formulerede det. [...]. Derefter forklarede han: ’Så når vi siger, at vi bygger, mens vi flyver, så er det ud fra, at der er nogle klare værdier og principper at navigere efter, men intet fast mål og ingen kaptajn. Vi er på den måde alle sammen kaptajner’ [...] (Feltnoter, KBHFF 2013).

Dét at dele arbejde og ansvar mellem ligeværdige medlemmer, hvor ’alle er kaptajner’ og ’ingen fortæller hvad du skal’, blev af mange fremhævet som et centralt ideal og aspekt ved KBHFF. Eksempelvis udtrykte et menigt medlem, da vi sad og småsnakkede efter en pakkevagt, følgende om organisationen:

Noget af det jeg synes er så smukt ved dét her, det er den der grundlæggende tillid til folk, altså det der bevidste valg... at man bevidst har taget et valg om ikke at indføre kontrolsystemer og den slags, selvom man godt véd, at der er nogle, som snyder på vægten og ikke tager deres vagter. [...] Altså, det hele er frivilligt, og der er ikke nogen, som fortæller dig, hvad du skal eller ikke skal. På den måde er alle lige, ikke? (Feltnoter, KBHFF 2013).

Og i et interview fortalte Astrid, som havde været aktivt medlem gennem 3 år, på tilsvarende vis om den betydning, hun tillagde forestillingen om det ligeværdige fællesskab:

Jamen for mig er det her med, at vi alle er lige, altså det her lighedsbegreb, ikke, det synes jeg er rigtig vigtigt. [...] Man er sammen om det, det er et lige fællesskab, altså man møder hinanden på lige fod... [...] Og det her med det frivillige, det er bare så vigtigt. Man står side om side og pakker de her grøntsager, vi skal alle sammen ned og have jord under neglene. Der er ingen, der er finere end andre, alle er ledere, vi skal alle sammen tage ansvar. Der er ikke nogen, der bliver betalt for at tage ansvar... og der er jo heller ikke nogen, som kan betale sig fra det, vel? (Interview med Astrid, KBHFF 2014).

Egalitær individualisme

Når Astrid i ovenstående citat fortalte, at ”ingen er finere end andre” eller at ingen ”kan betale sig fra” at deltage i fællesskabets arbejdspraksisser, og når jeg i andre samtaler eksempelvis fik fortalt, hvordan man i KBHFF ”kunne møde folk, der tænkte ligesom en selv”, eller hvordan det ”er fedt at møde andre ligesindede”, artikulerede mange medlemmer en kulturelt konstrueret forestilling om lighed, som minder om den, antropologen Marianne Gullestad beskrev i hendes hverdagslivsstudier af den skandinaviske lighedsideologi (Gullestad 1992). Gullestad introducerede i bogen ”The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway” (1992) begrebet ’egalitær individualisme’ og argumenterede for, hvordan der, i en skandinavisk kontekst, syntes at knytte sig et implicit krav om ensbedeth til ideer om egalitet. Det engelske begreb ’equality’ henviser i en dansk oversættelse (’lighed’ - og på norsk ’likhet’) ikke alene til det at være lige stillet, men også til at være lig – eller ens med – hinanden, og hermed referer lighedsbegrebet ikke blot til lige muligheder, men også til lige eller ensartede resultater (Gullestad 1992, p.185). Gullestad fandt dog samtidig et stærkt individualistisk ideal udtrykt gennem moralske værdier som personlig frihed og selvstændighed, hvilket hun begrebsliggjorde med termen ’egalitær individualisme’ (Gullestad 1992, p.184), en term, der så at sige kunne favne den samtidige værdsættelse og praktisering af egalitarisme og individualisme.⁷⁹

---

⁷⁹ Gullestads arbejde har haft stor indflydelse på det, der kaldes skandinavisk etnografi, hvor mange antropologer har analyseret sociale praksisser som udtryk for kulturelt konstruerede forestillinger om ’egalitær individualisme’ og ’lighed som ensbedeth’ (Salamon 1992; Steffen 1994, se også Krøijer & Sjørlev 2011). Flere forskere har dog

Når jeg finder Gullestads tanker relevante i relation til de forestillinger om fællesskab og lighed, som kom til udtryk blandt KBHFFs medlemmer, er det ikke med henblik på at indkredse organisationen som en særlig dansk eller skandinavisk form for socialøkonomisk praksis, men snarere fordi begrebet 'egalitær individualisme' tilbyder en forståelsesramme, der kan rumme nogle af de ambivalenser og dobbeltheder, mit materiale nærmest flyder over med. For hvor deltagelse i det egalitært konstruerede fællesskab blev fremhævet som afgørende for det at gøre KBHFF, krævede denne deltagelse samtidig et individuelt "gå-på-mod" og en høj grad af individuel "ansvarlighed". Som Jonathan forklarede, da jeg spurgte, om det krævede nogle særlige forudsætninger at kunne være med i KBHFF:

Altså, alle kan jo melde sig ind, hvis det er det, du mener. Men man skal nok være forberedt på, altså der er jo ikke altid lige nogen til at tage dig i hånden, når du er ny. Her må man ligesom være klar til selv at løse problemerne, når de opstår, der er ikke nogle, man bare kan lægge ansvaret over på. Så på den måde er det vigtigt, at man selv kan tage fat, at man selv kan tage initiativ. Andre skal ikke være nødt til at komme og bede dig om at gi' en hånd, det er vigtigt selv at kunne tænke et skridt frem og reagere... Sådan, at hvis der ikke er mere strøm på vægten, jamen så sætter man sig ikke bare ned eller går ned med stress, så går man over og køber et nyt batteri i supermarkedet, ikke? For ellers synker skibet hurtigt, ikke? (Interview med Jonathan, KBHFF 2014).

Og i samme ånd fortalte Sara, som var aktiv i en af de lokale butiksgrupper:

Jeg kan godt blive irriteret, når folk har den der 'sig mig hvad jeg skal gøre', ikke? Hvis de ligesom bare opfatter sig som en lille brik i en stor ting, ikke? For hey, altså, du er også chef, og tingene fungerer ikke, hvis du ikke vil tage ansvar. Her sætter man sig ikke bare ned og venter på, at der skal ske noget, det er mere 'nå, hvis vi vil have det sådan eller sådan, hvis vi vil have, at noget skal ske, hvordan kan vi så udvirke, at det også sker. [...]'. På en eller anden måde, folk bliver sgu nødt til at komme væk fra den der med 'der er nok nogen, som gør det for mig'. Ja, altså, hvis man siger privat initiativ og ansvar, så lyder det måske meget liberalistisk, og hvis man siger solidaritet, kommer det til at lyde

---

også problematiseret, hvorledes Gullestads begreber på sin vis er kommet til at fungere som det, Appadurai (1986) har kaldt for 'gatekeeping concepts', dvs som teoretiske begreber, der definerer den regionale forskning og således delvist kommer til at skygge for andre analyser af fx hierarki, ulighed og eksklusion (Bruun et al. 2011; Bruun et al. 2015, p.15), selvom også Gullestad selv var opmærksom herpå (Gullestad 1992, p.195).

meget rødt, men på en eller anden måde er det måske begge dele lappet ind over hinanden... (Interview med Sara, KBHFF 2013).

Det krævede med andre ord individuel handlekraft, initiativ og ansvarlighed at blive en del af KBHFFs egalitære fællesskab, og både til introduktionsmøder, arbejdsgruppemøder, i interviews og i mere uformelle samtaler gav medlemmer udtryk for, at ”man ikke kan være passiv her”, en forventning, jeg allerede blev præsenteret for forud for feltarbejdet (jf. Kapitel 4). Således (re)produceredes, gennem praktiseringen af ’fællesskab’ i KBHFF, også et ideal om ’individuelt ansvar’ og om ’initiativ’, der bringer tankerne hen på Foucaults ’entrepreneante menneske’; det ansvarlige, autonome og selvrealiserende subjekt (Bröckling 2016; cf. Foucault 2009) eller Boltanski og Chiapellos ’projektmenneske’; det fleksible, aktive og autonome individ (Boltanski & Chiapello 2005). Denne dobbelthed mellem det egalitære og hierarkiske, mellem fællesskab og individualisme er jo netop, hvad Sara beskrev, når hun, som i citatet ovenfor, afrundende reflekterede: ”men på en eller anden måde er det måske begge dele lappet ind over hinanden”. Hverdagspraksisser i KBHFF (pakkevagter, køkken-tjanser, mødedeltagelse m.m.) skabtes og skaber således ikke ’kun’ inklusion i ligeværdige fællesskaber, men også hierarkiske grænser og eksklusion, idet medlemmerne forventedes at deltage på bestemte måder for at være legitime medskabere og medlemmer. Dermed kunne det i praksis også være svært at deltage i fællesskabet, hvis man ikke havde lyst eller overskud til som ’rigtigt’ medlem at være ’med-kaptajn’ eller ’med-chef’. Følgende uddrag fra mine feltnoter giver et illustrativt eksempel herpå:

Vi var tre, som havde meldt os på den tidlige folkekøkkenvagt i dag, men den ene dukkede ikke op. Heldigvis kom de sene vagter tidligt, og da et kærestepar, som lige havde meldt sig ind i KBHFF, også tilbød at hjælpe, var vi pludselig mange på holdet. Mens vi arbejdede og snakken gik, kom en ung kvinde i 20’erne hen til bordet. Hun spurgte lidt tøvende til, hvad vagten gik ud på, hvor mange man var på holdet, om man havde travlt m.m., men ingen kunne rigtig svare generelt, da alle var ret nye. Hun fortalte så, at hun havde været syg i en længere periode og derfor ikke kunne klare for meget pres, så det var derfor, hun forsøgte at finde ud af, om der var nogle af vagterne, hun ville kunne klare. Hun sagde også, at hun syntes, det var lidt svært at få information fra nogen og fortalte så, at det nu var anden gang, hun var forbi afdelingen, men hun kunne ikke finde ud af, hvem hun skulle snakke med. En af køkkenvagterne foreslog, at hun henvendte sig til butiksvagten, som havde været med længe, og kvinden spurgte lidt usikkert, hvor hun så kunne finde hende. [...] Da jeg senere mødte butiksvagten, spurgte jeg til, om hun fik talt med den nye om de forskellige vagter, hvortil hun svarede: ”ja, men det var vist ikke det rette sted

for én som hende. Hun skulle vist have nogle mere trygge rammer eller retningslinjer, end vi lige kan tilbyde. Og det ville jo være synd, hvis hun skulle gå helt ned, fordi der lige manglede en eller anden eller et eller andet. Så er det nok lidt for kaotisk her, hvor man bliver nødt til at kunne tage tingene lidt mere, som de kommer (Feltnoter, KBHFF 2013).

Så hvor deltagelse i fx 'folkekøkkenvagten', 'pakkevagten' eller i fx 'chauffør-lauget' var én af de måder, hvorpå medlemmerne skabte KBHFF som fællesskab, var det i praksis et fællesskab, som samtidig producerede hierarkier mellem forskellige deltagerpositioner og som reelt var 'lukket' for folk, der havde brug for at blive 'taget i hånden' eller som ikke var parate til at 'tage tingene, som de kommer'. På samme vis etableredes der fortløbende også hierarkiske grænser mellem dem, der 'tog ansvar' og dem, der, ved at agere som 'kunder' frem for 'medlemmer', udfordrede idealet om det ligeværdige fællesskab. Jeg er således enig med Bruun, Jakobsen og Krøijer når de, inspireret af Dumont (1970), argumenterer for, at produktionen af sociale værdier som fx lighed i sig selv introducerer bestemte hierarkier:

[...] we argue that forms of proper sociality create hierarchy. Equality as sameness and other forms of sociality do not involve simply conforming to social values but also introduce a hierarchy. [...] These hierarchies operate even in spaces that are otherwise understood to be egalitarian (Bruun et al. 2011, p.2).

Så selvom en del 'menige' medlemmer alene meldte sig ind i KBHFF for at få adgang til 'billige' økologiske grøntsager, var det ikke en position, der blev omfavnet af de lokale arbejdsgrupper og i det større fællesskab, som eksempelvis praktiseredes gennem de mange møder. Og hvor jeg allerede har introduceret til nogle af de temaer, som ofte drøftedes her, ser jeg i det følgende afsnit nærmere på, hvordan man kan forstå møderne som en specifik sociokulturel praksis og som en konstituerende del af KBHFF. Dette gør jeg med inspiration fra bl.a. Bruuns analyser af mødepraksis i danske andelsforeninger (Bruun 2012; Bruun 2011) og en interesse i mødernes performative aspekter.

Møderne som rituel praksis: 'Vi er alle medejere, medarbejdere og medlemmer'

En af de konkrete arenaer, hvor forestillinger og idealer om fællesskabet og om det enkelte medlems individuelle betydning og ansvar kom til udtryk i praksis, var gennem medlemmernes deltagelse i de mange og til tider ganske lange møder, både i arbejdsgrupperne og til de større fællesmøder. I KBHFF tilstræbte

man, at alle fælles beslutninger blev truffet gennem en konsensusproces, som på mange måder afspejlede forventningen om, at alle deltog lige meget og lige aktivt. Ifølge organisationsteoretikerne Chris Land og Daniel King handler konsensus som beslutningsproces netop om at skabe:

[...] organizational processes that support autonomy and direct action, rather than disempowering individuals and groups by placing responsibility and authority in the hands of a small, organizational elite (Land & King 2014, p.927).

På alle større fællesmøder i KBHFF, herunder også generalforsamlingerne, introduceredes indledningsvist til 'konsensusprocessen', som ifølge vedtægterne var den måde, man ideelt set traf beslutninger på (se guide hertil på www.kbhff.dk 2011).⁸⁰ Foruden denne obligatoriske introduktion fulgte fællesmøderne altid en ganske bestemt form, som understøttede medlemmernes aktive deltagelse: med mødeindkaldelsen kom, foruden en dagsorden, en tilmeldingsblanket med konkrete arbejdsopgaver, som skulle afvikles i forbindelse med mødet (fx opstilling af stole, borddækning og pyntning, kaffebrygning, madlavning, barsalg eller oprydning). Dertil hørte, på selve møderne, en fast præsentation af dagsordenen, valg af ordstyrer og referent, kaffe-kagepause og som oftest en afsluttende fællesspisning, arrangeret og produceret af de medlemmer, der havde meldt sig på 'køkken-tjansen'. I et analytisk perspektiv kan man derfor også anskue fællesmøderne som en form for rituel praksis, gennem hvilken deltagerne kommunikerer, forhandler og (re)producerer centrale organisatoriske og sociokulturelle værdier. Deltagelse i såvel arbejdsgruppemøder og fællesmøder var m.a.o. en del af det at 'gøre KBHFF', hvilket er en pointe, man også finder hos sociologen Bella Marckmann (2009). Marckmann, der har undersøgt hverdagslivet i danske 'økosamfund', hævder således, at møderne bl.a. fungerer som en 'performativ fremførelse' af centrale værdier og idealer, i

---

⁸⁰ Konsensusprocessen handler ideelt set om, at alle perspektiver (og ikke nødvendigvis alle medlemmer) bliver hørt, at man ikke stemmer om beslutninger, men derimod taler sig frem til en løsning, som alle kan acceptere, og at alle kan 'blokere' (dvs. nedlægge veto), hvormed en eventuel beslutning skydes til hjørne. Som beslutningsproces er konsensus udbredt i venstreorienterede og anarkistisk inspirerede aktivistmiljøer både herhjemme og i andre lande, og kendes blandt andet fra både Ungdomshuset på Nørrebro og mere 'berømte' sociale bevægelser som Occupy og Reclaim the Streets, (se også Krøijer 2010; Graeber 2009; Graeber 2013; Land & King 2014; Sutherland et al. 2014). Også mange 'økosamfund' (Marckmann 2009) og 'grønne' bevægelser tilstræber en konsensusorienteret beslutningsproces (se også Sutherland et al. 2014; Horton 2003).

økosamfundene også praktiseret gennem konsensus (Marckmann 2009, p.153). På tilsvarende vis betragter Bruun andelsforeningernes årlige generalforsamlinger som mere end rene beslutningsarenaer, og hun analyserer dem som reflek-sive, meta-kommunikerende begivenheder, dvs. som en form for rituel aktivitet (Bruun 2012, p.135). Det rituelle handler i denne sammenhæng ikke blot om gentagelsesaspektet, som jeg beskrev det ovenfor (mødeindkaldelsen, opgave-listen, konsensusintroduktionen osv.), men også om ritualets performative ka-rakter. Inspireret af bl.a. Sjørøsløvs studier af rituelle begivenheder understreger Bruun således mødernes produktive og processuelle element:

The performative approach to rituals emphasizes the dynamic rather than static meanings of symbols and practices through which the participants in the ritual events renew and negotiate these meanings (Sjørøsløv 2007 i Bruun 2012, pp.135–136).

Fællesmøderne, både de store og små, producerer således symbolsk mening, men ikke på nogen predetermineret måde og ikke som en entydig 'overførsel' til medlemmerne. I det følgende vil jeg, gennem empiriske eksempler fra både det store 'krisemøde' og fra mindre arbejdsgruppemøder, vise, hvordan møderne som forhandlingsrum og rituel praksis var med til at gøre KBHFF. Her-under viser jeg også, hvordan der både under og i udkanten af møderne, lø-bende var medlemmer, som stillede spørgsmålstegn ved de egalitære idealer og fællesskabets betydning, spørgsmålstegn, der kortvarigt forstyrrede den frem-herskende fortælling om KBHFF.

Hvor historien om, at 'bygge flyveren mens vi flyver' – eller 'sejle i et skib uden kaptajn' – for mange medlemmer var en central del af KBHFFs grundfortæl-ling, var den også for en del medlemmer blevet et symbol på nogle af de ud-fordringer, organisationen sloges med uge efter uge. Da man i 2013 således ikke var i stand til at færdiggøre 2012-regnskabet, besluttede Kollektivgruppen at indkalde til et stormøde, også refereret til som 'krisemødet'. Her skulle de godt 130 fremmødte medlemmer drøfte KBHFFs fremtid og fremtidige orga-nisering. Mødet blev indledt med den obligatoriske introduktion til konsensus-processen, hvorefter medlemmer af Kollektivgruppen præsenterede dagsorde-nen og baggrunden for mødeindkaldelsen, der bl.a. udsprang af et "manglende økonomisk overblik", "manglende organisatorisk styring", "manglende med-lem sengagement" og en "uheldig tendens til en stigende kundefølelse blandt medlemmerne" (Feltnoter KBHFF, 2013). Derefter udspillede sig en større,

fælles diskussion om værdier, organisering og fremtid. På skift rejste medlemmer sig for at give udtryk for bekymringer og for ønsker, der blev mødt med 'twinklen', opfølgende kommentarer eller irrettesættelser fra andre medlemmer i mødesalen:

Det går altså ikke længere det hér med, at vi bare siger at 'vi bygger flyveren, mens vi flyver'. Skroget burde efterhånden være nogenlunde færdigt. Den her decentrale frihed som vi hylder, skaber også træthed og usikkerhed hos mange medlemmer, og det er vel også derfor, vi har krisemøde i dag. Så min drøm er, at vi snart kan sige 'nu er skroget i det mindste på plads' (Feltnoter, KBHFF 2013).

Og andre medlemmer fulgte op med kommentarer som:

Det her er jo et arbejdende fællesskab, og vi skal ikke bare tale om, hvad vi kan tilbyde folk. Hvis der er nogle, som ikke vil lægge deres timer, så må de gå igen (Feltnoter, KBHFF 2013).

Jeg har været med længe nu og synes, det er vigtig at slå fast, at vi alle sammen er medejere, medansvarlige og medlemmer. De tre ben er helt essentielle for at fællesskabet kan fungerer, sådan som vi gerne vil ha det (Feltnoter, KBHFF 2013).

Hertil blev der 'twinklet' ivrigt, indtil et medlem så rejste sig for at spørge:

Altså, nu er der blevet bygget på den her jumbojet i årevis, og det kan jo ikke fortsætte sådan. Som det er nu, hvis jeg har forstået tallene rigtigt, så er der 5000 medlemmer og der bestilles 500 posere om ugen. Det vil sige, at så er det kun 10 %, der er aktive. Hvad er jeres mål egentlig? (Feltnoter, KBHFF 2013).

Referencen til de centrale arbejdsgrupper som 'jer' og dermed indirekte som 'dem', der burde udstikke kursen eller 'målet' på medlemmernes vegne, blev mødt med skarpe reaktioner fra folk i salen, der prompte korrigerede spørgsmålet til et "vores mål, mener du", hvormed det enkelte medlems ansvar for kollektivet og det ligeværdige fællesskab – den symbolske orden - hurtigt blev reetableret. På møderne forhandles således også, hvad der blev opfattet som legitime – og illegitime – spørgsmål og dermed også, hvordan man forventedes at gøre KBHFF på den 'rigtige' måde. For mens spørgsmål om organisering, kommunikation og visioner var velkomne (alle perspektiver skulle, i henhold til konsensusprocessen, høres) eller ligefrem forventedes (alle medlemmer skal "bidrage aktivt") var det, som eksemplet også viser, ikke populært at stille

spørgsmålstegn ved det kollektive 'vi' og KBHFF som egalitært fællesskab, hvilket jeg oplevede på både store fællesmøder og mindre arbejdsgruppemøder. På et møde i en nyetableret 'evalueringsgruppe' drøftede man ligeledes medlemmernes deltagelse og engagement:

Tanja: det er som om, at hver gang der opstår et problem, indføres der et nyt system, og lister og led er efterhånden uendelige. På den måde drukner det hele, og der er ikke noget incitament for at tage ansvar, eller lederskab, om man vil

Naja: men det var jo netop det fine ved det hele, det var jo, at vi alle skulle dele lederskabet, forstået på den måde, at alle burde ha' lige mulighed... eller måske lige ansvar for at handle i forhold til konkrete problemer

En yngre studerende, som ikke selv var medlem af KBHFF, spurgte så: 'men hvad siger kunderne, hvad er deres behov?' hvorefter hun med det samme fik forklaret, at KBHFF 'ikke havde nogen kunder', og Naja fortsatte: 'kunderne, hvis man *skal* bruge det ord, er jo os, men vi er ikke kunder, vi er medlemmer og medejere, alle sammen...' (Feltnoter, KBHFF 2013).

Hvor møderne således rummede et performativt aspekt som dynamiske begivenheder, gennem hvilke medlemmerne producerede KBHFF som egalitært fællesskab – og derved også hierarkiske grænser mellem forskellige måder at gøre KBHFF på - skete dette ikke på nogen entydig måde, og som eksemplerne ovenfor viser, var centrale værdier og forestillinger kontinuerligt til forhandling. Hvis jeg skal strække analysen til de teoretiske diskussioner indenfor SE-feltet og den praksisorienterede position, jeg identificerede i Kapitel 2, kan man sige, at jeg gennem et fokus på konkrete navigationer og situationsdefinitioner har fået skærpet blikket for, hvordan det at gøre socialøkonomi og social virksomhed også i KBHFF var en modsætningsfyldt praksis, som både reproducerede, undveg og forsøgsvis redefinerede dominerende forestillinger om, hvordan de såkaldt 'omstridte begreber' (jf. Kapitel 2) kan meningsudfyldes, ikke som permanente størrelser, men som forsøgsvis tilblivelser, der hverken kan forstås alene ud fra en økonomisk, markedsorienteret logik eller ud en egalitær fællesskabslogik, og derfor vendte jeg mig, med Turner og Foucault, mod liminalitetens heterotopier

Mellemrum som mulighedsrum?

I det ovenstående har jeg primært fokuseret på de mange ambivalenser og tveetydigheder, som hele tiden mødte og optog medlemmerne i KBHFF. Jeg har

argumenteret for, at organisationen som socialøkonomisk initiativ kan indrammes med Turners liminalitetsbegreb 'bewtixt and between', som en grænseorganisation, der hele tiden 'falder' og skabes 'mellem flere stole'. I mellemrummene mellem etablerede kategorier og forståelser af 'markedet' (og relaterede begreber som virksomhed, forretning, penge, profit og forbrug) og 'fælleskabet' (med dertil knyttede forestillinger om lighed og solidaritet eller, i Vaabens fortolkning, som repræsentant for "drømmen om ikke-marked") (Vaaben 2014, p.121), diskuteredes det igen og igen, hvorvidt KBHFF var "smart business" eller "en ægte, idealistisk forening" med ambitioner om at forandre verden og gøre den til et bedre sted. I stedet for at besvare dette med et enten eller, konstrueredes KBHFF i mellemrummene, gennem den ugentlige distribution af grøntsager og kolonialvarer, gennem indretningen af små butikker og gennem møderne, vagterne og fællesspisningerne, snarere som et både-og, som konkrete heterotopier eller steder, hvor både forestillinger om forretning og fælleskab, kunder og medlemmer, lighed og hierarkier, midlertidigt sameksisterede. Det var, som jeg har citeret Sara for, 'på en eller anden måde måske begge dele lappet ind over hinanden', og derved kan man også betragte KBHFF som et andet eksempel på Foucaults heterotopier; dvs. som konkrete steder, i hvilke modsætningsfyldte logikker og forestillinger midlertidigt sameksisterer og på en gang både bekræfter, tvister og udfordrer eksisterende klassifikationer og positioner. For hvor der var både markedsrelationer, butikker, penge og kunder i KBHFFs ugentlige kredsløb, var der samtidig en insisteren på at skabe et konkret alternativ til netop markedsøkonomien og ikke mindst til dominerende forestillinger om, hvad socialøkonomi og social virksomhed er eller kan være. Heri ligger også en – potentiel - afsøgning og afprøvning af andre mulige subjektpositioner, ikke som enten-eller, men som flertydige, tilblivende og overlappende både-og. Den følgende Artikel 2 handler derfor dels om, hvordan KBHFF som organisation udfordrer den dominerende fremstilling af og politiske vision for socialøkonomi og social virksomhed, og dels om, hvordan positionen som 'betwixt and between', som et 'andet sted' eller mulighedsrum mellem forretning og fællesskab, ikke alene udfordrer etablerede kategoriseringer, men også rummer kimen til udviklingen af nye relationer og praksisser.

Artikel 2: introduktion

Denne artikel indskrives sig, som Artikel 1, i aktuelle diskussioner af socialøkonomi og social virksomhed, som de kommer til udtryk både inden for det socialøkonomiske forskningsfelt og i den danske offentlighed. Med afsæt i de politiske visioner for social virksomhed og den offentlige diskurs herom problematiseres det, hvorledes bestemte forestillinger om social virksomhed risikerer at 'usynliggøre' andre socialøkonomiske forståelser og praktiseringer, der ikke nødvendigvis stemmer overens hermed. På baggrund af en konkret, socialøkonomisk case viser artiklen, hvordan deltagerne konstruerer og forhandler deres engagement imellem bestemte ideer om forretning og fællesskab. I dette mellemrum, hvor forskellige og til tider modsatrettede forventninger og logikker er i spil, skaber deltagerne midlertidige alternativer til det etablerede samfunds 'kapital-centrisme', alternativer som forfatterparret Gibson-Graham (Gibson-Graham 2006) også betegner 'postkapitalistiske praksisser'.

Hvor Artikel 1 havde fokus på en bestemt form for socialøkonomisk organisering, nemlig WISEs (de arbejdsintegrerende sociale virksomheder), er hensigten med Artikel 2 at diskutere en bredere forståelse af socialøkonomi og social virksomhed. I en sådan handler socialøkonomisk praksis om andet og mere end beskæftigelse, og dermed fastholdes indirekte afhandlingens indledende præmis om at undvige entydige definitioner af social virksomhed som 'one size fits all' (jf. Kapitel 2).

Artiklen er et ikke-publiceret manuskript som tænkes indsendt til tidsskriftet Dansk Sociologi.

”Vækst, vækst, vækst”: social virksomhed som postkapitalistisk praksis?

Indledning

Den 1. januar 2015 trådte den nye ”Lov om registrerede socialøkonomiske virksomheder” i kraft.⁸¹ Loven, der i praksis fungerer som en registreringsordning under myndighedstilsyn af Erhvervsstyrelsen, er resultatet af et politisk bestilt udredningsarbejde, der i 2014 bl.a. mandede ud i regeringsudspillet ”Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014). Både lovgivning og udspil er, som det formuleres af de respektive ressortministre, indsatser der skal ”styrke socialøkonomiske virksomheder og iværksætteres muligheder for at etablere sig og vokse som private virksomheder” (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014, p. 5) og som samtidig styrker de socialøkonomiske virksomheders muligheder for, at ”skabe nye samfundsgavnige løsninger i samspil med offentlige og frivillige aktører på de sociale og beskæftigelsesmæssige områder” (ibid.).⁸² Når regeringen således ønsker ”flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder” er det fordi, netop denne type af virksomheder formodes at ”løfte et socialt ansvar – ikke mindst i forhold til inklusion og det rummelige arbejdsmarked” (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet 2014, p. 6). I regeringens udspil knyttes de sociale virksomheder tæt sammen med en økonomisk væksttanke og med en forventning om at de, gennem gode forretningsstrategier og registreringsordninger, kan bidrage til løsningen af sociale problemstillinger. Spørgsmålet er bare, om de politiske forventninger og initiativer ikke risikerer at skygge for andre forståelser af social virksomhed, forståelser der ikke nødvendigvis handler om økonomisk vækst og arbejdsintegration, men som i højere grad kan anskues som dét, man med de økonomiske geografer Gibson-Graham kan betegne som ’post-kapitalistiske’ praksisser (Gibson-Graham, 2006). Baseret på et længerevarende feltarbejde i Københavns Fødevarerefællesskab, et af landets største fødevarefællesskaber,

---

⁸¹ Se <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=163865#Kap2>

⁸² Regeringsudspillet ”Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder” er formuleret i et samarbejde mellem det daværende Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold og Beskæftigelsesministeriet (2014).

undersøger denne artikel på hvilke måder deltagerne i et lokalt, socialøkonomisk initiativ selv forstår og formulerer deres engagement som et konkret forsøg på, at skabe et alternativ til markedskapitalismens profitorientering. Dette er dog langt fra så ligetil, og analysen peger da også på, hvordan organisationen i praksis er udspændt mellem forskellige og til tider modsatrettede forestillinger og logikker.

Socialøkonomi og social virksomhed i en dansk kontekst

Socialøkonomi og social virksomhed tilhører en klynge af begreber, som ofte skubbes ind under samlebetegnelsen 'SE-feltet', en term der i europæiske forskningssammenhænge dækker over både 'social virksomhed', 'socialt entreprenørskab', 'socialøkonomi', 'solidaritetsøkonomi' og 'social innovation' (Hulgård & Andersen, 2012). Begreberne er ofte overlappende og sjældent entydigt definerbare, hvorfor de også beskrives som såkaldte 'omstridte begreber' (Hulgård & Andersen, 2012; Mason, 2012; Teasdale, 2012; Ziegler, 2009), dvs. at de fremstår relevante og benyttes af en række forskellige aktører, men med til tider ganske forskellige betydninger (Ziegler, 2009, p. 8). I denne artikel er fokus dog alene på socialøkonomien og de sociale virksomheder,⁸³ hvoraf sidstnævnte nu er blevet offentligt anerkendt og defineret gennem den nye registreringsordning.⁸⁴

Socialøkonomi i en velfærdspolitisk kontekst

Hvor socialøkonomien i en europæisk kontekst har dybe rødder tilbage til både den kooperative bevægelse og de klassiske filantropiske organisationer, kan man herhjemme også trække tråde til andelstanken og højskolebevægelsen (Defourny, 2010; Hulgård & Andersen, 2009; Hulgård, 2007; Moulaert & Ailenei, 2005; Pestoff, 2009). Socialøkonomi som fænomen er således ikke noget nyt; det 'nye' er snarere de betydninger der knytter sig hertil såvel som den politiske og forskningsmæssige interesse, det er blevet tildelt gennem de seneste 10-15 år (Defourny, 2010; Teasdale, 2012). Denne interesse kan kædes sammen

---

⁸³ Faktisk er den officielle og mest benyttede term herhjemme 'socialøkonomisk virksomhed', men som Hulgård og Andersen vælger jeg, på linje med den internationale forskning, at anvende begrebet 'social virksomhed' (fra det engelske 'social enterprise').

⁸⁴ Af og til bruges lignende termer som 'socialt iværksætter' (Mandag Morgen, 2010), 'sociale opfindelser' (SUS, 2016) og 'socialt entreprenørskab' (CSE, 2015), hvilket også beskrives af Hulgård og Andersen i deres oversigtsartikel over socialt entreprenørskab på dansk grund (Hulgård & Andersen, 2012).

med de velfærdspolitiske udviklingstendenser, som kan spores i store dele af verden. Tendenser, der peger i retning af mindre statslig styring og offentlig involvering i finansieringen og tildelingen af sociale velfærdsydelser i kombination med øgede forventninger til civilsamfundets organisationer, selvhjælp, individuelt ansvar og entreprenørskab (Bull, 2008; Dean, 2008; Nicholls, 2008). I en dansk kontekst har bl.a. politologen Ove Kaj Pedersen (2011) sat ord på forandringsprocesserne som en bevægelse væk fra den universalistiske velfærdsmodel (cf. Esping-Andersen, 1990) til det, han karakteriserer som en 'konkurrencestat', kendetegnet ved en stærk mobilisering af den individuelle borger og det private erhvervsliv med henblik på, at kunne begå sig i en international konkurrence præget af kontinuerlige reformer (Pedersen, 2011, p. 12). Andre velfærdsforskere bruger termer som 'velfærdspluralisme' (Hulgård, 2007) eller 'post-velfærd' (Dean, 2008) til at beskrive de samme forandringsprocesser, men fælles er altså betoningen af de neoliberale ideer om markedsstyring, selvstyring og økonomisk rationalitet. Markedet fremstår således både som løftestang for 'nødvendige' forandringer og som redskab til at løse samfundsmæssige problemer (Gibson-Graham, 2006; Humphries & Grant, 2005).

Sociale virksomheder: definitioner og positioner

Den økonomiske krise 2007-2008 har yderligere accentueret efterspørgslen på 'nødvendige' reformer og ikke mindst efterspørgslen på nye svar, der kan være med til at løse de sociale, økonomiske og miljømæssige udfordringer, som velfærdssamfundet står overfor. Blandt disse 'svar' finder vi socialøkonomien og ikke mindst de sociale virksomheder, som fra politisk side bl.a. er blevet fremhævet i 'Civilsamfundsstrategien' fra 2010 (Socialministeriet, 2010) og senest altså i publikationen "Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder" (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet, 2014). Hvor socialøkonomi som begreb ofte bruges synonymt med 'den 3. sektors' organisationer (Alexander, 2010) og således omfatter en myriade af forskellige praksisser og organiseringer, herunder både frivillige foreninger, almennyttige organisationer og fonde, selvejende institutioner og andelsselskaber, henviser social virksomhed som oftest til en særlig hybrid organisationsform. Denne er, ifølge flere forskere, kendetegnet ved en høj grad af kompleksitet, idet flere formål og bundlinjer skal balanceres i samspil med, at indtægtsgrundlaget bygger på et ressourceblanding af markedsbaserede indkomster, offentlige tilskud og frivilligt engagement (Doherty et al, 2014; Evers, 2004;

Gardin, 2006; Hulgård & Andersen, 2009). Herhjemme lyder den officielle definition, som den blev formuleret i 2014 af den daværende SRF-regering, som følger:

”Socialøkonomiske virksomheder er private og driver erhverv med det formål gennem deres virke og indtjening at fremme særlige sociale formål” (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet, 2014).

Hvor det ’sociale formål’ defineres bredt som ’samfundsgavnligt’ og således omfatter både sociale, beskæftigelsesrettede, sundheds- og miljømæssige samt kulturelle indsatser (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet, 2014), er der ikke desto mindre en stærk sammenkædning og prioritering af beskæftigelseselementet, både i regeringsudspillet, i de hidtil udgivne konsulent-, evaluerings- og forskningsrapporter (Jensen, 2012; Johansen & Nørr, 2014; Rasmussen et al., 2014; Thuesen et al., 2013) og i det brede mediebillede. Således kan man i regeringsudspillet flere steder læse, hvordan de sociale virksomheder har et ’særlig stort’ potentiale når det handler om, at inkludere udsatte grupper på arbejdsmarkedet:

”Allerede i dag spiller mange socialøkonomiske virksomheder her en vigtig rolle ved at opkvalificere og inkludere personer fra udsatte målgrupper i arbejde. På denne måde bidrager de til, at flere kan få fodfæste på arbejdsmarkedet og udgør således et vigtigt supplement til den øvrige sociale og beskæftigelsesmæssige indsats” (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet, 2014).

Tendensen til at fortolke sociale virksomheder som et redskab til øget arbejdsintegration og beskæftigelse er således tydelig, både herhjemme og i andre europæiske lande. En stor del af de eksisterende sociale virksomheder kan da også karakteriseres som dét, der på engelsk går under betegnelsen WISEs (work integration social enterprises) eller på dansk, ’arbejdsintegrerende sociale virksomheder’. De belgiske forskere Jaques Defourny (2010) og Marthe Nyssens (2006) hævder ligefrem, at sociale virksomheder i den politiske offentlighed i store træk er blevet synonymt med arbejdsintegration og arbejdsmarkedspolitik, en pointe der også syntes at gælde i en dansk kontekst (se fx. Jørgensen & Sievers, 2015).

Det er således en ganske snæver forståelse af social virksomhed, som vi finder i den offentlige diskurs herom, en forståelse der primært handler om at skabe social værdi og økonomisk vækst gennem transformationen af udsatte mennesker til aktive, arbejdende og ansvarlige medborgere. Således artikuleres de sociale virksomheder også af og til som ren 'win-win' gennem deres formodede evne til, at kombinere økonomiske markedsprincipper og vækstidealer med det sociale område. Om end en del af forskningsfeltet forholder sig endog meget kritisk til denne forestilling (se fx Amin, 2009a; Berglund & Schwartz, 2013; Child, 2012; Dey & Teasdale, 2013; Diochon & Anderson, 2010; 2015; Seanor & Meaton, 2008), er den ikke desto mindre fremherskende også i den danske offentlighed og i forventningerne til de sociale virksomheder. For som det opsummerende lyder i regeringens udspil:

"Igennem deres kombination af social drivkraft med forretning udgør social-økonomiske virksomheder en ny og alternativ måde at løse centrale samfundsmæssige problemstillinger på i Danmark. Samtidig skaber de arbejdspladser og bidrager til samfundsøkonomien" (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold & Beskæftigelsesministeriet, p.6).

I forlængelse af ovenstående har forskningen inden for social virksomhed tillige været præget af dét, Hjort (2013) med flere omtaler som en udbredt 'managerialism', dvs. en funktionalistisk forestilling om, at sociale virksomheder gennem implementeringen af 'de rigtige' forretningsstrategier, repræsenterer en effektiv og udgiftsbesparende løsning på velfærdsmæssige problemer (se også Cook et al., 2003; Dey & Steyaert, 2010; Roy, 2015). Alligevel finder man også, i et felt der både er blevet karakteriseret som multidisciplinært og multiparadigmatisk (Dey & Steyaert, 2010) andre traditioner og positioner end de ovenfor beskrevne.⁸⁵ En noget anden tilgang er eksempelvis formuleret af det europæiske forskningsnetværk EMES (Defourny & Nyssens, 2012) hvis idealtypiske definition af sociale virksomheder er forankret i Karl Polanyis plurale eller 'substantivistiske' økonomiforståelse. I "The Great Transformation" (Polanyi, 1971 [1944]) kritiserede Polanyi den dominerende vestlige forestilling om 'det selvregulerende marked', løsrevet fra samfundets politiske og kulturelle institutioner. Polanyi slog i stedet til lyd for en mere 'plural' forståelse af økonomi i

---

⁸⁵ Et interessant forsøg på at rubricere nogle af de mere kritiske perspektiver inden for forskningsfeltet finder man bl.a. i artiklen "Social entrepreneurship: Critique and the radical enactment of the social" (Dey & Steyaert, 2012)

hvilken markedsprincippet om prissætning, udbud og efterspørgsel kun repræsenterer én logik ved siden af både redistributive og reciprocitetsskabende logikker (Defourny & Nyssens, 2012; Hann & Hart, 2011; Laville, 2010, pp. 231–232).⁸⁶ Det er på mange måder denne pluraløkonomiske tanke, der ligger bag EMES' definition af social virksomhed, idet den opererer med tre sæt af kriterier (Defourny & Nyssens, 2006, 2012, pp. 12–15): Det første omhandler en økonomisk dimension (sociale virksomheder producerer og omsætter et markedsprodukt), det andet en social dimension (sociale virksomheder arbejder til gavn for samfundet eller for en gruppe af borgere/brugere frem for at genere profit til ejere eller aktionærer) og det tredje en demokratisk dimension (sociale virksomheder arbejder deltagerorienteret og med en demokratisk beslutningsproces, der ikke er baseret på økonomiske ejerforhold). Sociale virksomheder kan, i en sådan optik, således også betragtes som et alternativ til ren markedsorientering, idet den økonomiske dimension ikke er 'løsrevet' sociale værdier som redistribution, solidaritet og demokratisk deltagelse (Hart et al., 2010).

Social virksomhed som post-kapitalistisk praksis?

EMES' idealtypiske definition på social virksomhed kan relateres til en række lignende forsøg på at forstå og begrebsliggøre økonomiske praksisser ud fra andre kriterier end de rent markedsøkonomiske. Bekymret over det der opfattes som markeds kapitalismens skadelige virkninger i form af social eksklusion, øget ulighed, miljømæssige ødelæggelser, uhæmmet individualisme og økonomiske kriser efterlyser flere og flere en mere bæredygtig økonomisk organisering, hvilket afspejles i termer som 'the human economy' (Hart et al., 2010), 'moral economy' (Hann, 2010), 'solidarity economy' (Laville, 2010), 'diverse economies' eller 'community economics' (Gibson-Graham, 2006, 2008) såvel som altså 'socialøkonomi' i forskellige forståelser (Amin, 2009a, 2009b; Hudson, 2009; Moulaert & Nussbaumer, 2005).⁸⁷ Med et markant, kapita-

---

⁸⁶ I en lang og sejlvet debat mellem det, der gennem 1960'erne og 70'erne blev betegnet som 'formalister' og 'substantivister', argumenterede Polanyi imod den opfattelse, at økonomi kunne reduceres til et spørgsmål om enkeltindviders rationelle (nyttmaksimerende) ageren på et 'marked', der af 'formalisterne' blev betragtet som en adskilt eller frakoblet sfære. Polanyis projekt er derfor også blevet udlagt som et forsøg på, at 'genindlejre' økonomien i samfundets sociokulturelle og politiske institutioner (Fraser, 2013; Hann & Hart, 2011).

⁸⁷ En mere udfoldet gennemgang af forskningsfeltets divergerende traditioner og positioner findes bl.a. i Jørgensen (Jørgensen, 2017).

lisme-kritisk afsæt og en afstandtagen fra forestillingen om den afkoblede, selv-regulerende markedsøkonomi, formuleres fra disse positioner programerklæringer om 'at redde økonomien fra økonomerne' (Hart et al., 2010, p. 5) eller om 'at tage økonomien tilbage' (Gibson-Graham et al., 2013), hvormed de pluraløkonomiske tilgange, i al deres øvrige diversitet, insisterer på at også økonomi konstrueres, rekonstrueres og redefineres gennem menneskers hverdagspraksisser. Det sidste er ikke mindst en central pointe hos Gibson-Graham hvis kapitalismekritiske projekt bl.a. handler om, at 'af-naturalisere' forestillingen om 'homo economicus' og derigennem åbne op for en mere mangfoldig tilgang, som kan rumme andre praksisser end de transaktioner, som finder sted gennem det kapitalistiske markedssystem. De skriver således op imod det, de betegner som økonomisk teoris dominerende 'kapital-centrisme' gennem hvilken kapitalisme er blevet altings målestok:

"Capitalocentrism refers to the positioning of all economic identities with reference to capitalism as "fundamentally the same as (or modelled upon) capitalism, or as being deficient or substandard imitations; as being opposite to capitalism; as being the complement of capitalism; as existing in capitalism's space or orbit" (Gibson-Graham 1996:6)" (Gibson-Graham, 2014, p. 148).

Med en reference til Boaventura de Sousa Santos søger de efter hidtil marginale, usynliggjorte eller "non-credible alternatives to what exist" (Santos 2004, p. 238 i Gibson-Graham, 2006, p. xxxii), og deres pluraløkonomiske tilgang omfatter både økonomisk aktivitet praktiseret i husholdninger, frivillige foreninger, i offentlige institutioner, i kooperativer, sociale virksomheder, bytte-økonomier og fair-trade organisationer såvel som vernetjenester, gavegivning, sort arbejde og tyveri, både i formelle og uformelle kontekster (Gibson-Graham, 2006, 2008, pp. 616–617, 2014). Den plurale, post-kapitalistiske økonomiforståelse tilbyder således en position og tilgang til socialøkonomi og social virksomhed som rækker ud over de dominerende, markedsbaserede forståelser og den ovenfor beskrevne forestilling om social virksomhed som synonymt med WISEs, dvs. alene som redskab til arbejdsmarkedsintegration. Gennem udforskningen og 'synliggørelsen' af 'alternative' eller postkapitalistiske praksisser – praksisser der potentielt peger mod andre mulige samfundsindretninger – inviteres således til en bredere og mere mangfoldig socialøkonomisk tilgang. En tilgang der rummer et kapitalismekritisk perspektiv gennem afvisningen af 'kapital-centrismen' og som forekommer relevant, hvis man ønsker at forstå nogle af de nyere, socialøkonomiske initiativer, der skyder op

rundt om i landet. Både fødevarefællesskaber, fødevarebanker, cykeltjenester til plejehjemsbeboere og fx mikro-biblioteker er konkrete eksempler på social-økonomiske praksisser, der potentielt bidrager til ”at løse centrale, samfundsmæssige problemstillinger” (jf. regeringsudspillet), men som ikke nødvendigvis ”skaber arbejdspladser” eller som ønsker at ”etablere sig og vokse som private virksomheder” (jf. regeringsudspillet).

Som det fremgår af de følgende analysenedslag er det således muligt at finde socialøkonomiske initiativer, der ikke nødvendigvis passer ind i den politiske vision om social virksomhed som en markedsøkonomisk løsning på sociale problemer. I stedet kan de, med Gibson-Grahams ord, tværtimod – eller også – anskues som performative reformuleringer af økonomisk praksis, praksisser der først og fremmest er ”centered on the well-being of people and the planet” (Gibson-Graham, 2014, p. 147). Sådanne praksisser er langt fra entydige, og de dobbeltheder og ambivalenser, som i SE-litteraturen ofte knyttes til det organisatoriske niveau (se fx Billis, 2010; Doherty et al., 2014; Evers, 2004; Gardin, 2006; Pestoff, 2014), kommer også til udtryk i hverdagens artikulationer og meningskonstruktioner.

Feltarbejde og empiri

Det empiriske materiale der trækkes på i denne artikel er baseret på et etnografisk feltarbejde udført i Københavns Fødevarefællesskab (herefter KBHFF) henover efteråret 2013/ vinteren 2014.⁸⁸ Gennem 7 mdr. fulgte jeg som deltagerobservatør organisationens ugentlige arbejdsdag og deltog desuden i en lang række centrale og lokale arbejdsgruppemøder. Ved at indramme feltarbejdet som etnografisk refererer jeg til en særlig interesse for, såvel som et fokus på, lokale praksisser og meningsproduktioners kompleksitet og nuancerigdom (Hammersley & Atkinson, 1995 [1983]) og jeg har således deltaget aktivt i både praktiske opgaver, møder, pauser, hverdagskonversationer og sociale sammenkomster. I samme periode foretog jeg desuden 13 semi-strukturerede interviews med både ’menige’ og ’aktive’ medlemmer⁸⁹ og indhentede opslag, debatter og dokumenter fra organisationens hjemmeside, som på forskellig vis

---

⁸⁸ Feltarbejdet blev gennemført som en del af et ph.d. projekt tilknyttet Forskerskolen i Livslang Læring ved Roskilde Universitet.

⁸⁹ Termerne ’menige’ og ’aktive’ medlemmer refererer til en emisk kategorisering som blev anvendt af deltagerne selv. ’Menige’ henviser til den store gruppe af medlemmer,

bidrager til analysen. Hvor KBHFF som organisation indgår med navns nævnelse, er samtlige navne på deltagere og lokale afdelinger af etiske hensyn erstattet med synonymer.

I det følgende afsnit giver jeg en kort introduktion til KBHFF med henblik på, at introducere læseren for den organisation og de deltagere, som danner baggrund for de empiriske analyser. Introduktionen bygger primært på organisationens selvfremsættelse som den fremstår på hjemmesiden, i vedtægterne og i principerklæringen (KBHFF, 2016b) samt på kvalitative interviews og deltagerobservationer i to forskellige lokalafdelinger.

Københavns Fødevarerfællesskab: en introduktion

”Man har jo sjovt nok tit en forestilling om, at sådan som det er nu, sådan vil det altid være, ikke? Med den måde vi har indrettet vores samfund på, og sådan, det er bare sådan det er. Men nej, det behøves det rent faktisk ikke at være, og det er lidt den vi begynder at gøre op med. Lige præcis ved at vise at, okay nej, det kan godt fungere på andre måder, det er ikke umuligt” (Interview med Astrid, KBHFF).

KBHFF er en medlemsejet og medlemsdrevet indkøbsforening som, gennem etableringen af lokale fællesskaber, arbejder for at sikre udbredelsen af økologiske produkter til en ’fair’ pris for både medlemmer og producenter. Herigen- nem ønsker organisationen at ”bidrage til udviklingen af et økologisk bæredygtigt samfund” (KBHFF, 2016c). Produkterne, der består af grøntsager og enkelte kolonialvarer som fx mel, saft, æg og honning, købes direkte fra lokale leverandører og sælges videre til foreningens medlemmer, som for deres del forpligter sig til at levere minimum 3 timers gratis arbejdskraft om måneden. Som indkøbsforening indskrives organisationen sig i en klassisk, socialøkonomisk tradition, hvis rødder i en dansk kontekst bl.a. kan spores tilbage til andelsbevægelsen, som den tog form i den anden halvdel af det 19. århundrede (Bager, 1992; Hulgård & Andersen, 2009). Nogle medlemmer kalder da også lidt spøgende organisationen for en ”*brugsforening vers. 2.0*”, men det er de færreste der anvender og identificerer sig med termen social virksomhed. I stedet omtaler medlemmerne oftest organisationen som en ’frivillig forening’ eller et

---

som jævnligt tog en vagt og købte en pose grøntsager, men som i øvrigt ikke engagerede sig i organisationen hvorimod ’aktive’ blev brugt om de medlemmer, som lagde mange timer i arbejdsgrupper og fællesarrangementer.

'indkøbsfællesskab'. Når jeg i denne artikel omtaler KBHFF som social virksomhed er det således med udgangspunkt i en bred forståelse af begrebet; en forståelse der omfatter en lang række af forskellige organisationsformer, herunder både foreninger (som ifølge SFIs laddækkende undersøgelser er den foretrukne organiseringsform for sociale virksomheder i Danmark), kooperativer, selvejende institutioner m.fl. (Thuesen et al., 2013, p. 23).

KBHFF blev stiftet tilbage i 2008, og i 2009 kunne man pakke og sælge de første 30 poser med grøntsager, leveret af det økologiske landbrug Svanholm. Anders, som har været aktiv siden opstarten, fortæller herom:

"Der var nogle kernekræfter på det tidspunkt, som var med til at løfte det hele, ikke, som gik meget ind i det og ligesom sagde 'nu gør vi det her', ikke? Så vi satte en deadline for den første åbningsdag, med folk til at pakke 30 poser, og det burde ikke have været så svært, men de startede først da butikken åbnede, så der var bare totalt kaos. For ingen havde jo ligesom tænkt over, hvordan det skulle gøres, der var ikke nogen vægte eller noget, så det var en ren rodebutik. Men samtidig var der en utrolig god energi, en begejstring, så vi fik etableret nogle rutiner i løbet af de første par uger, og nogle excel-ark, så vi kunne holde styr på bestillingerne, og så voksede det ligesom bare derfra" (Interview med Anders, KBHFF).

Herfra gik det stærkt, interessen voksede og nye medlemmer kom til hver uge. I 2011 var der åbnet 7 lokalafdelinger i København og medlemstallet havde – på papiret – rundet 3000 (KBHFF, 2016b). Knap 3 tons grøntsager kørtes hver uge fra avlere rundt om på Sjælland til foreningens centrallager, hvorfra medlemmer fordelte varerne til de enkelte lokalafdelinger. Historien om de frivillige kræfter, som i fællesskab købte og solgte økologiske varer uden om de etablerede grossistkæder, var populær og interessen fortsat stigende. Nye Fødevarerfællesskaber voksede frem i andre af landets større byer, og i København talte man i 2013 9 lokalafdelinger, en ugentlig distribution af ca 3,5 tons grøntsager. En gennemgang af medlemssystemet i 2014 viste, at medlemstallet lå omkring 3000, og det blev vurderet af 2/3 måtte betragtes som passive støttemedlemmer. Blandt de tilbageværende godt 1000 'menige' medlemmer regnes små 200

for 'aktive' i den forstand, at de lægger et stort engagement og mange timers arbejde i organisationens koordinerende organer.⁹⁰

Den hastige ekspansion bød på store udfordringer for KBHFF, hvor særlig logistik og økonomi har givet organisationens medlemmer store hovedbrud. Med en erklæret 'flad' struktur uden formel ledelse⁹¹ og uden nogle ansatte, forsøgte man frem til 2014, gennem en underskov af arbejdsgrupper, at fastholde idealet om, at alle organisationens opgaver skulle løses af medlemmerne gennem deres månedlige 3 timers arbejde. Et manglende overblik over indtægter, udgifter og medlemsengagement betød dog, at stadig færre medlemmer meldte sig til at varetage vitale funktioner i både de lokale og centrale regnskabsgrupper, og bærende kræfter trak sig tilbage eller forsvandt helt ud ad billedet. Med afsæt i et stort 'krisemøde' påbegyndte man et større arbejde med at reorganisere organisationen; et arbejde der bl.a. mundedde ud i nye vedtægter, en ny organisationsstruktur, indførelsen af et årligt kontingent og ansættelse af to timeansatte medarbejdere, en til økonomistyring og en til koordinering af det frivillige medlemsarbejde (KBHFF, 2016b). Processen var ikke altid smertefri og afspejlede nogle af de grundlæggende dilemmaer og diskussioner, som er en del af hverdagspraksis i mange sociale virksomheder. Blandt de tilbagevendende var særligt spørgsmål om, hvilken organisation og hvilken form for fællesskab, medlemmerne ønskede at være en del af, hvilket både blev diskuteret på fællesmøder, i afdelingerne og over de ugentlige gøremål. Sat på spidsen blev diskussionen indrammet af Troels, aktivt medlem igennem to år, som på et fælles arbejdsgruppemøde udbød:

Vil vi være en ideel forening [...] der gerne vil være med til at forandre verden, eller vil vi bare være smart business? Det er vel det, det handler om... (Arbejdsgruppemøde, KBHFF)

---

⁹⁰ Alle tal og estimater er her hentet fra organisationens hjemmeside (KBHFF, 2016b) samt fra den interne medlemsundersøgelse gennemført af KBHFFs 'evalueringskorps' (Evalueringskorpsen, 2014). Tallene er derfor også behæftet med en vis usikkerhed og ser lidt forskellige ud alt efter hvor man henter dem.

⁹¹ Indtil 2014 fungerede 'kollektivgruppen' som foreningens centrale organ, hvorefter man med en organisatorisk omstrukturering etablerede en formel bestyrelsen bestående af 5 valgte medlemmer.

Mellem forretning og fællesskab: mod en postkapitalistisk praksis

Den gode forretning: 'økologi for en hund'

"Når man en onsdag inden åbningstid træder ind i den lokale afdeling, som hér holder til i et foreningshus, mødes man af mindre grupper af folk, som er ved at klargøre ugens butik. Nogle pakkevagter er travlt optagede af at pakke ugens poser, forudbestilt af foreningens medlemmer, og andre slæber borde og kasser med grønt, mel, honning, æg, friske krydderurter og saft, som arrangeres i en interimistisk indrettet butik med dug, vægte og en kridttavle, på hvilken ugens priser på løssalgsvare sirligt annonceres. Butiksvagterne gør en dyd ud af, at placere varerne på en indbydende, synlig og overskuelig måde, så folk har nemt ved at orientere sig i forhold til ugens udbud. Ved siden af butikken står også en større info-tavle med oplysninger om arbejdsgrupper, kommende møder og efterlysninger af frivillige til forskellige arbejdsopgaver. I det tilstødende køkken er smagsprøvevagten ved at tilberede en råkost af posens indhold mens kassemesteren i et andet hjørne er ved at rigge sin MacBook til så ugens udlevering af poser kan registreres" (Uddrag fra feltnoter, KBHFF).

Hvor praksis i de forskellige lokalafdelinger ikke er ens, og antallet af medlemmer og vagter varierer, er den lokale butiksdrift i form af pakning, salg, registrering og organisering af grøntsager og medlemmer fælles for alle afdelinger i KBHFF. For at det ugentlige kredsløb skal kunne løbe rundt og organisationens økonomiske mål om altid at "dække [...] driftsomkostninger gennem egne indtægter og frivillig arbejdskraft" (KBHFF, 2016a), er medlemmernes arbejdskraft helt afgørende. KBHFF er således baseret på en bytterelation mellem 'billige' økologiske grøntsager og medlemmernes gratis arbejdskraft, hvilket Sigrid, som har været medlem igennem tre år, forklarer således:

"Da jeg meldte mig ind havde jeg ikke noget job ved siden af studierne, men jeg ville stadig gerne kunne købe økologisk, bare det ikke var for dyrt. Så det her med at kunne arbejde nogle timer mod at få fingre i nogle friske grøntsager, det lød egentlig meget godt. På den måde blev det billigere end hvis jeg skulle købe det hele i Rema" (Interview med Sigrid, medlem i KBHFF).

KBHFF eksisterer således i kraft af medlemmernes aktive arbejdsindsats, som også er forudsætningen for at organisationen kan opfylde sit formål. Indretningen af de ugentlige, lokale 'butikker' med grøntsagspakning, posesalg, løssalg

og prisskilte minder således ved første øjekast mest om en traditionel markedsstand eller en 'pop-up' gårdbutik, hvor salg og køb af "friske grøntsager" udgør den centrale relation mellem leverandør og kunde. Og for en del 'menige' medlemmer er dette også i korte træk historien om KBHFF. Som indkøbsforening eller "brugsforening version 2.0" er den primære 'medlemsfordel' således adgangen til grøntsager, hverken mere eller mindre. Lene, der har været medlem gennem et lille år, forklarer:

"Altså, jeg ser det ikke rigtigt som frivilligt arbejde, ikke som rigtigt frivilligt arbejde, i hvert fald. For det er jo en del af min betaling, det jeg skal lægge for at købe mine grøntsager. Så som sådan er det bare noget, der indgår i regnskab. Det er en god forretning" (Uddrag fra feltnoter, KBHFF).

Som jeg har beskrevet organiseringen ovenfor, og som en del medlemmer ligeledes gav udtryk for, ligner KBHFF et klassisk eksempel på kollektiv organisering, hvor en gruppe borgere sammen finder en løsning på et problem, som her er (manglende) adgang til friske og billige økologiske grøntsager. Og selvom løsningen 'går uden om' den etablerede fødevarerindustri er markedet og etableringen af de små 'lokalbutikker' den primære arena for organisationens virke, og historien kunne her slutte som en fortælling om KBHFF som dét, Troels i afsnittet ovenfor kaldte "smart business". Men i modsætning til indkøb foretaget i gårdbutikken eller på det lokale marked, kan man i KBHFF ikke 'nøjes' med, som kunde, at lægge penge på bordet og man kan således heller ikke "betale sig fra", at lægge de omtalte tre timers gratis arbejdskraft for organisationen. Det sidste fremgår klart af organisationens hjemmeside (KBHFF, 2016b) og blev ofte understøttet i både mine interviews og uformelle samtaler med medlemmerne. Som Astrid, der har været aktiv i både lokale og centrale arbejdsgrupper gennem flere år, også formulerer det:

"Man står side om side og pakker de her grøntsager, vi skal alle sammen ned og have jord under neglene. Der er ingen der er finere andre [...], vi skal alle sammen tage ansvar. Der er ikke nogen der bliver betalt for at tage ansvar... og der er jo heller ikke nogen, som kan betale sig fra det, vel?" (Interview med Astrid, medlem i KBHFF).

Der er således også noget andet på spil for medlemmerne i KBHFF, noget der ikke kan forklares og forstås inden for rammerne af en markeds kapitalistisk logik drevet af udbud, efterspørgsel og drømmen om økonomisk vinding. Når

man som her har fokus på praksis bliver det tydeligt, som bl.a. Dey & Steyaert har pointeret det, hvordan

“[...] the reality and subjectivity of practicing social entrepreneurs are far more complex and variegated than the business discourse inherent in government policies would suggest” (Dey & Steyaert, 2014, p. 6).

Igen og igen blev det i løbet af feltarbejdet understreget, hvordan organisationen, for de fleste medlemmers vedkommende, handlede om andet og mere end køb og salg af økologiske grøntsager, og det er netop dette 'andet og mere' som følgende afsnit handler om.

Fællesskabet: 'det er jo mere end køb af grøntsager'

”Dét, der til daglig er en offentlig kantine er af lokalafdelingens medlemmer blevet omdannet til det ugentlige folkekøkken, hvor medlemmerne for 20 kr kan købe aftensmad som indtages ved de opstillede langborde, hvor folk i alle aldre er ved at tage plads. Samtidig kan man som medlem hente sin pose, købe lidt løssalg eller få afviklet sin 3 timers vagt i køkkenet, i butikken eller i en af de arbejdsgrupper, som koordinerer og fungerer som bindeled mellem det centrale KBHFF og de lokale afdelinger. Jeg sidder og spiser ved et bord hvor nogle drøfter muligheden for, at etablere en såkaldt 'time-bank' eller 'lokal valuta' i afdelingen, mens andre udveksler erfaringer med forskellige børnehaver i området. Maden, der er lavet af de medlemmer, der har meldt sig på 'køkken-vagten', roses i høje toner og flere udtrykker deres begejstring over folkekøkkenet, 'som simpelthen er så hyggeligt'” (Uddrag fra feltnoter, KBHFF).

At det er 'hyggeligt' i de lokale butiksafdelinger blev ofte fremhævet som noget positivt, og mange medlemmer udtrykte glæde ved, at møde folk i deres lokalområde. Men 'hyggen' var dog ikke den eneste betydning, som medlemmerne tillagde KBHFF. Mange betragtede organisationen som en form for eksperiment og som et konkret forsøg på, at skabe ”et andet samfund”; et samfund hvor forestillingen om vækst og økonomisk profit ikke determinerer udviklingen:

”Altså, det her med markedsøkonomi og vækst, vækst, vækst, det fungerer bare ikke. Så her går vi sammen og siger, vi tror ikke på den model. Og nogle skal jo forklare aktionærerne og de andre, der skummer fløden, at de ikke kan blive ved med at få deres 15 % i afkast, og det er dét, fødevarefællesskabet gør. Vi går udenom, går direkte til landmanden, og vi skal ikke tjene penge” (Interview med Ulrik, KBHFF).

For Ulrik og for mange andre af de medlemmer jeg mødte i løbet af feltarbejdet, blev KBHFF således en konkret mulighed for, at handle på en bekymring over en 'samfundsmodel' og udvikling, som 'ikke hænger sammen'. Medlemmer fra forskellige lokalafdelinger, både 'aktive' og 'menige', fortalte på lignende vis:

"Jeg opfatter det nok som sådan et sted, hvor man indgår i et fællesskab som yder en eller anden form for resistance [her i betydningen modstand] imod et samfund, som bare kører i en anden retning, ikke? Altså dét med, at vi slår os sammen, vi udretter noget meningsfuldt og vi tjener ikke penge på det. Altså, det er ikke bare et middel, det er målet i sig selv, på en eller anden måde" (Interview med Sara, KBHFF).

Eller som Jens næsten samstemmigt formulerer det:

"Fra mit synspunkt, der hænger vores samfundsmodel bare ikke sammen, og det vil jeg gerne være med til at ændre på, jeg vil gerne afprøve nogle alternativer.... [...] Og med fødevarefællesskabet kan vi vise, altså, når alle de her projekter springer frem med folk, der gerne vil ændre verden, når de kommer og siger 'jamen hvordan?', så kan vi sige, jamen måske kan man gøre sådan her?... hele ideen med at vise en anden vej, at gøre det frem for bare at sige 'vi vil have en anden verden', altså så kan vi sige, 'jamen her har vi, i hvert fald lokalt, et sted hvor vi er fælles om ansvaret, hvor vi har bytteøkonomi, hvor vi er frivillige'. Altså, der findes andre måder at gøre tingene på, det er ikke umuligt..." (Interview med Jens, KBHFF).

Som ovenstående citater peger på, rummer KBHFF således flere fortællinger, hvoraf 'den gode forretning' kun er en del af historien. For de fleste af dem, jeg talte med, var det vigtigt at fremhæve, hvordan KBHFF først og fremmest tilbød en mulighed for, at praktisere eller gøre en 'anden' mere social og grøn økonomi og samfundsindretning. I Gibson-Grahams performative, post-kapitalistiske forståelsesramme kunne man også argumentere for, hvorledes medlemmerne gennem konkrete handlinger praktiserer det, de kalder en 'nuets politik' (Gibson-Graham, 2006, p. xxi), hvilket Holland og Gómez Correal, med direkte reference til Gibson-Graham, beskriver således:

"In order to construct alternatives, non-capitalist economies must be enacted in the present (2006: xii) so as to enable processes of becoming in place" (Holland & Gómez Correal, 2013, p. 132).

Og dette, at skabe konkrete rum for andre mulige subjektpositioner, for andre mulige praksisformer, er måske netop hvad Sara hentyder til, når hun siger, at KBHFF 'ikke bare er et middel, det er målet i sig selv', eller noget af dét Jens sigter mod, når han håber at kunne 'vise de folk, der gerne vil ændre verden', at en anden vej er mulig, at man, måske, 'kan gøre sådan her'.

KBHFF som social virksomhed?

Gennem køb og salg af økologiske varer, i lånte lokaler rundt om på byens skoler, i beboer- og foreningshuse, skaber og genskaber medlemmerne i KBHFF hver uge, gennem deres frivillige arbejdstimer, diskussioner, forhandlinger og engagement, socialøkonomi i praksis; ikke som et entydigt produkt af politiske forventninger og ny lovgivning, og heller ikke som et entydigt 'modstandsprojekt' med et fast defineret mål, men snarere som flertydige og til tider modsætningsfyldte 'performative reformuleringer' af økonomisk praksis (Gibson-Graham, 2014, p. 147). Reformuleringer, som er udspændt mellem heterogene processer og forestillinger om forbrug, forretning, fællesskab og forandring, og som både rummer 'økologi for en hund' og en 'anden vej' formuleret som et midlertidigt alternativ til markeds kapitalismens mantra om 'vækst, vækst, vækst'. Således er der ganske langt til den forståelse af social virksomhed, som den nye "Lov om registrering af socialøkonomisk virksomhed" er udtryk for; en registreringsordning der i værste fald kan siges at 'tæmme' det socialøkonomiske felt gennem en politik og en lovgivning, som indsnævrer socialøkonomi til en mellemstation for de mennesker, der er ekskluderet fra 'konkurrencestatens' effektivitets- og produktionskrav. Eller som Hudson også formulerer det:

"From such a neo-liberal policy perspective the role of the social economy is to meet the needs or – still better – unlock the entrepreneurial capacities of those who are marginalized or indeed even damaged by the operations of the markets and states, helping them to become future workers – or still better entrepreneurs – and citizens of the capitalist economy in whatever form it takes" (Hudson, 2009, p. 507).

I bedste fald er ordningen irrelevant for organisationer som KBHFF, hvis medlemmer i praksis kan siges at udfordre dominerende diskurser om socialøkonomi og social virksomhed, og derved også – potentielt – den kapital-centrisme hvorom vi måler og vejer alle former for økonomisk aktivitet. Med lovgivnin-

gen og de politiske intentioner om, at styrke og skabe 'flere og stærkere social-økonomiske virksomheder', bl.a. ved at 'skabe en fælles identitet' (dvs. main-streame feltet), forbliver pluraløkonomiske, postkapitalistiske praksisser, som vi finder i KBHFF, usynlige som Santos' "non-credible alternatives to what exist". Når Ulrik taler om 'at gå sammen' og 'gå udenom' og Jens taler om 'fælles ansvar', 'bytteøkonomi' og 'frivilligt arbejde' som noget af det, KBHFF gør, etableres socialøkonomi som mulighedsrum for nye kollektive praksisser og nye subjektpositioner, hvilket Dey og Steyaert beskriver således:

"The collective force social entrepreneurship entails is enacted through the formation of networks, communities, platforms and social arenas. These formations are often instigated by in- between or third spaces where new social relations can be tried out" (Steyaert & Dey, 2010, p. 247).

Herværende artikel har forsøgt at synliggøre, hvordan en af de formationer kan se ud, her praktiseret som et socialøkonomisk fællesskab, der både indskrives sig i markedsøkonomien gennem køb og salg af økologiske grøntsager, men som samtidig skaber og insisterer på en bredere, mere plural, postkapitalistisk forståelse af økonomisk praksis. Denne er ikke en del af den nye registrerings-ordning, og spørgsmålet er derfor, om vi måske er bedst tjent med, at forlade begrebet 'social virksomhed' som en adækvat betegnelse for organisationer som KBHFF, eller om vi med Gibson-Graham (2014) snarere skal 'gentænke' og pluralisere kategorien, således at den også kan omfatte praksisser der udspringer af og orienterer sig mod, formuleringen af en ny, postkapitalistisk samfundsindretning.

Litteratur

- Alexander, C. (2010). The Third Sector. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani (Eds.), *The Human Economy* (pp. 213–224). Cambridge: Polity Press.
- Amin, A. (2009a). Extraordinarily ordinary: working in the social economy. *Social Enterprise Journal*, 5(1), 30–49.
- Amin, A. (2009b). *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity*. (A. Amin, Ed.). London & New York: Zed Books.
- Bager, T. (1992). *Andelsorganisering: en analyse af danske andelsorganisationers udviklingsprocesser*. Esbjerg: Sudjysk Universitetsforlag.
- Berglund, K., & Schwartz, B. (2013). Holding on to the Anomaly of Social Entrepreneurship Dilemmas in Starting up and Running a Fair-Trade Enterprise. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(3), 237–255.

- Billis, D. (2010). Towards a theory of hybrid organizations. In D. Billis (Ed.), *Hybrid Organizations and the Third Sector* (pp. 46–69). London: Palgrave Macmillan.
- Bull, M. (2008). Challenging tensions: critical, theoretical and empirical perspectives on social enterprise. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 14(5), 268–275.
- Child, C. (2012). Chasing the Double-Bottom Line: Fair Trade and the Elusive Win-Win. In B. Gidron & Y. Hasenfeld (Eds.), *Social Enterprise. An Organizational Perspective* (pp. 185–197). London: Palgrave Macmillan.
- Cook, B., Dodds, C., & Mitchell, W. (2003). Social entrepreneurship - False premises and dangerous forebodings. *Australian Journal of Social Issues*, 38(1), 57–72.
- CSE. (2015). Center for Socialt Entreprenørskab. Retrieved April 22, 2015, from <http://www.ruc.dk/forskning/forskningscentre/cse/>
- Dean, M. (2008). *Governmetalitety. Magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Defourny, J. (2010). Concepts and realities of social enterprise: a European perspective. In A. Fayolle & H. Matlay (Eds.), *Handbook of Research on Social Entrepreneurship* (pp. 57–87). Cheltenham: Edward Elgar.
- Defourny, J., & Nyssens, M. (2006). Defining social enterprise. In M. Nyssens (Ed.), *Social Enterprise* (pp. 3–26). London & New York: Routledge.
- Defourny, J., & Nyssens, M. (2012). *The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective*.
- Dey, P., & Steyaert, C. (2010). The politics of narrating social entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 4(1), 85–108.
- Dey, P., & Steyaert, C. (2012). Social entrepreneurship: critique and the radical enactment of the social. *Social Enterprise Journal*, 8(2), 90–107.
- Dey, P., & Steyaert, C. (2014). Rethinking the Space of Ethics in Social Entrepreneurship: Power, Subjectivity, and Practices of Freedom. *Journal of Business Ethics*, 1–15.
- Dey, P., & Teasdale, S. (2013). Social Enterprise and Dis/identification. *Administrative Theory & Praxis*, 35(2), 248–270.
- Diochon, M., & Anderson, A. R. (2010). Ambivalence and ambiguity in social enterprise; narratives about values in reconciling purpose and practices. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7(1), 93–109.
- Doherty, B., Haugh, H., & Lyon, F. (2014). Social Enterprises as Hybrid Organizations: A Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 16, 417–436.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Evalueringskorpsset. (2014). *Hvem er vi i KBHFF?* København.
- Evers, A. (2004). Mixed Welfare Systems and Hybrid Organisations – Changes

- in the Governance and Provision of Social. In *Sixth International Conference of the International Society for Third Sector Research, Ryerson University and York University, July 11-14* (pp. 1–16). Toronto.
- Fraser, N. (2013). A Triple Movement? Parsing the politics of crisis after Polanyi. *New Left Review*, 81(May June), 119–132.
- Gardin, L. (2006). A variety of resource mixes inside social enterprises. In M. Nyssens (Ed.), *Social Enterprise* (pp. 111–136). London & New York: Routledge.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *A postcapitalist politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J. K. (2008). Diverse economies: performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography*, 32(5), 613–632.
- Gibson-Graham, J. K. (2014). Rethinking the Economy with Thick Description and Weak Theory. *Current Anthropology*, 55(8), 147–153.
- Gibson-Graham, J. K., Cameron, J., & Healy, S. (2013). *Take back the economy: an ethical guide for transforming our communities*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography. Principles in Practice*. London & New York: Routledge.
- Hann, C. (2010). Moral economy. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani (Eds.), *The Human Economy* (pp. 187–198). Cambridge: Polity Press.
- Hann, C., & Hart, K. (2011). *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*. Cambridge: Polity Press.
- Hart, K., Laville, J.-L., & Cattani, A. D. (2010). *Building the Human Economy Together*. (K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani, Eds.). Cambridge, MA: Polity Press.
- Hjorth, D. (2013). Public entrepreneurship: desiring social change, creating sociality. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(December 2014), 34–51.
- Holland, D., & Cómez Correal, D. (2013). Assessing the transformative significance of movements and activism: lessons from A postcapitalists politics. *Outlines - Critical Practice Studies*, 14(2), 130–159.
- Hudson, R. (2009). Life on the edge: Navigating the competitive tensions between the “social” and the “economic” in the social economy and in its relations to the mainstream. *Journal of Economic Geography*, 9(4), 493–510.
- Hulgård, L. (2007). *Sociale entreprenører*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hulgård, L., & Andersen, L. L. (2009). Socialt entreprenørskab i Danmark – status 2009. *CSE Publications*, 6.
- Hulgård, L., & Andersen, L. L. (2012). Socialt entreprenørskab - velfærdsafvikling eller arenaer for solidaritet? *Danske Sociologi*, 4(23), 11–28.
- Humphries, M., & Grant, S. (2005). Social Enterprise and Re-Civilization of

- Human Endeavors : Re-Socializing the Market Metaphor or Encroaching Colonization of the Lifeworld? *Current Issues in Comparative Education*, 8(1), 41–50.
- Jensen, E. (2012). *Fokus på socialøkonomiske virksomheder. Notat om socialøkonomiske virksomheder med beskæftigelsesfremmende og jobskabende formål*. Århus.
- Johansen, L. J., & Nørr, C. (2014). *Den Sociale Kapitalfond. Aktiviteter, resultater og perspektiver*. Virum.
- Jørgensen, R. E. (2017). “Vi er altid faldet mellem flere stole” - socialøkonomi og social virksomhed “betwixt and between.” Roskilde Universitet.
- Jørgensen, R. E., & Sievers, S. M. M. (2015). Mellem arbejde og “off-day” - tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 17(3), 48–62.
- KBHFF. (2016a). 10 Grundprincipper. Retrieved March 3, 2016, from <http://kbhff.dk/om-kbhff/10-grundprincipper/>
- KBHFF. (2016b). kbhff.dk. Retrieved May 5, 2016, from <http://kbhff.dk/>
- KBHFF. (2016c). Vedtægter. Retrieved July 12, 2016, from <http://kbhff.wikispaces.com/Vedt%C3%A6gter>
- Laville, J.-L. (2010). Solidarity Economy. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani (Eds.), *The Human Economy* (pp. 225–235). Cambridge: Polity Press.
- Mandag Morgen. (2010). *Velfærdens iværksættere - en dansk strategi for socialt iværksætteri*. København.
- Mason, C. (2012). Up for grabs: A critical discourse analysis of social entrepreneurship discourse in the United Kingdom. *Social Enterprise Journal*, 8(2), 123–140.
- Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold & Beskæftigelsesministeriet (2014). *Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark*. København.
- Moulaert, F., & Ailenei, O. (2005). Social economy, third sector and solidarity relations: A conceptual synthesis from history to present. *Urban Studies*, 42(11), 2037–2054.
- Moulaert, F., & Nussbaumer, J. (2005). Defining the social economy and its governance at the neighbourhood level: A methodological reflection. *Urban Studies*, 42(11), 2071–2088.
- Nicholls, A. (2008). Introduction. In A. Nicholls (Ed.), *Social Entrepreneurship* (pp. 1–35). Oxford: Oxford University Press.
- Nyssens, M. (2006). Social enterprise at the crossroads of market, public policy and civil society. In M. Nyssens (Ed.), *Social Enterprise* (pp. 313–328). London & New York: Routledge.
- Pedersen, O. K. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pestoff, V. (2014). Hybridity, Coproduction, and Third Sector Social Services in Europe. *American Behavioral Scientist*, 58(11), 1412–1424.
- Pestoff, V. A. (2009). *A Democratic architecture for the welfare state*. London:

Routledge.

- Polanyi, K. (1971). *The great transformation*. Boston: Beacon Press.
- Rasmussen, K. M., Haumann, U., Hauan, M. B., & Johansen, L. J. (2014). *Det sociale vækstprogram. Erfaringsrapport*. København.
- Roy, M. J. (2015). *Conceptualising social enterprise as a health and well-being "intervention."* Glasgow Caledonian University.
- Seanor, P., & Meaton, J. (2008). Learning from failure, ambiguity and trust in social enterprise. *Social Enterprise Journal*, 4(1), 24–40.
- Socialministeriet. (2010). *National civilsamfundsstrategi. En styrket inddragelse af civilsamfundet og frivillige organisationer i den sociale indsats*. København.
- Steyaert, C., & Dey, P. (2010). Nine Verbs to Keep the Social Entrepreneurship Research Agenda "Dangerous." *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(2), 231–254.
- SUS. (2016). Socialt Udvinklingscenter. Retrieved July 12, 2016, from <http://www.sus.dk/>
- Teasdale, S. (2012). What's in a Name? Making Sense of Social Enterprise Discourses. *Public Policy and Administration*, 27(2), 99–119.
- Thuesen, F., Bach, H. B., Albæk, K., Jensen, S., Hansen, N. L., & Weibel, K. (2013). *Socialøkonomiske virksomheder i Danmark. Når udsatte bliver ansatte*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd 13, 23.
- Ziegler, R. (2009). *An introduction to social entrepreneurship: voices, preconditions, contexts*. (R. Ziegler, Ed.). Cheltenham: Edward Elgar.

Opsamling: KBHFF som midlertidige heterotopier?

I dette kapitel har jeg forsøgt at vise, hvordan KBHFF, som vi også så det i Bakkely, konstrueredes og praktiseredes mellem en række umiddelbart modsatrettede forestillinger; i KBHFF især mellem forestillinger om henholdsvis 'markedet' og 'fællesskabet', om 'kunder' og 'medlemmer' og om 'lighed' og 'hierarki'. Gennem en indrammende liminalitetsprisme har jeg forsøgt at belyse, på hvilke måder det liminale konstrueredes og kom til udtryk i KBHFF. Som en 'grænseorganisation' situeret mellem 'den gode forretning' (markedet) og 'fællesskabet' som et alternativ hertil, fremstod KBHFF først og fremmest 'betwixt and between', som Turners neofytter i en position karakteriseret ved "ambiguity and paradox, a confusion of all the customary categories" (Turner 1967, p.97, se også Kapitel 5). Det liminale henviser, som jeg beskrev det i Kapitel 5, til alt det, som ikke passer ind i eksisterende kategorier og klassifikationssystemer, til det, der - som socialøkonomien og de sociale virksomheder i al deres øvrige forskellighed - tilsyneladende bliver ved med, at 'sive mellem fingrene' på os. Dette klassifikatoriske 'rod' skaber usikkerhed – som når Mette spurgte "øh undskyld, men hvad er vi så?" og der nedsattes arbejdsgrupper (og ikke kun i KBHFF – også den daværende SRF-regering nedsatte som bekendt et udvalg, der skulle kortlægge det socialøkonomiske felt, jf. Kapitel 5) med henblik på at definere og afklare organisationens status, såvel som frustration (som da et medlem irriteret udbød: "kan vi ikke bare snart få det afklaret"). Turner var dog ikke blot optaget af det liminale som det usikre, uklare og urene; han betragtede som sagt også liminaliteten som transformative mulighedsrum ("the space of possibilities" (Turner 1990, p.8)) i hvilke nye konfigurationer og relationer kan blive til. Således kan liminalitet, som teoretisk perspektiv, også være med til, at rette blikket mod de ambivalenser og tvetydige praksisser, i hvilke nye forståelser og deltagerpositioner – potentielt- bliver til, og jeg har derfor argumenteret for at anskue social virksomhed som usikre grænseflader, der nok rummer muligheder for nye tilblivelser, men ikke som adskilte og apolitiske 'anti-strukturer' eller 'ikke-steder'. Derfor introducerede jeg, ligeledes i Kapitel 5, Foucaults tanker om heterotopier, der netop refererer til konkret praktiserede steder af 'andethed', i hvilke den sociale verden organiseres (delvist) forskelligt fra omgivelserne. Denne forskellighed udgør, som jeg også har beskrevet det, ikke nødvendigvis radikale brud eller en entydig modstilling, der erstatter den eksisterende orden, men repræsenterer snarere – på samme tid og

i samme rum – en sammenvævning, fordrejning eller forvrængning af umiddelbart uforenelige forestillinger og praksisser. Således fik jeg, med Foucaults heterotopier, et begreb, der kan bruges til at beskrive det liminale, dét der 'siver mellem fingrene' på os og altid 'falder mellem flere stole', som konkrete rum og praksisser der "invites alternative modes of being at a local level" (Verduijn et al. 2014, p.102).

I en række afsnit har jeg dette kapitel igennem beskrevet, hvordan medlemmer af KBHFF var engageret i fortløbende forhandlinger og ambivalente praksisser, som på en og samme tid spejler, udfordrer og reproducerer etablerede forståelser af markedsøkonomiens profitorientering, forbrugerisme og individualisme. I ni forskellige lokalafdelinger rundt om i København, på centrallageret og i lånte eller lejede mødelokaler, i private hjem og til udvalgte begivenheder på offentlige pladser og festivaler, skabtes lokale heterotopier, steder af 'andet-hed' praktiseret som både butik, fællesskab og 'noget' derimellem, dvs steder, der både rummer markedsrelationen og 'den gode forretning' såvel som en kritik heraf. Gennem formuleringen og etableringen af ligeværdige relationer og kollektive praksisser forsøgte medlemmerne således også at undvige 'kapitalcentrismens' økonomiske kalkuler om profit og nyttemaksimering som altings målestok. I Artikel 2 introducerede jeg derfor Gibson-Grahams performative projekt og tanker om 'post-kapitalisme' som et perspektiv, der på mange måder syntes at indramme KBHFF som mulighedsrum, hvor nye relationer og delta-positioner kunne afprøves (cf. Steyaert & Dey 2010, p.247), hvilket Jens, der netop er citeret i Artikel 2, formulerede således:

jeg vil gerne afprøve nogle alternativer.... [...] Og med fødevarerfællesskabet kan vi vise [...], jamen, måske kan man gøre sådan her?... [...] her har vi, i hvert fald lokalt, et sted, hvor vi er fælles om ansvaret, hvor vi har bytteøkonomi, hvor vi er frivillige. Altså, der findes andre måder at gøre tingene på, det er ikke umuligt (Interview med Jens, KBHFF).

Ikke umuligt, nej, men som jeg også har vist det gennem begge mine to cases, i praksis meget svært. Oskar brugte ligefrem betegnelsen 'dysfunktionel' i relation til den ustabilitet og usikkerhed, der prægede hverdagen i Bakkely, og Sally, aktivt medlem i KBHFF, gav i Kollektivgruppen udtryk for, hvordan

det hele nærmest fungerer på trods. Man skal ikke have været her længe for at vide, at der altid mangler noget eller nogen, at det altid er lige ved at gå galt (Feltnoter, KBHFF 2013).

KBHFFs 'anden verden' eksisterede ikke løsrevet fra det omgivende (markeds-økonomiske) samfund, og jeg har netop også, i Kapitel 2, argumenteret for, at socialøkonomi og social virksomhed skulle ses i relation til konkrete hverdagspraksisser og sociokulturelle (såvel som materielle og velfærdspolitiske) kontekster (Amin 2009b; Kerlin 2010). Praksisser, steder og kontekster er, som Pink hævder det, gensidigt konstituerende og, som hun videre skriver, "[...] human action is always situated in relation to specific environmental, material, sensory, social and discursive configurations" (Pink 2012, p.3). Det egalitære fælleskab, som det praktiseredes i KBHFF, producerer også hierarkiske grænser og eksklusion, eksempelvis gennem problematiseringen af 'kundementaltiteten' og tabuiseringen af 'penge', men også gennem hverdagspraksisser som mødedeltagelse og medlemsvagter, der på én og samme tid fordrer lighed, kollektivitet og individuel foretagsomhed, 'lappet ind over hinanden' som Sara også konkluderede. I KBHFFs heterotopier produceredes m.a.o. multiple deltagerpositioner og – potentielt – nye verdener.

Kapitel 8: Afrundende konklusioner

Med denne afhandling ønskede jeg, som formuleret gennem mine to forskningsspørgsmål, *for det første* at undersøge på hvilke måder, konkrete aktører gennem hverdagspraksis konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed. Til dette formål introducerede jeg en teoretisk indramning, med hvilken jeg fik mulighed for at betragte sociale virksomheder 'betwixt and between', dvs. som liminale grænseorganisationer, der, med flere informanternes ord, 'altid falder mellem flere stole'. Jeg spurgte således, *for det andet*, hvad liminalitet som teoretisk perspektiv kan føje til studier af socialøkonomi og social virksomhed. Med disse to forskningsspørgsmål havde jeg en ambition om, *for det tredje*, at bidrage til forskningsfeltet med empirisk funderede, praksisorienterede analyser, der måske kunne 'skubbe' en smule til vores måder at forstå og fortælle socialøkonomi og social virksomhed på, og derigennem også udfordre den 'win-win' historie, vi ofte er blevet præsenteret for (jf. Kapitel 2). Hermed placerede jeg også mit projekt inden for den mere kritiske gren af SE-forskningen, en gren, som både har efterlyst flere kvalitative, etnografisk inspirerede undersøgelser af 'the doing of it' (Berglund & Schwartz 2013; Amin 2009a), såvel som teoretiske perspektiver, der kunne favne de empiriske ambivalenser, usikkerheder og modsætninger og dermed også både de 'mørke' (markedsgørelse, de-politisering af det sociale, øget ulighed, eksklusion, 'creaming' etc) og de 'lyse' (demokratisering, empowerment, solidaritet, inklusion etc) sider af social virksomhed (Dey & Steyaert 2006; Dey 2010), dvs. både undertrykkende og frisættende aspekter (Tedmanson et al. 2015). For at kunne gøre dette afskrev jeg indledningsvist, med en analogi til Peter Plys og Hafferlaffen, forestillingen om, at der eksisterer eller kan findes en entydig og endelig definition på socialøkonomi og social virksomhed (Jones & Spicer 2005). Derimod beskrev jeg begge termer som 'omstridte' (Ziegler 2009; Hulgård & Andersen 2012), og tog i stedet udgangspunkt i en mere kontekstuel og processuel tilgang, med hvilken socialøkonomi og social virksomhed ikke eksisterer uafhængigt af menneskelig erfaring, men skabes og meningsudfyldes gennem heterogene hverdagspraksisser i interaktion mellem konkrete aktører og kontekster (Dey & Marti 2012).

Med dette som afhandlingens overordnede afsæt og ambition foretog jeg et feltbaseret casestudie i to socialøkonomiske organisationer. Begge kan betegnes som en del af det socialøkonomiske felt, og begge blev etableret ud fra

nogle specifikke ideer om, at verden kunne gøres på 'en anden måde'; at produktion og konsumtion af henholdsvis honning og grøntsager burde og kunne foregå mere socialt, økonomisk, og miljømæssigt bæredygtigt. Herudover var det to ganske forskellige cases, både hvad angår formål, deltagere, organisering og størrelse, og ligesom jeg ikke har haft til hensigt at undersøge de to cases 'grader' af social virksomhed eller sammenligne dem som mere eller mindre socialøkonomiske, har jeg heller ikke forsøgt at reducere mit felt til de to organisationer. Derfor introducerede jeg, med reference til bl.a. Coleman og Collins (2006) et dynamisk feltbegreb, med hvilket 'feltet' anskues som konstrueret gennem performative processer, vi som forskere ikke kan 'stå uden for' – feltet bliver snarere til gennem de betydningsgenererende relationer og teoretiske debatter, vi, intenderet såvel som uintenderet, indgår i. Det betyder også, som jeg beskrev det i Kapitel 3, at mine analyser, som jeg med Willis har valgt at betegne som 'min historie om deres historier' (Willis 2000), ikke kan betragtes som komplette og endelige, men må anskues som partielle, situerede og frem for alt foreløbige (Rosaldo 1993). De er m.a.o. blevet til gennem en foreløbende dialog med mit empiriske materiale, og de teoretiske perspektiver, som jeg inddrager undervejs, er, som Pink (2012) argumenterede, både ruter til og fra den viden, der er genereret gennem feltarbejde. Således informeret af et vidensperspektiv, inden for hvilket den empiriske virkelighed og vores teorier herom betragtes som gensidigt konstituerende, foreslog jeg i Kapitel 4, at feltarbejdet bedst kunne beskrives og forstås som en række 'polymorfe engagementer'; engagementer som hverken var helt forudsigelige eller kontrollable, men som har haft betydning for den viden, det har været muligt at generere gennem projektet.

I lyset heraf må enhver konklusion betragtes som foreløbig og ikke mindst partiel. Jeg har med denne afhandling ikke forsøgt at fortælle historien om socialøkonomisk praksis, men i stedet fortalt flere situerede historier om, hvordan konkrete aktører i to forskellige socialøkonomiske organisationer aktivt konstruerer og praktiserer social virksomhed i relation til andre aktører, herunder også forskere og bredere sociokulturelle, velfærdspolitiske og materielle kontekster. Historierne er udvalgt og fortalt gennem den liminalitetsprisme, jeg introducerede i Kapitel 5, og handler således om ambivalente praksisser og modsatrettede forestillinger om, hvad socialøkonomi og social virksomhed betyder og hvordan det kan gøres; historier, der på én og samme tid handler om at være

en 'rigtig virksomhed', en 'god forretning', et 'socialt projekt' eller et 'ligeværdigt fællesskab'; de handler om at skabe en produktion med 'plads til alle', økologiske varer til priser, hvor 'alle kan være med', og ikke mindst om at ville en 'anden måde at gøre tingene på', og om at vise, at 'det faktisk godt kan lade sig gøre'. Uden at komme med en entydig konklusion kan jeg derfor, som en afrunding på denne afhandling, *for det første* tilslutte mig Berglund og Schwartz forståelse af social virksomhed som en dilemmafyldt praksis (Berglund & Schwartz 2013), eller måske snarere som dilemmafyldte praksisser. Deltagerne i Bakkely og KBHFF delte langt fra alle de samme opfattelser af, hvad organisationerne skulle eller burde være, og de indgik kontinuerligt i forhandlinger om betydningen heraf og navigerede ind og ud mellem sociokulturelle ideer om (løn)arbejde, markedskapitalisme, individualisme, egalitet og socialitet, og om, hvordan man i relation hertil deltog på den 'rigtige' måde. I Bakkely fx som assistent og eller frivillig på en 'rigtig arbejdsplads', og i KBHFF fx som 'ansvarligt medlem' og eller som 'kunde i en butik'. Fælles for begge organisationer var, når man anskuer dem, som jeg har gjort i denne afhandling, gennem en liminalitetsprisme, de mange ambivalente og til tider modsatrettede forestillinger om, hverken at være 'sådan 100% butik', 'socialt projekt', eller 'ligeværdigt fællesskab', men snarere både-og. Ikke nødvendigvis som 'det bedste af to verdener' (jf det indledende citat i Kapitel 1), men snarere, som jeg beskrev det i Kapitel 6 og 7, som usikre, skrøbelige mulighedsrum på 'kanten' eller i grænsefladerne 'betwixt and between' etablerede klassifikationer og kategoriseringspraksisser.

I Artikel 1 viste jeg bl.a., hvordan den politiske ambition om social virksomhed som springbræt til det ordinære arbejdsmarked og forestillingen om socialøkonomi som ren 'win-win' blev udfordret i mødet med deltagernes forskellige forudsætninger og forventninger, og frem for at 'producere' arbejdsmarkedsparate borgere opstod, i et liminalitetsperspektiv, midlertidige heterotopier, der på en og samme tid både reproducerede, reflekterede og redefinerede dominerende betydningskonstruktioner og subjektpositioner. Hermed blev det muligt for deltagerne – for en tid – at forhandle og indgå i nye konfigurationer og relationer. I Artikel 2 var temaet et andet. Her viste jeg, hvordan dét, man også kan kalde for institutionaliseringen af det socialøkonomiske felt, med ny lovgivning (etableret med henblik på at skabe 'flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder' (Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Social Forhold

& Beskæftigelsesministeriet 2014)) risikerer at 'usynliggøre' andre måder at forstå og praktisere social virksomhed på, måder jeg med Gibson-Graham (2006; 2008) også anskuer som eksempler på 'postkapitalistiske praktiseringer'. Samtidig problematiserede jeg, med afsæt i medlemmernes plurale situationsdefinitioner og hverdagsnavigationer, den udbredte sammenstilling mellem social virksomhed og økonomisk vækst, hvormed artiklen også stiller spørgsmålstegn ved tendensen til at forklare socialøkonomiske initiativer som enten-eller; som en undertrykkende, neoliberal styringsmekanisme eller som frisættende arena for solidaritet, demokratisk deltagelse og lokalt fællesskab.

Med afsæt i to ganske forskellige cases har jeg gennem afhandlingen også fortalt ganske forskellige historier om, hvordan konkrete aktører gennem hverdagspraksis konstruerer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed, historier som handler om modsætninger, tvetydigheder, usikkerheder og ikke mindst om, hvor svært det kan være at 'få regnestykket til at gå op', 'at skaffe hænder nok' og at 'bygge, mens man flyver', ikke mindst i en hverdag, hvor der næsten 'altid mangler noget eller nogen'. Samtidig er det historier, som også handler om 'at have noget at stå op til', 'at lave et rigtigt stykke arbejde', 'at gøre noget sammen' og om at 'vise, at det godt kan være anderledes'. Med liminalitet som den prisme, jeg har tænkt og fortalt 'min historie om deres historier' med, fik jeg således, *for det andet*, etableret en begrebsmæssig ramme, med hvilken det har været muligt at forstå socialøkonomi og social virksomhed som usikre mulighedsrum, gennem hvilke nye konfigurationer, subjektpositioner og sociale relationer potentielt kan afprøves og tage form. I en sådan optik kan man ikke betragte socialøkonomiske organisationer og socialøkonomiske praksisser som a priori gode eller dårlige, som løsning eller problem, og heller ikke nødvendigvis som 'win-win' eller for den sags skyld 'loose-loose'. Om effekterne af konkrete socialøkonomiske initiativer bliver mere eller mindre inkluderende, demokratiserende eller ekskluderende, afhænger således af konkrete og kontekstspecifikke situationsdefinitioner, konfigurationer og praksisser. Pointen er, som Dey og Steyaert også skriver, at det netop er i socialøkonomiens grænseflader, i det de kalder 'third spaces' (og som jeg, med Foucault, har kaldt heteotopier), at nye subjektpositioner og sociale relationer kan opstå (Steyaert & Dey 2010). Med liminalitetsperspektivet fastholdes blikket på det, der ofte 'falder mellem flere stole', på konkrete om end midlertidige heterotopier, hvor netop det tvetydige, ambivalente og uklare ('rodet', som Sandra beskrev det) – potentielt – skaber alternative mellemrum og deltagerpositioner, i hvert fald så

længe, efterspørgslen efter entydige definitioner ikke bliver for massive og dermed 'tvinger' deltagerne til at definere sig som én bestemt type organisation eller virksomhed. I så fald, når det hele bliver lidt 'for meget fabrik' eller 'for butikslagtigt', lukkes de heterotopiske sprækker og mellemrum, i hvilke nye deltagerpositioner, som jeg har vist i Kapitel 6 og 7, kan afprøves og blive til.

Ved at anvende Turners antropologiske liminalitetsbegreb som teoretisk perspektiv og dermed bringe det i dialog med forskningen i socialøkonomi og social virksomhed, har jeg således fået mulighed for at 'skubbe' en smule til etablerede definitioner og grænsedragninger inden for feltet. Med liminalitet har jeg forsøgt, som formuleret i Kapitel 5, at forstå og beskrive social virksomhed som dilemmafyldte praksisser og som potentielt transformative mulighedsrum. Dette har jeg gjort med afsæt i hverdagspraksis, i hvad Dey og Steyaert kaldte 'empirical journeys' og Willis for 'deres historier', men som jeg også har argumenteret er 'deres' og 'min' historie gensidigt konstituerende. Min historie er således ikke en 'uskyldig' historie, fortalt fra 'nowhere', men er en situeret og ufærdig fortælling, som er med til at skabe eller meningsudfylde socialøkonomi og social virksomhed på bestemte måder. Således begynder og slutter min historie med liminalitetens både-og, på grænsen mellem det dekonstruerende og rekonstruerende, mellem kritikken af social virksomhed som en neoliberal manifestation og markedsgørelse af det sociale, og den pluraløkonomiske positions søgen efter og begrebsliggørelse af en mere social og bæredygtig økonomi og verden. Min historie har i denne afhandling bevæget sig her imellem og kan forhåbentlig læses, ikke bare som en kritik af den udbredte forestilling om social virksomhed som en markedsbaseret løsning på velfærdsmæssige udfordringer, men også, som jeg med Stormhøj formulerede det i Kapitel 2, som et politisk-normativt forsøg på at 'synliggøre' andre forståelser og praktiseringer, forståelser og praktiseringer, der potentiel peger mod andre mulige samfundsindretninger og dermed også på en åben, multifacetteret forståelse af socialøkonomi og social virksomhed. Således får Jens, der også er citeret i Kapitel 7, det sidste ord i denne afhandling:

Fra mit synspunkt, der hænger vores samfundsmodel bare ikke sammen, og det vil jeg gerne være med til at ændre på, jeg vil gerne afprøve nogle alternativer. [...] Altså, der findes andre måder at gøre tingene på, det er ikke umuligt...

Resumé på dansk

"Vi er altid faldet mellem flere stole". Socialøkonomi og social virksomhed 'betwixt and between'.

Afhandlingen er en empirisk funderet undersøgelse af, hvordan deltagerne i to forskellige socialøkonomiske organisationer konstruerer, praktiserer og meningsudfylder socialøkonomi og social virksomhed. Ved at betragte sociale virksomheder som 'klassifikatorisk drilske' inddrager jeg Victor Turners liminalitetsbegreb, der i afhandlingen anvendes som en teoretisk prisme, gennem hvilken jeg analyserer socialøkonomiske praksisser som 'betwixt and between'. Ambitionen er at bidrage til den eksisterende forskning i socialøkonomi og social virksomhed med en mere multifacetteret fortælling om socialøkonomisk praksis end den 'win-win' historie, som vi ofte præsenteres for, både i offentligheden og i store dele af forskningsfeltet.

Gennem empiriske beskrivelser af specifikke hverdagspraksisser, situationsdefinitioner og relationer viser jeg således, hvordan social virksomhed ikke blot er et definitorisk omstridt begreb; også praksis er udspændt mellem forskellige og til tider modsatrettede logikker og forventninger. Således beskriver mange deltagere, hvordan organisationerne umiddelbart 'falder mellem flere stole', og det er netop disse mellemrum eller mellemsteder, som liminalitetsbegrebet kan bruges til at indfange. Liminalitetsperspektivets 'betwixt and betweenness' inviterer m.a.o. til et fokus på ambivalens, dobbeltheder og på dét, der ikke umiddelbart 'passer ind' i eksisterende forståelser og klassifikationer, hvilket Foucault kan siges at konkretisere med ideen om heterotopier, en idé, jeg derfor også henter inspiration fra i analyserne af liminalitet som midlertidige heterotopier.

Afhandlingen er en hybrid, som omfatter en hovedtekst med to integrerede artikler. Den er analytisk opdelt i to dele. Del I både indrammer og danner afsættet for Del II: heri skitseres, gennem et afgrænset 'state of the art', selve forskningsfeltet og de centrale positioner, som jeg løbende diskuterer og er i dialog med. Jeg placerer og identificerer mit vidensbidrag i relation til forskellige forskningspositioner inden for socialøkonomi og social virksomhed, og præsenterer mit videnskabsteoretiske ståsted såvel som min antropologiske til-

gang og metode. Endelig introducerer jeg liminalitet og heterotopier som teoretiske perspektiver, der kan åbne for alternative løsninger af socialøkonomi og social virksomhed.

Del II omfatter en grundig introduktion til hverdagen i de to cases, der danner det empiriske fundament for afhandlingens analyser og konklusioner. Ved at fokusere på konkrete situationsdefinitioner og ambivalente praksisser viser jeg, hvordan sociale virksomheder i et liminalitetsperspektiv kan betragtes som grænseorganisationer 'bewtixt and between' udbredte forestillinger om (løn)arbejde, markedskapitalisme, individualisme, egalitet og socialitet. I Artikel 1 problematiseres således fortællingen om sociale virksomheder som ren 'win-win', og som springbræt til det ordinære arbejdsmarked. Snarere produceres, i liminalitetens grænseflader, midlertidige heterotopier, der på én og samme tid både reproducerer, reflekterer og redefinerer dominerende betydningskonstruktioner og subjektpositioner, hvormed deltagerne – for en tid – kan indgå i nye konfigurationer og relationer, ikke som enten-eller (fx i arbejde eller ikke), men snarere som både-og. I Artikel 2 er fokus et andet; her problematiseres den udbredte sammenstilling mellem social virksomhed og økonomisk vækst, og samtidig stilles der spørgsmålstejn ved tendensen til at forklare socialøkonomiske initiativer som, på den ene side, en neoliberal styringsmekanisme eller, på den anden side, som arena for solidaritet, demokratisk deltagelse og lokalt fællesskab.

Med to forskellige cases fortæller jeg på den ene side to meget forskellige historier om socialøkonomi og social virksomhed. På den anden side minder historierne også om hinanden. Socialøkonomiske organisationer er således ikke a priori enten-eller, men heller ikke automatisk både-og. I stedet kan de, som vist gennem denne afhandling, betragtes som usikre mulighedsrum, gennem hvilke nye konfigurationer, subjektpositioner og sociale relationer potentielt kan afprøves og tage form.

English abstract

"We've always fallen between several seats". Social economy and social enterprise 'betwixt and between'.

The thesis is an empirically based investigation of how participants in two diverse social economy organizations construct, practice and attach meaning to ideas of social economy and social enterprise. By looking at social enterprises as 'tricky' in terms of classification I introduce the concept of liminality from Victor Turner. Throughout the thesis liminality is applied as a theoretical prism through which I analyze social economic practices as 'betwixt and between'. My ambition is to contribute to the existing research in social economy and social enterprise by adding a more multifaceted story of social economic practices than the 'win-win' discourse most often presented to us in the public media and in parts of the research community.

Through empirical 'thick' descriptions of everyday practices, situational definitions, navigations and relations it is shown how social enterprise not only is a contested concept in terms of definition; everyday practices within local organizations are also stretched between diverse and at times opposing logics and expectations. Many participants thus describe how the organizations apparently 'falls between several seats', and it is precisely these 'in-between spaces' or gaps that the concept of liminality is able to capture. The 'betwixt and betweenness' of liminality invites us to focus on ambivalences and ambiguities, on that which doesn't 'fit' into existing classifications and understandings. As real places capable juxtaposing several opposing or incompatible spaces, Foucault has introduced the notion of heterotopia, an idea I draw on in analyzing liminality in social enterprises as temporary heterotopias.

The thesis is a hybrid comprising one main text with two articles integrated. Analytically, the thesis is divided in two parts. Part I is framing Part two, encompassing a selective state of the art introducing the research field as well as pinpointing those research traditions and positions that I engage in during the thesis. It also contains a presentation of my own research position within the field and an introduction to the methodological foundation of my anthropo-

logical approach. Finally, Part I comprises an introduction the theoretical perspectives of liminality and heterotopia; perspectives I argue may open up alternative readings of social economy and social enterprise.

Part II comprises a careful introduction to everyday life in the two cases which constitute the empirical foundation of the thesis' analyses and conclusions. By focusing on specific situational definitions, navigations and ambivalent practices I show how social enterprises, through the lenses of liminality, can be considered border organizations 'betwixt and between' widespread conceptions of (paid) work, market capitalism, individualism, egalitarianism and sociability. Article 1 thus questions the idea(l)s of social enterprise constituting a 'win-win' solution (read: better/more for less) to societal challenges and stepping stone to the ordinary labor market. Rather, social enterprise, as liminal interfaces, could be seen as producing temporary heterotopias which simultaneously reproduce, reflect and redefine dominant constructions of meaning and subject positions, allowing participants to engage in new configurations and relations, not as either or (i.e. as working or not), but as both – and something in between. Article 2 takes another turn, examining the widespread juxtaposition of social enterprise and economic growth. Drawing on empirical examples the article further questions the tendency to explain initiatives within the social economy as, on the one hand, a manifestation of neoliberal governmentality or, on the other hand, an arena for solidarity, local community and democratic participation.

Based on two very different cases I construct, on the one hand, two quite different stories of social economy and social enterprise. On the other hand, the stories also resemble one another. Organizations within the social cannot be perceived, a priori, as 'good' or 'bad', either or, but neither automatically as both. Instead, as I've shown through the thesis, they can be looked at as ambiguous spaces of possibilities in which new configurations, subject positions and social relations may be tried out and take shape.

Litteratur

- Alexander, C., 2010. The Third Sector. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani, eds. *The Human Economy*. Cambridge: Polity Press, pp. 213–224.
- Amin, A., 2009a. Extraordinarily ordinary: working in the social economy. *Social Enterprise Journal*, 5(1), pp.30–49.
- Amin, A., 2009b. *Locating the social economy* A. Amin, ed., London & New York: Zed Books.
- Amin, A., 2009c. *The Social Economy: International Perspectives on Economic Solidarity* A. Amin, ed., London & New York: Zed Books.
- Amin, A., Cameron, A. & Hudson, R., 2002. *Placing the Social Economy*, London & New York: Routledge.
- Amit, V., 2010. Community as good to think with: The productiveness of strategic ambiguities. *Anthropologica*, 52(2), pp.357–375.
- Amit, V. & Rapport, N., 2002. *The Trouble with Community: Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*, London: Pluto Press.
- Andersen, L.L., Gawell, M. & Spear, R. eds., 2016. *Social Entrepreneurship and Social Enterprises. Nordic Perspectives*, New York & London: Routledge.
- Anheier, H.K. & Krlev, G., 2014. Welfare Regimes, Policy Reforms, and Hybridity. *American Behavioral Scientist*, 58(11), pp.1395–1411.
- Appadurai, A., 1996. *Modernity at large*, University of Minnesota Press.
- Appadurai, A., 1986. Theory in Anthropology: Center and Periphery. *Comparative Studies in Society and History*, 28(2), pp.356–361.
- Arthur, L. et al., 2006. Where is the “social” in social enterprise? In *3rd Annual Social Enterprise Conference*, 22-23 June. London, pp. 1–16.
- Ashoka, 2015. Ashoka. Available at: <https://ashoka.org/> [Accessed October 8, 2015].
- Austin, J., Stevenson, H. & Wei-Skillern, J., 2006. Social en Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1), pp.1–22.
- Barad, K., 2003. Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs*, 28(3), pp.8001–831.
- Barinaga, E., 2012. Overcoming inertia: The social question in social entrepreneurship. In D. Hjorth, ed. *Handbook on Organisational Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 242–256.
- Barinaga, E., 2013. Politicising Social Entrepreneurship – Three Social Entrepreneurial Rationalities Toward Social Change. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(3), pp.347–372.
- Barth, F., 1992. Towards Greater Naturalism in Conceptualizing Societies. In A. Kuper, ed. *Conceptualizing Societies*. London: Routledge.
- Benwell, B. & Stokoe, E., 2006. *Discourse and Identity*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Berglund, K. & Schwartz, B., 2013. Holding on to the Anomaly of Social

- Entrepreneurship Dilemmas in Starting up and Running a Fair-Trade Enterprise. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(3), pp.237–255.
- Beskæftigelsesministeriet, 2016. Lov om Aktiv Socialpolitik. Available at: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=180043>.
- Beyes, T., 2006. City of enterprise, city as prey? On urban entrepreneurial spaces. In C. Steyaert & D. Hjorth, eds. *Entrepreneurship as Social Change*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 251–270.
- Bhabha, H.K., 1994. *The location of culture*, London & New York: Routledge.
- Bille, M. & Sørensen, T.F., 2012. *Materialitet*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Billis, D., 2010. Towards a theory of hybrid organizations. In D. Billis, ed. *Hybrid Organizations and the Third Sector*. London: Palgrave Macmillan, pp. 46–69.
- Blomberg, H., 2011. Introduction. In H. Blomberg & N. Kildal, eds. *Workfare and welfare state legitimacy*. Helsinki: NordWel Studies in Historical Welfare State Research, 1, pp. 5–15.
- Boltanski, L. & Chiapello, E., 2005. The New Spirit of Capitalism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 18(3/4), pp.161–188.
- Bornstein, D., 2007. *How to change the world*, Oxford: Oxford University Press.
- Brandsen, T., Donk, W. Van De & Putters, K., 2005. International Journal of Public Griffins or Chameleons ? Hybridity as a Permanent and Inevitable Characteristic of the Third Sector. *International Journal of Public Administration*, 28(9–10), pp.749–765.
- Bruun, M.H., 2011. Egalitarianism and Community in Danish Housing Cooperatives: Proper Forms of Sharing and Being Together. *Social Analysis*, 55(2), pp.62–83.
- Bruun, M.H., 2012. *Social Life and Moral Economies in Danish Cooperative Housing. Community, Property and Value*, København: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Bruun, M.H., Jakobsen, G.S. & Krøijer, S., 2011. Introduction: The Concern for Sociality—Practicing Equality and Hierarchy in Denmark. *Social Analysis*, 55(2), pp.1–19.
- Bruun, M.H., Krøijer, S. & Rytter, M., 2015. Indledende perspektiver, Forandringsstaten og selvstændighedssamfundet. *Tidsskriftet Antropologi*, 72(Velfærdsstaten 1), pp.11–37.
- Bröckling, U., 2016. *The Entrepreneurial Self. Fabricating a new type of subject*, London: SAGE Publications.
- Bull, M., 2008. Challenging tensions : critical , theoretical and empirical perspectives on social enterprise. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 14(5), pp.268–275.
- Carrier, J., 1997. Introduction. In J. Carrier, ed. *Meanings of the Market. The Free Market in Western Culture*. Oxford & New York: Berg, pp. 1–67.
- de Certeau, M., 1984. *The Practice of Everyday Life*, Oakland: University of

- California Press.
- Cerwonka, A. & Malkki, L.H., 2007. *Improvising Theory. Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Child, C., 2012. Chasing the Double-Bottom Line: Fair Trade and the Elusive Win-Win. In B. Gidron & Y. Hasenfeld, eds. *Social Enterprise. An Organizational Perspective*. London: Palgrave Macmillan, pp. 185–197.
- Clifford, J., 1988. *The predicament of culture*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clifford, J. & Marcus, G.E., 1986. *Writing culture*, Oakland: University of California Press.
- Coleman, S. & Collins, P., 2006. Introduction: “Being... Where?” Performing Fields on Shifting Grounds. In S. Coleman & P. Collins, eds. *Locating the Field. Space, Place and Context in Anthropology*. Oxford: Berg, pp. 1–22.
- Cook, B., Dodds, C. & Mitchell, W., 2003. Social entrepreneurship - False premises and dangerous forebodings. *Australian Journal of Social Issues*, 38(1), pp.57–72.
- Coraggio, J.L. & Arroyo, M.S., 2009. A path to the social economy in Argentina: worker takeovers of bankrupt companies. In A. Amin, ed. *The Social Economy. International Perspectives on Economic Solidarity*. London & New York: Zed Books, pp. 139–155.
- Davies, C.A., 1999. *Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others*, London & New York: Routledge.
- Davies, S., 2011. Outsourcing, public sector reform and the changed character of the UK state-voluntary sector relationship. *International Journal of Public Sector Management*, 24(7), pp.641–649.
- Daya, S., 2014. Saving the Other: Exploring the social in social enterprise. *Geoforum*, 57, pp.120–128.
- Dean, M., 2008. *Governmentality. Magt og styring i det moderne samfund*, Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Dees, J.G. & Anderson, B.B., 2006. Framing a Theory of Social Entrepreneurship: Building on Two Schools of Practice and Thought. *ARNOVA Occasional Paper Series*, 1(3), pp.39–66.
- Deflem, M., 1991. Ritual , Anti-Structure , and Religion : A Discussion of Victor Turner ’ s Processual Symbolic Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(1), pp.1–25.
- Defourny, J., 2010. Concepts and realities of social enterprise: a European perspective. In A. Fayolle & H. Matlay, eds. *Handbook of Research on Social Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 57–87.
- Defourny, J. & Nyssens, M., 2006. Defining social enterprise. In M. Nyssens, ed. *Social Enterprise*. London & New York: Routledge, pp. 3–26.
- Defourny, J. & Nyssens, M., 2014. Social Co-operatives : When Social Enterprises Meet the Co-operative Tradition. *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, 2(2), pp.11–33.

- Defourny, J. & Nyssens, M., 2012. *The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective*.
- DenOffentlige.dk, 2014. Styrket indsats for socialøkonomiske virksomheder. Available at: <http://www.denoffentlige.dk/styrket-indsats-socialoekonomiske-virksomheder> [Accessed September 22, 2014].
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S., 2003. Introduction. The Discipline and Practice of Qualitative Research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln, eds. *Strategies of Qualitative Inquiry*. Thousand Oaks: Sage Publications, pp. 1–45.
- Dey, P., 2013. Governing the social through “social entrepreneurship”: A Foucauldian view of “the art of governing” in advanced liberalism. In H. Douglas & S. Grant, eds. (*Forthcoming in*) *Social entrepreneurship and enterprise: Concepts in context*. Melbourne: Tilde University Press, pp. 1–19.
- Dey, P., 2010. The Symbolic Violence of “ Social Entrepreneurship ”: Language , Power and the Question of the Social (Subject). In *The Third Research Colloquium on Social Entrepreneurship, 22nd-25th of June, Said Business School, University of Oxford*. Oxford, pp. 1–39.
- Dey, P. & Marti, L., 2012. Civil Society and the Need to Zoom In - Enacting the Social through Crowdfunding. In *ISTR 10th International Conference, July 10-13*. Siena: University of Siena, pp. 1–22.
- Dey, P. & Steyaert, C., 2006. Keeping (Social) Entrepreneurship Hybrid: Towards a Dangerous Research Agenda? In *RENT XX: Research in Entrepreneurship and Small Business, 25 November*. Brussels, pp. 1–46.
- Dey, P. & Steyaert, C., 2014. Rethinking the Space of Ethics in Social Entrepreneurship : Power , Subjectivity , and Practices of Freedom. *Journal of Business Ethics*, pp.1–15.
- Dey, P. & Steyaert, C., 2012. Social entrepreneurship: critique and the radical enactment of the social. *Social Enterprise Journal*, 8(2), pp.90–107.
- Dey, P. & Steyaert, C., 2010. The politics of narrating social entrepreneurship. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 4(1), pp.85–108.
- Dey, P. & Teasdale, S., 2013. Social Enterprise and Dis/identification. *Administrative Theory & Praxis*, 35(2), pp.248–270.
- Dey, P. & Teasdale, S., 2015. The tactical mimicry of social enterprise strategies: Acting “as if” in the everyday life of third sector organizations. *Organization*, pp.1–20.
- Dilley, R., 1999. *The problem of context*, New York: Berghahn Books.
- Diochon, M. & Anderson, A.R., 2010. Ambivalence and ambiguity in social enterprise; narratives about values in reconciling purpose and practices. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 7(1), pp.93–109.
- Doherty, B., Haugh, H. & Lyon, F., 2014. Social Enterprises as Hybrid Organizations: A Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*, 16, pp.417–436.
- Di Domenico, M., Haugh, H. & Tracey, P., 2010. Social Bricolage: Theorizing

- Social Value Creation in Social Enterprises. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 34(4), pp.681–703.
- Douglas, M., 1966. *Purity and Danger*, London & New York: Routledge.
- Dumont, L., 1970. *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications*, Chicago: Chicago University Press.
- Eikenberry, A.M., 2009. Refusing the Market: A Democratic Discourse for Voluntary and Nonprofit Organizations. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(4), pp.582–596.
- Eikenberry, A.M. & Kluver, J.D., 2004. The Marketization of the Nonprofit Sector: Civil Society at Risk? *Public Administration*, 64(2), pp.132–140.
- Ellis, T., 2006. *De nye pionerer*, København: Jyllands-Posten.
- Emerson, R.M., Fretz, R.I. & Shaw, L.L., 1995. *Writing ethnographic fieldnotes*, Chicago: University of Chicago Press.
- EMES, 2016. www.emes.net. Available at: <http://emes.net/> [Accessed August 17, 2016].
- Eriksen, T.H., 1993. *Små steder - store spørsmål. Innføring i socialantropologi.*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Esping-Andersen, G., 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Evalueringskorps, 2014. *Hvem er vi i KBHFF ?*, København.
- Evens, T.M.S. & Handelman, D., 2006. Introduction. The Ethnographic Praxis of the Theory of Practice. In T. M. . Evens & D. Handelman, eds. *The Manchester School. Practice and Ethnographic Praxis in Anthropology*. New York & Oxford: Berghahn Books, pp. 1–11.
- Evers, A., 2004. Mixed Welfare Systems and Hybrid Organisations – Changes in the Governance and Provision of Social. In *Sixth International Conference of the International Society for Third Sector Research*, Ryerson University and York University, July 11-14. Toronto, pp. 1–16.
- Fabian, J., 1983. *Time and the other*, New York: Columbia University Press.
- Ferguson, J., 1990. *The Anti-Politics Machine. Development, Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Flyvbjerg, B., 2010. Fem misforståelser om casestudiet. In S. Brinkmann & L. Tanggaard, eds. *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 463–488.
- Forseth, U., 2010. Ambivalenser i fronlinjearbeid. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 12(3), pp.9–24.
- Foucault, M., 2009. *Biopolitikkens fødsel*, København: Hans Reitzel.
- Foucault, M., 1991. Governmentality. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller, eds. *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Foucault, M., 1986. Of Other Spaces. *Diacritics*, 16(1), pp.22–27.
- Foucault, M., 1971. *The Order of Things*, New York: Pantheon.
- Foucault, M., 1982. The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), pp.777–795.

- Foucault, M., 1998. A preface to transgression. In L. D. Faubion, ed. *Michel Foucault: Aesthetic, Method and Epistemology*. Harmondsworth: The Penguin Press.
- Fraser, N., 2011. Marketization, Social protection, Emacipation: Towards a Neo-Polanyian Concept of Capitalist Crisis. In C. Calhoun & G. Derluigan, eds. *Business As Usual. The Roots of the Global Financial Meltdown*. New York & London: New York University Press, pp. 137–157.
- Fraser, N., 2013. A Triple Movement? Parsing the politics of crisis after Polanyi. *New Left Review*, 81(May June), pp.119–132.
- Froggett, L. & Chamberlayne, P., 2004. Narratives of social enterprise: from biography to practice and policy critique. , 3(1), pp.61–77.
- Fuglsang, L. & Sørensen, F., 2011. The balance between bricolage and innovation: management dilemmas in sustainable public innovation. *The Service Industries Journal*, 31(4), pp.581–595.
- Galera, G. & Borzaga, C., 2009. Social enterprise: An international overview of its conceptual evolution and legal implementation. *Social Enterprise Journal*, 5(3), pp.210–228.
- Gardin, L., 2006. A variety of resource mixes inside social enterprises. In M. Nyssens, ed. *Social Enterprise*. London & New York: Routledge, pp. 111–136.
- Garrow, E.E. & Hasenfeld, Y., 2014. Social Enterprises as an Embodiment of a Neoliberal Welfare Logic. *American Behavioral Scientist*, 58(11), pp.1475–1493.
- Gawell, M., 2008. *Social Engagement and Entrepreneurial Action. Soci(et)al entrepreneurship and different forms of social enterprises in current Swedish debate*, Barcelona.
- Gawell, M., Johannisson, B. & Lundqvist, M., 2009. *Utgångspunkter, tankelinjer och textramar* M. Gawell, B. Johannisson, & M. Lundqvist, eds., Stockholm: KK stiftelsen.
- Du Gay, P., 2000. *In praise of bureaucracy*, London: SAGE.
- Geertz, C., 2000. *Available Light. Anthropological Reflections on Philosophical Topics*, Princeton: Princeton University Press.
- Geertz, C., 1993. *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.
- Gibson-Graham, J.K., 2008. Diverse economies: performative practices for 'other worlds'. *Progress in Human Geography*, 32(5), pp.613–632.
- Gibson-Graham, J.K., 2014. Rethinking the Economy with Thick Description and Weak Theory. *Current Anthropology*, 55(8), pp.147–153.
- Gibson-Graham, J.K., 1994. Stuffed if I Know! Reflections on post-modern feminist social research. *Gender, Place and Culture*, 1(2), pp.205–224.
- Gibson-Graham, J.K., 2006. *A postcapitalist politics*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J.K., Cameron, J. & Healy, S., 2013. *Take back the economy: an ethical guide for transforming our communities*, Minneapolis: University of

- Minnesota Press.
- Gilbert, N., 2002. *Transformation of the Welfare State. The silent surrender of public responsibility*, Oxford: Oxford University Press.
- Graeber, D., 2009. *Direct action*, Oakland: AK Press.
- Graeber, D., 2013. *The Democracy Project*, London: Penguin Books.
- Grelle, H., 2012. *Det kooperative alternativ. Arbejderkooperationen i Danmark 1852-2012*, København: Arbejdermuseet.
- Grenier, P., 2006. Social Entrepreneurship: Agency in a Globalizing World. In A. Nicholls, ed. *Social Entrepreneurship. New Models of Sustainable Social Change*. Oxford: Oxford University Press, pp. 119–143.
- Grenier, P., 2009. Social Entrepreneurship in the UK: from Rhetoric to Reality. In R. Ziegler, ed. *An Introduction to Social Entrepreneurship. Voices, Preconditions, Contexts*. Cheltenham: Edward Elgar, pp. 174–206.
- Grue, A. & Vega, C., 2013. Bebor vi mangfoldige verdener? *Tidsskriftet Antropologi*, 67, pp.5–21.
- Gullestad, M., 1992. *The Art of Social Relations. Essays on Culture, Social Action and Everyday Life in Modern Norway*, Oslo: Scandinavian University Press.
- Gulløv, E. & Højlund, S., 2010. Konteksten. Feltens sammenhæng. In K. Hastrup, ed. *Ind i verden. En grundbog i antropologiske metode*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 343–364.
- Gupta, A. & Ferguson, J., 1992. Beyond “Culture”: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7(1), pp.6–23.
- Gupta, A. & Ferguson, J., 1997. Discipline and Practice: “The Field” as Site, Method, and Location in Anthropology. In A. Gupta & J. G. Ferguson, eds. *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, pp. 1–46.
- Gupta, A. & Ferguson, J.G., 1997. Culture, Power, Place: Ethnography at the End of an Era. In A. Gupta & J. G. Ferguson, eds. *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*. Durham & London: Duke University Press, pp. 1–32.
- Halkier, B. & Jensen, I., 2008. Det sociale som performativitet. *Dansk Sociologi*, 3(19), pp.49–68.
- Hammersley, M. & Atkinson, P., 1995. *Ethnography. Principles in Practice*, London & New York: Routledge.
- Hann, C. & Hart, K., 2011. *Economic Anthropology. History, Ethnography, Critique*, Cambridge: Polity Press.
- Hannerz, U., 2006. Studying Down, Up, Sideways, Through, Backwards, Forwards, Away and at Home: Reflections on the Field Worries of an Expansive Discipline. In S. Coleman & P. Collins, eds. *Locating the Field. Space, Place and Context in Anthropology*. Oxford: Berg, pp. 23–42.
- Hannerz, U., 1996. *Transnational Connections. Culture, People, Places*, London & New York: Routledge.
- Haraway, D., 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism

- and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), pp.575–599.
- Harrington, B., 2003. *The Social Psychology of Access in Ethnographic Research*, Hart, K., Lave, J.-L. & Cattani, A.D., 2010. *Building the Human Economy Together*. K. Hart, J.-L. Lave, & A. D. Cattani, eds., Cambridge, MA: Polity Press.
- Hastrup, K., 2010a. Feltarbejde. In S. Brinkmann & L. Tanggaard, eds. *Kvalitative metoder*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 55–80.
- Hastrup, K., 2010b. Introduktion. Den antropologiske videnskab. In K. Hastrup, ed. *Ind i verden. En grundbog i antropologiske metode*. København: Hans Reitzels forlag, pp. 9–34.
- Hastrup, K., 2004. Introduktion. Antropologiens vendinger. In K. Hastrup, ed. *Viden om verden. En grundbog i antropologisk analyse*. København: Hans Reitzel, pp. 9–30.
- Hetherington, K., 1997. *The badlands of modernity*, London: Routledge.
- Hjorth, D., 2005. Organizational Entrepreneurship: With de Certeau on Creating Heterotopias (or Spaces for Play). *Journal of Management Inquiry*, 14(4), pp.386–398.
- Hjorth, D., 2013. Public entrepreneurship: desiring social change, creating sociality. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(December 2014), pp.34–51.
- Horton, D., 2003. Green Distinctions: The Performance of Identity among Environmental Activists. *Sociological Review*, 52(2), pp.63–77.
- Hulgård, L., 2011. Social economy and social enterprise: an emerging alternative to mainstream market economy? *China Journal of Social Work*, 4(3), pp.201–215.
- Hulgård, L., 2007. *Sociale entreprenører*, København: Hans Reitzels forlag.
- Hulgård, L. & Andersen, L.L., 2012. Socialt entreprenørskab - velfærdsafvikling eller arenaer for solidaritet? *Danske Sociologi*, 4(23), pp.11–28.
- Hulgård, L. & Andersen, L.L., 2009a. Socialt entreprenørskab i Danmark – status 2009. *CSE Publications*, 6.
- Hulgård, L. & Andersen, L.L., 2009b. Socialt entreprenørskab i tal og tale - Danmark anno 2009. In L. L. Andersen, T. Bager, & L. Hulgård, eds. *Socialt Entrepenørskab. GEM-antologi 2009*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, pp. 95–103.
- Humphries, M. & Grant, S., 2005. Social Enterprise and Re-Civilization of Human Endeavors : Re-Socializing the Market Metaphor or Encroaching Colonization of the Lifeworld? *Current Issues in Comparative Education*, 8(1), pp.41–50.
- Hustinx, L. & De Waele, E., 2015. Managing Hybridity in a Changing Welfare Mix: Everyday Practices in an Entrepreneurial Nonprofit in Belgium. *Voluntas*, 26(5), pp.1666–1689.
- Jackson, A.Y. & Mazzei, L.A., 2012. *Thinking with theory in qualitative research*,

- London: Routledge.
- Jackson, T., 2009. *Prosperity without growth*, London: Earthscan.
- Jensen, E., 2012. *Fokus på socialøkonomiske virksomheder. Notat om socialøkonomiske virksomheder med beskæftigelsesfremmende og jobskabende formål.*, Århus.
- Jensen, S.Q., 2009. "Er det noget med bander?" - Om modstand, andethed og positioner i et sociologisk feltarbejde. *Dansk Sociologi*, 1(20), pp.46–63.
- Johannisson, B., 2012. Tracking the everyday practices of societal entrepreneurship. In K. Berglund, B. Johannisson, & B. Schwartz, eds. *Societal Entrepreneurship - Positioning, Penetrating, Promoting*. Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp. 60–88.
- Johnsen, K., 2012. Smagen af storby. *Pengevirke*, 4, pp.4–5.
- Johnson, P., 2013. The geographies of heterotopia. *Geography Compass*, 7(11), pp.790–803.
- Jones, C. & Spicer, A., 2005. The Sublime Object of Entrepreneurship. *Organization*, 12(2), pp.223–246.
- Jones, R., Latham, J. & Betta, M., 2008. Narrative construction of the social entrepreneurial identity. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 14(5), pp.330–345.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N., 2005. Observationer i en interaktionistisk begrebsramme. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer, eds. *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 97–120.
- Jørgensen, R.E. & Sievers, S.M.M., 2015. Mellem arbejde og "off-day" - tvetydighedens muligheder i sociale virksomheder. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 17(3), pp.48–62.
- KBHFF, 2016a. 10 Grundprincipper. Available at: <http://kbhff.dk/om-kbhff/10-grundprincipper/> [Accessed March 3, 2016].
- KBHFF, 2016b. kbhff.dk. Available at: <http://kbhff.dk/> [Accessed May 5, 2016].
- KBHFF, 2016c. Om KBHFF. Available at: <http://kbhff.dk/om-kbhff/> [Accessed March 3, 2016].
- Kerlin, J. a., 2010. A Comparative Analysis of the Global Emergence of Social Enterprise. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 21(2), pp.162–179.
- Krøijer, S., 2010. Figurations of the Future: On the Form and Temporality of Protests among Left Radical Activists in Europe. *Social Analysis*, 54(3), pp.139–152.
- Krøijer, S. & Sjørølev, I., 2011. Autonomy and the Spaciousness of the Social in Denmark: The Conflict Between Ungdomshuset and Faderhuset. *Social Analysis*, 55(2), pp.84–105.
- Land, C. & King, D., 2014. Organizing otherwise : Translating anarchism in a voluntary sector organization. *ephemera: theory & politics in organization*, 14(4), pp.923–950.
- Larsen, J.A., 1995. Samtalen som interview. At tale om kulturelle artikulationer

- i Kina. *Tidsskriftet Antropologi*, 31, pp.93–104.
- Lather, P., 1992. Postmodernism and Human Sciences. In S. Kvale, ed. *Psychology and postmodernism*. London: Sage Publications, pp. 88–109.
- Laville, J.-L., 2010a. Plural Economy. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani, eds. *The Human Economy*. Cambridge, pp. 77–83.
- Laville, J.-L., 2010b. Solidarity Economy. In K. Hart, J.-L. Laville, & A. D. Cattani, eds. *The Human Economy*. Cambridge: Polity Press, pp. 225–235.
- Laville, J.-L., 2003. A New European Socioeconomic Perspective. *Review of Social Economy*, 61(3), pp.389–405.
- Lechat, N., 2009. Organizing for the solidarity economy in south Brazil. In A. Amin, ed. *The Social Economy. International Perspectives on Economic Solidarity*. London & New York: Zed Books, pp. 159–175.
- Levander, U., 2010. Social Enterprise: Implications of Emerging Institutionalized Constructions. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(2), pp.213–230.
- Levi-Strauss, C., 1994. *Den vilde tanke*, København: Gyldendal.
- Lynch, M., 2000. Against Reflexivity as an Academic Virtue and Source of Privileged Knowledge. *Theory, Culture & Society*, 17(3), pp.26–54.
- Mair, J. & Martí, I., 2006. Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction, and delight. *Journal of World Business*, 41(1), pp.36–44.
- Marckmann, B., 2009. *Hverdagslivets kritik: Øko- samfund i Danmark*. København: Københavns Universitet.
- Marcus, G.E., 1995. ETHNOGRAPHY IN/OFF THE WORLD SYSTEM: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology*, 24(1), pp.95–117.
- Marcus, G.E., 2009. Introduction: Notes towards an Ethnographic Memoir of Supervising Graduate Research through Anthropology's Decades of Transformation. In J. D. Faubion & G. E. Marcus, eds. *Fieldwork Is Not What It Used To Be. Learning Anthropology's Method in a Time of Transition*. Ithaca and London: Cornell University Press, pp. 1–34.
- Mason, C., 2012. Up for grabs: A critical discourse analysis of social entrepreneurship discourse in the United Kingdom. *Social Enterprise Journal*, 8(2), pp.123–140.
- Mauksch, S., 2012. Beyond managerial rationality: exploring social enterprise in Germany. *Social Enterprise Journal*, 8(2), pp.156–170.
- Mauksch, S. & Rao, U., 2014. Fieldwork as Dialogue. Reflections on Alternative Forms of Engagement. *Zeitschrift für Ethnologie*, 139, pp.23–38.
- Mendell, M., 2009. The three pillars of the social economy: the Quebec experience. In A. Amin, ed. *The Social Economy. International Perspectives on Economic Solidarity*. London & New York: Zed Books, pp. 176–207.
- Mik-Meyer, N. & Järvinen, M., 2005. Indledning: Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer, eds.

- Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels forlag, pp. 9–24.
- Mills, D. & Gibb, R., 2001. "Centre" and periphery - An interview with Paul Willis. *Cultural Anthropology*, 16(3), pp.388–414.
- Milne, A.A., 1975. *Peter Phys. Fortælling om en lille bjørn*, København: Gyldendal.
- Ministeriet for Børn, Ligestilling, I. og S.F. og B., 2014. *Flere og stærkere socialøkonomiske virksomheder i Danmark*, København.
- Moore, H.L. & Sanders, T., 2006. Anthropology and Epistemology. In H. L. Moore & T. Sanders, eds. *Anthropology in Theory. Issues in Epistemology*. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 1–21.
- Moulaert, F. & Nussbaumer, J., 2005. Defining the social economy and its governance at the neighbourhood level: A methodological reflection. *Urban Studies*, 42(11), pp.2071–2088.
- Moulaert, F. & Ailenei, O., 2005. Social economy, third sector and solidarity relations: A conceptual synthesis from history to present. *Urban Studies*, 42(11), pp.2037–2054.
- Møller, J.R. & Bjerregaard, J., 2016. Udvikling og stabilitet - en etnografisk analyse af det sociale arbejde på Kofoeds Skole og i Settlementet i København. *Social Kritik*, 147, pp.36–47.
- Nader, L., 1972. Up the Anthropologist - Perspectives Gained from Studying Up. In D. Hymes, ed. *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon.
- Nicholls, A., 2008. Introduction. In A. Nicholls, ed. *Social Entrepreneurship*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–35.
- Nicholls, A., 2012. Postscript: The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-paradigmatic Field. In B. Gidron & Y. Hasenfeld, eds. *Social Enterprises. An Organizational Perspective*. London: Palgrave Macmillan, pp. 222–247.
- Nyssens, M., 2006. Social enterprise at the crossroads of market, public policy and civil society. In M. Nyssens, ed. *Social Enterprise*. London & New York: Routledge, pp. 313–328.
- Okeley, J., 2012. *Anthropological Practice. Fieldwork and the ethnographic method*, London & New York: Berg.
- Olwig, K.F. & Hastrup, K., 1997. Introduction. In *Siting Culture. The Shifting Anthropological Object*. London & New York: Routledge, pp. 1–6.
- Ortner, S.B., 2006. *Anthropology and Social Theory. Culture, Power and the Acting Subject*, Durham & London: Duke University Press.
- Pestoff, V., 2014. Hybridity, Coproduction, and Third Sector Social Services in Europe. *American Behavioral Scientist*, 58(11), pp.1412–1424.
- Pestoff, V., 2012. Hybridity and the Third Sector : the co- production of public services . In *ISTR Conference, 10-13 July*. Siena, pp. 1–23.
- Pestoff, V.A., 2009. *A Democratic architecture for the welfare state*, London: Routledge.
- Petrella, F. & Richez-Battesti, N., 2014. Social Entrepreneur , Social

- Entrepreneurship and Social Enterprise : Semantics and Controversies. *Journal of Innovation Economics & Management*, 2(14), pp.143–156.
- Pieterse, J.N., 2001. Hybridity, So What? The Anti-hybridity Backlash and the Riddles of Recognition. *Theory, Culture & Society*, 18(2), pp.219–245.
- Pink, S., 2012. *Situating everyday life*, Sage Publications.
- Polanyi, K., 1971. *The great transformation*, Boston: Beacon Press.
- Radu, C., 2010. Beyond border-'dwelling': Temporalizing the border-space through events. *Anthropological Theory*, 10(4), pp.409–433.
- Rasmussen, T.B., 2013. Socialøkonomiske virksomheder skal styrkes. *Hus Forbi*, 9, pp.10–17.
- Ridley-Duff, R. & Bull, M., 2011. *Understanding Social Enterprise. Theory and Practice*, London: Sage Publications.
- Ringer, A., 2013. Researcher-participant positioning and the discursive work of categories: Experiences from fieldwork in the mental health services. *Qualitative Studies*, 4(1), pp.1–20.
- Rosaldo, R., 1993. *Culture & truth*, Boston: Beacon Press.
- Rose, G., 1997. Situating knowledges: positionality, reflexivities and other tactics. *Progress in Human Geography*, 21(3), pp.305–320.
- Rosenberg, C., 2013. *SydbavnsCompagniet*, Roskilde: Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
- Roy, M.J., 2015. *Conceptualising social enterprise as a health and well-being "intervention."* Glasgow Caledonian University.
- Røgilds, F., 1995. *Stemmer i et grænseland – en bro mellem unge indvandrere og danskere?.*, København: Forlaget Politisk Revy.
- Rådet for Socialøkonomiske Virksomheder, 2015. *Årsrapport 2015. Rådet for Socialøkonomiske Virksomheder*, København.
- Sahlins, M., 1996. The Sadness of Sweetness. The Native Anthrpology of Western Cosmology. *Current Anthropology*, 37(3), pp.395–428.
- Salamon, K.L., 2010. Erhvervsmagi. *Tidsskriftet Antropologi*, 61, pp.97–118.
- Salamon, K.L., 1992. I grunden er vi enige. En ekskursjon i skandinavisk foreningsliv. *Tidsskriftet Antropologi*, 25, pp.105–116.
- Sanjek, R., 1990. *Fieldnotes: The Makings of Anthropology*, Ithaca: Cornell University Press.
- Schumpeter, J., 1934. *The Theory of Economic Development*, Cambridge: Harvard University Press.
- Seanor, P. et al., 2014. Where social enterprise practitioners draw the line. *International Journal of Public Sector Management*, 27(4), pp.353–368.
- Seanor, P. & Meaton, J., 2008. Learning from failure, ambiguity and trust in social enterprise. *Social Enterprise Journal*, 4(1), pp.24–40.
- Seanor, P. & Meaton, J., 2007. Making sense of social enterprise. *Social Enterprise Journal*, 3(1), pp.90–100.
- Sepulveda, L., 2015. Social Enterprise - A New Phenomenon in the Field of Economic and Social Welfare? *Social Policy & Administration*, 49(7),

- pp.842–861.
- Sievers, S.M.M., 2016. Fragile heterotopias – a case study of a Danish social enterprise. *Community Development Journal*, 51(1), pp.77–94.
- Sjørsløv, I., 2015. *Sandhed og genre. Videnskabsteori i antropologi og kulturanalyse*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Sjørsløv, I., 2012. The material subject as political: Style and pointing in public performance. *Anthropological Theory*, 12(2), pp.209–228.
- Sjørsløv, I., 2013. *Ting*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Skelcher, C. & Smith, S.R., 2015. Theorizing Hybridity: Institutional Logics, Complex Organizations, and Actor Identities: the Case of Nonprofits. *Public Administration*, 93(2), pp.433–448.
- Skoll, 2015. Skoll Foundation. Available at: <http://skoll.org/> [Accessed October 12, 2015].
- Spiegel, A.D., 2011. Categorical difference versus continuum: Rethinking Turner's liminal-liminoid distinction. *Anthropology Southern Africa*, 34(1–2), pp.11–20.
- Spradley, J., 1979. *The Ethnographic Interview*, Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.
- Staunæs, D. & Søndergaard, D.M., 2005. Interview i en tangotid. In M. Järvinen & N. Mik-Meyer, eds. *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 49–72.
- Steffen, V., 1994. Individualisme og Fællesskab. Anonyme Alkoholikere i Danmark. In J. Liep & K. F. Olwig, eds. *Komplekse Liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark*. København: Hans Reitzel, pp. 75–88.
- Steno, A.M., 2015. *Ungdomsliv i en Uddannelsestid. Konnede, klassede og tidsbundne driblerier i og mellem erhvervsuddannelser*. Forskerskolen i Livslang Læring.
- Steyaert, C. & Dey, P., 2010. Nine Verbs to Keep the Social Entrepreneurship Research Agenda “Dangerous.” *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(2), pp.231–254.
- Steyaert, C. & Hjorth, D., 2006. Introduction: What is Social in Social Entrepreneurship. In C. Steyaert & D. Hjorth, eds. *Entrepreneurship as Social Change*. Cheltenham, UK & Northampton, MA, USA: Edward Elgar, pp. 1–18.
- Stormhøj, C., 2006. *Poststrukturalismer - videnskabsteori, analysestrategi, kritik*, Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Strathern, M., 1995. The Nice Thing about Culture is that Everyone has it. In M. Strathern, ed. *Shifting Contexts. Transformations in Anthropological Knowledge*. London: Routledge, pp. 153–176.
- Sutherland, N., Land, C. & Böhm, S., 2014. Anti-leaders(hip) in Social Movement Organizations: The case of autonomous grassroots groups. *Organization*, 21(6), pp.759–781.
- Svensson, C.F., 2014a. *Anstændighedens udfordringer*. Roskilde: Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitet.

- Svensson, C.F., 2014b. Making Money is not an end in itself: Creating Meaningfulness among Employees of Social Enterprises. *Antipoda Revista De Antropologia Y Arqueologia*, April(18), pp.241–255.
- Søndergaard, K.D., 2009. *Innovating Mental Health Care - a Configurative Case Study in Intangible, Incoherent and Multiple Efforts*. Aarhus University, The Danish School of Education.
- Tanggaard, L. & Brinkmann, S., 2010. Kvalitet i kvalitative studier. In L. Tanggaard & S. Brinkmann, eds. *Kvalitative metoder. En grundbog*. København: Hans Reitzel, pp. 489–499.
- Teasdale, S., 2009. *The contradictory faces of social enterprise : impression management as (social) entrepreneurial behaviour*, Birmingham.
- Teasdale, S., 2012. What's in a Name? Making Sense of Social Enterprise Discourses. *Public Policy and Administration*, 27(2), pp.99–119.
- Teasdale, S., Lyon, F. & Baldock, R., 2013. Playing with Numbers: A Methodological Critique of the Social Enterprise Growth Myth. *Journal of Social Entrepreneurship*, 4(2), pp.113–131.
- Tedman, D. et al., 2015. An Uncommon Wealth... Transforming the Commons With Purpose, for People and Not for Profit! *Journal of Management Inquiry*, pp.1–6.
- The European Commission, 2014. *A map of social enterprises and their eco-systems in Europe Country Report : Denmark*,
- Thomassen, B., 2014. *Liminality and the Modern: living through the in-between*, Farnham: Ashgate.
- Thuesen, F. et al., 2013. *Socialøkonomiske virksomheder i Danmark. Når udsatte bliver ansatte*, København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd 13, 23.
- Tjørnhøj-Thomsen, T., 2010. Samværet. tilblivelser i tid og rum. In K. Hastrup, ed. *Ind i verden. En grundbog i antropologisk metode*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 93–116.
- Tjørnhøj-Thomsen, T. & Hansen, H.P., 2009. Overskridelsens etik. Erfaring, analyse og repræsentation. In K. Hastrup, ed. *Mellem mennesker. En grundbog i antropologisk forskningsetik*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 223–248.
- Turner, V., 1990. Are there universals of performance in myth, ritual, and drama? In *By Means of Performance: Intercultural Studies of Theatre and Ritual*. Cambridge, pp. 8–18.
- Turner, V., 1982. *From Ritual to Theatre. The Human Seriousness of Play.*, New York: PAJ Publications.
- Turner, V., 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*, Ithaca and London: Cornell University Press.
- Turner, V. & Turner, E., 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture.*, Oxford: Basil Blackwell.
- Turner, V.W., 1969. *The ritual process*, New York: Aldine.

- Udvalget for socialøkonomiske virksomheder, 2013. *Anbefalingsrapport*, København.
- Verduijn, K. et al., 2014. Emancipation and/or oppression? Conceptualizing dimensions of criticality in entrepreneurship studies. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 20(2), pp.98–107.
- Villadsen, K., 2016. The Settlement Utopia: Brotherly love, discipline, and social critique. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 8689(October).
- Vaaben, N., 2014. Da arbejdet i samarbejdet forsvandt. *Tidsskriftet Antropologi*, 70, pp.113–131.
- Vaaben, N., 2013. *Innovations-, samarbejds- og styringsfantasmer i det offentlige*. Roskilde: Institut for Samfund og Globalisering, Roskilde Universitet.
- Willis, P., 2000. *The ethnographic imagination*, Malden: Polity Press.
- www.kbhff.dk, 2011. Intro til konsensus. Available at: <http://kbhff.wikispaces.com/file/detail/intro+til+konsensus.pdf> [Accessed January 7, 2014].
- Yin, R.K., 1994. *Case study research*, London: Sage Publications.
- Young, R.C., 1995. *Global Desire: Hybridity in Theory, Culture, and Race*, London: Routledge.
- Zahra, S. a. et al., 2009. A typology of social entrepreneurs: Motives, search processes and ethical challenges. *Journal of Business Venturing*, 24(5), pp.519–532.
- Ziegler, R., 2009. *An introduction to social entrepreneurship: voices, preconditions, contexts* R. Ziegler, ed., Cheltenham: Edward Elgar.
- AAA, 2012. Ethics Statement. *AAA Ethics Blog*. Available at: <http://ethics.americananthro.org/category/statement/> [Accessed May 6, 2016].

Bilag

1: Oversigt over interviews og deltagerobservationer i relation til projektet

Indledende ekspertinterviews i perioden marts-august 2013:

Susanne Westhausen, Kooperationen

Lars Jannick Johansen, Den Sociale Kapitalfond

Jon Krog, Selveje.dk i Dansk Erhverv

Vibeke Dømler Beske, Center for Socialøkonomi

Marianne Saxtoft, CABI

Indledende besøg og interviews i socialøkonomiske organisationer i perioden marts-august 2013:

Mikkel Holmbäck, TV-Glad

Marianne Stenkjær, Grandtoftegård

Joan Munch, Frelsens Hær

Janus Agerbo, Københavns Fødevarefællesskab

Lars Jørgensen, Egen Vinding og Datter

Kjeld Søndergård, Huset Venture

Brian Lentz, Sydhavnscompagniet

Deltagelse i socialøkonomiske konferencer, møder og netværksarrangementer marts 2013 - november 2015:

Paneldiskussion om socialøkonomiske virksomheder, MSE, marts 2013

Socialøkonomisk studietur til Malmø, MSE, april 2013

Høring om socialøkonomiske virksomheder, Erhvervsstyrelsen, april 2013

Årsmøde, Kooperationen, juni 2013

Socialøkonomisk Årspris, oktober 2013

Studietur for medlemmer af Sociale Entreprenører Danmark (SED), november 2013

Årsmøde, Kooperationen juni 2014

Socialøkonomisk Årspris, oktober 2014

Socialøkonomisk Forum, april 2015

Roundtable om socialøkonomi i Baltikum, SED, august 2015

Stormøde om socialøkonomi, SED, oktober 2014

Socialt iværksætteri, KPH november 2015

Afslutningskonference, Rådet for Socialøkonomiske Virksomheder, november 2015

Feltarbejde i de to cases

Københavns Fødevarerfællesskab

Feltarbejdet blev gennemført i perioden september 2013-april 2014. Jeg har foretaget 13 kvalitative interviews (heraf to med den daværende formand) fordelt på 5 kvinder og 7 mænd. I perioden fulgte jeg 19 ugentlige arbejdsdage ved at deltage i så mange vagter som muligt (fra chaufførvagterne om formiddagen til butiksvagterne eftermiddag og aften) og dertil deltog jeg i 26 andre arbejdsgruppemøder og medlemsarrangementer, enten på hverdagsaftener eller week-ender.

Bakkeby

Feltarbejdet blev gennemført i perioden maj 2014- november 2014 hvor jeg fulgte det daglige arbejde i fabrikken og ud af huset henover 36 dage (1-3 dage ugentlig udenfor ferieperioder). Herudover deltog jeg i 3 åbne medlemsarrangementer. Undervejs udførte jeg 9 kvalitative interviews med medarbejdere og assistenter (2 med direktøren, 1 med bestyrelsesformanden, 3 med ansatte og 3 med assistenter). Desuden inddrager jeg også et interview med direktøren som jeg foretog tilbage i 2011 i forbindelse med et andet forskningsprojekt under ledelse af Linda Lundgård Andersen, Center for socialt entreprenørskab, RUC.

2: Medforfattererklæring

Declaration of co-authorship

Co-authors should fulfill the requirements of the Vancouver rules¹

1. Title of article:

MELLEMLÆR ARBEJDE OG OFF-DAY -TVETYDIGHEDENS MULIGHEDER
I SOCIALE VIRKSOMHEDER. I TIDSSKRIFT FOR ARBEJDSLIV, VOL 17/3
2015

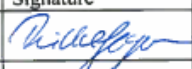

2. Declaration of the individual elements

The extent of the candidate's contribution to the article is assessed on the following scale

- A. has contributed to the work (0-33%)
- B. has made a substantial contribution (34-66%)
- C. did the majority of the work (67-100%)

	Author 1	Author 2	Author 3	Author 4
1. Formulation in the concept phase of the basic scientific problem on the basis of theoretical questions which require clarification, including a summary of the general questions which it is assumed will be answered via analyses or actual experiments/investigations.	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C
2. Planning of experiments/analyses and formulation of investigative methodology in such a way that the questions asked under (1) can be expected to be answered, including choice of method and independent methodological development	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C
3. Involvement in the analysis or the actual experiments/investigation	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C
4. Presentation, interpretation and discussion of the results obtained in the form of an article or manuscript.	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C	A, B, or C

3 Signatures

Date	Name	Title	Signature
24/1-17	RICKIE EGGA JENSEN	CAND. scient.	
24/1-17	SILLA M. M. SIEVERS	PH.D.	

i "All persons named as authors must satisfy the authorship requirement. The order of names must be a joint decision taken by all authors. The individual author must have participated in the work to a sufficient degree to be able to accept public liability for the content of the scientific work. Authorship can only be based on substantial contribution with regard to: 1) conception and design or analysis and interpretation of data, 2) drafting the article or revising it critically for important intellectual content, and 3) final approval of the version to be published. *Involvement based only on obtaining funding for the work or collecting data does not qualify for authorship, neither does general supervision of the research group in itself qualify as authorship.* If the authorship is collective, key persons who are responsible for the article must be identified. The editors of the scientific periodical may ask authors to account for their part in the authorship."